

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

K

8501/17

39(497.12 Ravne na Kor.)

020070115

COBISS 0

TOPOGRAFIJA
A ETNIČNEGA
20. STOLETJE

občina
RAVNE NA KOROŠKEM

Delo je sestavni del projekta
"NAČIN ŽIVLJENJA SLOVENCEV V 20. STOLETJU"

Natis so omogočili:

Skupščina občine Ravne na Koroškem
Delavski muzej Ravne na Koroškem
Koroška osrednja knjižnica "dr. Franc Sušnik" Ravne na Koroškem
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Karla Oder

občina
RAVNE NA
KOROŠKEM

ETNOLOŠKA TOPOGRAFIJA SLOVENSKEGA ETNIČNEGA OZEMLJA – 20. STOLETJE

Karla Oder
OBČINA Ravne na Koroškem

Uredil uredniški odbor: Janez Bogataj, Mihaela Hudelja, Slavko Kremenšek, Milan Natek, Ingrid Slavec-Gradišnik, Fanči Šarf

Lektorica: Ingrid Slavec-Gradišnik

0301/17

Slika na naslovni strani: Delavski muzej Ravne na Koroškem

Priprava za tisk:

Tisk: TISKARNA PLEŠKO

Naklada: 1000 izvodov

Izdal Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani,
Aškerčeva 12

Za strokovno vsebino odgovarja avtorica

Z 20-02-2007/115

Po mnenju Ministrstva za znanost in tehnologijo (št. 415-13/91 z dne 25.2.1992) sodi publikacija med proizvode, za katere se plačuje prometni davek po znižani 5 % stopnji.

CIP – katalogizacija v knjigi
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

39(497.12 Ravne na Kor.)
308(497.12 Ravne na Kor.)

ODER, Karla
Občina Ravne na Koroškem / Karla Oder. – Ljubljana :
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1992. – (Etnološka
topografija slovenskega etničnega ozemlja – 20. stoletje)

Delo je sestavni del projekta Način življenja Slovencev v 20.
stoletju. – 1.000 izv.

28871680

VSEBINA

PREDGOVOR	6
OPREDELITEV OBMOČJA	9
NOTRANJI USTROJ	13
Geografski položaj	13
Jezik	14
Naselja in zemljiška razdelitev	15
Politično upravna delitev	19
Sodna območja in javna varnost	23
Cerkveno-upravni okviri	24
Pokopališča	26
Zdravstvena in živinozdravstvena služba	27
Pošte in poštni okoliši	32
Šolstvo in šolanje	36
Organizirana izobraževalna dejavnost zunaj rednega šolanja	44
Promet in prometne zveze	49
Sedeži denarnih zavodov	53
Društva in društvena dejavnost	55
Trgovanje	69
Gostinska dejavnost	73
Kulturna dejavnost	74
Šport in zabavišča	80
Turistični in božjepotni kraji	81
Območja počitniških hišic	84
Vključenost območja v regije širšega značaja	84
Odročni kraji in manj razvita območja	85
Izrazitejše lokalne značilnosti	85
Izbrani kraji	86
DEMOGRAFSKI RAZVOJ OBMOČJA	88
Izbrani kraji	92
GOSPODARSKI RAZVOJ	94
Kmetijstvo	94
Poljedelstvo	96
Živinoreja	100
Govedoreja	101
Prašičereja	103
Ovčereja	104
Konjereja	105

Kozjereja	105
Perutninarstvo	105
Vinogradništvo	106
Hmeljarstvo	106
Vrtičkarstvo	106
Sadjarstvo	107
Čebelarstvo	108
Obrt in rokodelstvo	109
Rudarstvo, železarstvo in druge dejavnosti	116
Rudnik svinca v Mežici	116
Premogovniki	119
Železarstvo	120
Druga industrija	124
Gozdarstvo	128
Trgovina	131
Turizem	134
Lov in ribolov	137
Nabiralništvo	139
Promet	142
Izbrani kraji	144
SPREMINJANJE POKLICNE SESTAVE PREBIVALCEV	162
Izbrani kraji	167
SPREMINJANJE SOCIALNE SESTAVE PREBIVALCEV	169
Izbrani kraji	174
UVAJANJE NOVOSTI	176
Kmečko gospodarstvo	176
Rokodelsko-obrtna dejavnost	188
Stavbarstvo	191
Preskrba z vodo	201
Preskrba z električno energijo	203
Stanovanjska oprema	206
Komunikacijska sredstva	211
Noša	214
Prehrana	223
RAZKROJ IN STOPNJA OHRANJENOSTI TRADICIONALNE	
KULTURNE PODOBE	228
Poljedelstvo in živinoreja	228
Domača delavnost in tradicionalna obrt	231
Noša	234

Prehrana	237
Stavbarstvo	241
Stanovanjska oprema	245
Skupnosti	249
Šege življenjskega kroga	250
Šege letnega ali koledarskega kroga	266
Delovne šege	281
Verovanje	288
Zdravilstvo	290
Ples, petje in igranje	297
Likovno obzorje	301
ETNOLOŠKA PREUČENOST OBMOČJA IN PREDLOGI	304
SLOVAR NEKATERIH NAREČNIH BESED	307
LITERATURA IN VIRI	318
INFORMATORJI	323

PREDGOVOR

Etnološki topografski pregled za območje občine Ravne je člen v vrsti podobnih študij za različne dele slovenskega etničnega ozemlja. Slovenski etnologi smo si namreč pred približno desetletjem naložili, da bomo na takšen način preučili vse občine v Sloveniji in bolj ali manj ustrezna območja v zamejstvu. Topografski pregledi naj bi bili med drugim podlaga za bodočo sintezo z naslovom Način življenja Slovencev v 20. stoletju. Danes moramo, žal, ugotoviti, da te obsežne naloge nikakor ne bomo mogli opraviti v celoti. Pred objavo pričujoče raziskave so izšli topografski pregledi za občine Cerknica, Črnomelj, Domžale, Gornja Radgona, Kočevje, Lendava, Ljubljana Bežigrad, Ljutomer, Murska Sobota, Sevnica, Škofja Loka, Šmarje pri Jelšah in za zamejski območji Rož in Slovenjsko Porabje. Topografija Raven Karle Oder za občino Ravne je tako petnajsta. Nekaj obravnav je še v pripravi za natis. S tem bo opravljena približno četrtnina naloge. Razlogi za predčasen zaključek dela so tako objektivni kot subjektivni, vsekakor pa se zaradi dolgotrajnosti načrta zmanjšuje možnost vsebinske primerjave med posamičnimi območji, kar je bil na začetku naš poseben namen in cilj. Vsi zvezki so namreč strukturirani po enotnem načrtu.

Enotno zasnovo upošteva seveda tudi avtorica pričujočega dela, kustosinja Delavskega muzeja na Ravnah Karla Oder. Tako nam predstavlja notranji ustroj obravnavanega območja, njegovo demografsko in gospodarsko podobo, poklicni in socialni profil prebivalstva, novosti, ki so bile vnesene v vsakdanje življenje, in razkroj tradicionalne kulturne podobe. Na tej podlagi opredeljuje tudi nekatere etnološke raziskovalne naloge za bodoče. Seveda so v okviru tega ustroja, ki je značilen za vse izišle in za bodoče zvezke, lahko prišle do izraza tudi posebnosti obravnavanih območji. Avtorica topografskega pregleda za območje občine Ravne jih je znala temeljito predstaviti. To je razveseljivo še zlasti zato, ker nam topografska obravnava Mežiške doline daje nekatera spoznanja, ki jih v poglavitnem pogrešamo še zlasti za nekoliko starejša obdobja za druge dele slovenskega etničnega ozemlja, in to iz objektivnih razlogov. To velja v prvi vrsti za način življenja in kulturo delavcev, posebej rudarjev in železarjev. Ob tem pa se razgrinja pred nami vrsta pojavov in z njimi povezanih vprašanj, ki se nanašajo na razmerja med delavci in kmeti, drugo najmočnejšo skupino prebivalcev na obravnavanem območju. Kot je poznano, so bili še pred nekaj desetletji v bistvu predmet etnološkega zanimanja le pojavi iz kmečkega življenja. Danes je v tem pogledu položaj močno spremenjen. Etnologe zanima poleg ljudske kulture tudi način življenja pripadnikov vseh socialnih in poklicnih skupin, torej tudi delavstva. Brez upoštevanja vsakdanjika in kulture delavcev na območju z rudarsko in

industrijsko tradicijo, kakršno ima Mežiška dolina, bi bila etnološka podoba prebivalstva tega območja za čas približno zadnjih sto let, na katerega se topografski pregled nanaša, nedvomno močno okrnjena. Tega se je avtorica dela zavedala in to pri pisanju knjige tudi upoštevala. Podoba je, da sta tako kultura kmečkega dela prebivalstva kot delavstva ustrezno predstavljena; tudi v njunem medsebojnem prepletanju. V tem je nedvomno ena številnih odlik pričujočega dela.

Topografski pregled Karle Oder temelji na izredno velikem številu podatkov, ki jih je avtorica povezala po obstoječi literaturi, po pisnih virih in po ustnih poročilih, na katere se etnologi spričo narave predmeta našega preučevanja še zlasti opiramo. Pri upoštevanem slovstvu je pri piscih Mežiške doline opazno živo zanimanje za domoznansko problematiko. Ustne informacije so bistveno obogatile na drugačne načine pridobljena spoznanja. Avtorica je imela pri svojem delu očitno veliko oporo pri kolegih na delovnem mestu in pri sodelavcih nekaterih ustanov. Čutila je potrebo, da se enim in drugim posebej zahvali. Njeni zahvali se pridružujemo, med drugim še zlasti Skupščini občine Ravne, ki je z naklonjenostjo podprla natis publikacije.

Uredniški odbor

Profesor dr. Slavko Kremenšek mi je leta 1987 zaupal pripravo etnološke topografije za občino Ravne na Koroškem, za kar se mu najlepše zahvaljujem. Z iskanjem podatkov po literaturi, dosegljivih virih, na terenu in pri različnih službah sem odkrivala življenje ljudi v teh krajih. Pri delu sem iskala pomoč pri različnih ljudeh, informatorjih in uslužbencih različnih ustanov (Delavski muzej, Koroška osrednja knjižnica dr. F. Sušnik, Razor, občinske službe, PTT Maribor in druge), ki so mi potrpežljivo pomagali, zato se jim za njihovo pomoč najpristrčneje zahvaljujem. Moja posebna zahvala je namenjena prof. Alojzu Krivogradu, zgodovinarju in vodji Delavskega muzeja. Brez njegovega poznavanja življenja v Mežiški dolini, oprtega tudi na arhivske vire, in brez njegovih dobronamernih nasvetov in opozoril, bi bilo moje delo precej skromnejše. Hvala tudi uredniškemu odboru, ki je z opozorili pripomogel k boljši podobi topografije, prav tako pa Mihaeli Hudelji, ki je skrbela za organizacijsko in tehnično izvedbo dela.

Avtorica

OPREDELITEV OBMOČJA

Občina Ravne na Koroškem leži na severu Slovenije ob državni meji z Avstrijo. Upravno-politična enota občina Ravne na Koroškem se ujema z geografsko zaključeno celoto – Mežiško dolino, ki s prečno lego povezuje vzhodne Karavanke in zahodno Pohorje. Ozemlje občine v celoti obsega porečje reke Meže od njenega izvira pod Olševo do spodnjega toka, ki je z izlivom v Dravo že v sosednji občini Dravograd. Na severu in zahodu občina meji na Avstrijo, na jugu na občino Mozirje, na vzhodu na občino Slovenj Gradec in na severovzhodu na občino Dravograd. Državna meja poteka s Strojne (1055 m) v glavnem po razvodju med Mežo in Kapelsko Belo v Avstriji prek mednarodnega prehoda Holmec, Gorne (1187 m), Pece (2126 m), Košnikovega vrha (2109 m), Luže (1173 m), Možganskega vrha (1560 m), Snežnika (1543 m) in Marovš do Olševe. Južna meja gre po grebenu Olševe (1930 m), prek zgornjega Slemena (1351 m), Spodnjega Slemena (1263 m), Laneža (1931 m), Travnika (1637 m), Smrekovca (1577 m), Kramarce in Staknečega vrha (1223 m) do povirja Javorskega potoka čez cesto Črna-Šoštanj. Vzhodna meja prečka cesto Žerjav-Slovenj Gradec, se dvigne na Uršljo goro (1698 m) in nadaljuje prek ceste Kotlje-Slovenj Gradec in Grubarjevega vrha (880 m) do reke Meže. Na njeni levi strani doseže občinska meja Lagojev vrh (1018 m), koto 984 m in nazadnje Strojno. Najvišji vrh je Kordeževa glava (2126 m) v sklopu Pece, najnižja točka (350 m) pa je ob Meži na meji z občino Dravograd.

Ozemlje današnje občine je imelo skozi zgodovino mejni oziroma obmejni značaj. V antiki je ležalo ob južni meji rimske province Norik; v srednjem veku je tod tekla meja med oglejskim patriarhatom in salzburško nadškofijo; do konca prve svetovne vojne, ko je bilo ozemlje priključeno k kraljevini SHS, je bil to skrajni jugovzhodni del Koroške in je mejil na Štajersko. Po drugi svetovni vojni je ozemlje današnje občine vključeno v "koroško krajino", v kateri so še občine Dravograd, Radlje ob Dravi in Slovenj Gradec.

Iz začetka našega štetja so najdbe rimske naselitve, odkrite na ozemlju Železarne Ravne in Papirnice na Prevaljah. Tod mimo je peljala rimska cesta Podjuna-Ravne-Kotlje-Stari trg, v Zagradu pri Prevaljah pa je bila poštna postojanka s pokopališčem. Rimsko pot so uporabljali tudi Slovenci, ki so se na Koroško naselili v letih 580-625. Območje Mežiške doline je sodilo v okvir Velike Karantanije. Leta 976 je Koroška postala samostojna vojvodina, do 12. stol. pa se je izoblikovala tudi cerkvena ureditev (škofije). V Mežiški dolini so bili od 11. do 12. stol. poseljeni dolinski predeli, do 15. stol. pa je kolonizacija zajela še hriboviti svet.

Največ posesti v Mežiški dolini je imela Bamberška škofija, v zgornjem delu doline pa tudi dobrloveški samostan (ustanovljen leta 1106). Od plemiških družin so v srednjem veku za Mežiško dolino najpomembnejši vitezi "de Gutenstain", ki so prvič omenjeni leta 1248; Vovberžani so dobili leta 1281 grad Guštanj z vsemi pritiklinami v fevd od bamberškega škofa; leta 1322 je polovico trga dobil Friderik Žovneški, grad Guštanj pa Konrad Auffensteinski, ki je v naslednjem letu dobil še Guštanj in je bil do leta 1369 tudi lastnik Mežiške doline s Črno. Guštanj so leta 1361 povzdignili v trg. Od leta 1369 so bili lastniki ozemlja Habsburžani, ki so leta 1601 gospostvi Pliberk in Guštanj prodali grofom Thurnom. Ti so bili veleposestniki in že v 17. stoletju industrialci, ob koncu prve svetovne vojne pa so imeli v lasti 27,1 % celotne površine sedanje občine Ravne in svetovno znano Jeklarno Ravne.

Skozi Mežiško dolino so pustošili Turki, prvič leta 1473, drugič tri leta pozneje in tretjič leta 1531. V letih 1480-1491 so Guštanj in sosednje kraje (Dravograd, Labot, Slovenj Gradec) zasedli Madžari. V 16. stoletju se je zlasti v zgornjem delu doline, v Črni in okolici, takrat močno vezanim na Savinjsko in Saleško dolino, zasedrila protestantska vera. Zaradi tega so se leta 1603 na Rezmanovo v Črni naselili jezuiti, na Uršlji gori pa so postavili cerkev v čast sv. Uršuli. Katolištvo je ostalo pomemben del življenja, skozi stoletja pa je oblikovalo tudi življenjski ritem in pravila ravnanja, izražena v šegah in navadah.

V 17. in 18. stoletju so na reki Meži in nekaterih njenih pritokih obratovala fužine, na pogorju Pece in po drugih hribih pa so iskali in kopali svinčevo rudo. V 19. stoletju, ko je prišlo do industrijskega vzpona, so se iz fužin razvile železarne (Črna, Ravne), na novo pa je nastala svetovno znana železarna Prevalje, ki je s svojim glavnim izdelkom, železniškimi tračnicami, slovela tudi zunaj Evrope. Poleg železarstva so bile pomembne gospodarske dejavnosti v tistem času še rudarjenje, kuhanje oglja in gozdarjenje. Kopali so tudi premog, najpomembnejši pa je bil premogovnik na Lešah. Z zgraditvijo železnice skozi spodnji del Mežiške doline leta 1863 so pomembno prometno središče postale Prevalje. Zaradi različnih vzrokov, predvsem pa zaradi pomembnih sprememb v evropskem železarstvu, je leta 1899 propadla železarna na Prevaljah, njen gospodarski zlom pa je bil opazen še desetletja. Uspešno se je razvijala Jeklarna Guštanj (Ravne), ki je ostala v rokah grofa Thurna vse do leta 1927, ko je prišla v Boehlerjev koncern. Po drugi svetovni vojni je postala nosilka gospodarskega razvoja v občini.

Prva svetovna vojna je pomemben mejnik v zgodovini tega območja. Med vojno so sem pripeljali ruske in italijanske ujetnike, ki so jih poslali tudi k nekaterim kmetom za pomoč pri delu, večino pa so zaposlili pri raznih

gradnjah. Ob koncu vojne so prebivalci (predvsem delavci) vseh štirih središč današnje občine sami zrušili avstrijsko oblast z uporom 1. novembra 1918, ko so razorožili orožnike in začeli pleniti razmeroma dobro založene trgovine in gostilne. Slovenski meščani v dolini so na to odgovorili z ustanovitvijo Narodnega sveta za Mežiško dolino. Ta je poklical poročnika Franja Malgaja, ki je 8. novembra prišel s četo vojakov, pomiril delavce in omogočil Narodnemu svetu prevzeti oblast. Istočasno je bil to boj za severno mejo, v katerem je v Dobrijah aprila 1919 padel tudi Franjo Malgaj. Po versajskem miru je Mežiška dolina pripadla k kraljevini SHS brez plebiscita. S tem so bile pretrgane stoletne vezi s preostalimi Koroško in z upravnimi središči Pliberk, Velikovec, Celovec. Za prebivalce, posebej še za lastnike kapitala, predvsem podjetnike, sta se s tem spremenila gospodarski in politični položaj. Že utečene prometne, poštna in trgovske poti so bile prekinjene in preusmerjene v Maribor in Celje.

Železarna na Prevaljah je bila sredi 19. stoletja svetovno poznana tudi zaradi tehnoloških iznajdb. (Prevalje okrog 1880; fototeka Delavski muzej – DM št. 5512).

V začetku julija leta 1941 so Nemci selili zavedne Slovence, jih poslali v Srbijo na območje Varvarina in okolice, nekaj pa tudi v Vojvodino. Proti okupatorju v prvih dveh letih ni bilo pravega odpora, ker je bil ta strt že na začetku vojne. Odporniško skupino na Prevaljah je okupator razbil in šest

njenih članov, prve talce iz Mežiške doline, ustrelil 20. avgusta 1941. Pravi oboroženi odpor se je začel z nastankom 1. koroške čete v Koprivni decembra 1942. Po nemški kapitulaciji so od 13.-15. maja na Poljani še potekali zaključni boji.

Po drugi svetovni vojni so za življenje ljudi bili pomembni naslednji dogodki: agrarna reforma, nacionalizacija, obvezna oddaja, prisilna izselitev nekaterih družin na Kočevsko in skrivni pobegi čez mejo. V gospodarskem razvoju sta dobila največjo podporo rudnik svinca v Mežici in železarna na Ravnah. Njun gospodarski vzpon je vplival na razvoj območja, stoletni industrijski razvoj pa je pustil sledi tudi v miselnosti ljudi.

NOTRANJI USTROJ

Geografski položaj

Območje občine Ravne na Koroškem meri 303,6 km² in zajema dolino reke Meže z njenimi pritoki. Ozemlje pripada vzhodnim Karavankam in zahodnim obronkom Pohorja, ki ju dolina povezuje s prečno usmerjenostjo. Obdajajo jo vrhovi Pece, Smrekovca, Raduhe, Uršlje gore in hribovij Strojna, Tolsti vrh, Selovec in v bližini Dravograda obronki Pohorja. Od Poljane navzgor ji pravijo zgornja, navzdol pa spodnja Mežiška dolina. Po vsej dolžini je dolina ozka, z malo ravnega sveta, a prava soteska je v spodnjem prečnem delu takoj pod Ravnami. Dokaj široka s položnimi pobočji je v podolžnem delu, najbolj na široko pa se odpre pri Prevaljah. Južno ob dolini se do vznožja Karavank razprostirata položno gričevje in nizko hribovje, v katero so potoki vrezali širše prečne dolinice, največjo pri Kotljah. Med spodnjo Mežo in nekako do Kotelj se dviga nizko gričevje Brdinj, med Mežiško in Dravsko dolino pa se dviga Strojna. Na nekaterih delih površja, zlasti na jugovzhodu, pribajajo na dan slatine, od katerih je bila najiminenitnejša Tolstovrška, ki je izviralala tik nad strugo Meže. Še leta 1991 je znana slatina z izvirom v Kotljah na "Rimskem vrelcu". Zgornja dolina leži v predelu Karavank, kjer jo obdaja pravi visokogorski svet Pece, Olševe, Raduhe, Smrekovca in Uršlje gore.

Z gozdom je pokritih čez 60 % površja, predvsem strma pobočja in osojne strani v grapah, najdemo pa ga tudi na sončnih legah. Prevladuje iglasto drevje, predvsem smreke, med listavci pa je največ bukev.

Njive so na terasah, po dolgih pomolih med grapami, na položnih hrbtih in na široko med njimi usločenih prevalih. Segajo pa tudi v najvišje "vrhovje", saj so najvišje kmetije do višine 1324 m (kmečki dom Jekl je drugi najvišji dom v Sloveniji). Košenice segajo še višje kot njive in se spuščajo po prisojnih straneh daleč navzdol. Prisojna stran je tudi v dolini bolje obdelana in zato mnogo bolj izkoriščena, vendar so tudi na severni strani krčevine z domovi.

Podnebje je gorsko, zato so zime mrzle, zaradi temperaturnega obrata v dolinah in kotlinah pa so hladne noči. Do konca maja je nevarnost spomladanske pozebe, snežna odeja leži v dolini okrog tri mesece, v višinskih predelih pa še nekoliko dlje.

Vodni viri so bogati, zato so na potokih in reki Meži zgodaj postavljali vodne obrate in uporabljali njihovo pogonsko moč. Leta 1991 so bile vode precej onesnažene in le v pogorju Olševe in Pece je moč najti primerno vodo za pitje.

Jezik

V jezikovnem pogledu je v grobem možno razločiti dve večji govorni skupini. **Podjunsko mežiški govor** je razširjen na severovzhodu občine od Strojne prek Šentanela, Dolge Brde do Lokovice in sega čez mejo še v Celovško kotlino. **Mežiški govor** je razširjen po dolini. Oba sodita v koroško narečje. Mežiški govor ima monofongično-diftongični sistem samoglasnikov, besedni akcent je pomaknjen nazaj in govore diftonge ali monofonge. Pod vplivom štajerskega narečja se je uveljavilo dinamično poudarjanje dolgih samoglasnikov. Kratki poudarjeni samoglasniki so možni tudi v nezadnjih besednih zlogih.

Zelo značilen pojav v koroškem narečju je švapanje. Praslovanski soglasnik *la* se izgovarja kot *ua*, *wa* (je *piua* *kobiua* pa je *šwa*). Narečje je deloma še ohranilo nosna samoglasnika *a* in *e*. Ohranjeno je še štekanje (*šteka*, *što* – *tukaj*).

V mežiškem govoru zapornik *g* ostane nespremenjen. Ohranjena je tudi stara praslovanska skupina *dl* (*modlit* – *molit*), in dolgi *e* (*jat*), ki je dal *ie*, *i* s polglasnikom in celo *i* (*miesenc*, *sriem*, *srin*).

Značilna je tudi feminizacija srednjega spola, pri čemer postanejo samostalniki 4. sklanjatve pri pregibanju v dvojini in množini ženske narave (*tri leta* – *tri liete*).

Narečje daje vtis precejšnje zamolklosti in temnih tonov, zveni okorno, besede pa so trde in krepke. Med posamičnimi kraji v dolini so govorne razlike in lahko bi rekli, da ima vsak kraj svojo govornico. Posebno značilen jezik govornijo v Strojni in Šentanelu.

V obeh govorih je opazen vpliv nemškega jezika, čeprav je tu zdaj nekoliko milejši kakor drugod na Koroškem, a še zmeraj precej močan. Nemški jezik je ob germanizaciji občutno oblikoval tukajšnjo govornico in prispeval svoje k besednemu zakladu. Jezik so ljudje pačili s prikrojevanjem nemških besed in je tako poln germanizmov. Pod nemškim vplivom je bilo to območje zlasti v 19. stoletju in vse do leta 1918. Takrat so v vseh uradih uporabljali nemščino, ki je bila hkrati tudi učni jezik v šolah. V prvem in drugem razredu so učitelji poučevali otroke v slovenskem in nemškem jeziku, v naslednjih razredih pa samo v nemškem. Nemščina je bila jezik uradnikov v tovarnah in v uradih, jezik predpostavljenih v industriji, nasploh pa jezik višjega socialnega sloja.

V 80-ih letih 20. stoletja v narečju ne najdemo samo germanizmov, temveč so opazne tudi spremembe, ki jih je prinesel novejši čas. Pod vplivom šole in različnih medijev se uveljavlja knjižni jezik in izgovarjava se spreminja. Pod vplivom srbohrvaškega in angleškega jezika se uveljavljajo nove besede, ki

jih uporabljajo različne skupine v svojem slengu in žargonu. Te spremembe so najopaznejše pri mladih, medtem ko starejši ljudje zlasti v odmaknjenih krajih še uporabljajo stare besede in njihove oblike.

Naselja in zemljiška razdelitev

Prevladujoča oblika agrarne naseljenosti so samotne kmetije. Zaradi reliefnih in mikroklimatskih razmer so med njimi nastale določene razlike. V koprivsko-javorskem območju so ozke doline in senčna pobočja, zato se je tu razvila svojevrstna oblika celkov, ki obsegajo obe pobočji. Na prisojnih pobočjih doline so njive in travniki, na osojnih pa gozd in pašniki. Zemljišče ene kmetije se dostikrat vleče od slemena prek dna doline in spet do slemena. Taki primeri so v Topli in v Javorju. Na Dolgi Brdi so samotne kmetije, kjer se poljedelska zemlja širi v bolj ali manj nepretrganem pasu na prisojnim pobočju nekaj nad dnom doline. Njivske in travniške površine so pri samotnih kmetijah pogosto strnjene in tvorijo pas odprtega sveta, pogosto tudi sklenjen obdelovalen areal dveh ali več kmetij.

Kmečki dom na hribovitem terenu s številnimi stavbami daje vtis manjšega zaselka. (Kmetija Šopar v Koprivni 1975; foto M. Dolinšek; fototeka DM št. 5446).

Prave samotne kmetije z zaprtimi celki so redkejše, precej pa jih je v sončni legi Koprivne, Ludranskega vrha, Bistre, na Strojni in v osrednjem karavanškem predelu od Tople do Uršlje gore. Močno so razširjeni razloženi ali odprti celki v Javorju, hotuljskem podolju in na Strojni. Meje med obdelovalno zemljo posamičnih kmetij se naslanjajo na grape, potoke ali pa na slemena. Povsem odprti celki so samo v Šentanelu, kjer se je razvila manjša "vas". Prave etažne kmetije so znane v strojanskem predelu, v hotuljskem ali mežiškem podolju in na Brdinjah. Posebne oblike razdelitve na grude se pojavljajo pri manjših posestnikih v okolici Prevalj, Raven, Mežice in Črne.

Sredi 19. stoletja je bilo na ozemlju današnje občine Ravne 761 kmetij, od tega 40 z več kot 150 ha, največ (224) pa jih je bilo z 10-20 ha. Pod vplivom razvoja rudarstva, železarstva in fužinarstva so številne kmetije prešle v roke veleposestniku Thurnu in drugim industrialcem, lesnim trgovcem in drugim. Do leta 1940 je v njihove roke prešlo 167 kmetij ali 51 % celotne površine Mežiške doline. Proces je najprej in najmočneje zajel velike kmetije (23 kmetij z nad 150 ha, 28 z 60-80 ha) predvsem v osrednjem karavanškem predelu, kjer so razmere za kmetovanje najtežje, in je hkrati povzročil propad številnih samotnih kmetij. Na posestvih, ki so prišla v nekmečke roke, se je zaradi tega spremenila namembnost zemljišč, tako da so v višjih legah dali prednost gozdu, v dolini pa urbanizaciji.

Po letu 1945 je prišlo do večjih sprememb zaradi agrarne reforme. Gozdne površine veleposestnikov z manjšimi vmesnimi enklavami so postale splošno ljudsko premoženje, kmetijske površine pa so dobili brez odškodnine bivši najemniki, kočarji, dninarji in gozdni delavci. Lastniki večjih kmetij so zemljo zaradi strahu pred nadaljnjo agrarno reformo razdelili med sorodnike, najpogosteje med otroke. Zaradi tega se je število kmetij povečalo in jih je leta 1962 bilo 653, med njimi kar 211 s 3-10 ha. Posestev do 3 ha, ki niso šteta h kmetijam, pa je bilo 1352.

Razvoj industrije je povzročil spremembe tudi v zemljiški razdelitvi, kar je zlasti vidno v krajih Črna, Mežica, Ravne, Leše in Prevalje. Spremembe so bile poleg urbanizacije opazne v uveljavljanju miniaturnih parcel in vrtnih gred. **Razkosanost na majhne stavbne parcele in zelenjavne grede daje tem krajem svoj pečat še v 80-ih letih.**

Najpogostejša oblika naselja v dolini so **razložena naselja, zaselki**, ki jih je največ v spodnjem delu doline, in so posledica tvorbe vaške skupnosti ali pa so nastala z delitvijo samotnih kmetij (Dobrije, Lokovica). Industrijski razvoj je povzročil zraščanje naselij, kjer so poleg starih jeder, gručastih vasi (Farna vas), nastala izrazito industrijska naselja, ki so polagoma prerasla svoje ruralne zametke. Proces se je začel v 19. stoletju, ko so na prodanih ali

propadlih kmečkih zemljiščih za potrebe premogovnikov in železarn postavljali proizvodne obrate in delavske stanovanjske hiše. Tako so nastale Leše, Prevalje, Polena, Žerjav, Mežica, Črna in tudi Ravne. 1.4.1917 je deželna vlada razglasila Črno, Mežico, Prevalje in Ravne za industrijske kraje.

Črna je vgnezdena v ozki dolini, kar je določilo njeno obcestno obliko. Močno se je razvila v prejšnjem stoletju zaradi bližine svinčevega rudnika in lesarstva, ki je proti koncu stoletja postalo industrijsko. Leta 1931 je bilo tu 112 hiš, 1971. pa 258. Leta 1981 je imela 794 stanovanj in 783 gospodinjstev. Leta 1968 so Črno razdelili na ulični sistem, središče je postal Center, ob njem pa so zaselki Mušenik, Rudarjevo, Pristava, Lampreče in Spodnje Javorje.

Mežica se je začela intenzivno razvijati po letu 1809. Konec 19. stoletja je bil sedež rudarske družbe, zgradili so več velikih upravnih, poslovnih in stanovanjskih hiš. V začetku tega stoletja so bili tudi objekti mlinske in lesne industrije. Leta 1931 je imela 60 hiš, 1971. pa kar 357 in 1981. leta 1127 stanovanj in 1141 gospodinjstev. Leta 1968 so kraj razdelili na dva trga, 18 ulic in na obrobne zaselke Senčna vas, Brdnikovo, Stržovo, Mrvovo, Smrečnikovo, Pod gmajno, Glančnik in Polena.

Žerjav je izrazito rudarsko naselje z industrijskimi obrati svinčevega rudnika. Naselje se je začelo razvijati po letu 1868 in je dobilo ime po bratih Žerjav, lastnikih nekaterih rovov, ki sta se sem preselila leta 1790 iz Labotske doline. Uradno ime je kraj dobil leta 1931, ko so ga na novo oblikovali iz dela ozemlja katastrskih občin Jazbine, Javorja in Podpece. Najprej so tu nastali proizvodni obrati rudnika svinca, stanovanjski del pa se je razvil zlasti po letih 1921 in 1950 na ravnici ob izlivu Jazbine v Mežo. Posamične individualne hiše so gradili po dolini Jazbine. Do leta 1931 so zgradili 78 hiš, 1961. jih je bilo 94, deset let pozneje pa 77. Leta 1981 je bilo v Žerjavu 197 stanovanj in prav toliko gospodinjstev. Zaradi onesnaženosti okolja so se ljudje iz Žerjava odseljevali, največ v Mežico.

Tudi **Leše** so izrazito rudarski kraj, kjer so prve rudarske obrate in stanovanjske hiše postavili že v prvi polovici preteklega stoletja. Do leta 1878 so dobile obliko, ki so jo ohranile do 90-ih let. Leta 1931 je kraj štel 87 hiš, 1971. pa 116 in 1981. leta 185 stanovanj in 172 gospodinjstev.

Prevalje so bile v začetku 19. stoletja katastrska občina na desnem bregu reke Meže in so segale proti Lešam. Razvila se je delavska kolonija najprej zaradi cinkarne, potem pa železarne. Prevalje so se združile s Farno vasjo ter dobile trgovsko-obrtni in industrijski značaj. Ime Prevalje so za ozemlje na levem bregu reke Meže proti Farni vasi ("Fari") začeli uporabljati po drugi svetovni vojni. Konec 19. stoletja je propadla železarska industrija in leta 1931 so samo Prevalje (brez Farne vasi) štejele 129 hiš, 1971. pa skupaj 473. Leta

1981 je bilo na Prevaljah 1391 stanovanj in 1380 gospodinjstev. Od leta 1968 je središče kraja Trg, nekatera imena obrobnih zaselkov pa spominjajo na železarno: Stare sledi, Glavarstvo, Nicina, Personali, Polje, Ugasle peči, Na Produ, Spodnji kraj, Pod gonje, Zgornji kraj, Prisoje, Na postaji.

V Meziški dolini je bila večina vasi gručastega tipa. (Črna okrog 1960; foto M. Dolinšek; fototeka DM št. 5190).

Ravne so nastale na križišču stare ceste Slovenj Gradec-Podjuna in mlajše Dravograd-Prevalje. Imajo izoblikovan pravokoten trg s pravilno, vendar zaradi terenskih razmer nerazvito parcelacijo. Trg ima tudi nekaj prečnih ulic. Ob cerkvi se je pred 19. stoletjem razvila žebljarska četrt, zaradi železarne pa se je naselje najbolj razvilo v tem stoletju. Leta 1931 so štejele 138 hiš, 1971. pa 317 in leta 1981 2484 stanovanj in 2579 gospodinjstev. Ob trškem jedru so zrasle soseske Čečovje, Na Šancah, Na Gradu, Javornik in Janeče. V 80-ih letih je ob vznožju Tolstega vrha ob cesti Ravne-Strojna nastala naselbina individualnih hiš, ki so jo poimenovali Strojnska Reka (Reka je ime potoka,

ki teče mimo naselbine, in ker se tako imenuje tudi potok v Šentanelu, so dodali še ime Strojnska).

Proces urbanizacije je bil v Mežiški dolini do konca druge svetovne vojne umirjen, potem pa so ob vseh starih jedrih začeli nastajati novi zaselki. Na Ravnah so naselja s prevladujočo blokovsko gradnjo Čečovje (1948-1963) Javornik (od 1971), Gramoznica (druga polovica 60-ih let), Ob Suhi (po 1980). V Mežici so po letu 1955 začeli graditi bloke proti naseljem Onkraj Meže, Poleni in Podkraju, ki so bili tudi priključeni k Mežici. V Črni so v Rudarjevem začeli graditi bloke v 60-ih letih, na Prevaljah pa desetletje pozneje. Naselja z individualnimi hišami so na Ravnah Šance (60-a leta), Janeče in Dobja vas (70-a leta), na Prevaljah Prisoje (70-a leta) in Pod gonjami (konec 70-ih let), v Mežici (70-a leta) Brdnikovo, Stržovovo, Mrvovo, Smrečnikovo in Pod Gmajno. V Črni so se v 70-ih letih širile individualne hiše proti krajem Mušenik, Spodnje Javorje in Pristava. V Kotljah so z graditvijo individualnih stavb začeli v začetku 80-ih let. Leta 1990 so bili vsi večji kraji v dolini označeni kot naselja. Trg Guštanj so leta 1952 preimenovali v Ravne na Koroškem in mu hkrati dali status mesta, Mežica pa je mesto od leta 1982.

Politično upravna delitev

Ozemlje današnje občine Ravne je bilo vse do razpada Avstro-Ogrske monarhije v Kronovini Koroški. Od leta 1850 do konca prve svetovne vojne je pripadalo območju **okrajnega glavarstva Velikovec /Voelkermarkt/** in je sodilo v **sodni okraj Pliberk /Bleiburg/**. Ozemlje Mežiške doline je bilo leta 1875 razdeljeno na pet velikih krajnih občin: Ravne (Guštanj), Libuče, Prevalje, Črna in Tolsti Vrh, ki so obsegale po 10 in več katastrskih občin oziroma krajev. **Občino Črna** so sestavljale katastrske občine Topla, Bistra, Črna (kraja Črna in Pristava), Ludranski Vrh, Javorje, Jazbina, Plat, Meža Onkraj, Meža Takraj; **občino Prevalje** Prevalje (kraja Prevalje in Volinjak), Leše (kraja Leše in Kot), Uršlja gora (I in II), Zagrad, Navrški Vrh, Dobja vas, Farna vas, Stražišče, Poljana, Mežica, Podkraj, Breznica, Suhi Vrh, Šentanel (Št. Danijel), Jamnica in Strojna; **občino Tolsti Vrh** Tolsti Vrh, Zelenbreg, Javornik, Dobrava (kraji Dobrava, Podklanec, Brod), Selovec (kraja Selovec, Dobrije), Brdinje, Preški Vrh, Kotlje in Podgora. **Občino Libuče** je sestavljalo 10 krajev, od katerih so bili po letu 1918 k Jugoslaviji priključeni Belšak, Dolga Brda, Lokovica in Lom; **občina Ravne** je obsegala samo trg z okolico. Kraja Podpeca in Podkraj sta sestavljala katastrsko občino Podkraj in sta bila v **občini Bistrica pri Pliberku**, katastrska občina Koprivna (razdeljena na Koprivno Mežo, Koprivno Črno in Koprivno sončno stran) pa v politični

občini Bela (Vellach) in sodnem okraju Železna Kapla s sedežem glavarstva v Beljaku /Villach/.

Velike občine, ki so bile skoraj pravilo po vsem Koroškem, so bile neprimerne. Še pred letom 1890 so bile opravljene nekatere spremembe. Iz občine Črna so bile leta 1882 izločene katastrske občine Mežica, Meža Takraj, Meža Onkraj ter Plat in so sestavljale novoorganizirano **občino Mežica**, kamor so vključili še katastrsko občino Podkraj. Nova občina je nastala zaradi interesa rudnika Mežica, da bi imel obrate v eni sami občini. Novonastalo **občino Šentanel** so sestavljale katastrske občine Jamnica, Strojna, Suhi Vrh in Šentanel, ki so jih izločili iz občine Prevalje leta 1889. Nekaj let pozneje se je od občine Tolsti Vrh odcepila nova **občina Kotlje** in je zajela katastrske občine Kotlje, Brdinje, Preški Vrh in Podgoro. Tako je bilo pred prvo svetovno vojno tukaj organiziranih osem občin s sedeži v istoimenskih krajih: Črna, Ravne, Kotlje, Libuče, Mežica, Šentanel, Tolsti Vrh in Prevalje, katastrska občina Koprivna pa je bila še vedno v politični občini Bela.

Po razpadu Avstro-Ogrske monarhije je bil na Prevaljah takoj po prevratu 1.11.1918 ustanovljen Narodni svet za Mežiško dolino. Do 6.11. so imenovali občinske odbore, ki so imeli začasno oblast vse do občinskih volitev.

10.10.1920 so po izidu koroškega plebiscita dokončno začrtali državno mejo med Avstrijo in kraljevino SHS. Nova državna meja, ki ni temeljila na narodnostni meji, je močno spremenila življenje in vnesla spremembe tudi v upravo. Vse upravne službe, ki so bile do plebiscita v Pliberku, so po njem prenesli na Prevalje, okrajno načelstvo pa za nekaj časa celo na Ravne.

Leta 1922 je bil ustanovljen okraj Prevalje, kamor je sodil sodni okraj Prevalje z devetimi političnimi občinami. Od teh so na novo ustanovili le **občino Koprivna**, ki je obsegala Koprivno na soncu, Senčno Koprivno in Koprivno ob Meži. Razcepili so občino Libuče in občini Tolsti Vrh odcepili občino Dobrava in jo priključili občini Dravograd. Leta 1935 so izvedli komasacijo političnih občin in ukiniли občine Koprivna, Libuče, Šentanel, Kotlje in Tolsti Vrh ter jih priključili občinam Črna, Mežica, Prevalje in Ravne. 1.4.1937 je bil sedež okraja Prevalje prestavljen v Dravograd in se od 1.6.1939 (do 8.9.1945) tako tudi imenuje. Med nemško okupacijo je bila Mežiška dolina ponovno upravno povezana s Pliberkom in Velikovcem.

Na spreminjanje političnih in katastrskih občin je vplivalo tudi nastajanje novih naselbin. Tako je leta 1931 imenovan kraj Žerjav, ki se je razvil na delu ozemlja občin Jazbina, Javorje in Podpeca. Leta 1931 so ukiniли kraj Volinjak in njegov večji del priključili k Lešam, manjši del pa k Meža Onkraju.

Svojo oblast je med drugo svetovno vojno organiziralo tudi narodnoosvobodilno gibanje. V jeseni leta 1942 je bil ustanovljen Okrožni

komite KPS za Koroško, avgusta 1943 pa so ga razdelili na Okrožni komite KPS Mežica in Okrožni komite KPS Podjuna. Oba okrožna komiteja so podredili Pokrajinskemu komiteju KPS za severno Slovenijo. Jeseni 1943 so ustanovili Pokrajinski komite KPS za Koroško in mu podredili Okrožni komite KPS Mežica, ki je obsegal vso Mežiško dolino do Dravograda in je bil razdeljen na tri okraje, od tega sta bila v Mežiški dolini dva (okraj Črna-Mežica in okraj Ravne-Prevalje). Takšno stanje je bilo od 6.11.1943 do marca 1944, ko so Pokrajinski komite preimenovali v Oblastni komite KPS za Koroško. V jeseni 1944 so ustanovili Okrožje KPS Dravograd in ga razdelili na štiri okraje, med njimi sta bila okraj Črna-Mežica in okraj Ravne-Prevalje. Okrožje je prišlo pod pristojnost Oblastnega komiteja KPS za Štajersko.

Takoj po drugi svetovni vojni so do volitev oblastno funkcijo opravljali odbori osvobodilne fronte. (Razglas OF za volitve v Ustavodajno skupščino Ljudske republike Slovenije, 27.10.1946, na oglasni deski krajevnega odbora OF Tolsti vrh, 1946; foto M. Dolinšek; fototeka DM št. 7165).

V političnem razvoju v letih 1942 in 1943 ni bilo mej med različnimi političnimi organizacijami. Prvi odbor OF so člani KPS ustanovili oktobra 1942 na Navrškem Vrhu. Okrožni odbor OF so ustanovili 27.8.1944. Okrajni odbor OF za Črno-Mežico je bil ustanovljen 11.9.1944. Krajevni odbori OF v Črni, Mežici, Javorju, na Prevaljah, Brinjevi Gori in na Suhem Vrhu so delovali

od konca septembra. Okrožni komite KPS Dravograd je ustanovil Okrožni odbor OF 26.11.1944, okraja v Mežiški dolini pa so takrat združili v okraj Prevalje. Do volitev so odbori OF prevzeli funkcijo začasnih oblastnih organov.

8.9.1945 so ustanovili okraj Prevalje, 22.2.1948 je postal okraj Dravograd s sedežem v Dravogradu. Od 21.6.1950 do 29.6.1955 je bil sedež okraja za Mežiško dolino v Slovenj Gradcu, potem je bil vključen v okraj Maribor.

Po letu 1945 je bilo ozemlje današnje občine znotraj razdeljeno na 14 krajevnih narodno osvobodilnih odborov: Črna, Dobja vas, Dobrije, Ravne, Javorje, Koprivna, Kotlje, Leše, Lokovica, Mežica, Prevalje, Šentanel, Tolsti Vrh in Žerjav. Jeseni leta 1946 so ukinili narodno osvobodilne odbore in uvedli 11 krajevnih ljudskih odborov. Ukinjeni narodno osvobodilni odbori, katerih ozemlje so razdelili sosednjim upravnim enotam, so bili Dobja vas, Dobrije in Lokovica. Ponovne spremembe v upravni organiziranosti so izvedli leta 1948, ko so ukinili krajevni ljudski odbor Tolsti Vrh in opravili nekatere manjše spremembe. Reorganizacijo krajevnih ljudskih odborov so izvedli leta 1952 in ustanovili občine Črna, Mežica, Prevalje in Ravne. Njihove meje so bile skoraj enake komasiranim občinam iz leta 1935. Leta 1955 sta iz štirih nastali dve občini – komuni: Črna iz Črne in Mežice ter Ravne iz Prevalj in Raven. Tri leta pozneje je sledila združitev v eno občino – Ravne na Koroškem. Zaradi lažjega in boljšega poslovanja so ustanovili štiri krajevne urade s sedeži v Črni, Mežici, na Prevaljah in Ravnah. Leta 1964 so ti kraji postali tudi sedeži istoimenskih krajevnih skupnosti, ki so bile skoraj enake tistim iz leta 1935 in 1952.

Leta 1953 so ukinili katastrsko občino Meža Takraj in jo razdelili v tri občine: Podkraj, Polena in Breg. Breg (Perk) je bil rudarska naselbina, ki je obsegala zaselke Spodnji Breg, Zgornji Breg, Fridrih in kmetijo Marhovče. Leta 1968 so ji priključili še zaselek Marhovče bajte in del ukinjene občine Polena. Tako obsega področje grape pod strmim slemenom Šumahovega (1152 m) in Velikega vrha (1166 m). Leta 1954 so Črni priključili del ozemlja Podpece (Mušenik), leta 1958 pa še ukinjen kraj Pristava in naslednje leto še ukinjeno Spodnje Javorje. Leta 1968 so spremenili teritorialni obseg Mežici, tako da so ji priključili del kraja Meža Onkraj (ob Meži) in pretežni del takrat ukinjene občine Polena in del Podkraja. Leta 1968 so Jazbini priključili del občine Uršlja gora.

Leta 1989 je bilo na območju občine Ravne 13 krajevnih skupnosti: Čečovje, Črna, Dobja vas, Holmec, Javornik-Šance, Kotlje, Leše, Mežica, Prevalje (pred letom 1988 sta bili dve krajevni skupnosti: Trg in Polje Prevalje), Strojska Reka, Šentanel, Trg Ravne in Žerjav.

Sodna območja in javna varnost

Od 14. stoletja je bil v trgu Guštanj (Ravne) sedež **deželne sodnije**, ki je bila prvič omenjena leta 1317. Gospostvo Guštanj je v svoje meje vključevalo Mežico, del Črne, Javorje, Prevalje, Šentanel in trg Guštanj z okolico. Leta 1369 je trg postal deželno knežja last.

V 19. stoletju, ko so oblikovali okraje in občine, je bil sedež **okrajnega sodišča** v Pliberku. Tja so sodili vsi kraji Mežiške doline razen Koprivne, za katero je bilo okrajno sodišče v Železni Kapli. Konec prejšnjega stoletja je pliberško sodišče uradovalo tudi v nekaterih krajih. Za občine Prevalje, Mežica in Črna je imelo uradne ure vsako prvo sredo v mesecu v pisarni občinskega urada na Prevaljah. Vsako tretjo sredo v mesecu pa so bile uradne ure na Ravnah za občine Ravne, Tolsti Vrh in Kotlje. Ob uradnih dnevih sodišča je notar uradoval v slovenskem jeziku.

Po prvi svetovni vojni je bil od 1918 do 10.10.1920 sedež okrajnega sodišča kraljevine SHS v Pliberku. Kmalu zatem so ga prenesli na Prevalje in 1.7.1939 v Dravograd.

Po drugi svetovni vojni so ustanovili sedež okrajnega sodišča v Slovenjem Gradcu, okrožnega sodišča pa v Mariboru. Zemljiško knjigo so pred drugo svetovno vojno in po njej do 90-ih let vodili v Slovenjem Gradcu. V občini sta v začetku leta 1991 delala sodnik za prekrške in družbeni pravobranilec samoupravljanja.

V času kraljevine SHS je bil na Prevaljah do leta 1939 sedež **finančne kontrole** in davčne uprave. Slednja je bila pred letom 1918 v Pliberku. Po letu 1918 je finančna kontrola delovala še v Koprivni, Mežici in na Holmecu.

Orožniške postaje so sredi prejšnjega stoletja ustanovili predvsem v industrijskih krajih. Na Prevaljah so jo imeli leta 1856, v Črni od leta 1882, na Ravnah so jo ustanovili konec prejšnjega stoletja, prav tako v Mežici. Žandarji so v drugi polovici prejšnjega stoletja opravljali obhode 2-3 krat na teden v bližnje vasi in zaselke, zlasti še v delavska naselja. Tu so žandarji imeli "svoje" ljudi, pri katerih so dobili hrano, prenočišče in tudi razne informacije. Po drugi svetovni vojni so orožniške postaje zamenjali z miličniškimi postajami; v začetku leta 1991 so bile v Črni, Mežici in na Ravnah.

V prejšnjem stoletju so na Lešah in Prevaljah imeli "**nahtvahterje**", ki so opravljali nočne obhode po naselju in skrbeli za javno razsvetljavo. Na Lešah, kjer je bil "nahtvahter" omenjen že leta 1840, pa je moral navijati tudi ure, postavljene na določenih mestih.

Prve orožniške postaje so ustanavljali v drugi polovici prejšnjega stoletja, orožniki pa so hodili na obhode v vasi in delavska naselja. (Orožnika na obhodu z izletniki v Podpeci leta 1938; fototeka DM št. 1881).

Po prvi svetovni vojni je bila ustanovljena **carinska služba** na mejnih prehodih Holmec, Koprivna, Mežica in Prevalje, po drugi svetovni vojni pa maloobmejni prehod Mežica (Reht), mejni prehod Holmec in Prevalje (železniška postaja) ter mejni prehod na Peci. Leta 1991 je Holmec mednarodni prehod, Mežica (Reht) pa maloobmejni.

Za potrebe žandarmerije so na Prevaljah sredi prejšnjega stoletja zgradili **zapor**, ki je po letu 1920 služil kot okrajni zapor. Po drugi svetovni vojni so ga opustili, okrajni zapor pa je bil v Slovenj Gradcu.

Cerkveno-upravni okviri

Ozemlje južno od Drave in s tem tudi Mežiška dolina, je bilo v 12. stoletju podrejeno oglejskemu patriarhatu in razdeljeno na več arhidiakontov. Mežiška dolina je sodila v koroški arhidiakont, ki je obsegal vse območje južno od Drave s slovenjgraškim vred.

Od leta 1461-1781 je bilo današnje ozemlje občine Ravne v cerkvenem pogledu podrejeno ljubljanski škofiji, leta 1786 pa je bilo (vse ozemlje južno od Drave) priključeno k lavantinski škofiji, ustanovljeni leta 1228 s sedežem v Šentandražu v Labotski dolini. Škofija je bila podrejena salzburškemu metropolitu, do katerega je ostala v sufraganskem odnosu vse do konca prve svetovne vojne.

Ko je leta 1859 A.M. Slomšku uspelo prenesti sedež lavantinske škofije v Maribor in so izvedli novo razmejitve med škofijami, so župnije v Mežiški dolini prišle v okvir krške škofije (ustanovljena leta 1072). V njej in v dekaniji Pliberk so bile vse do leta 1923, ko je bila zaradi nastanka državnih meja izvedena tudi reforma v cerkveni ureditvi. Tukajšnje župnije so bile ponovno podrejene lavantinski škofiji in združene v novi dekaniji Mežiška dolina. Leta 1924 je bila škofija izločena iz salzburške metropolije, leta 1964 se je preimenovala v mariborsko škofijo in se čez štiri leta pridružila slovenski (ljubljanski) metropoliji, kjer je bila še leta 1991.

Najstarejša fara v občini je **Devica Marija na Jezeru na Prevaljah**, omenjena že leta 1335, njena prafara pa je bila v Libeličah. Leta 1376 se omenja župnija **sv. Marjete v Kotljah**, vikariat župnije Šmartno pri Slovenj Gradcu. Iz prevaljske župnije se je leta 1788-1795 začasno, od leta 1861 pa dokončno, izločila župnija **sv. Egidija na Ravnah**. Hotuljski župniji so leta 1861 odvzeli del ozemlja ter ga priključili k župniji Ravne, še pred tem so del njenega ozemlja priključili k župniji sv. Roka na Selah (občina Slovenj Gradec). Župnija **sv. Danijela v Šentanelu** je bila prvotno pliberška podružnica, leta 1755 pa se omenja kot župnija. Od šentanelške župnije se je leta 1788 osamosvojila župnija **sv. Urha na Strojni**. Pokrajina okrog Mežice in Črne je prvotno sodila v območje šmihelske župnije. V 18. stoletju so tukaj oblikovali samostojne župnije: župnijo **sv. Ožbolta v Črni** so ustanovili leta 1717 in **sv. Jakoba v Mežici** leta 1783. Od črnjanske župnije sta se odcepili župniji **sv. Jakoba v Koprivni** (1790) in **sv. Magdalene v Javorju** (1791).

Vsaka župnija ima ob župni cerkvi vsaj eno podružnično, izjemi sta le župniji v Šentanelu in Strojni z župnima cerkvama sv. Danijel in sv. Urh. V Črni je župna cerkev sv. Ožbolt in podružnična sv. Helena v Podpecih, v Koprivni je župni patron sv. Jakob in podružnična cerkev sv. Ana. V Javorju je župna cerkev sv. Magdalena in podružnična sv. Jošt v Spodnjem Javorju. V Mežici je župna cerkev sv. Jakob s podružnično sv. Lenart na Platu. Župna cerkev Devica Marija na Prevaljah ima podružnice sv. Ana in sv. Volfgang na Lešah, sv. Barbara v Zagradu, sv. Janez na Poljani in sv. Kozma in Damijan na Brinjevi Gori. Na Ravnah je župna cerkev sv. Ilija s podružnico sv. Antona

v mestu. V Kotljah sta župna cerkev sv. Marjeta in podružnica sv. Mohor in Fortunat.

Vse župnije so imele svojega duhovnika, v začetku druge svetovne vojne pa so jih nemške oblasti izselile. Avgusta 1941 sta ljubljanski in malo pozneje mariborski škof v sporazumu s sv. stolico podelila koroškemu škofu generalno zastopstvo tudi za Mežiško dolino. Za Vse svete (1.11.1941) je celovski škof sem poslal duhovnika (Valentina Stueckerlja), ki je govoril samo nemško in ni imel stika z Ljubljano in Mariborom. Duhovnik je imel sedež na Prevaljah, upravljal in maševal je še v osmih župnijah v Mežiški dolini, skupno pa je skrbel kar za 15 župnij (tudi v Solčavi). Po vojni vse župnije niso imele več svojega duhovnika, zato so prešle v upraviteljstvo drugih. V začetku leta 1991 so bili duhovniki v Črni, Mežici, Šentanelu, na Prevaljah, na Ravnah in v Kotljah, sedež dekanije je bil v Šentanelu.

Pokopališča

V 2. in 3. stoletju našega štetja je bilo v Zagradu nad Prevaljami **rimsko grobišče**, tik ob rimski cesti ob vznožju Barbarinega griča. Pozneje je bilo grobišče opuščeno, v 19. stoletju pa so tam našli nekaj nagrobnih spomenikov, od katerih je bila leta 1991 večina razstavljena pri muzeju na Ravnah, nekaj pa jih hrani deželni muzej v Celovcu.

V 13. stoletju Kotlje še niso imele svojega pokopališča, zato so umrle pokopavali k župni cerkvi v Šmartnem pri Slovenj Gradcu, pri tem pa so jih morali nositi skozi starotrško župnijo. Pot je bila dolga za tri ure hoda in oddaljenost pokopališča je bila odločilna, da so v 14. stoletju dobili v Kotljah župnijo in pokopališče.

V 19. stoletju so bila **pokopališča ob vseh župnih cerkvah**: v Črni, Javorju, Koprivni, Mežici, Strojni, Šentanelu, na Prevaljah, Ravnah in v Kotljah. Zaradi porasta števila prebivalcev v drugi polovici 19. stoletja so pokopališče na Prevaljah dvakrat razširili. Leta 1911 so ga razširili tudi v Mežici. Konec 80-ih let je bila večina pokopališč ob farnih cerkvah, za nekatera pa so poiskali nove lokacije. Leta 1965 so opustili pokopališče ob cerkvi Device Marije na Prevaljah in pokopališče ob cerkvi sv. Antona na Ravnah ter uredili novo skupno pokopališče ob cerkvi sv. Barbare v Zagradu pri Prevaljah. Na Ravnah so staro pokopališče konec 70-ih let prekopali in uredili skupno grobnico za mrliške ostanke. Na delu pokopališča je urejen park, čez drugi del pa sta speljani kolesarska steza in pot za pešce. Pokopališče v Mežici so opustili leta 1972 in na njem uredili park, na novo pa so uredili pokopališče v Gmajni.

Na Prevaljah so konec prejšnjega stoletja porušili okroglo poznoromansko **kostnico**. Po prvi svetovni vojni so kostnico porušili še na pokopališču na Ravnah, kjer je bil vse do konca 70-ih let tudi **spomenik padlim borcem** za severno mejo iz leta 1919. Spomenik Franju Malgaju, ki je v takratnih bojih padel aprila 1919, stoji na Dobrihah. V občini Ravne sta skupni grobišči žrtvam fašizma, na pokopališču v Črni in na pokopališču Barbara v Zagradu pri Prevaljah. Drugod v dolini so še spomeniki in spominska znamenja. Vseh pomnikov NOB je 91, od tega 2 grobišči, 43 spomenikov in 46 spominskih znamenj. Večje skupno grobišče povojnih žrtev je na Lešah.

V 60-ih letih so na pokopališčih začeli postavljati **mrliške veže**, v katerih so umrli "naparani" do pokopa. Leta 1989 so imeli mrliške veže na pokopališčih v Črni, Šentanelu, na Prevaljah, v Mežici in Kotljah. Zanje in tudi za urejenost pokopališča, razen v Mežici, skrbi Komunalno podjetje Prevalje. V Mežici je skrb za vežo in pokopališče prevzela krajevna skupnost.

Zdravstvena in živinozdravstvena služba

Začetki zdravstvene službe segajo v prvo polovico 19. stoletja, čeprav takrat še ni zajela vsega prebivalstva. Rudniki svinca v zgornjem delu doline, železarna na Prevaljah s premogovnikom na Lešah in jeklarna na Ravnah so za svoje delavce imeli "**kirurge**", **ranocelnike** ali **zdravnike**. Porodnicam so takrat pomagale starejše izkušene žene, redkim pa tudi že **izprašane babice**, ki so bile strokovno usposobljene. Izprašane in neizprašane so imenovali "ebe" ali "pobiralke". Prvi ranocelnik kirurg v Črni je omenjen leta 1819, povijalni kirurg leta 1833, desetletje pozneje so imeli v Črni okrajnega ranocelnika in leta 1863 rudniškega ranocelnika. V prevaljski železarni so imeli ranocelnika in kirurga pred letom 1842, leta 1853 pa je omenjen tudi bolniški strežnik. Izprašana babica je prvič omenjena v Črni že leta 1815, na Prevaljah pa leta 1827.

V drugi polovici prejšnjega stoletja so delovali okrajni zdravnik za zgornjo Mežiško dolino v Črni in okrajna zdravnik na Prevaljah in Ravnah. Ljudje so bolezni skušali zdraviti sami ali pri "domačih zdravnikih". Eden takih je bil tudi Ivan Hojnik, župnik v Koprivni, ki se je že pred prvo svetovno vojno ukvarjal tudi z zobozdravstvom, pri tem je uporabljal potreben dentistični pribor.

Zaradi potrebe po socialni in zdravstveni varnosti delavcev so na Lešah 3.7.1858, v Črni 25.5.1863 in na Ravnah 24.5.1871 ustanovili **Bratovsko skladnico**. Te so svojim članom redno izplačevale bolniške stroške, stroške za zdravila, zdravnika, pokojnine in pogrebne stroške. Dajatve skladnic so bile različne in tako tudi prispevki. Pri Thurnovih podjetjih so delavci v 70-ih letih

19. stol. prispevali v skladnico 5 % zaslužka, na Prevaljah in Lešah pa le 3 %. Boleznine so plačevali v različnih rudnikih različno, od polovice dneve do dve tretjini dnevnega zaslužka. K pogrebnim stroškom so drugod v Mežiški dolini prispevali 5 gld, na Prevaljah pa so poplačali vse pogrebne stroške. Pravico do pokojnine so dosegli po večini šele z 10 leti, na Prevaljah, Lešah in v Thurnovih fužinah so to pravico dobili že po osmih letih dela.

Prve oblike **bolnišničnega zdravljenja** so se razvile sredi prejšnjega stoletja. Na Lešah so imeli rudarji bolnišnico vsaj že leta 1856. V njej so bile tri bolniške sobe s prostorom za 20 bolnikov, soba za bolniškega strežnika, preiskovalna soba in prizidana mrtvašnica. Bolniki so imeli vso oskrbo brezplačno, hrano so jim prinašali iz rudniške restavracije, v kriznih časih pa tudi od doma. Bolniki so morali imeti lastno perilo, obiski so bili dovoljeni vsak dan. V bolnišnico zaprtega tipa so sprejemali le rudarje in njihove svojce. Bolnišnično zdravljenje je bilo obvezno za obolele samske delavce, medtem ko so se poročeni lahko zdravili tudi doma. Zdravnik je vsak drugi dan prihajal s Prevalj, v Celovec pa so pošiljali bolnike na operacije. Po epidemiji griže leta 1919, ko so tu zdravili vse obolele, so bolnišnico zaprli.

V drugi polovici 19. stoletja je bila bolnišnica tudi na Prevaljah, vendar le kot priključek obratni ambulanti železarne. Imela je eno bolniško sobo s petimi posteljami kot stacionarij. Stroške zanjo sta nosili deloma Bratovska skladnica, deloma železarna. Bolnike je zdravil prevaljski zdravnik po pogodbi z železarno. Bolnišnica je bila zaprtega tipa in so jo ukiniteli po prvi svetovni vojni.

Začetki bolnišnice v Črni segajo v drugo polovico prejšnjega stoletja, ko so v hiši Elize Kurjan, p.d. Špec, imeli urejeno bolniško sobo. Bolnike, rudarje in njihove družinske člane je zdravil področni zdravnik, ki je bil hkrati tudi zdravnik za zgornjo Mežiško dolino. Samostojen bolniški objekt je v Črni zgradil rudnik svinca leta 1903. Bolnišnica je imela 35 postelj in bila zaprtega tipa. Tik pred drugo svetovno vojno so jo začeli širiti in jo dokončali leta 1943, leta 1956 so gradili še nov trakt. Po drugi svetovni vojni je postala javna bolnišnica, januarja 1963 so jo priključili k bolnišnici v Slovenj Gradcu, kjer je še naprej ostala samostojna enota. Od tam je izmenoma prihajalo zdravniško osebje vse do leta 1967, do ukinitve bolnišnice v Črni. V delu njenih prostorov so leta 1969 odprli zavod za usposabljanje mladine z motnjami v telesnem in duševnem razvoju. Bolniki iz občine Ravne pa se od takrat večinoma zdravijo v bolnišnici v Slovenj Gradcu.

Začetki bolnišničnega zdravljenja segajo v drugo polovico prejšnjega stoletja. (Osebe bolnišnice v Črni leta 1914; fototeka DM št. 734).

Med nemško okupacijo so partizanske ranjence zdravili v bolnišnici v Črni, pogosteje pa pri kmetih, v bunkerjih in partizanskih bolnišnicah. Zasilna partizanska bolnišnica je bila v lovski koči nad dolino Bistre. Jeseni in pozimi leta 1944 je bila zasilna bolnišnica koroškega bataljona v Jazbini v Kuheljnikovem gozdu pri Vodnem možu. Največji partizanski bolniški objekt v Mežiški dolini je bila bolnišnica B 11, ki je delovala od junija 1944 do februarja 1945 v Bistri nad Osojnikom, potem pa nad Prevrženom.

Bolnike so pred prvo svetovno vojno in po njej prevažali v bolnišnico večinoma na vozovih s konjsko ali volovsko vprego. S prevozom so se ukvarjali tudi člani gasilskih društev. Leta 1927 je društvo Rdečega križa Ravne kupilo prvi avto za prevoz ranjencev in bolnikov na območju današnje občine Ravne. Leta 1947 se je reševalna postaja ločila od Rdečega križa in prešla v pristojnost krajevnega ljudskega odbora. Leta 1950 so zaposlili prvega poklicnega šoferja in dobili svoje prostore. Reševalno postajo so leta 1946 ustanovili tudi v Črni in jo leta 1954 združili z reševalno postajo Ravne. V letih 1961-1966 so razvili brezžično povezavo reševalnih avtomobilov z reševalno postajo.

Protituberkolozni **dispanzer** so odprli pri bolnišnici v Črni, ko so leta 1936 po zaslugah dr. Antona Ramšaka pridobili rentgenski aparat. V Slovenj Gradcu so leta 1939 ustanovili dispanzer za odkrivanje in zdravljenje tuberkoloznih

bolnikov (zelo pogosta bolezen), ki je deloval tudi za območje Mežiške doline. V Mežici je Bratovska skladnica pospeševala zobozdravstveni sklad in leta 1931 so ustanovili **zobno ambulanto**.

Po drugi svetovni vojni je **ambulantno zdravljenje** še ostalo v zasebnih rokah zdravnikov v Črni, na Prevaljah in Ravnah. V začetku 50-ih let se je začel proces podružbljanja zdravstvene službe. Na Ravnah so leta 1951 ustanovili sektorsko ambulanto, ki je v naslednjem letu imela dve splošni in dve zobni ambulanti, posvetovalnico, malo operacijsko sobo, avtoklav, fizioterapijo in sobo za bolnike, ki so jim morali prinašati hrano od doma. V Črni so pri bolnišnici delovali splošna ambulanta, protituberkolozni dispanzer, posvetovalnica za otroke in žene, lekarna in reševalna postaja. V Mežici so odprli podružnično ambulanto.

V Črni in na Ravnah sta bila leta 1955 ustanovljena **zdravstvena domova**, ki sta se 1.1.1962 združila. Splošne ambulante so bile v Črni, Mežici, na Prevaljah in Ravnah. V izvenbolnišnični zdravstveni ustanovi je bilo takrat zaposlenih 12 zdravnikov, 3 zobni terapevti in 49 drugih zdravstvenih delavcev. 1.7.1968 so zdravstvene domove Ravne, Dravograd, Radlje in Slovenj Gradec združili v Koroški zdravstveni dom s sedežem na Ravnah, od 17.4.1981 je bil tu sedež SOZDa Koroško zdravstvo.

Železarna Ravne je leta 1953 ustanovila **postajo prve pomoči**, ki je kmalu prerasla v obratno ambulanto, ta pa se je združila z zdravstvenim domom Ravne. Tudi Rudnik Mežica je leta 1960 ustanovil samostojno obratno ambulanto. Istočasno je v občini deloval še občinski sanitarni inšpektorat. V 70-ih letih so začeli ustanavljati **šolske zobne ambulante** na osnovnih šolah, kjer skrbijo za zdrave zobe predšolske in šolske mladine. Leta 1989 so bile šolske zobne ambulante na osnovnih šolah v Črni, Mežici in na Prevaljah, na Ravnah pa je v zdravstvenem domu specialistična otroška zobna ambulanta. Poleg teh delujejo v občini še 4 splošne ambulante, dispanzer za borce, 3 obratne ambulante, dispanzer za medicino dela, 3 dispanzerji za žene, 2 otroška, 2 šolska, psihohigienski dispanzer, klub zdravljenih alkoholikov, dispanzer za pljučna obolenja, 4 diagnostično laboratorijske službe in rentgenska služba, 4 zobne ambulante, okulistična ambulanta, higiensko-epidemiološka služba in 2 neprekinjeni zdravstveni varstvi.

Prve **lekarnе** so bile zasebne, njihovi lastniki pa zdravniki v Črni, na Prevaljah in Ravnah. Na Prevaljah je bila v 80-ih letih 19. stoletja omenjena lekarna, katere lastnik je bil Gostentschnig. Po prvi svetovni vojni so prvo javno lekarno odprli leta 1926 na Prevaljah, v Črni pa jo je takrat organizirala Bratovska skladnica v bolnišnici. Leta 1949 so bile vse zasebne lekarnе nacionalizirane in takrat so v Črni dobili javno lekarno. Na Ravnah so jo odprli

leta 1953. 1.7.1963 so lekarne v občini Ravne združili v Lekarno Ravne. V Mežici je bila takrat samo lekarniška postaja kot oddelek lekarne v Črni. V Lekarni na Ravnah je bilo takrat zaposlenih 13 delavcev, od tega 4 farmacevti in 4 farmacevtski tehniki. Lekarne koroških občin so se leta 1976 povezale v Koroške lekarne s sedežem na Ravnah.

Z zdravljenjem živine so se v 19. stoletju ukvarjali posamezni domačini, ki so si potrebno znanje večinoma pridobili med služenjem vojske ali pa so za to uporabljali knjige z napotki za zdravljenje živine. Pogosto so se z zdravljenjem živine ukvarjali tudi zdravniki.

V Kotljah je v prvi polovici 19. stoletja pri Lobasu živel Valentin Lečnik (Lobasovo je kupil leta 1812), ki je znal zdraviti živino. Leta 1820 je v Gradcu končal živinozdravniški tečaj. Kot pomočniki (so radi zdravili) pri zdravljenju živinskih bolezni so pozneje sloveli tudi Valentinovi potomci, sin Janez in vnuk Franc (umrl leta 1914).

Z oblikovanjem okrajev in sedežev okrajnih sodišč po letu 1868 so v deželnih okrajih bili tudi sedeži veterinarjev, vendar so bila mesta okrajnih veterinarjev zasedena šele do konca stoletja. V Mežiško dolino je prihajal veterinar iz Pliberka ali Velikovca samo na poziv. Nekateri so v nujnih primerih prosili za pomoč tudi živinozdravnika v Slovenj Gradcu, kjer je bila ta služba od leta 1873.

Veterinarsko službo za Mežiško dolino so prvič organizirali leta 1920 na Prevaljah, ko je kraj postal tudi upravno središče okraja. Sedež veterinarske službe so leta 1939 s sedežem okraja prenesli v Dravograd. Do nemške okupacije je bil veterinar za Mežiško dolino Pavel Kolenc, ki je iz Dravograda prihajal le na poziv. Med drugo svetovno vojno je sem prihajal na poziv živinozdravnik iz Pliberka ali Velikovca. Po vojni je veterinarsko službo v dolini organiziral Andrej Fidelj. 1.10.1946 je v Dobji vasi odprl eno prvih veterinarskih ambulant zaradi številnih poškodovanih in obolelih konj, ki so v dolini ostali po 15.5.1945. Ob ambulanti je bilo še posestvo s 16 ha. Ambulanta je delovala samo eno leto, potem so veterinarsko službo na poziv spet opravljali iz Dravograda.

V jeseni 1952 je bil na Prevaljah od okraja Slovenj Gradec pooblaščen stalni veterinar Rudi Čretnik, ki je šest let pozneje postal občinski veterinar. Že leta 1953 so na Prevaljah zgradili veterinarsko ambulanto in osemenjevalnico, 1.3.1959 pa ustanovili veterinarsko postajo. Pred umetnim osemenjevanjem so posamični kmetje imeli plemenjake. Prvo osemenjevanje je prevzel kmet Lojze Plešivčnik, po letu 1959 so to delo prevzeli veterinarji sami. Umetno osemenjevanje in reprodukcijsko službo so opravljali na osemenjevalnih točkah na Dobrijah, v Kotljah, na Ravnah, Prevaljah, Lešah

in Lokovici. Plemenilno službo je na območju občine Ravne do leta 1967 opravljala še živinorejsko – veterinarski zavod Ptuj. Veterinarska služba Prevalje je imela organiziran še prirodni pripust po bikih plemenjakih. V lasti je imela 12 plemenjakov, oddanih izbranim živinorejcem-bikorejcem v Bistri, Meži Onkraj, Jamnici, Šentanelu, Zelenbregu, Koprivni, Podpeci, Spodnjem in Zgornjem Javorju, Jazbini, Strojni in Tolstem Vrhu.

Leta 1964 so na Prevaljah dogradili novo poslopje veterinarske postaje, dodeljena pa jim je bila še veterinarsko higienska služba (konec stoletja je bil konjederec v Dobji vasi Anton Uebel). Veterinarska postaja je leta 1968 prevzela veterinarsko službo na petih združenih farmah, kjer so imeli prej zaposlenega svojega veterinarja (takrat je prišel na veterinarsko postajo).

Konec 60-ih let je veterinarska postaja opravljala kurativno dejavnost in preventivne masovne akcije na vsem območju občine. Veterinarji so opravljali “mesoogleda” v središčih, kjer so bile klavnice – na Ravnah, Prevaljah, v Mežici in Črni, sodelovali pa so tudi pri odkupih živine. Ko so leta 1972 zgradili skupno klavnico v Otiškem Vrhu (občina Dravograd), so na veterinarski postaji Prevalje take preglede nehali opravljati.

Konec septembra 1979 so veterinarsko službo reorganizirali, ustanovili so Koroški veterinarski zavod s sedežem v Dravogradu. Zavod skrbi za vse štiri občine koroške krajine. Na Prevaljah je ostala delovna enota za območje občine Ravne, v kateri so bili leta 1990 zaposleni štirje veterinarji.

Pošte in poštni okoliši

Mežiška dolina je pred letom 1863 imela poštno povezavo s svetom prek Velikovca, v Kotle pa so pošto prinašali iz Labota. Prvi poštni urad, “poštno ekspedicijo”, so ustanovili na **Prevaljah 5.7.1863**, ko je skozi kraj začel voziti vlak. Prva poštna zveza je bila dvakrat dnevno s potujočo pošto Maribor-Grafenstein-Celovec. Iz Prevalj so jo s postiljonom vozili na Ravne in prek Mežice v Črno. Od leta 1872 in 1873 je poštni urad imel zveze s potujočimi poštami Maribor-Franzensfeste št. 31 in 32, od leta 1898 in 1899 pa še zvezo Maribor-Beljak št. 68 in 69.

V začetku 20. stoletja sta na območju pošte Prevalje bili dve enoti poštne omrežja: poštna zbiralnica v **Šentanelu**, ki jo je ustanovila Poštna in telegrafska direkcija Gradec, in poštna zbiralnica na **Poljani**. Tu je bil poštni nabiralnik, ki ga je poštni sel praznil vsak dan in pri tem opravil pot iz Prevalj prek Leš na Poljano. Pogosto so to pošto prevažali tudi vozniki iz Črne.

Telegraf sistema Morse je poštni urad Prevalje dobil leta 1874. V letu 1894 je posle na telegrafski postaji opravljala zasebnik.

Drugo, nedržavno pošto so **1.7.1871** ustanovili v Črni. Prva zveza je bila vozna pošta s postiljonom prek Mežice s poštnim uradom v Pliberku. Zvezo so vzdrževali šestkrat tedensko. Telegrafsko povezavo z državnimi telegrafi pri poštah v Mežiški dolini, z Dravogradom in Mariborom je dobila leta 1878. Leta 1914 si je župnik v Koprivni Ivan Hojnik dal narediti telefonsko povezavo med župniščema v Črni in Koprivni.

Na Ravnah so pošto dobili **28.4.1872**. Bila je nedržavna pošta, ki jo je, tako kot druge v občini, ustanovilo Trgovsko ministrstvo na Dunaju na predlog Poštne direkcije v Gradcu. Prva poštna zveza je bila dvakrat dnevno s potujočo pošto Maribor-Celovec, od leta 1872 pa tudi Maribor-Franzensfeste št. 31, od 1.2.1898 je izmenjavala pošto še s potujočo pošto Maribor-Beljak št. 68.

Na območju pošte Ravne sta bili pred prvo svetovno vojno dve enoti poštnega omrežja. Pomožno pošto **Kotlje** je 23.6.1889 kot poštno zbiralnico ustanovila Poštna in telegrafska direkcija za Štajersko in Koroško v Gradcu. Poštno zvezo med Kotljami in Ravnami je vzdrževal poštar peš. Poštna zbiralnica **Tolsti Vrh** je bila ustanovljena leta 1913 pri Kumru za kraje Tosti Vrh, Dobrije in Selovec, ukinili so jo 1.11.1919.

Morsejev telegraf je pošta Ravne dobila leta 1875 in je bila tako povezana z državnimi telegrafi na zvezah Pliberk-Celovec in Dravograd-Maribor, kmalu zatem pa še na telegrafski liniji Prevalje-Mežica-Črna.

V Mežici so ustanovili poštni urad **28.12.1875**. Poštno zvezo so imeli s pomočjo poštne kočije s Pliberkom. V njej je bilo prostora tudi za šest potnikov. Pošiljke je pošta sprejemala s potujočo pošto Maribor-Franzensfeste na Prevalje, odkoder jih je od leta 1924 redno prevažal voznik, potem so uporabljali avtobusni prevoz med Prevaljami in Črno. Morsejev telegraf je pošta dobila okrog leta 1877.

V začetku 20. stoletja so delovale pošte v Črni, Mežici, Kotljah, na Prevaljah in Ravnah, poštne zbiralnice so bile na Poljani, v Šentanelu in na Tolstem Vrhu. V vasi in naselja so pošto dostavljali dva do trikrat tedensko. Uradovalni jezik je bil pred prvo svetovno vojno na glavnih poštah nemški, na poštah zbiralnicah pa nemški in slovenski. Pošta Kotlje je dobila dvojezičen pečat leta 1908, pred tem je bil nemški.

7.9.1918 je bila za južni del Koroške in tako tudi za pošte v Mežiški dolini uvedena slovenska poštna uprava pod vodstvom Poštne in brzojavne ravnateljstva v Ljubljani. Vse pošte so dobile slovenski žig in možnost uradovanja v slovenskem jeziku. V kraljevini SHS so uporabljali tudi žige v cirilici (poleg latinice).

Po prvi svetovni vojni so pošte v Črni (razen dveh mesecev leta 1929, ko je imela status pogodbene pošte), na Prevaljah in Ravnah postale državne. Zbiralnica v Kotljah je bila spremenjena v pogodbeno državno pošto, zaradi majhnega prometa pa so jo kmalu preimenovali v pomožno pošto. Poštna zbiralnica Šentanel je bila leta 1919 spremenjena v pomožno pošto in 10.6.1922 začasno ukinjena. Ponovno so jo ustanovili 1.9.1940, jo spet ukinili in 16.5.1946 še enkrat ustanovili.

Poštno povezavo po letu 1918 sta imeli pošti Ravne in Prevalje s potujočo pošto z vlakom Maribor-Prevalje, prav tako pošti Črna in Mežica, vendar s posredovanjem pošte na Prevaljah. Induktorsko telefonsko centralo in telefonsko linijo z Mariborom so poštni uradi dobili: Prevalje in Mežica leta 1918, Črna 8.4.1920 in Ravne 20.1.1923. V Kotljah so 1.7.1935 zgradili induktorsko telefonsko centralo, vključeno na telefonsko centralo na Ravnah.

Na območju pošte Ravne je bila 31.5.1921 ukinjena vaška dostava, ki so jo uvedli leto prej, in so v naseljih Javornik, Tolsti Vrh (zahodni del) in Zelenbreg dostavljali pošto vsak ponedeljek, sredo in petek, v naseljih Tolsti Vrh (vzhodni del), Dobrije in Selovec pa vsak torek, četrtek in soboto.

6.4.1941 je okupator na vseh poštah v dolini odstranil Morsejeve telegrafe, na pošti v Mežici pa so telegraf in telefonsko centralo uničili uslužbenci. Med drugo svetovno vojno je bila pošta na Prevaljah obračunska pošta (Postamt mit Hauptkasse) za prideljene pošte – filijalke.

Po letu 1945 so bile redne pošte Črna, Mežica, Prevalje in Ravne in dve pomožni pošti. Prva, v Šentanelu, je bila ukinjena še pred letom 1951, njen poštni okoliš pa je bil vključen v poštni okoliš Prevalje. Druga je bila v Kotljah, kjer so jo ukinili 31.3.1954, njeno območje pa so vključili v poštni okoliš Ravne. Pošto so do Prevalj dvakrat dnevno prevažali z vlakom Maribor-Prevalje. Z uveljavitvijo avtobusnega prometa so začeli tudi pošto prevažati z avtobusi. Od 1.12.1962 je urejen prevoz poštnih pošiljk s furgonom poštnega centra Maribor do vseh pošt (Črna, Mežica, Prevalje, Ravne) dvakrat dnevno. Delno uporabljajo še prevoz z vlakom (predvsem tovarne pošiljke) in kombijem. V letu 1968 so na območju naselja Kotleje uvedli dostavo pošte z mopedi z ravenske pošte. Istočasno je bila dostava z mopedi uvedena tudi na območju pošte Prevalje. V 70-ih letih so v zunanjih naseljih, zlasti za hribovska območja, začeli uvajati vročanje pošte prek izpostavljenih predalčnikov, nabiralnikov, ki so praviloma pritrjeni na domovih v dolini ob glavni prometnici. Vanje poštarji dostavijo pošto, namenjeno samotnim hribovskim kmetijam. V blokkih in hišah v mestih in večjih krajih pa vročajo pošto v hišne predalčnike.

Poštni okoliši iz leta 1875 so podobni današnjim, nekaj sprememb je nastalo po prvi svetovni vojni zaradi državne meje. Tako je bila Koprivna leta 1875 v poštнем okolišu Železna Kapla, katastrske občine Lom, Dolga Brda in Lokovica pa v Pliberku. Leta 1991 so se poštni okoliši v glavnem ujemali s krajevnimi uradi, izjema je le Strojna, ki sodi v krajevno skupnost Prevalje, a je v poštнем okolišu Ravne. Pošta Črna obsega 9 krajev: Bistra, Črna, Javorje, Jazbina, Koprivna, Ludranski Vrh, Podpeca, Topla in Žerjav. Avtomatsko telefonsko centralo z zmogljivostjo 40 priključkov so zgradili 2.7.1966. V naslednjih letih so zmogljivost povečali, tako da je bilo junija 1989. leta 382 telefonskih naročnikov. Leta 1972 je pošta dobila medkrajevni telefonski celici. Vsa leta je poštni urad deloval v najetih prostorih, leta 1951 pa so se naselili v sedanjih prostorih, ki so jih do leta 1990 še obnovili in posodobili.

Poštni okoliš Mežica obsega 7 krajev: Breg, Lom, Mežica, Onkraj Meža, Plat, Podkraj pri Mežici in Polena. Avtomatsko telefonsko centralo so dobili 22.7.1966 in jo leta 1982 povečali na zmogljivost 384 priključkov, ki so bili zasedeni junija 1989. Vsa leta deluje poštni urad v najetih prostorih, ki so jih v 60-ih in 70-ih letih posodobili v skladu s potrebami.

V poštni okoliš Prevalje je vključenih 16 krajev: Belšak, Breznica, Dobja vas, Dolga Brda, Holmec, Kot pri Prevaljah, Leše, Lokovica, Poljana, Prevalje, Stražišče, Subi Vrh, Šentanel, Uršlja Gora, Zagrad in Zgornja Jamnica. Avtomatsko telefonsko centralo so začeli uporabljati 2.7.1966, junija 1989 je bilo 972 telefonskih naročnikov. Pošta je leta 1974 dobila teleprinter in je bila vključena v končno avtomatsko centralo Maribor. 15.5.1975 so pošto iz najetih prostorov preselili v lastno novozgrajeno stavbo.

Poštni okoliš Ravne obsega 13 krajev: Strojna, Brdinje, Dobrije, Koroški Selovec, Kotlje, Navrški Vrh, Podgora, Podkraj, Preški Vrh, Ravne, Sele (del), Tolsti Vrh in Zelenbreg. Po letu 1948 so zidno telefonsko centralo zamenjali z namizno (pretikalno), avtomatsko pa so zgradili leta 1968 z zmogljivostjo 200 priključkov in jo v naslednjih letih povečali. Junija 1989 je imela 1998 telefonskih naročnikov. 27.2.1962 so začeli uporabljati teleprinter, dve leti pozneje je bila pošta vključena v jugoslovansko avtomatsko telegrafsko mrežo. Leta 1968 je dobila teleprinter na polo (prej je bil na trak). Do 1.10.1968 je bila pošta v najetih prostorih, nato so jo preselili v novozgrajene prostore v stanovanjskem bloku, leta 1989 pa v novozgrajeno stavbo.

Pri izgradnji telefonskega omrežja do oddaljenih kmetij v občini so konec 70-ih in v začetku 80-ih let sodelovali tudi vojaki.

Šolstvo in šolanje

V občini Ravne se je skozi stoletje poleg osnovnega šolstva razvijalo tudi strokovno izobraževanje za različne poklice, vezane predvsem na potrebe tukajšnje industrije. Po drugi svetovni vojni je bilo tako izobraževanje omogočeno v poklicnih in srednjih šolah.

Prvi začetki organiziranega poučevanja otrok so bili v trgu Guštanj, kjer je pred 19. stoletjem obstajala vsaj trivialka, omenjena pa je bila tudi trška šola. Z njo oziroma z župnijo Device Marije na Jezeru (Prevalje) je povezan tudi Pilathov beneficij, iz katerega so od leta 1700 do 1915/16 podeljevali štipendije nadarjenim dijakom.

V prvi polovici 19. stoletja je bilo poučevanje branja, pisanja in računanja prepuščeno zasebni pobudi posameznih fevdalnih gospodov in predvsem duhovnikov. Iz teh zametkov so se po letu 1870 razvile državne šole, v katerih je formalno prenehalo cerkveno nadzorstvo, uveljavljati pa se je začela vedno močnejša in načrtna germanizacija, ki so jo izvajali z utrakvističnimi in povsem nemškimi šolami ter celo s prepovedjo rabe slovenskega jezika in slovenskih učbenikov (predvsem katekizma) na nekaterih šolah. Učni jezik je bil v prvih dveh razredih slovensko-nemški, v nadaljnjih razredih pa samo nemški. Učenju nemškega jezika so podredili vse predmete in vso vzgojo. Vse šole v Mežiški dolini so bile do prve svetovne vojne utrakvistične, nemško organizirane.

Obiskovanje pouka je bilo po letu 1869 obvezno, vendar je na tukajšnjih šolah znan izostanek otrok, zlasti kmečkih in tistih delavskih otrok, ki so služili pri kmetih. Njihovi skrbniki so jih "befrajali" od pouka predvsem v spomladanskih in jesenskih dneh, ko je bilo največ kmečkih del. Po drugi svetovni vojni so se razmere spremenile v prid boljšemu obisku pouka.

Po prvi svetovni vojni šolstvo v Mežiški dolini zaradi bojev za severno mejo ni bilo organizirano vse do leta 1920, potem so poučevali na vseh šolah, ki so delovale pred vojno. Pred nemško okupacijo, v letih 1941-45, ni bilo pouka v Koprivni, Javorju in Strojni. V večjih krajih (Ravne, Prevalje, Mežica in Črna) je bil pouk v nemščini in zadnji dve leti v prostorih gostiln, ker je šolske stavbe zasedla vojska. Slovenske učitelje so izselili ali odpustili, njihova mesta pa so zasedli nemški učitelji.

Šolski okoliš se je z nastajanjem novih šol spreminjal, a okoliši glavnih osnovnih šol so bili leta 1990 v večini takšni kakor leta 1875. Izjema so le katastrske občine Lom, Dolga Brda in Lokovica, od koder so otroci hodili v šolo v Pliberk, iz Koprivne pa v Železno Kaplo.

Oblike organiziranega pouka so se v različnih krajih razvile različno, vendar v vseh večjih krajih v prvi polovici 19. stoletja. V Črni so na pobudo Jurija Thurna iz Pliberka začeli s privatnim poukom otrok leta 1811. Skrb za šolo je morala prevzeti občina. Leta 1823 je postala "diriktivna" šola z učilnicami po privatnih bišah. Leta 1885 so kupili stavbo, ki ni dolgo ustrezala namenu, hkrati je postala tudi dvorazrednica in leta 1902 trorazrednica. Ko so leta 1908 zgradili novo šolsko stavbo, je postala štirirazrednica, v petrazrednico se je razvila leta 1924 in desetletje pozneje v šestrazrednico. Leta 1929 so v Žerjavu odprli dva paralelna razreda. Šolski stavbi v Črni so leta 1927 dozidali več učilnic, telovadnico, kopalnico, prostor za šolsko kuhinjo in stanovanje za šolskega upravitelja. V 50-ih letih so osnovno šolo poimenovali po učitelju in političnem delavcu Milošu Ledineku. Leta 1968 so šoli prizidali nov trakt s šestimi učilnicami. Šolski okoliš, ki ga pokriva, je skrajni zgornji del doline. Zaradi obširnega terena so predvsem ob župnijskih cerkvah, večinoma že na prehodu stoletja, nastale podružnične šole v Javorju, Koprivni, Podpeci in Žerjavu.

V Javorju so s poukom začeli leta 1889. Učitelj je prihajal iz Črne vsak četrtek in nedeljo dopoldan, učilnico pa so imeli v gostilni. V 90-ih letih je bil pouk za nekaj časa prekinjen in ponovno uveden leta 1901, ko je hkrati postala tudi državna šola. Leta 1973 so zgradili novo šolsko stavbo. Pouk je kombiniran v dveh oddelkih od 1.-4. in 5.-8. razreda. Število učencev je vsako leto manjše, v šolskem letu 1989/90 jih je bilo le še sedem.

V Koprivni je otroke vsaj že leta 1866 poučeval župnik, ki ga je vizitiral celo okrajni šolski inšpektor iz Pliberka. Leta 1875 je bilo to območje v šolskem okolišu Železna Kapla. Leta 1905 je uradno postala podružnica šole v Črni. Vse do leta 1935, ko je bil nastavljen posvetni učitelj, so na njej poučevali farni župniki. Takrat je postala tudi dvorazrednica. Leta 1954 so zgradili novo šolsko stavbo, v kateri je pouk potekal kombinirano v dveh oddelkih. V 70-ih letih so učenci višjih razredov morali na matično šolo v Črno. V šolskem letu 1989/90 so bili na šoli le še trije učenci.

V Podpeci je bila leta 1899 ustanovljena eskuradna šola (oblika "Notschule", na kateri je lahko poučeval nešolan učitelj, pogosto pa je pouk potekal v neprimernih prostorih), leta 1904 so zgradili novo šolsko poslopje in je postala ekspozitura črnjanske šole. Dvorazrednica je postala leta 1912. V letu 1924/25 jo je obiskovalo 68 otrok. Po letu 1945 je potekal pouk v enem samem oddelku s kombiniranim poukom za prve tri razrede, ostali so obiskovali šolo v Črni. V letih 1971 do 1977/78 je bil pouk prekinjen, leta 1986/87 pa so šolo zaradi premajhnega števila učencev začasno ukinili.

Prvi učitelji so bili duhovniki, v Koprivni pa je Ivan Hojnik bil duhovnik, učitelj, zobozdravnik, fotograf in izjemno dejaven človek. (Ivan Hojnik v sredini z učenci leta 1933; original hrani Simon Polanšek (Lipold), Koprivna; rep. fototeka DM št. 5621).

V **Žerjavu** so začeli s poukom leta 1929, ko je črnjanska šola odprla dva paralelna razreda. Leta 1954 je bila zgrajena nova šolska stavba. Zaradi velikega števila otrok so se v 60-ih letih učenci nižjih razredov vozili iz Črne v Žerjav, učenci višjih letnikov pa iz Žerjava v Črno. Na osnovni šoli Žerjav učenci obiskujejo vseh osem razredov.

V **Mežici** so otroke poučevali že v prvi polovici prejšnjega stoletja, vendar do leta 1869, ko so ustanovili šolski okoliš, šolstvo ni bilo urejeno. Šolski okoliš je konec 19. stoletja obsegal večji del politične občine Mežica in dele političnih občin Libuče in Prevalje. Reden pouk so začeli izvajati leta 1876, leto pozneje so dobili novo šolsko stavbo. Iz enorazrednice je leta 1882 napredovala v dvorazrednico in 1901 v trorazrednico. Po plebiscitu se je zmanjšal šolski okoliš za območje, ki je pripadlo Avstriji (del politične občine Libuče). Leta 1921 je šola postala štirirazrednica. Ko so leta 1926 zgradili novo šolsko stavbo, je postala petrazrednica, v njej pa so bili prostori še za štiri razrede meščanske šole, telovadnico, otroški vrtec, prostori za ročna dela in

gospodinjski pouk. Velike zasluge za zgraditev te šole je imel učitelj Vinko Moederndorfer. Osnovno šolo v Mežici so v 50-ih letih poimenovali po Francu Pasterku-Lenartu.

Na **Prevaljah** oziroma na **Fari** so otroke poučevali že pred letom 1819, po tem letu je šola domovala v gostilni. Z bolj organiziranim delom so začeli leta 1828, ko so za šolske potrebe preuredili mežnarijo. Leta 1834 je bilo v šolo vpisanih 52 otrok, poleti pa jo je obiskovalo le 8 učencev. Že leta 1832 je bila uvedena ponavljalnica (oblika poklicne šole, saj so po končani ponavljalnici učenci dobili vajeniško spričevalo) z 42 učenci. V letu 1861 so otroke ponovno poučevali v prostorih gostilne, a so že naslednje leto obnovili staro mežnarijo, v kateri sta bila dva razreda.

Na Prevaljah je leta 1853 Rosthornova železarna zgradila novo šolsko stavbo. V njej je v naslednjem letu začela delovati tovarniška šola kot podružnica šole na Fari. Obiskovali so jo le otroci tovarniških uslužbencev in delavcev, vzdrževala pa sta jo delno železarna, delno šolski sklad, kamor so zaposleni plačevali 1 % od svojih prejemkov, po letu 1869 pa le še 0,2 %. Z zbranim denarjem so kupovali učila otrokom zaposlenih delavcev, deloma vzdrževali šolo in plačevali učitelje. Že v začetku je bila šola dvorazrednica s 117 učenci v prvem razredu in 34 v drugem. Leta 1856 je postala šola javna, a še vedno podružnica. Zaradi naraščanja števila učencev so v šolskem letu 1856/57 ustanovili ekspozituro na **Lešah**.

Po reorganizaciji šolstva leta 1869 je prevaljska šola dobila status matičnosti in postala petrazrednica, šoli na Fari in Lešah pa sta bili ekspozituri. Leta 1875 je šolski okoliš prevaljske šole obsegal Farno vas, Dobjo vas, Navrški Vrh, Stražišče, Zagrad, Prevalje, Breznico, Poljano, Leše, Volinjak, Plat, Uršljo Goro in Kot.

Leta 1886 je imela šola 10 učiteljskih mest, zaradi prevelikega števila učencev pa so ločili dečke in deklice. Dečki so se na šolskem vrtu učili še sadjarstva in čebelarstva, deklice pa so spoznavale gospodinjstvo. V letu 1890 je bilo 681 šoloobveznih otrok, od teh jih zaradi oddaljenosti ali slabotnosti 80 ni prihajalo k pouku.

Učni jezik na prevaljski osnovni šoli (tudi na obrtnih) je bil nemški, šoli na Fari in Lešah sta bili utrakvistični. V prvem razredu so poučevali v slovenskem, v drugem pa v nemškem jeziku. Leta 1887 je okrajni šolski svet v Velikovcu prepovedal slovenske knjige na Prevaljah in Lešah, leta 1895 pa so celo ukinili slovenski katekizem na Prevaljah, Fari in Lešah ter prepovedali slovenske knjige in poučevanje slovenščine na Prevaljah.

Ekspozitura na Fari je bila ukinjena leta 1899, na Prevaljah pa je ostala šestrazrednica s paralelkama za 1. in 2. razred na Lešah. Šolski prostori so bili

tesni, saj je bilo v razredu včasih celo 60 učencev. Šolsko poslopje je bilo last železarne, od leta 1899-1912 rudnika Leše, nato ga je odkupila občina. V 50-ih letih tega stoletja so šolo poimenovali po Franju Golobu (slikar in revolucionar, ustreljen avgusta 1941), leta 1963 so zgradili novo šolsko stavbo in leta 1988 začeli z graditvijo prizidka, ki so ga odprli maja 1991.

Na Lešah so vse do leta 1899 šolo obiskovali le otroci rudarjev oziroma delavcev zaposlenih pri rudniku, po tem letu so jo odprli tudi za kmečke otroke. Novo šolsko stavbo so zgradili leta 1980, v njej imajo pouk otroci do 4. razreda, višje razrede obiskujejo na Prevaljah. V šoli ima prostore še otroški vrtec.

Začetki osnovne šole Lokovica, leta 1991 je podružnica prevaljske osnovne šole, segajo v leto 1866. Zaradi bližnjega železniškega predora so jo imenovali "Tunel", nekateri so uporabljali tudi ime Holmec. Že pred letom 1914 je bila samostojna dvorazrednica vse do leta 1945, ko je napredovala v štirirazrednico, kar je še leta 1991. Leta 1970 so učenci dobili novo šolsko stavbo.

V Šentanelu je bila samostojna dvorazrednica že v drugi polovici 19. stoletja, novo šolsko stavbo so zgradili leta 1863 in jo leta 1890 še dozidali. Na njej so poučevali duhovniki izključno v slovenščini. Po drugi svetovni vojni je postala podružnica šole na Prevaljah, učenci pa tukaj končajo vseh osem razredov.

Na Ravnah so začetki šolanja nejasni, gotovo pa so pred 19. stoletjem imeli trško šolo. Leta 1700 je prevaljski župnik Gašpar Pilath (1644-1706) ustanovil več štipendij za dijake iz fare Device Marije na Jezeru, ki so jih podeljevali do leta 1915/16. Na Ravne je bila vezana Pilathova ustanovna listina za mesto beneficiata. Za letno plačilo iz te ustanove je beneficiat moral vzeti v uk tri uboge spodobne fante in jih poučevati predvsem v latinščini. Beneficiata na Ravnah ni bilo več od leta 1861. V 18. stoletju je bila na Ravnah verjetno trivalka, pouk pa je vse do leta 1862 potekal v privatni hiši. Takrat so zgradili novo šolsko stavbo, ki so jo leta 1886 dvignili za nadstropje. Do leta 1874 je bila šola enorazredna in nemška, potem je postala dvorazrednica in leta 1880 trirazrednica. Tretja učilnica je bila v tolstovrški občini v Turnerhausu. Leta 1897 je postala štirirazrednica in 1902 petirazrednica. Leta 1910 je bilo pod vplivom nemških in nacionalističnih društev Schulverein, Suedmarke in Turnerverein zgrajeno novo šolsko poslopje. Do leta 1918/19 so poučevali izključno v nemškem jeziku. Leta 1921 je šola postala šestrazrednica. V 50-ih letih so ji dali ime OŠ Prežihov Voranc Ravne na Koroškem, leta 1966 so zgradili novo šolsko stavbo in deset let pozneje še telovadnico.

Leta 1959 je bila na Ravnah ustanovljena še osnovna šola Ivana Ditingerja z učilnicami v gimnaziji in poukom v dveh izmenah. Leta 1966 se je združila

z OŠ Prežihovega Voranca. Leta 1978 so v središču novega naselja Javornik zgradili novo šolsko stavbo, OŠ Koroški jeklarji, ki pokriva šolski okoliš: Javornik, Na Šancah, Dobrije, Koroški Selovec, Brdinje, Kotle, Preški Vrh, Podgora in Uršlja Gora ter Štajerski Selovec, Vrhe in Sele (občina Slovenj Gradec). V drugem polletju leta 1979 so začeli s celodnevni poukom za učence 1. in 2. razreda.

Šolo so imeli tudi v **Tolstem Vrh**. Prebivalci kmečkega okoliša Tolsti Vrh, Javornik, Selovec in Zelenbreg so si od leta 1883 prizadevali, da bi na ravenski šoli v prvih dveh razredih poučevali v slovenščini, a se jim to ni posrečilo, zato so si prizadevali za samostojno šolo. Leta 1905 jim je bila prošnja uslišana in 3.11.1906 je tolstovrška osnovna šola začela delovati kot ekspoziura ravenske. Že naslednje leto je postala samostojna enorazrednica. Leta 1907 je dobila prostore v nekdanjem sodnijskem poslopju gosposke Javornik in postala dvorazrednica. Po prvi svetovni vojni je ostala dvorazrednica s približno 110 otroki, leta 1945 so jo ukinili, njen šolski okoliš pa priključili k osnovni šoli na Ravnah.

Leta 1910 so na **Zelenbregu** ustanovili ekskuradno šolo tolstovrške šole in so jo sedem let pozneje začasno ukinili ter po prvi svetovni vojni zanjo spet našli prostore v privatni hiši pri "Vogelniku" (domače ime). Ker je bil obisk pouka slab in ker so imeli težave s prostorom, so šolo leta 1924 ukinili, učenci pa so šli v šole na Ravne, Prevalje ali v Šentjanž (občina Dravograd). V šolskem letu 1938/39 so spet našli prostore pri kmetu "Račelu". Med drugo svetovno vojno in po njej na Zelenbregu ni več šole.

V **Strojni** je že pred prvo svetovno vojno delovala šola kot podružnica šole v Šentanelu. Ustanovljena je bila 3.11.1907, učni jezik pa je bil slovensko-nemški. Po prvi svetovni vojni je postala dvorazrednica s kombiniranim poukom, učencev je bilo med 50 in 60. V 50-ih letih je postala podružnica šole na Ravnah, v letih 1959-66 podružnica OŠ Ivana Ditingerja, potem pa OŠ Prežihov Voranc. Leta 1962 so zgradili novo šolsko stavbo. V Strojni obiskujejo otroci vseh osem razredov.

V **Kotljah** je leta 1854 župnik poučeval v župnišču 34 otrok branja in pisanja, osem let pozneje je bil za to nastavljen cerkovnik. Leta 1900 je šola postala dvorazrednica. Že leta 1878 je bilo zgrajeno novo šolsko poslopje, ki so ga leta 1907 dozidali in 1962 ponovno zgradili novo stavbo. V Kotljah učenci končajo štiri razrede osnovne šole, potem nadaljujejo pouk na OŠ Koroški jeklarji na Ravnah.

Na **Ravnah** je bila leta 1958/59 ustanovljena **Posebna šola** (v 80-ih letih šola Juričevega Drejčka) oziroma šola s prilagojenim programom, ki je bila prvo leto v okviru OŠ Ivana Ditingerja. Po dveh letih so njeni oddelki postali

osnova za samostojno šolo, v šolskem letu 1964/65 je postala sedemrazrednica.

Leta 1969 je bil v Črni ustanovljen **Republiški zavod za usposabljanje mladine z motnjami v telesnem in duševnem razvoju**. Prostor za gojence so našli v nekdanji bolnišnici.

Gimnazijsko stavbo na Ravnah so v letih 1949-53 gradili tudi dijaki gimnazije. ("3. mladinska delovna brigada dr. F. Sušnika" leta 1950; foto M. Dolinšek; fototeka DM št. 2819).

Leta 1885 so pri šoli na **Prevaljah** organizirali **nadaljevalno šolo** za obrtne in tovarniške vajence, ki je bila edina tovrstna šola v dolini. V njen sklop so sodile šola za **ženska ročna dela**, **šola ročnih spretnosti za dečke** in **obrtna šola za dečke**. Deklice so v 4. in 5. razredu hodile k dodatnim uram za ročno delo, kjer so se učile pletenja, krpanja, krojenja in urezovanja. V šolskem letu 1889/90 je bilo pri pouku 70 deklic. Šola ročnih spretnosti za dečke je imela svoje delavnice v železarni, kjer so v glavnem dobili tudi material in orodje. Na obrtni šoli za dečke so poučevali ob nedeljah in praznikih dopoldne, skupaj 208 ur v enem tečaju. V šolskem letu 1889/90 je bilo v njej 75 fantov, od tega 30 železarniških, 19 rudniških, 13 čevljarskih, 3 krojaški, 2 pekovska,

2 sedlarska, 2 mesarska, 1 kovaški in 2 trgovska vajenca. Šola je zaradi slabšanja gospodarskega položaja železarne nehala delovati med leti 1895-97.

Na gradu na **Ravnah** so leta 1956 ustanovili **Nižjo glasbeno šolo**, kjer so leta 1991 poučevali klavir, godala, harmoniko, pihala in trobila. V letu 1963/64 je imela 94 učencev. Leta 1972 so odprli oddelek nižje glasbene šole še v **Mežici**, teorijo pa od leta 1989 poučujejo tudi na osnovni šoli na **Prevaljah**.

V **Mežici** je bila zaradi ustreznih pogojev (nova šolska stavba) 6.11. 1926 ustanovljena **meščanska šola**, ki je delovala do leta 1945. V letih 1948-1957 je bila v Mežici organizirana **nižja gimnazija**, od leta 1942-1952 in nato od leta 1958 pa **rudarska poklicna šola**, ki je prerasla v Izobraževalni center rudnikov svinca in topilnice Mežica. V programu je imela izobraževanje mladih in odraslih. V **Črni** so imeli **nižjo gimnazijo** v letih 1950-1957, na **Ravnah** so jo ustanovili 17.9.1945, še istega leta pa je postala **popolna gimnazija**. Prostore je imela v gradu Ravne, poučevati so začeli 15.10.1945 v 6 oddelkih s 196 dijaki. Kmalu so začeli tudi akcijo za graditev nove šolske stavbe, ki so jo odprli 10.10.1954.

Leta 1946 so se na **Ravnah** prvič lahko vpisali v **metalurško industrijsko šolo**. Takrat je bila v prostorih železarne Ravne, ustanoviteljice šole, leta 1957 je dobila novo stavbo. Dve leti pozneje (1959) je postala **Izobraževalni center**, v katerega so bile vključene **šola strojne in metalurške smeri, šola za specializirane metalurške delavce ter poklicna kovinarska in metalurška šola**. V začetku je imela tudi vajeniško šolo za čevljarje, mizarje in šivilje. Leta 1968 so Izobraževalni center preimenovali v **Šolski center**. Na šoli so izobraževali mlade in odrasle predvsem v različnih poklicnih in tehničnih programih.

23.12.1980 sta se po referendumu združili Gimnazija in Šolski center v **Srednjo šolo tehnično-naravoslovne in pedagoške usmeritve (SŠTNPU)**. Program usmerjenega izobraževanja so začeli izvajati v šolskem letu 1981/82. Leta 1982 je bil gimnazijski stavbi dozidan prizidek s potrebnimi opremljenimi učilnicami. S šolskim letom 1991/92 sta se šoli razdelili na Gimnazijo in Srednjo strojno-kovinarsko šolo. V srednje šole na Ravnah so prihajali in prihajajo učenci iz vseh štirih občin koroške krajine.

Leta 1945 je bil v prostorih gradu **Ravne** ustanovljen **internat** za dijake gimnazije, ukinili so ga jeseni leta 1962. Za dijake metalurško industrijske šole so internat uredili v prostorih stavb Rimskega vrelca v **Kotljah**. Leta 1959 so zanje zgradili dom na Čečovju, ki je sprejel 120 dijakov. Zaradi nezasedenosti so ga leta 1966 ukinili. Jeseni leta 1985 so zgradili nov dijaški dom na Ravnah, v katerem je stanovalo nekaj dijakov srednje šole in delavci nekaterih delovnih

organizacij. Leta 1991 so del prostorov odstopili Centru za socialno delo. V šolskem letu 1987/88 so zgradili dijaški dom za dijake rudarske šole v Mežici.

Leta 1991 je bilo v Mežiški dolini 5 centralnih osnovnih šol s 7 podružnicami: OŠ Miloš Ledinek v Črni s podružnicami v Javorju, Koprivni in Žerjavu (v Podpeci do leta 1985), OŠ Franc Pasterk-Lenart v Mežici, OŠ Franjo Golob na Prevaljah s podružnicami v Šentanelu, Lokovici in na Lešah, OŠ Prežihov Voranc na Ravnah na Koroškem s podružnico v Strojni, OŠ Koroških jeklarjev na Ravnah na Koroškem s podružnico v Kotljah. Ob teh so še Gimnazija in Srednja strojno-kovinarska šola na Ravnah ter Rudarska šola v Mežici.

Prve vrtnice za otroke so v Mežiški dolini imeli pred prvo svetovno vojno. Leta 1911 je deželni šolski svet dovolil, da v trgu Ravne odprejo vrtec, ki bo nemški. V Mežici so leta 1926 pri graditvi nove šole zgradili tudi prostore za vrtec. V 30-ih letih so bila otroška zavetišča na šolah v Črni, Mežici in na Ravnah. Vrtci so bili organizirani tudi med drugo svetovno vojno in so služili pomembnemu otrok.

Leta 1945 sta delovala vrtca v Črni in v Mežici, kjer so zgradili novo stavbo za otroški vrtec leta 1971. Na Prevaljah so v Zgornjem Kraju prvič po drugi svetovni vojni odprli vrtec leta 1956, drugi vrtec pa so odprli leta 1984 v Podgonjah v novozgrajeni stavbi. Jeseni leta 1989 so tu odprli tudi oddelek jasli. Na Ravnah so v trgu leta 1956 odprli vrtec Marjetka in vrtec Solzice na Čečovju leta 1973. Na Javorniku so leta 1984 v novem naselju zgradili tudi vrtec in v njem še istega leta odprli jasli. V Žerjavu so vrtec dobili leta 1954, na Lešah 1981 in v Kotljah 1981.

Leta 1981 so bili organizirani oddelki 120-urne male šole zunaj celotnega programa v Kotljah, na Lešah, v Šentanelu, Lokovici, Koprivni in Javorju. Cicibanova šola je v sedmih oddelkih zajela 150 otrok, vzgojni program pa je obsegal 80 ur.

Leta 1974 so se vsi vrtci v občini združili v Vzgojno-varstveno organizacijo Ravne na Koroškem, kjer je tudi sedež računovodske in administrativne službe. Leta 1985 je bilo v VVO Ravne organiziranih 45 oddelkov za 927 otrok.

Organizirana izobraževalna dejavnost zunaj rednega šolanja

Dodatno izobraževanje otrok in odraslih se je začelo sredi prejšnjega stoletja na Prevaljah, ko so leta 1856 organizirali **nedeljsko šolo** za 17-letne otroke, zlasti z Leš. Konec stoletja in v tem stoletju so to vlogo prevzela različna izobraževalna, prosvetna in druga društva, na šolah pa so se z izobraževanjem odraslih ukvarjali tudi nekateri učitelji.

V 90-ih letih prejšnjega stoletja so podružnice kmetijske družbe pripravljale poučna **predavanja**. Tako so na Ravnah pripravili predavanja za boljše kmetovanje s poudarkom na živinoreji, sadjarstvu in pripravi mošta. V začetku tega stoletja je predavanja o živinoreji pripravljala tudi tolstovrška živinorejska zadruga. Ta je leta 1912 v gostilni A. Oseta v Tolstem Vrhu (p.d. Kumer) pripravila živinorejski tečaj s predavanji o domačih in umetnih gnojilih, združenih travnikih in njihovem obdelovanju, o konjereji, pasmah in rodovniku ter krmljenju, o reji telet, prašičereji in njihovih pasmah, o mlekarstvu, pridelovanju sira, o hlevih in gnojnih jamah ter o reji bikov.

Leta 1911 je v Javorju o živinoreji in pašnikih predaval dr. Schoff, v Črni pa je istega leta o živinoreji predaval Ferdo Grafenauer. Februarja leta 1912 so na gospodarskem shodu na Prevaljah govorili o živinoreji in umetnih gnojilih. Kmetijska predavanja pa so pripravljala tudi izobraževalna in prosvetna društva. Prva predavanja so bila v nemškem jeziku in v večini so jih obiskovali "purgarji", delavci in učitelji. Na zahtevo ljudi so začeli pripravljati predavanja v slovenskem jeziku ali pa so imeli prevajalca. Na predavanja in tečaje o kmetovanju so naprednejši kmetje hodili tudi v sosednje kraje (Pliberk, Slovenj Gradec, Dravograd, Libeliče).

Delavska društva so na prehodu stoletja pripravljala predavanja za delavce o položaju delavstva (O težnjah po izboljšanju delavskih postav, Ali so delavci sami krivi svoje siromašnosti, O starostnem zavarovanju delavcev v fužinah in rudokopih, kakor za hlapce na kmetih, Kako je najpametneje naložiti denar, o potrebi po izobrazbi in tudi o alkoholizmu), o novih svetovnih nazorih (krščanskem socializmu, francoski dobi med Slovenci) in tudi o narodni zavesti in o ljubezni do domovine ter predavanja posameznikov z raznih potovanj. Narodnoobrambna predavanja s poudarkom narodne zavesti so prirejale predvsem podružnice Ciril-Methodovega društva in podružnice Slovenske straže. Od konca 19. stoletja do prve svetovne vojne so bili tudi razni volilni in politični shodi, na katerih so različni govorniki in "agitorji" pridobivali članstvo (Šumi, Grafenauer, Kristan in drugi).

Po prvi svetovni vojni so si na šoli na Prevaljah prizadevali organizirati razne **nadaljevalne šole**, za kar se je posebej zavzemal šolski upravitelj Karel Dobršek v letih 1925-1935. V letu 1926/27 je ustanovil kmetijski nadaljevalni tečaj, predvsem za vzgojo kmečke mladine, kjer so po teoretičnem pouku imeli še praktično delo na kmetijah in so v tečaju škropili sadje proti peronospori. Kmetijska nadaljevalna šola je delovala spet leta 1930. Pouk je potekal ob nedeljah in praznikih, skupno 78 učnih ur. V programu so bile še strokovne ekskurzije in demonstracijski popoldnevi na posestvih naprednih kmetov. Na

koncu so gojenci dobili spričevala. V šolskem letu 1932/33 je šola prenehala z delom.

Leta 1926/27 so na Prevaljah pripravili obrtni nadaljevalni tečaj, ki ga je, kljub velikemu številu prijav, zaradi različne predizobrazbe vajencev in nerazumevanja obrtnikov obiskovalo le šest slušateljev. Obrtna nadaljevalna šola je ponovno pričela z delom v jeseni leta 1930 in imela predavanja po 7 ur tedensko od oktobra do aprila. V šolskem letu 1932/33 je bilo 21 slušateljev, obiskovali pa so jezikovni pouk, začetniški in risalni pouk ter telovadbo.

Leta 1930 je banska uprava na pobudo Katoliškega prosvetnega društva na Prevaljah pripravila trimesečni gospodinjski tečaj z zaključnim izpitom. Obiskovalo ga je 20 gojenk. 1.3.1922 je na prevaljski šoli Osrednji zavod za žensko domačo obrt v Ljubljani odprl tečaj za file (vrsta čipke). Udeležilo se ga je okrog 40 rudarskih in delavskih žen ter deklet s Prevalj in Leš. Zaradi velikega zanimanja so se morale v naslednjem letu preseliti v rudniško hišo, za katero je občinska oblast priskrbelo kurjavo. Tečaj se je razvil v obrtno delavnico, kjer so izdelovale po naročilu Osrednjega zavoda, ki jim je priskrbel tudi material.

Izredno šolanje v obliki raznih predavanj in tečajev je bilo intenzivno že od konca prejšnjega stoletja. (Šivalni tečaj v Črni leta 1926; fototeka DM št. 1837).

Tudi v Črni so v času kraljevine SHS pripravili nekaj nadaljevalnih šol. V šolskem letu 1927/28 sta delovali gospodinjstva nadaljevalna šola in kmetijska

nadaljevalna šola, za slednjo pa je bilo premalo zanimanja. Dobro obiskana je bila obrtna nadaljevalna šola.

Leta 1932 je bila v Mežici ustanovljena gospodinjska nadaljevalna šola s 15 gojenkami, a je zaradi nezanimanja prenehala z delom že naslednje leto. Leta 1935 je šolski upravitelj Rudolf Galob organiziral kmetijski pripravljalni tečaj, naslednje leto pa je začela delovati kmetijska nadaljevalna šola, ki jo je obiskovalo 19 slušateljev. Po letu 1937 do konca druge svetovne vojne v Mežiški dolini ni bilo več kmetijskih, gospodinjskih ali obrtnih šol in tečajev.

Na meščanski šoli v Mežici so v okviru Zajednice doma in šole v letih 1935-39 sklicevali roditeljske sestanke za starše učencev in za to pripravili razna predavanja, predvsem o vzgoji otrok, njihovi izbiri poklica in nadaljevanju šolanja (npr. Kritična doba mladosti, Dolžnost staršev glede zdravja otrok, Aktualni problemi vzgoje deklic, Tipi otrok z ozirom na način učenja, Važnost pravilne izbire poklica z občevezgojnega in ekonomskega stališča,...).

Različna izobraževalna predavanja so v času kraljevine SHS pripravila tudi razna društva. Tako je podružnica Sadjarsko-vrtnarskega društva na prevaljski šoli septembra leta 1923 pripravila sadjarsko-vrtnarsko razstavo. Naslednje leto so podobno razstavo, združeno z obrtno, postavili še na tolstovrški šoli. Februarja 1924 je bilo na Prevaljah predavanje "O racionalni živinoreji", predaval je Martin Zupanc iz Celja. V šolskem letu 1932/33 pa so na šoli pripravili še sadno razstavo. Leta 1925 je bil na prevaljski šoli knjigoveški tečaj za vse učitelje iz Mežiške doline, od 22.-29.3.1931 so po vsej dolini imeli teden narodnega zdravja s priložnostnimi razstavami in predavanji. V Mežici je zdravnica iz Črne dr. Ramšakova predavala "O higieni in nalezljivih boleznih, o njih zatiranju in kako se jih varujemo". Istega leta je od 5.7.-12.7 Rdeči križ z Raven na šoli na Prevaljah odprl "higiensko razstavo" in pripravil več predavanj, med njimi tudi o boju proti alkoholizmu. V Kotljah je šolski nadzornik Peter Močnik v aprilu leta 1932 pripravil sadjarski in vrtnarski tečaj za učitelje. Leta 1935 je dr. Ramšakova v Mežici predavala o raku in pri tem uporabljala skioptične slike. Aprila 1940 je bila na prevaljski šoli ponovno pripravljena higienska razstava s predavanji.

Svoj izobraževalni program so v tem obdobju imela tudi društva Svobode, ki so se sicer ukvarjala s športom in kulturnimi aktivnostmi. Za člane so pripravljali razna predavanja. Delavsko telovadno kulturno društvo "Svoboda", podružnica Leše, je leta 1932 imelo predavanja "O Japonski", "Od gorečega kamna do pojoče knjige", "Grozote svetovne vojne", "Racionalizacija dela in delavstvo" in "Španija". 15.1.1932 so tu ustanovili tudi krožek za preučevanje Marxovega kapitala.

Pobudniki izvenšolskega izobraževanja so bili pred prvo svetovno vojno vodilni člani društev, predavatelji pa pogosto duhovniki in voditelji političnih strank. V času kraljevine SHS so to bili predvsem učitelji, ki so bili tudi člani različnih društev. Znani organizatorji takega izobraževanja so bili Rudi Galob, šolski upravitelj v Mežici, Pavle Košir, šolski upravitelj na Prevaljah, Peter Močnik, upravitelj tolstovrške šole, Karel Dobršek, šolski upravitelj na Prevaljah (za Koširjem), in drugi.

Po drugi svetovni vojni se je z izobraževanjem zunaj rednega šolanja ukvarjala predvsem Ljudska ali Delavska (kot se imenuje v 80-ih letih) univerza. Zaradi potreb po strokovnem izpopolnjevanju in pridobivanju ustreznih kvalifikacij zaposlenih so veliko pozornosti izobraževanju posvetile tudi nekatere delovne organizacije. V povojnem času so do konca 60-ih let pripravljali razne seminarje in tečaje za kvalifikacijo in priučevanje tovarniških delavcev. Rudnik Mežica in Železarna Ravne ter drugi so pogosto svojim delavcem plačali šolnino in pripravili predavanja med delovnim časom.

Prva javna predavanja je Ljudska univerza pripravila v šolskem letu 1953/54, teme pa so bile različne. Takrat je delovala v okviru Delavsko prosvetnega društva Svoboda Prežihov Voranc.

V 60-ih letih je bilo delo Delavske univerze usmerjeno na štiri področja: ideološko-politično, družbeno-ekonomsko, strokovno in poljudnoznanstveno. Enak koncept je ostal tudi v naslednjih desetletjih, le da je bilo več poudarka na ideološko-političnem in družbeno-ekonomskem področju. Sredi 60-ih let so pripravili program večerne politične šole s predavanji na Ravnah in v Mežici. Leta 1970 so v okviru družbeno-ekonomskega in političnega izobraževanja pripravili seminar za sindikalne delavce, politično šolo in predavanja ob dnevu OZN. V splošnem izobraževalnem programu so bili: tečaj nemškega jezika, šola za življenje, ciklus predavanj za mlade, šola za starše in predavanja po osnovnih šolah ob tednu solidarnosti z vietnamskim ljudstvom. Strokovno izobraževanje je obsegalo: tečaj za kurjače centralnih kurjav, komercialno srednjo šolo, ekonomsko srednjo šolo, medicinsko srednjo šolo, višjo tehniško šolo, visoko komercialno-ekonomsko šolo, večerno osnovno šolo in pripravljalni tečaj za sprejemne izpite na višjih in visokih šolah (predavanja iz matematike, fizike in kemije). V okviru narodno obrambnega programa so pripravili predavanja za nezaposlene in nerazporejene vojne obveznike, v poljudnem programu pa potopisna predavanja in predavanja o kmetijstvu. Na Jamnici, Lešah in Lokovici so predvajali 11 celovečernih filmov. V 80-ih letih je Delavska univerza prirejala predvsem splošne in strokovno-izobraževalne programe, za slednje že tri

desetletja sodeluje z Višjo ekonomsko komercialno šolo v Mariboru in v zadnjem času z Univerzo v Mariboru.

Ideološki in politični izobraževalni program je po letu 1978 pripravljalo Medobčinsko študijsko središče za Koroško (ukinjeno maja 1990). Organizirali so seminarje za vodilne delavce, družbenopolitične seminarje za različne strokovne delavce in trimesečno politično šolo priznano kot srednjo šolo. V zadnjem letu svojega delovanja pa so imeli predvsem predavanja odprtega tipa (aktualne teme, študijska srečanja in okrogle mize).

Promet in prometne zveze

V času rimske vladavine je skozi dolino vodila rimska pot, ki je povezovala Celeio in Virunum in je tekla mimo Kotelj čez Ravne in Poljano v Podjuno. V času turškega prodiranja na sever so v 15. stoletju med Ravnami in Podgoro zgradili obrambne okope, s katerimi so zaščitili pomemben prehod s Štajerskega na Koroško (pri Dulerju). Pomen te ceste je upadel v 18. stoletju, v 80-ih letih 20. stoletja pa postaja pomembna povezava med Ravnami in Slovenj Gradcem (leta 1988 so jo asfaltirali).

V 15. stoletju je bila cestna povezava Ravne-Dravograd speljana skozi sotesko "Votle peči", pomembnejša pa je postala v času razvoja fužin, rudnikov in lesne industrije. V 19. stoletju je bila glavna povezava med Koroško in štajerskim okrožjem in tudi edina povezava ravenske s slovenjegraško cesto.

Nekoliko slabša, a pomembna cestna povezava z vzhodnim delom celjskega okrožja ter Mežiško dolino in Podjuno je bila v prejšnjem stoletju strma in slaba deželna cesta Črna-Šentvid-Šoštanj. Takrat je bila pomembnejša gorska pot tudi iz Črne prek Koprivne čez sedlo Luže (1173 m) v Globasnico in naprej v Podjuno. Iz Koprivne je vodila pot še v dolino potoka Lepena proti Železni Kapli. Ob reki Meži je tekla pot iz Koprivne čez Preval med Olševo in Snežnikom (1543 m) v Remšnik in Železno Kaplo. Po letu 1920 so te poti zaradi državne meje zgubile pomen, pridobila pa je cesta skozi dolino. Zgornji in spodnji del doline sta bila pred letom 1918 prometno povezana s Pliberkom, od koder je vodila deželna cesta do Poljane, se tu razcepila na desno v Mežico in Črno, na levo pa skozi Prevalje na Ravne. To je tudi konec 80-ih let glavna prometna povezava občine Ravne z Avstrijo.

Do konca prve svetovne vojne je bila pomembna prometna turistična pot iz Koprivne mimo cerkve sv. Jakoba pod Olševo in naprej v Solčavo. Po zgraditvi gozdne ceste iz Črne čez Bistro, ki jo je leta 1882 zgradila Thurnova fužina, in naprej čez Sleme v Solčavo ter Logarsko dolino, je prej omenjena cesta postala manj zanimiva.

Zaradi rudarske raziskovalne dejavnosti rudnika Mežica je bila zgodaj speljana cesta po dolini Jazbine pod vznožje Uršlje gore. Še pred prvo svetovno vojno, okrog leta 1909, je bila speljana cesta po Javorskem grabnu. Za prevoz svinca iz Mežice v Podjuno sta bila v prejšnjem stoletju pomembna prevala Reht in Lokovica.

Lastniki industrijskih obratov so zaradi svojih potreb že v prejšnjem stoletju gradili tudi "stranske" ceste, jih vse do druge svetovne vojne vzdrževali in sodelovali pri vzdrževanju okrajnih in deželnih cest, za katere so sicer skrbele občine. Rudniki in železarne so prispevali del stroškov, cestarje pa je najemala in plačevala občina. V 30-ih letih je bilo njihovo vzdrževanje uvrščeno med javna dela, ki so jih občasno opravljali brezposelni za plačilo v denarju ali v naturalijah (najpogosteje koruzni zdrob ali kar koruza). Po letu 1945 so delavci Avtotransporta Mežica gramoziranje ceste ob nedeljah opravljali udarniško. Leta 1985 so 40,53 km regionalnih, 70,72 km lokalnih, 85,26 km nekategoriziranih in okrog 720 km gozdnih kamionskih cest v občini vzdrževali Cestno in komunalno podjetje občine Ravne, krajevne skupnosti in Gozdno gospodarstvo Slovenj Gradec. Leta 1990 so bile regionalne ceste II. reda: 1. cesta Holmec-Ravne-Otiški Vrh-Slovenj Gradec-Velenje, pa tudi Otiški Vrh-Dravograd-Maribor, 2. Ravne-Kotlje-Slovenj Gradec in 3. Poljana-Črna-Šentvid-Šoštanj. Prvi sta v celoti asfaltirani, tretja pa samo do Črne.

Skozi spodnji del doline je bila leta 1863 zgrajena železnica, ki je omogočila prometno zvezo s Celovcem in Mariborom. Zgraditev železnice je zelo razbremenila ceste, Prevalje pa so postale pomembno prometno središče v dolini. Tu je bila glavna železniška postaja, tu so odlagali in tovorili pošiljke, ki so jih sprejemali oziroma pošiljali na Štajersko ali na Koroško. Pri graditvi niso uporabili izdelkov železarne na Prevaljah, čeprav si je ta že 20 let prej prizadevala za njeno graditev.

Prvo večjo **mostno tehtnico** je leta 1855 postavila železarna Prevalje na Prevaljah. Pred prvo svetovno vojno so bile javne mostne tehtnice v Črni, za katero je leta 1913 dobila dovoljenje Matilda Hobel, v Farni vasi jo je od 1.1.1914 imel Anton Jansekovič, v Mežici pa jo je leta 1918 postavilo občinsko županstvo. V času kraljevine SHS so bile tehtnice v Črni, Mežici, Farni vasi in na Ravnah. Leta 1990 sta jo imela Železarna Ravne in Rudnik Mežica v Žerjavu.

S **prevozništvom** so se v prejšnjem stoletju ukvarjali prevozniki, podjetja in kmetje, ki so s tem dodatno zaslužili. Podjetja so z lastnimi konji in zaposlenimi prevozniki prevažala svoje izdelke in surovine, kar pa ni zadoščalo, zato so iskali še druge prevoznike. Z zgraditvijo železnice so zgubili

zaslužek prevozniki "na dolge proge", medtem ko je dovoz do železniške postaje na Prevaljah bil še vedno potreben. Na prehodu 19. v 20. stoletje je bilo na območju občine devet samostojnih prevoznikov, ki so tovorili s konji.

Prvi tovorni promet s tovarnjaki so uvedli pri rudniku Mežica pred prvo svetovno vojno. Kupili so štiri tovarnjake, "štajerje", in z njimi vozili svinec do železniške postaje na Prevaljah. Leta 1934 so kupili takrat naj sodobnejše tovarnjake, "češke Tatre" (10-tonske). Svoj tovorni vozni park so imeli in ga dopolnjevali do leta 1960.

Po prvi svetovni vojni so se s tovarnim prevozništvom z avtomobili in konji ukvarjali Ciril Hrast s Poljane, Adolf Križnik s Prevalj, Johan Rožanc iz Podpece, Rudolf Stopar iz Mežice in Viktor Faktor iz Črne. V 60-ih in 70-ih letih tega stoletja je opazna rast zasebnega, združnega in tovarniškega prevoza s tovarnjaki, tem pa so se pridružili še razni kombiji.

Potniški promet je najprej potekal s pošto kočijo. Z lastnimi vozovi so se peljali premožnejši po različnih opravkih v Pliberk, kamor so revnejši šli peš prek "pliberškega puola" in tudi na sejme v bližnje in oddaljene kraje. Z zgraditvijo železnice se je ob tovarnem prometu uveljavil še potniški. Na železnici Prevalje-Žerjav so leta 1926 uvedli "osebni" vagonček, s katerim so prevažali dijake v meščansko šolo v Mežico. Na tej poti so v obe smeri prevažali še druge potnike in uporabljali "derezino", ki je bila manj hrupna od lokomotive. Z vlakom so se prevažali v službo delavci, zlasti po drugi svetovni vojni, ko so se v železarno na Ravne dnevno prevažali zaposleni tudi iz Slovenj Gradca in Dravograda. V 60-ih letih je pomen železniškega potniškega in tovarnega prometa upadel. Leta 1991 je vozil vlak iz Prevalj do Maribora in nazaj petkrat na dan, od tega dvakrat na dan s podaljšano progo do Pliberka v sosednjo Avstrijo. Zadnje postajališče pred državno mejo je Holmec. V občini Ravne sta dve železniški postaji, Prevalje in Ravne (zgrajena 1953, prej bilo samo postajališče), in dve postajališči, Holmec in Dobrije.

Prve avtobusne prevoze je v 20-ih letih opravljal Križnik s Prevalj na poti Prevalje-Črna in nazaj. Desetletje pozneje se mu je pridružil Viktor Faktor iz Črne, ki je vozil med Črno in Žerjavom in nazaj. Oba sta opravljala še izredne avtobusne prevoze, ko sta potnike vozila na različne izlete in romanja izven občine. Že leta 1945 je rudnik Mežica preuredil dva tovarnjaka, pridobljena kot vojni plen, v avtobusa, da so z njima prevažali svoje delavce s Prevalj do Žerjava in nazaj. Iz Črne do Žerjava jih je prevažalo Krajevno podjetje Črna tudi s predelanimi tovarnjakoma.

Prvi avtobusni prevozniki so bili zasebniki na 18 km dolgi poti Prevalje-Črna v 30-ih letih, po drugi svetovni vojni sta imela svoj avtopark rudnik Mežica in železarna Ravne. (Avtobusna postaja v Žerjavu z rudniškimi avtobusi, leta 1956; foto Amater Makuc; fototeka DM št. 6368).

V tem povojnem času je imela svoje avtobuse še železarna Ravne, ki je prevažala delavce na relacijah Ravne-Kotlje in Ravne-Slovenj Gradec. Leta 1956 je avtotransport rudnika Mežica začel prevažati še druge potnike in odpirati nove proge v Mislinjsko in Dravsko dolino. Leto pozneje so uvedli dnevno avtobusno povezavo do Maribora in nazaj, leta 1959 je avtobus peljal trikrat na dan iz Raven do Doliča in nazaj, v 60-ih letih pa je zaradi potreb Gorenja podaljšal progo do Velenja. V tistih letih so imeli petkrat dnevno progo do Maribora in nazaj, dvakrat do Celja in enkrat do Ljubljane. Redne avtobusne zveze so začeli prilagajati prevozu delavcev in srednješolcev. Konec 60-ih in v začetku 70-ih let so začeli avtobusi voziti v nekatere odmaknjene kraje (Koprivna, Strojna, Šentanel in na Leše). Mestno linijo Prevalje-Ravne so uvedli leta 1970, leto pozneje pa še Prevalje-Kotlje. Tako je bil postavljen polurni interval na relaciji Prevalje-Ravne, med kraji Črna-Ravne-Dravograd-Slovenj Gradec pa enourni. Leta 1991 je avtobusno postajališče v vsakem kraju

ob glavni cesti, v nekaterih pa tudi po dve in več. V občini ni urejene avtobusne postaje.

Za prebivalce visokoležečih samotnih kmetij je bilo leta 1991 najpomembnejše prevozno sredstvo avtomobil, v poletnih mesecih pa tudi moped. Avtobusi vozijo trikrat na dan (delavce v službo in otroke v šolo zjutraj, opoldan in zvečer) v Koprivno, Šentanel, na Leše in v Strojno, vendar je veliko samotnih kmetij, ki so od zadnje avtobusne postaje oddaljene še za uro in več hoje. V Javorje, Bistro, Toplo, Jazbino, Podpeco in drugam sploh ni avtobusnih prog. Pri teh krajih gre bolj kot za premagovanje razdalje v kilometrih za premagovanje višinskih razlik (npr. 575 m Črna, 1159 m sv. Magdalena v Javorju).

S taksi službo se je po prvi svetovni vojni ukvarjal Ciril Hrast s Poljane, ki je prevažal ljudi in prtljago predvsem z in na železniško postajo na Prevalje. Leta 1991 v občini ni bilo taksi službe.

Leta 1983 je bilo v občini registriranih 7.197 motornih vozil, od tega 544 motornih koles, 6.254 osebnih avtomobilov, 78 avtobusov, 221 tovornih avtomobilov, 78 specialnih vozil in 22 traktorjev, ob njih pa še 42 prikolic.

Sedeži denarnih zavodov

Prve hranilnice in posojilnice so v Mežiški dolini ustanovljali konec 19. stoletja, kar je glede na gospodarski razvoj v dolini nekoliko pozno. Sredi prejšnjega stoletja je prišlo tudi do prehajanja kmetij v nekmečke roke. Do leta 1880 jih je propadlo ali bilo prodanih 59. Stanje pojasnjuje ustanovitev hranilnice v Pliberku leta 1868 in reifeiznovke leta 1873. Kljub prvenstveno gospodarski vlogi so hranilnice in posojilnice imele tudi velik narodnostni pomen, še zlasti zato, ker je bilo v Mežiški dolini veliko nemškega prebivalstva na ključnih položajih v industriji in uradništvu.

Slovenske hranilnice in posojilnice so bile ustanovljene v Črni 4.11.1890, v Farni vasi pri Prevaljah 12.4.1892 in v Mežici okrog leta 1906. Med ustanovitelji so bili duhovniki in družine mladih izobražencev. Osnovni namen hranilnic in posojilnic je bila gospodarska samopomoč. Z zbiranjem in kreditiranjem denarnih sredstev so skušali pred propadom zavarovati srednja in mala kmečka gospodarstva. Hkrati so bile hranilnice in posojilnice tudi nosilke narodne zavesti, povezane s konservativno politično usmeritvijo, in so imele narodnoobrambno vlogo.

Hranilnice in posojilnice v Črni, na Prevaljah in v Mežici so bile do leta 1909 članice Zveze slovenskih posojilnic v Celju, potem so prišle v okvir Zadružne zveze v Ljubljani.

Iz čisto političnih in narodnostnih razlogov so na slovenskem ozemlju pospeševali ustanavljanje **nemških liberalnih "reifeiznovk"** tudi ob že obstoječih slovenskih posojilnicah. Tako je bila leta 1892 ustanovljena nemška posojilnica in hranilnica za spodnjo Mežiško dolino na Ravnah, delovati je začela leto pozneje. Od 8.10.1910 je tudi na Prevaljah poslovala nemška posojilnica in hranilnica vse do prve svetovne vojne. Osnovni namen nemških posojilnic je bil pridobiti čim več kmečkih posestev in jih prodati Nemcem ali somišljenikom in tako območje germanizirati. Hranilnici kažeta na nemško moč v Mežiški dolini konec 19. stoletja.

Po prvi svetovni vojni so hranilnice in posojilnice delovale pri Devici Mariji na Jezeru (Prevalje), na Ravnah (Hranilnica in posojilnica za Mežiško dolino), v Mežici in Črni. Ker so imele kmečki značaj, so si **delavci** v 20-ih letih ustanovili **svojo posojilnico**, iz katere so dajali pomoč svojim članom. Na Prevaljah so 11.5.1924 ustanovili "Delavsko – kmečko hranilnico in posojilnico za Mežiško dolino" (zadruga z omejenim jamstvom), na Ravnah pa leta 1929 "Ljudsko posojilnico za Mežiško dolino" (zadruga z omejenim jamstvom), katere člani so bili večinoma delavci. Aktiven član v nadzornem odboru posojilnice na Ravnah je bil tudi Prežihov Voranc, takrat sicer uradnik pri Bratovski skladnici. Posojilnica je imela nekaj hranilnih vlog, večji del pa posojilo od Zveze slovenskih zadrug v Ljubljani. Posojilnici na Prevaljah in Ravnah so zaprli leta 1947.

V času kraljevine SHS je bila na Prevaljah ustanovljena še kreditna zadruga, "Zadruga državnih službenika za nabavku kredita" (zadruga z omejeno zavezo). Med nemško okupacijo je delovala podružnica Mestne hranilnice Velikovec, verjetno pa so bile njene podružnice tudi v Črni, Mežici in na Ravnah.

Leta 1947 so bile vse hranilnice in posojilnice likvidirane, Mežiška dolina pa je v bančnem poslovanju postala vezana na **banko v Slovenj Gradcu**, kjer je bila 1.12.1947 ustanovljena podružnica Narodne banke FLRJ. Leta 1957 je postala podružnica Komunalne banke Maribor in 1960 samostojna Komunalna banka Slovenj Gradec, ki je v naslednjem letu začela delovati kot Komunalna banka za celo koroško krajino z ekspoziturami in agencijami v določenih krajih. Leta 1965 je prišla v organizacijsko mrežo Kreditne banke Celje, ki je pokrivala območje občine Ravne do leta 1971. Takrat je postala banka v Slovenj Gradcu podružnica Ljubljanske banke, s 1.1.1978 pa je začela delovati kot Temeljna koroška banka.

Na Prevaljah je delovala podružnica Narodne banke FLRJ od 12.6.1950 do 9.12.1955 za območje občine. Dolgoročno kreditiranje je potekalo preko Invest banke Maribor. 10.12.1955 je podružnica Narodne banke postala

podružnica Komunalne banke Maribor do 30.11.1960, ko je začela poslovati kot občinska Komunalna banka. 23.4.1961 so odprli ekspoziuro Narodne banke FLRJ. Takrat je nastala tudi služba družbenega knjigovodstva, ki je bila pozneje skupaj z ekspoziuro prestavljena na Ravne. SDK so oblikovali iz družbenih evidenc podružnice Komunalne banke Maribor. Občinska komunalna banka je leta 1965 prešla v okvir Kreditne banke Celje in 1971 k Ljubljanski banki.

Bančno mrežo so začeli razvijati v 60-ih letih. Leta 1966 sta bili ustanovljeni ekspoziuri na Ravnah in v Mežici, leta 1974 so odprli agencijo v Črni in štiri leta zatem še agencijo na Javorniku na Ravnah.

S hranilno službo so se po drugi svetovni vojni ukvarjale tudi kmetijske zadruge, ki so s tem pomagale kmetom pri posodobitvi kmetij. **Kmetijske zadruge** so ustanovile **kreditne odseke** v Mežici (2.3.1948), Kotljah (6.11.1948), na Prevaljah (18.11.1948), Ravnah (8.12.1948) in v Črni (29.3.1949). Leta 1971 je bila ustanovljena Koroška zadružna hranilnica, enota Prevalje, ki je v okviru kmetijske zadruge Trata Prevalje leta 1990 opravljala hranilno-kreditno službo. Njeno poslovanje je namenjeno predvsem kmetom kooperantom za izboljševanje in spopolnjevanje kmečkega obrata.

V 70-ih letih je banka začela skrbeti za vzgojo mladih varčevalcev, zato je na osnovnih šolah ustanavljala šolske **hranilnice**. Leta 1990 so imeli šolske hranilnice na OŠ v Črni (1973), na Prevaljah (1976), v Mežici (1977) in na Ravnah (OŠ Prežihovega Voranca (1974) ter OŠ Koroški jeklarji (1977)). Šolsko hranilnico imata še Vzgojno-varstveni zavod Ravne na Koroškem (1985) in OŠ s prilagojenim programom Ravne (1988).

V poslovanju s prebivalci si je banka v 70-ih letih prizadevala usmeriti osebne dohodke prek bančnih knjižic, konec 70-ih let pa so se uveljavili tekoči računi.

Društva in društvena dejavnost

Na razvoj društev in njihovo delovanje je vplivalo politično dogajanje, tako da so poleg društvene aktivnosti člani izražali tudi svojo politično in narodnostno usmerjenost. Svoja društva so ustanavljali tako kmetje kot delavci, vendar so prevladovala delavska. Zaradi uveljavljanja nemškega liberalizma in germanizacije v drugi polovici 19. stoletja se je kot nasprotnik postavil slovenski katolicizem, ki je dobil tudi narodnoobrambni značaj, in politična podoba je bila: liberalci = Nemci, klerikalci = Slovenci. Takrat so v Mežiški dolini delovale **politične stranke**: Nemška socialnodemokratska stranka, Nemška liberalna stranka in Slovenska ljudska stranka. Delavci so se stanovsko povezovali v Bratovskih skladnicah, ki so članom nudile delno

pomoč v primeru bolezni in invalidnosti. Na prehodu stoletja se je v industrijskih središčih uveljavila socialdemokratska stranka. Močnejši vpliv je imela nemška kakor slovenska, ki se takrat ni dosti zanimala za te kraje in tukajšnje članstvo, niti ni imela ustreznega programa.

Po prvi svetovni vojni so v Črni, Mežici, na Prevaljah in Ravnah delovale lokalne organizacije naslednjih strank: Slovenske ljudske stranke, Jugoslovanske demokratske stranke (liberalne), Jugoslovanske socialne demokratske stranke (od 1921 Socialistične stranke Jugoslavije) in Komunistične stranke Jugoslavije, ki je bila od 1921 v ilegali. Njen glavni vodja v Mežiški dolini je bil Lovro Kuhar (Prežih). V času kraljeve diktature so se izoblikovale krajevne organizacije Jugoslovanske nacionalne stranke (1932) in Jugoslovanske radikalne zajednice (1935). Z letom 1938 se je okrepila nacionalsocialistična propaganda, ki je somišljenike povezala v Kulturbund.

V drugi polovici prejšnjega stoletja so se ljudje povezovali v razne bratovščine. Na Prevaljah je bila pri cerkvi Device Marije leta 1852 ustanovljena Bratovščina sv. Cirila in Metoda, v letih 1842-1911 je delovala Bratovščina Najsvetejše sv. Trojice, konec stoletja pa je bila aktivna še Bratovščina rožnega venca. Tisti čas so delovale še Bratovščina sv. Uršule v Šentanelu, Bratovščina presvetega srca Jezusa in Marije na Ravnah ter v Mežici. V Mežici sta bili še Bratovščina svetega Jožefa in Bratovščina svetega rožnega venca. Slednja je bila aktivna tudi na Strojni. Na Ravnah je bila leta 1917 ustanovljena Marijina družba, že leta 1682 pa pri Križevi kapeli cerkve sv. Ilija Bratovščina Kristusove smrti (ohranjena posvetilna plošča).

V nemška radikalna društva, ki so delovala konec prejšnjega in v začetku tega stoletja, so se vključevali predvsem nemško govoreči ljudje in njihovi somišljeniki. Njihov cilj je bila germanizacija večinskega naroda. Najbolj prenicljivo je bilo **nemško nacionalno društvo Suedmarke**. Njegove podružnice so delovale v Črni (začetek 20. stoletja), na Prevaljah (1908) in na Ravnah (1911). Germanizacijsko politiko je društvo uresničevalo na gospodarski ravni, prek deležev v posojilnicah in hranilnicah, šolskih društev in knjižnic. Kupovalo je propadle slovenske kmetije in jih prodajalo nemškim kmetom. V omenjenih krajih so njihovi trgovci in gostilničarji prodajali reklamne predmete, najpogosteje vžigalice.

Konec 19. stoletja so v Mežiški dolini ustanavljali podružnice **nemškega šolskega društva Schulverein**; delovale so v Črni (1883), Mežici (1883), na Prevaljah (1892) in Ravnah (pred 1911). Osnovni cilj društvenega delovanja je bila germanizacija.

Leta 1907 je bila na Prevaljah ustanovljena podružnica Svobodne šole (Frei Schule) za Pliberk in okolico. Člane in somišljenike so si pridobivali z razpošiljanjem knjige Frei Schule. Člani so si prizadevali iz šol odpraviti verouk, ki so ga poučevali duhovniki.

Privlačna društvena dejavnost iz začetka 20. stoletja je bilo tudi petje. (Moško pevsko Društvo Prevalje 29.6.1907; original hrani Koroška osrednja knjižnica na Ravnah; rep. fototeka DM št. 7237).

Rudarji, fužinarji in drugi delavci so se povezali v svoja društva že v drugi polovici prejšnjega stoletja. Po imenu so bila njihova društva izobraževalna, vendar so članom dajala podporo in pravno varstvo predvsem za spore iz delovnega razmerja in tako opravljala nekatere strokovne sindikalne naloge. Na Prevaljah so fužinarji 22.11.1869 ustanovili Delavsko izobraževalno in podporno društvo, ki je delovalo v duhu socialne demokracije. Na Ravnah je bilo delavsko društvo ustanovljeno leta 1872. Po "krvavškem" procesu v Celovcu leta 1884 proti voditeljem ljubljanskega delavskega izobraževalnega društva (6.-12.12.1884) so se vsa delavska društva na Koroškem razšla. Organizirano delavsko gibanje se je obnovilo po letu 1885. Na Prevaljah je 23.4.1893 začela delovati podružnica Delavskega,

izobraževalnega, pravovarstvenega in podpornega društva za Koroško in je že tistega leta imela 160 članov.

Slovensko krščansko socialno gibanje se je začelo razvijati z letom 1895, ko so ustanovili Slovensko katoliško delavsko društvo na Prevaljah (do leta 1914), in naslednje leto še v Črni. Društvi sta gojili katoliško prosvetno dejavnost ne samo za delavce, ki so želeli ustvariti krščansko socialno delavsko sindikalno organizacijo, marveč tudi za ostale. Krščanski socialisti so leta 1911 za območje Črne in Mežice ustanovili Krščansko socialno delavsko društvo z imenom Čedra, ki je kot reden član pristopilo k Slovenski straži.

Že pred prvo svetovno vojno, številčneje pa po njej, so v dolini delovale različne **sindikalne zveze in strokovna društva**. Jugoslovanska strokovna zveza (JSZ) je imela skupine ali krožke v nekaterih krajih že pred prvo svetovno vojno. Po letu 1909 je bila skupina delavske sindikalne organizacije JSZ ustanovljena v Črni in Mežici. Na Prevaljah je Katoliško delavsko društvo leta 1914 prešlo v novo ustanovljeno Jugoslovansko strokovno zvezo, skupina Prevalje, v katero so se vključili delavci z Leš, Prevalj in Raven. Po vojni pa so delovale krajevne organizacije na Ravnah (1932), Prevaljah (1921), v Mežici (1832-1938) in v Črni (1921). Jugoslovanska strokovna zveza rudarjev je delovala v Črni (1932), Mežici (1923) in na Prevaljah (1923).

Zveza rudarjev Jugoslavije je s krajevnimi organizacijami v Črni (1922), Mežici (1930), na Prevaljah (1940), na Lešah (1927-1936) in na Holmcu (1922) delovala do druge svetovne vojne.

Narodno strokovna zveza je imela svoje organizacije v Mežici (1934), Črni (1934), Podpeci (ust. 1939, ukvarjala se je tudi z gledališko dejavnostjo), na Holmcu (1940), Prevaljah (1934) in Ravnah (1932).

Splošna delavska strokovna zveza Jugoslavije je leta 1928 imela podružnico na Prevaljah, Splošna delavska zveza pa je delovala v Črni (1921) in na Ravnah (1922).

Skupina strokovne zveze tovarniškega delavstva v Ljubljani je imela skupino na Ravnah v Jeklarni (1923) in na Prevaljah v Tovarni lepenke in lesovine (1924).

Na Ravnah so delovale še: Strokovna skupina kovinarjev (1930), Strokovna organizacija delavcev ZZZ (1941), krajevna organizacija Saveza metalnih radnika Jugoslavije (1924), Osrednje društvo kovinarjev in sorodnih strok (1921), Društvo privatnih nameščencev za Mežiško dolino (1928) in Društvo rokodelskih pomočnikov (1927).

V Črni so delovale še: podružnica Zveze združenih delavcev – ZZZ (1937), podružnica Osrednjega društva lesnih delavcev in sorodnih strok na

slovenskem ozemlju v Ljubljani (1923) in Društvo obrtnikov (ustanovljeno 1927).

V Mežici so se povezali v Društvo obrtnikov (1939), krajevni skupini Društva rudniških nameščencev (1924), podružnici Zveze delavskih žen in deklet za Slovenijo (1934) in Klubu uradnikov The Central European Mines LTD (1926).

Po drugi svetovni vojni so ostala le strokovna društva, katerih sedeži so večinoma na Ravnah. Leta 1989 so v občini Ravne delovala naslednja strokovna društva: Društvo izumiteljev in avtorjev tehničnih izboljšav (1969), Društvo inženirjev in tehnikov Ravne (1952), Zveza organizacij za tehnično kulturo občine (1982), Društvo kadrovskih delavcev koroške krajine, Društvo socialnih delavcev, podružnica Zveze energetikov Slovenije (1956), Društvo računovodskih in finančnih delavcev občine (ust. 1967 kot Društvo knjigovodij občine Ravne), Združenje šoferjev in avtomehanicov (1955), Elektrotehniško društvo (1976), Združenje samostojnih obrtnikov (1978), Društvo ekonomistov na Koroškem, Obrtno združenje, Društvo koroških likovnikov (1977), Društvo koroških knjižničarjev (1975), Koroško filatelistično društvo (1949), Fotoamaterski klub Ravne (1953), Društvo inženirjev in tehnikov rudnika svinca in topilnice Mežica (1952), Koroško društvo prijateljev mineralov in fosilov Mežica (1980), Koroški kinoklub (leta 1990 Kino-videoklub) Prevalje (1976), Radioklub Črna (1977), Radioklub Mežica (1951), Radioklub Ravne (1959), Slavistično društvo za Koroško.

Gospodarska društva so ustanavljali v drugi polovici prejšnjega stoletja. V Mežici je Plajberška rudarska zveza (BBU) leta 1885 ustanovila Gospodarsko društvo za Mežiško dolino. Društvo je imelo živilski magazin z močnima oddajališčema v Črni in Mežici, upravljalo pa ga je podjetje samo. Leta 1919 so upravo magazina prevzeli delavci, zadrugo pa včlanili v Konzumno društvo za Slovenijo. Gospodarsko društvo je leta 1900 imelo podružnice oddajališč na Lešah, Prevaljah in Ravnah.

Jeklarna Ravne je septembra 1884 na željo delavcev odprla svoj magazin, kjer so po režijskih cenah prodajali najpotrebnejša živila, kot so moka, olje, slanina, mast in stročnice. V začetku 20. stoletja so začeli prodajati še meso in mesne izdelke.

Socialni demokrati so po letu 1890 ustanavljali konzumna društva v industrijskih središčih. Na Prevaljah so ga železarji ustanovili leta 1890 in je propadlo leta 1899 z opustitvijo železarne. V Črni so konzumno društvo dobili leta 1893. Socialni demokrati so v Črni leta 1912 ustanovili podružnico Gospodarske zadruge "Edinost" ("Einigkeit"), katere osnovni namen je bil zmanjšati odvisnost delavcev od rudniške uprave. Leta 1917 je bila

ustanovljena Vojna zveza za konzumna društva in zavode v Sloveniji, oddajališča so bila v Črni, Mežici, na Prevaljah, Lešah in Ravnah.

V Mežici je pred prvo svetovno vojno delovala stavbna zadruga "Katoliški dom". Takrat so ustanavljali tudi nekatera društva povezana s pospeševanjem kmetijstva, kar so skušala uresničiti z organiziranjem raznih strokovnih predavanj in tečajev. Poskrbela so tudi za prodajo nekaterih kmetijskih pridelkov in za praktično pomoč (npr. organiziranje pašnikov). V Mežici je pred vojno delovala Mlekarska in gospodarska zadruga, v Koprivni Živinorejska zadruga (1912) in v Kotljah Živinorejsko pašniška zadruga (1909). Podružnici kmetijske družbe sta pred vojno bili v Šentanelu (1909) in na Prevaljah (1911).

V času kraljevine SHS so delovale: Živinorejska selekcijska zadruga za Mežiško dolino na Prevaljah, Živinorejska in selekcijska zadruga Kotlje, Pašna zadruga za Tolsti Vrh in okolico, Pašniški in gozdni zadrugi v Črni in na Prevaljah ter Pašniška in živinorejska zadruga v Koprivni. V 30-ih letih so delovala še: v Črni Ovčerejsko selekcijsko društvo (1939), na Prevaljah Slovensko društvo za belo slovensko govedo (1936) in podružnica konjerejskega društva za mariborsko oblast (1924). Društvo rejcev malih živali je imelo podružnice v Črni (1939), na Prevaljah (1936) in Ravnah (1935).

Za odkup živine in prodajo mesa je bila konec 20-ih let na Ravnah ustanovljena zadruga "Klavnica". Podružnice kmetijskega društva pa so delovale v Šentanelu (1909), na Prevaljah (1911) in Ravnah (1921). Okrajne kmečke zveze so bile v Črni (1920) in na Ravnah za Ravne in Tolsti Vrh (1921). V letu 1936 so ustanovili krajevne kmečke zveze: Kotlje, Prevalje, Ravne, Mežica, Lom in Šentanel. Podružnice slovenskega čebelarskega društva so bile v Črni (1934), Podpeci (1928), Mežici (1932), Šentanelu (1936), na Lešah (1934), Prevaljah (1932) in Ravnah (1933). Podružnice sadjarskega in vrtnarskega društva so delovale v Šentanelu (1928), Zagradu (1932), na Ravnah (1923) in Prevaljah (1923), člani pa so bili najpogosteje obrtniki, uradniki in delavci, kmetje pa le redki. Društvo rejcev malih živali je bilo aktivno v Črni (1939), na Prevaljah (1936) in Ravnah (1935).

Na Prevaljah je po prvi svetovni vojni delovala Kmetska (blagovna) zadruga, ki je od kmetov kupovala pridelke in jih preprodajala. Leta 1948 je bilo na območju občine Ravne ustanovljenih več kmetijskih zadrug: Prevalje, Tolsti Vrh, Kotlje, Jamnica, Mežica, Črna ter Kmetijsko gospodarstvo Javornik in Vrtnarija Prevalje. V letih 1961-63 so se te povezale v kmetijsko zadrugo Prevalje, ki je skrbelo za živinorejo, sadjarstvo, gozdarstvo, lesarstvo in trgovino. Od leta 1974 je zadruga TZO (temeljna zadružna organizacija)

“Trata” Prevalje TOZD Koroške kmetijske zadruge Slovenj Gradec. Leta 1988 je TZO “Trata” imela kmetijski, gozdarski, zadružni in trgovski obrat, v njenem okviru pa deluje še Kmečka branilnica.

Gasilska društva so ustanavljali v drugi polovici prejšnjega stoletja, njihovi člani pa so bili iz različnih družbenih plasti. Prvo prostovoljno gasilsko društvo v Mežiški dolini so ustanovili na Prevaljah leta 1873. Že leta 1864 je skupina gasilcev sodelovala pri gašenju večjega požara, a še niso bili uradno priznani kot društvo. Prvo prostovoljno gasilsko društvo je delovalo pri železarni na Prevaljah. Leta 1897 so ustanovili gasilsko društvo v kraju.

Na Ravnah so prostovoljno gasilsko društvo ustanovili 12.7.1876, v Črni pa na Jožefovo 1886. V Jeklarni na Ravnah je bila leta 1896 organizirana požarna ekipa, sestavljena iz tesarjev in dnevničarjev, da je skrbela za požarno varnost v podjetju. Člani moštva so bili včlanjeni v gasilsko četo Ravne. Prostovoljno gasilsko društvo so imeli pri rudniku v Mežici leta 1898, v Kotljah pa so ga dobili leta 1923.

Prva gasilska društva so ustanavljali v drugi polovici 19. stoletja, leta 1990 so v občinski gasilski zvezi krajevna in industrijska gasilska društva. (Blagoslovitev avtomobila-brizgalne v Črni leta 1923; foto Jevšenak; fototeka DM št. 7343).

Leta 1920/21 je bila ustanovljena Gasilska župa s sedežem v Mežici, konec 20-ih let pa je ta župa obsegala poleg Mežiške še del Dravske doline. Po drugi svetovni vojni so vsa gasilska društva delovala naprej, se razvijala in skrbela

za podmladek. Leta 1990 so bile članice Gasilske zveze občine Ravne (1955): GD Črna, GD Mežica, GD Prevalje, GD Ravne-mesto, GD Kotlje in poklicne gasilske enote ali Industrijska gasilska društva OZD Železarne Ravne, Rudnika svinca in topilnica Mežica, Žage Mušenik Črna in Tovarne pohištva Prevalje.

Osnovna skrb teh društev je bila varstvo pred požari, za kar so potrebovali določene pripomočke, naprave in orodja. Vaško društvo si je najprej postavilo svoj gasilski dom, ki so ga pozneje dograjevali ali zgradili tudi novega. Leta 1991 so imeli gasilske domove v Črni, Mežici, na Prevaljah, Ravnah in v Kotljah.

Za delovanje so si gasilska društva po prvi svetovni vojni pridobivala sredstva s prirejanjem plesnih venčkov ob pustnem času, vrtnih veselic s tombolo v poletnih mesecih in s pripravo silvestrovanj. Prevaljsko gasilsko društvo je do druge svetovne vojne imelo vsako leto "gasilski bal" 15.8. Z zbranim denarjem so kupili novo in dodatno gasilsko opremo. "Gasilske veselice" so prirejali tudi po drugi svetovni vojni.

Izobraževalna in kulturna društva: Prva delavska društva v Mežiški dolini so bila po imenu izobraževalna, v začetku 20. stoletja pa je med delavskimi društvi prišlo do ločevanja aktivnosti, zato so ustanovljali samostojna izobraževalna društva. Leta 1907 je bilo v Mežici ustanovljeno Slovensko izobraževalno društvo "Peca", 1911 na Ravnah Slovensko izobraževalno društvo, na Prevaljah so leta 1908 dobili Izobraževalno in pevsko društvo, 1907 v Kotljah Slovensko izobraževalno društvo "Peca". V kraljevini SHS pa so ta društva delovala kot katoliška slovenska izobraževalna ali prosvetna društva. Tako je Katoliško prosvetno društvo delovalo na Lešah (1927), Ravnah (1924) in Šentanelu, na Prevaljah pa se je imenovalo Katoliško delavsko društvo za Prevalje in okolico (1921).

S kulturno in izobraževalno dejavnostjo so se v kraljevini SHS ukvarjala tudi društva Svoboda v Črni (1921), Mežici (1920), na Prevaljah (1921), Lešah (20-a leta) in Ravnah (1920) ter Sokolska društva v Črni (1919), Mežici (1922), Žerjavu (1932), na Prevaljah (1923) in Ravnah (1920). Prepovedana društva Svobode so zamenjala delavsko kulturna društva "Vzajemnost" v Črni (1936), Mežici (1936), na Prevaljah (1937), Lešah (1936) in Ravnah (1936).

V drugi polovici prejšnjega stoletja so na porokah in drugih "gudah" igrale razne "bande", skupine, katerih člani so se konec stoletja hodili učiti igranja k Viterniku in Rogačniku. Iz njih so nastale prve godbe, "pleh muzike" v Mežiški dolini.

V Mežici je rudniški nadzornik Tomaž Faerber ustanovil godbo pri prostovoljnem gasilskem društvu. Prvi kapelnik je bil Anton Schlosser iz

Katovic, prvi nastop pa so imeli pri obhodu na praznik sv. Barbare leta 1901. Pri godbi sta delovali še godba na lok in tamburaši.

Na Ravnah so godbo ustanovili leta 1902. Alojz Kostwein, trobentar avstrijske vojaške godbe, je zbral 18 godbenikov, mladih jeklarjev v gasilskih uniformah, ki so prvič javno nastopili 1.9.1902. Godba je delovala v okviru gasilskega društva, proti koncu prve svetovne vojne pa je prenehala igrati. Aprila 1923 jo je odbor osrednjega društva kovinarjev ponovno ustanovil, kapelnik pa je postal Kostwein.

Pred drugo svetovno vojno so godbo na pihala imeli še na Lešah oziroma Prevaljah. Rudniško godbo so ustanovili leta 1909, v njej pa so igrali rudarji z Leš in Prevalj.

Pevska dejavnost je kot neinstitucionalizirana bila živa v vsakdanjem življenju. Veliko so prepevali pri skupnih kmečkih opravilih in na zabavah. Konec prejšnjega stoletja so pevske aktivnosti organizirali pri izobraževalnih društvih. Leta 1907 so na Prevaljah ustanovili Nemško moško pevsko društvo, po prvi svetovni vojni pa sta tu delovali Podružnica gosposvetskega zvona (1921) ter Pevsko in godbeno društvo "Korotan" (1924). Na Ravnah so ustanovili pevsko društvo Jekleni zvon (1925) in Pevsko godbeno društvo (1921), kjer je nadučitelj Močilnik pri pevskem društvu že leta 1920 organiziral samostojno sekcijo glasbenikov.

Med letoma 1941 in 1945 so številna društva nehala delovati in so ostala le posamična, npr. godba na Prevaljah. Po vojni se je društvena dejavnost hitro obnovila z ustanavljanjem novih društev. Leta 1947 je bilo ustanovljeno Sindikalno kulturno umetniško društvo Svoboda, v 50-ih letih so ga preimenovali v Delavsko prosvetno društvo Prežihov Voranc Ravne na Koroškem, v 80-ih letih pa deluje kot Kulturno umetniško društvo Prežihov Voranc. V društvu so v 50-ih letih delovale sekcije: godba na pihala, folklorna in dramska sekcija, koroški oktet, zabavni ansambel, ljudska knjižnica in druge. Leta 1960 so ustanovili še sekcijo estetski klub, kamor so hodili gledat televizijo, brat časopise in revije ter igrati šah. V 70-ih letih so to sekcijo opustili. V krajih Prevalje, Mežica, Črna so ustanovili društva Svobode, ki so vključevala različne dejavnosti: pevske zборе, pihalne orkestre, tamburaške skupine in dramske sekcije.

Kulturne aktivnosti so prenesli tudi na šole. V 80-ih letih so vsa društva, ki se ukvarjajo s kulturnimi aktivnostmi, vključena v Zvezo kulturnih organizacij občine Ravne (1969). Leta 1986 je ta organizacija povezovala 27 društev z 61 sekcijami, od tega 17 društev v krajevnih skupnostih z 29 sekcijami, 8 šolskih društev s 26 sekcijami, eno društvo delovne organizacije s 4 sekcijami ter eno društvo iz drugega okolja z eno sekcijo. Najrazvitejše je

petje, saj je kar 22 pevskih zborov. Kvalitetno zelo uspešno deluje Pihalni orkester ravenskih železarjev, ki že nekaj let dosega mednarodna priznanja in nagrade na različnih tekmovanjih v tujini.

Petje je ostalo do 90-ih let priljubljena oblika druženja in zabave. (Moški pevski zbor Šentanelski pavri leta 1976; foto M. Dolinšek; fototeka DM št. 7358).

Zaradi velikega števila priseljenih delavcev iz jugoslovanskih republik so leta 1978 ustanovili KUD Bratstvo, ki je imelo literarno in folklorno sekcijo ter gledališko skupino, člani društva pa so bili tudi domačini.

Šolska in narodnoobrambna društva so ustanavljali konec prejšnjega stoletja. Ob že omenjenih nemških društvih Schulverein in Freie Schule so delovala še slovenska društva, ki so imela narodnoobrambni značaj. Njihov osnovni namen je bil varovanje slovenskega jezika zlasti v šolah, njihova aktivnost pa je segala tudi na kulturno prosvetno področje.

Narodnoobrambnega značaja je bilo društvo sv. Cirila in Metoda, ki je imelo podružnice v Črni (ustanovljeno 1889), v Tolstem Vrhu za Tolsti Vrh in okolico (od 1891) in na Prevaljah za Prevalje in okolico (1910). V času kraljevine SHS so delovale podružnice Ciril-Methodovega društva na Prevaljah, Ravnah in v Tolstem Vrhu.

V Črni so leta 1892 ustanovili Društvo prijateljev šole, ki je skrbelo, da so revni šolarji pozimi dobili toplo juho, nekaterim otrokom pa so podarili čevlje in različna oblačila. Denar za to so dobili s članarinami in z igrami na srečo. Po prvi svetovni vojni se je to društvo preimenovalo v Podporno društvo za šolsko mladino, ki je delovalo še v Mežici (1932) in Podpeci (1932).

V kraljevini SHS so bila v Mežiški dolini še naslednja društva: leta 1924 so bile aktivne Podružnice krščanske šole na Lomu, Prevaljah, Ravnah in v Kottljah; na Prevaljah so imele sedež: Narodna prosveta (1935), Učiteljsko društvo za okraj Mežiška dolina (1921), podružnica Jugoslovanskog učiteljskog udruženja (1932) in podružnica Zveze absolventov kmetijskih šol (1935); v Mežici pa podružnica Jugoslovanskog učiteljskog udruženja (1932) in krajevna skupina Zveze absolventov rudarskih šol (1932).

29.3.1952 so ustanovili Klub koroških študentov, ki je združeval študente slovenjegraškega okraja, abituriente ravenske gimnazije in visokošolce iz zamejske Koroške.

Leta 1990 sta v občini delovali Občinska zveza prijateljev mladine s sedežem na Ravnah (1980) in Društvo prijateljev mladine v Črni (1980) ter na Prevaljah (1952).

Izrazito narodnoobrambno društvo je bila Slovenska straža, katere podružnico so na Prevaljah ustanovili leta 1910. V 30-ih letih tega stoletja so ustanovili podružnice Jadranske straže v Črni, Žerjavu, Mežici, na Prevaljah in Ravnah. Njihova aktivnost je segala tudi na kulturnoprosvetno področje. Leta 1932 so na Prevaljah ustanovili še Klub koroških Slovencev, v Črni pa leta 1939 Ljudsko univerzo.

Kot obliko narodnoobrambne aktivnosti so v letih 1938-40 v nekaterih krajih Mežiške doline študentje pripravljali narodnoobrambne taborne, na katerih so prebivalcem razlagali o nemškem nacionalsocializmu in o Hitlerjevem političnem delovanju.

Društva za pomoč ljudem so ustanavljali v času kraljevine SHS, čeprav so bila posamična društva konec 19. stoletja tudi pozorna na izredno revne ljudi, zlasti na otroke, ki so jim skušali pomagati predvsem s hrano, obleko in obutvijo. Leta 1852 je na Prevaljah deloval bednostni sklad, "Armeinstitut". Nekatera društva so za otroke prirejala božičnice, na katerih so jih obdarili, za hrano pa so poskrbeli predvsem v šoli. "Zdravstvena" društva, ki so jih ustanavljali, so pomagala predvsem bolnim članom, poleg tega pa so ljudi osveščali o boleznih, zdravljenju in higieni. Po prvi svetovni vojni sta v občini Ravne delovali podružnica Kola jugoslovanskih sester v Črni (1933) in na Prevaljah podružnica za Mežiško dolino (1921). Prevaljska podružnica je imela v lasti kmetijo v Šentanelu, kamor so poleti pripeljali na zdravstveno

okrevanje dve skupini otrok iz drugih krajev, v tretji skupini so bili otroci iz Mežiške doline. Na Prevaljah je bil tudi sedež podružnice Krekove mladine (1927). Vojni invalidi Države SHS so se povezali v krajevna odbora Udruženja vojnih invalida države Jugoslavije na Prevaljah in na Ravnah. V Črni so leta 1936 ustanovili krajevno protituberkolozno ligo, v Mežici je istega leta začelo delovati Društvo za borbo proti raku. Krajevne odbore rdečega križa so imeli v Črni (1928), Mežici, kjer je deloval že od leta 1876, na Prevaljah (1932) in Ravnah (1927). V okviru Rdečega križa na Ravnah je delovala tudi Reševalna postaja, ki se je leta 1947 osamosvojila.

Leta 1989 so v občini delovale Občinska organizacija rdečega križa Ravne (1956) in krajevne organizacije Rdečega križa na Lešah (1948), v Črni (1947), Mežici (1947), Žerjavu (1948), na Prevaljah (1947), Ravnah (1947) in v Kotljah (1948). Združenje vojaških vojnih invalidov imajo v Črni, Mežici in na Prevaljah, na Ravnah pa je Združenje vojaških vojnih invalidov občine Ravne. Na Ravnah imajo sedež še Društvo za boj proti sladkorni bolezni (1987), Društvo invalidov (1976), Društvo za pomoč duševno prizadetim (1966), na Prevaljah ima sedež Gorsko reševalna služba (1976). Društvo upokojencev deluje v Črni (1975), Mežici (1976), na Prevaljah (1975) in Ravnah (1950), kjer je tudi sedež Zveze društev upokojencev občine.

Pred prvo svetovno vojno je na Ravnah delovalo Društvo bojevnikov za Spodnjo Mežiško dolino. Po njej so ustanovili krajevne organizacije Legije koroških borcev v Mežici (1937) in na Ravnah (1937). Leta 1989 so bile v občini Zveza rezervnih vojaških starešin (ZRVS) s sedežem na Ravnah (1970) in krajevne konference ZRVS v Črni (1981) in na Ravnah organizacija I (1981) in II (1981). Na Ravnah imata sedež še občinski odbor Zveze prostovoljcev borcev za severno mejo 1918-19 (1967) in Društvo zveze borcev.

V času kraljevine SHS je v Črni delovalo Olepševalno tujsko prometno društvo (1930), na Ravnah je bilo takšno društvo ustanovljeno za Ravne in okolico leta 1932. V Kotljah je bilo aktivno Tujsko prometno in olepševalno društvo Kotlje-Rimski vrelec (1937). Po drugi svetovni vojni so **turistična društva** hitro zaživela. Leta 1989 so bila v Črni, Šentanelu, Mežici, Kotljah in na Prevaljah (turistično olepševalno društvo), od leta 1984 deluje tudi Koroška turistična zveza Ravne.

Turistično društvo Črna že od leta 1960 pripravlja v drugi polovici avgusta Koroški turistični teden. Na prireditvi posvečajo pozornost kmečkim običajem in prehrani, ob tem pa pripravijo kulturni in zabavni program. Na Prevaljah je turistično društvo v sodelovanju s krajevno skupnostjo in drugimi leta 1987 prvič priredilo Jesenska srečanja, ki so sredi septembra. Program prireditev je

raznovrsten: nastop dramskih skupin, predstavitev znanega domačina, razstave, različne športne igre in zabavni program z nastopi glasbenih skupin.

Športna društva so znana iz časa po prvi svetovni vojni, čeprav so se prebivalci s športom ukvarjali že pred njo. Podružnico Slovenskega planinskega društva so na Prevaljah ustanovili leta 1919, v Mežici pa je bila njegova podružnica "Peca" ustanovljena leta 1926. V Črni je leta 1933 postal aktiven Matjažev steg skavtov, v letu 1934 je na Prevaljah pričel delovati Malgajev steg skavtov.

Decembra leta 1931 je bil ustanovljen Smučarski klub Guštanj-Rimski vrelec, od katerega se je v letih 1934/35 odcepil Smučarski klub Guštanj-Kotlje. Novo ustanovljen je bil Smučarski klub Rimski vrelec, v katerem so bili člani predvsem iz Zagreba. Zimsko-športni odsek Mežica-Črna so ustanovili leta 1938. Na Prevaljah sta v 30-ih letih delovala Kolesarski klub "Peca" (1932) in Kolesarski klub Olympia (1937). Športni in kolesarski klub "Korotan" so imeli v Mežici (1936), Športni klub "Slovan" na Ravnah (1939) in na Prevaljah Športni klub (1939).

V Šahovskem klubu so se zbirali šahisti v Črni (1928), Mežici (1931) in na Prevaljah (1938). Strelske družine so delovale v Črni (1934), Koprivni (1934), Mežici (1934), na Prevaljah (1932) in Ravnah (1932).

Telovadna društva Orel so delovala v Mežici (od 1924-1929) in na Ravnah, medtem ko so ga v Črni imeli že pred prvo svetovno vojno. Delavske telovadne enote so imela Delavsko kulturno prosvetna društva Svobode v Črni (1921), Mežici (1920), na Prevaljah (1921), Ravnah (1920) in Lešah (1921). S telovadbo pa so se ukvarjala še Sokolska društva v Črni (1919), Mežici (1922), Žerjavu (1932), na Prevaljah (1932) in Ravnah (1920).

Po drugi svetovni vojni so se športniki povezali v novo ustanovljenih društvih. Na Ravnah je bilo leta 1945 ustanovljeno Telesnovzgojno društvo, iz katerega se je tri leta pozneje odcepilo sindikalno športno društvo Fužinar. Leta 1950 so ustanovili še Telovadno društvo Partizan. Znotraj obeh društev so delovale različne sekcije. Na Prevaljah so leta 1945 ustanovili Fizkulturno društvo Prevalje, ki se je ukvarjalo tudi z redno telovadno vzgojo mladine v telovadnici. Tudi v Mežici so leta 1945 ustanovili sindikalno fizkulturno društvo, v katero so bili vključeni športniki iz Mežice, Žerjava, Črne in Podpece. Pozneje je v društvu prišlo do številnih sprememb z odcepitvijo raznih sekcij in do ustanavljanja lastnih društev po sekcijah in po krajih. Konec 60-ih let so začeli ustanavljati šolska športna društva in tako vzgajati šolsko mladino v športnem duhu.

Društva Svoboda so imela Delavsko telovadne enote, ki so prirejale telovadne nastope in akademije. (Delavsko telovadna enota Svoboda Mežica leta 1927; foto Černjak; fototeka DM št. 301).

Leta 1985 je za šport in rekreacijo občanov skrbelo 44 telesnokulturnih organizacij z 71 sekcijami oziroma klubi povezanimi v Zvezo telesnokulturnih organizacij (1965). Telovadno društvo Partizan deluje v Črni (1975), Podpenci (1954), Žerjavu (1972), Mežici (1970), na Lešah (1977), Holmcu (1977), v Kotljah (1980) in na Ravnah (1976). Na Prevaljah deluje Telesnovzgojno športno društvo Korotan (1967), na Ravnah pa imajo Invalidsko športno društvo Samorastnik (1979), Tenis klub (1985), Koroški atletski klub (1976), Koroški košarkarski klub (1977), Karate klub (1968), Odbojkerski klub OOZSM Reka in Športno društvo Fužinar (1949). V Črni delujeta Smučarski (1962) in Nogometni (1968) klub, v Mežici športno društvo (1976), na Dobrihah športno društvo "Franjo Malgaj" (1977), na Prevaljah Konjerejsko društvo Poljana (1987), v Črni Šahovski klub (1952), v Mežici Klub malega nogometa Polena (1987), na Ravnah Društvo za prosto letenje "Aboh" (1989). Čebelarstva so v Žerjavu, Črni, Mežici, na Ravnah in Prevaljah, na Ravnah pa je tudi sedež Zveze čebelarjev občine. Na Ravnah je gobarska družina "Samorastniki" (1982), Kinološko društvo (1980) in na Prevaljah Društvo za varstvo in vzgojo ptic Mežiške doline (1965).

Šolska športna društva so leta 1990 delovala na osmih šolah: ŠŠD Mladi jeklar na OŠ Koroški jeklarji, ŠŠD Pionir in ŠŠD Samorastnik na OŠ Prežihov

Voranc, ŠŠD Mladost na Prevaljah, ŠŠD Štalekar v Mežici, ŠŠD Mladi gozdar v Črni, ŠŠD Bratstvo in enotnost na srednji rudarski šoli v Mežici in ŠŠD srednje šole TNPU Ravne.

Strelske družine so: v Črni SD Markovič Kristl (1970), v Mežici SD Tone Okrogar-Nestl (1952), na Prevaljah SD Lenart (1982) in na Ravnah SD Knez Pepi (1951).

Lovske družine so: "Prežihovo" Kotlje (1954), "Jamnica" Prevalje (1951), "Strojna" Ravne (1954), "Bistra" Črna (1967), "Pogorevc" Črna (1954) in "Koprivna-Topla" Črna (1954).

Planinska društva so v Črni (1953), Mežici, na Prevaljah (1948) in Ravnah (1952). V Črni in na Ravnah delujeta Alpinistična odseka, na Prevaljah pa Gorsko reševalna služba. Na Ravnah ima sedež občinska zveza tabornikov (1977), ki jo sestavljajo taborniški odsek Koroški jeklarji Ravne (1963), TO Modri encijan Prevalje (1980), TO Ruševc Mežica (1953) in TO Sivi rudarji Črna (1952). Ob vseh športnih in rekreativnih društvih deluje še občinska alpska smučarska selekcija, kjer trenirajo športniki iz smučarskih klubov Fužinar, Korotan in Partizan. Leta 1986 so pripravili tudi pionirsko odbojkarsko šolo "Naravske ledine 86".

Prebivalci so se povezovali še v **drugih društvih** in družbeno-političnih organizacijah. Po prvi svetovni vojni, zlasti pa pred drugo svetovno vojno, so se v društvo Kulturbund povezali predvsem zagovorniki nemštva in nemške nacionalsocialistične politike. Kulturbund so imeli v Črni, Mežici, na Prevaljah in na Ravnah. V Črni je leta 1936 deloval Dekliški krožek ali Marijina družba. Leta 1939 je tu delovala skupina Bojevnikov, njeni člani so bili politična skupina, zbrana okrog časopisa Boj. Fantovski odseki so bili v Črni (1938), Mežici (1929), na Prevaljah (1937) in Ravnah (1937).

Leta 1985 je bilo v občini Ravne skupno 122 društev, od tega 16 kulturno-prosvetnih, 6 strokovnih, 7 tehničnih, 19 športnih, 5 planinskih, 5 taborniških, 5 turističnih, 1 šahovsko, 4 strelska, 7 lovskih, 10 gasilskih, 8 rdečega križa, 2 invalidski, 4 rezervnih oficirjev, 3 prijateljev mladine, 1 filatelistično in 19 ostalih. Pri Kmetijski zadrugi pa v zadnjem desetletju delujeta aktiv kmečkih žena in aktiv mladih zadržnikov.

Trgovanje

Trgovanje je dejavnost, ki daje pečat določenemu obdobju glede na način in vsebino trgovanja. Pomembna oblika trgovanja so sejmi. Pomembno sejmsko središče za dolino je bil do prve svetovne vojne Pliberk, trg Guštanj je v srednjem veku od 16. do 18. stoletja dobil pravico do treh letnih sejmov in do pobiranja sejmnine. Pravico do prvega sejma v nedeljo po Janezu

Krstniku (na Janezovo) 24.6. je trgu podelil cesar Ferdinand leta 1536. Pol stoletja pozneje (1588) je nadvojvoda Karel v Gradcu dovolil pravico do sejma v ponedeljek po sv. Kolmanu (28.10.). Tretjega je na dan sv. Jurija (24.4.) dovolil cesar Ferdinand leta 1625.

V drugi polovici prejšnjega stoletja so bili pomembnejši sejmi na Ravnah 24.4., 24.6. in 28.10., v Črni v ponedeljek po sv. Florjanu (4.5.) in sv. Jerneju, konec stoletja pa še sejma na god sv. Ožbolta (5.8.) in sv. Uršule (21.10.). Manjši, predvsem kramarski sejmi, so bili tudi v drugih krajih po dolini, zlasti pa ob žegnanjih in pomembnejših cerkvenih opravilih. Na živinskih sejmih so kmetje prodajali in kupovali živino in drobnico. Za prodajo ovac je bil najpomembnejši trg Pliberk, za konje pa mesečni sejmi v Črni, Železni Kapli in Pliberku.

V času kraljevine SHS so bili sejmi: v Črni letni in živinski v ponedeljek po sv. Florjanu, na god sv. Ožbolta in na god sv. Uršule, v Mežici 25.7. in na god sv. Barbare (4.12.). Na Prevaljah sta bila letna in živinska sejma v četrtek pred sv. Urbanom (25.5.) in v četrtek po sv. Jeronimu (30.9.). Konec 30-ih let so na Prevaljah imeli tržni dan vsako soboto. Na Ravnah so bili kramarski sejmi lokalnega pomena na god sv. Antona v januarju (17.1.), na črno nedeljo (liturgično tiha nedelja, nedelja pred cvetno nedeljo ali 5. postna). Živinski ovčji sejem je bil 24.4., letni sejmi pa 24.6., 1.9. (sv. Ilija), 18.10. (sv. Luka) in 25.11. (sv. Katarina). V Kottljah sta bila živinska sejma 25.5. (sv. Urban) in 13.7.

Na večjih in manjših sejmih so prodajali kramarji, ki so za to morali imeti dovoljenje. Konec 19. stoletja so v dolini bili taki kramarji trije: Anton Herc v Črni, Luka Sirec in Johan Stuekler na Lešah, poleg njih pa še branjevka Apolonija Krol na Dolgi Brdi. V kraljevini SHS je imelo pravico do prodaje na sejmih 10 ljudi. Prodajali so tudi na žegnanjih in ob pomembnejših cerkvenih opravilih. Takoj po drugi svetovni vojni je bila tovrstna trgovina običajna, z razvojem trgovin in trgovske mreže pa je zgubila pomen. Leta 1953 so bili sejmi v Črni 5.8 in 21.10, Mežici 4.12 in na Ravnah 24.4., 24.6., 1.9., 18.10. in 25.11. Vse do začetka 90-ih let se je na Ravnah ohranil sejem na črno nedeljo, v Črni ga imajo v času Turističnega tedna v avgustu in na Prevaljah v času Jesenskih srečanj v septembru.

Kramarji so še konec 80-ih let prodajali igrače, razne okraske in modne dodatke ob cerkvenih žegnanjih in praznikih, le k odmaknjenim cerkvam redkeje ali pa sploh ne pridejo več.

Za Koroško je bila v 18. stoletju pomembna trgovina z vinom, ki so ga s Štajerskega vozili tudi skozi Mežiško dolino naprej na Koroško.

V 19. stoletju so se pojavili novi načini trgovanja. Predvsem je ta trgovina vezana na **prodajo industrijskih izdelkov** in na **preskrbo delavcev z živili**. Rudnik Mežica, železarna Prevalje in Jeklarna Ravne so svoje izdelke prodajali v habsburški monarhiji in prek njenih meja.

Trgovina z živili je potekala na eni strani neposredno med kmetom in delavcem, tako da je delavec živilo plačal ali odslužil z delom. Prodajo živil za delavce je organiziralo podjetje z ustanovitvijo magazina, v katerem so delavci lahko kupovali na kredo. Magazine so vodili tovarniški uradniki. Na Prevaljah so imeli takšen magazin v začetku druge polovice prejšnjega stoletja, v 80-ih letih pa še na Ravnah in na Lešah. Konec prejšnjega stoletja so socialni demokrati in krščanski socialisti ustanavljali konzumna društva z "oddajališči živil". Konzumne trgovine so takrat organizirali prek zasebnih trgovcev, ki so bili številni. Isti trgovci so prodajali različno blago, najpogosteje pa so uspešno opravljali še kakšno drugo obrt, imeli so npr. gostilno, mesnico ali lesno trgovino. S trgovino se je konec 19. stoletja ukvarjala in imela svojo prodajalno živilo v Mežici tudi Gospodarska zadruga Mežiške doline. V kraljevini SHS je Konzumno društvo za Slovenijo imelo na Ravnah podružnico prodaje špecerijskega in manufakturnega blaga.

Konec 19. stoletja so bile trgovine številne, med njimi so bila tudi oddajališča živil za zaposlene v industriji. (Trgovina Marije Kohlenbrandt v Črni leta 1926; fototeka DM št. 1841).

Konec prejšnjega stoletja so bile po dve trgovini z živili v Črni in Mežici, na Ravnah so imeli trgovino z moko in v Farni vasi trgovino z južnim sadjem.

Samo trgovin z **mešanim blagom** je bilo na prehodu stoletja v Mežiški dolini 21: v Črni 4, Mežici 1, Šentanelu 1, na Lešah 1, v Farni vasi 7, na Ravnah 5 in v Kotljah 2. V kraljevini SHS je bilo 16 takih trgovin s sedmimi podružnicami: v Črni 2, Mežici 1, na Lešah 1, v Farni vasi 3, Dobji vasi 2, na Ravnah 1, v Kotljah 3, v Jazbini 1, Podpeci 1 in na Poljani 1. Podružnice so bile v Javorju, Jazbini, Heleni, Dolgi Brdi, Mežici in 2 v Žerjavu.

Konec prejšnjega stoletja so **mineralno vodo** prodajali v Tolstem Vrhu in v Kotljah. Prodajalna voska je bila v Mežici, po prvi svetovni vojni pa je ni bilo več. Trgovin s **pijačami** je bilo konec prejšnjega stoletja 9. Žgane pijače so prodajali v Črni na dveh mestih in na Ravnah na treh. V Mušeniku je bila trgovina piva, na Prevaljah in v Farni vasi trgovini vina in na Ravnah trgovina piva in vina.

V kraljevini SHS je bilo 7 trgovin s pijačo. Prodajalna žganih pijač v steklenicah in žganja je bila v Črni. Prodajalno pijač v zaprtih steklenicah so imeli v Črni, na Ravnah in Dolgi Brdi. Prodajalna piva je bila v Mušeniku, v Farni vasi so imeli Zalogo piva. Trgovina z mešanim blagom in žganjem je bila tudi na Lešah.

Usnje so na prehodu stoletja prodajali v Farni vasi in na Ravnah. Trgovini sta ostali še po prvi svetovni vojni. Novo prodajalno z usnjem in čevljarškimi potrebščinami so po prvi svetovni vojni odprli v Črni.

Zelo donosna je bila že v drugi polovici prejšnjega stoletja trgovina z **lesom**. Konec stoletja je bilo 15 lesnih trgovcev: po eden v Podpeci, Lešah, Kotu, Zagradu, Stražišču, Podgori, Kotljah in Brdinjah, po dva v Farni vasi in na Tolstem Vrhu in trije na Dolgi Brdi. Po prvi svetovni vojni je trgovina z lesom še bolj zacvetela, saj je bilo trgovcev 26: v krajih Črna, Koprivna, Podpeca, Žerjav, Meža Takraj, Mežica, Kotle, Prevalje, Dobja vas, Volinjak in Dobrije je bil po en lesni trgovec, po dva v Suhem Vrhu, Lešah, Kotu, Šentanelu, na Poljani in Ravnah in trije v Farni vasi.

Neposredna trgovina s **poljedelskimi pridelki in z živino** je bila znana že pred prvo svetovno vojno, vendar so se po njej pojavili posredniki – trgovci. Po ena trgovina z gozdnimi in poljedelskimi pridelki je bila v Podpeci, Farni vasi in Tolstem Vrhu. Po prvi svetovni vojni so trgovali tudi z živalmi in njihovimi izdelki. V Šentanelu sta bila trgovec s čebelami, voskom in medom in trgovec z ovcami. Na Poljani je bil trgovec z rogato živino (govedom), drobnico in svinjami, v Dobji vasi pa trgovec s konji, govedom in ovcami.

Po prvi svetovni vojni so v Mežiški dolini imeli 6 trgovin z **galanterijskim blagom, špacerijo in manufakuro**: v Črni 1, Farni vasi 2, na Prevaljah 1 in na Ravnah 2.

Po letu 1945 so večino zasebnih trgovin nacionalizirali in ustanavljali nova družbena podjetja. Tako sta bili leta 1947 registrirani Trgovsko podjetje Navod Prevalje, ki je kupovalo in prodajalo živila na debelo, in Trgovina Črna, ki se je ukvarjala z zadevami, ki so po takratnih obrtnih predpisih spadale v dejavnost podjetja. V Mežiški dolini je delovala še Mlekopreskrba za okraj Prevalje-Slovenj Gradec s sedežem v Slovenj Gradcu. Leta 1986 je bilo v občini 63 klasičnih prodajaln, 1 veleblagovnica, 14 samopostrežnic, 3 kioski in 3 bencinske črpalke. Po vrstah blaga je bilo 10 trgovin z mesom in perutnino, 1 s sadjem in zelenjavo, 27 z živili in gospodarskimi potrebščinami, 9 s tekstilnimi izdelki, 6 z obutvijo, 2 s kovinskimi izdelki in železnino, 1 z elektrotehničnimi stroji in aparati, 2 z gradbenim in sanitarnim materialom, 1 s pohištvo, 1 s keramiko, steklom in porcelanom, 2 s kemičnimi izdelki, barvami, 3 s šolskim in pisarniškim materialom, 6 s tobačnimi izdelki, 1 z opremo za šport, lov, ribolov in kampiranje, 1 s cvetjem, 1 z motornimi vozili, 3 z nafto in naftnimi derivati in 7 z mešanim blagom. Vseh prodajal je bilo 84, največ jih imata podjetji TIMA Oskrbni center Maribor TOZD Ljudski magazin (25) in MERX Celje DO Potrošnik TOZD Prodaja Ravne na Koroškem (24). Koroška kmetijska zadruga TOZD Mesnina Otiški Vrh ima 12 poslovalnic, TOZD Trata Prevalje ima 5 trgovin in TIMA ŽKA INTES Maribor TOZD Koroške pekarnice Dravograd (2 prodajalni). V drugi polovici 80-ih let so začeli odpirati diskontne trgovine, v letu 1989 pa tudi zasebne trgovine.

Gostinska dejavnost

Že pred 19. stoletjem so posamezniki prodajali pijače in imeli gostilne ob prometnih poteh. V prejšnjem stoletju so jih imeli ob mlinih in žagah, z gostinstvom pa so se ukvarjali tudi lesni trgovci. Konec prejšnjega stoletja je bilo na območju današnje občine Ravne 69 **gostiln**, od tega v Črni 9, Javorju 2, Bistri 1, Ludranskem Vrh 1, Koprivni 2, Meži Takraj 3, Podpeci 1, Mežici 5, Poljani 1, Dolgi Brdi 1, Platu 1, Šentanelu 3, Lešah 4, Farni vasi 11, Dobji vasi 2, Zagradu 1, Strojni 2, Tolstem Vrh 2, Preškem Vrh 1, Ravnah 12, Dobrijah 1 in Kotljah 3. V teh gostilnah so se ustavljali prevozniki, v njih so se zbirali delavci, kmetje in uradniki. Bili so tudi prostori za razna predavanja, shode in prireditve društev, v določenih gostilnah so se zbirali člani strank ali društev.

V kraljevini SHS je bilo tukaj 50 gostiln: v Črni 7, Javorju 2, Koprivni 1, Meži Takraj 3, Podpeci 3, Mežici 3, na Poljani 1, Platu 1, Šentanelu 2, Lešah 2, Farni vasi 5, Dolgi Brdi 1, Dobji vasi 2, Strojni 1, Tolstem Vrh 1, na Preškem Vrh 1, Ravnah 9, Dobrijah 1, v Kotljah 1, Kotu 1, na Prevaljah 2.

Večinoma so bili lokali gostilne in krčme, v katerih so točili alkoholne pijače. V občini je bilo takrat še 6 restavracij: po ena v Črni, Mežici, Dobji vasi in Ravnah ter 2 v Farni vasi. Kavarni sta bili na Prevaljah in Ravnah.

Z gostinstvom so se do druge svetovne vojne ukvarjali še nekateri **kmetje**, ki so bili v bližini industrijskih krajev in jim je bila **prodaja doma pridelane pijače** le dodatni vir zaslužka. K njim so prihajali na mošt in žganje delavci in uradniki. Nekateri so na dvorišču postavili še kegljišče.

Po drugi svetovni vojni je bila večina gostiln podružbljena. Kot državno podjetje je bila leta 1946 omenjena Kuhinja in mesarija "KUMES" v Črni in leta 1947 Krajevna gostilna Št. Danijel. Leta 1985 je bilo v občini 69 gostinskih lokalov. V družbeni lasti je bilo 39 lokalov, od tega 3 hoteli, 2 penziona, 4 restavracije, 2 gostišči, 5 gostiln, 15 bifejev, 4 planinski domovi in 4 planinske postojanke. Največ gostinskih lokalov imata podjetje Merx TOZD Gostinstvo in turizem Ravne na Koroškem (hotel, 5 bifejev, 2 gostilni in 2 planinska domova) in Golfturnist TOZD Gostinstvo na Koroškem (2 penziona, 2 bifeja, 2 gostilni). Planinsko društvo Mežica ima 3 planinske postojanke in dom, Planinsko društvo Črna upravlja planinski dom, prav tako Planinski društvi na Prevaljah in Ravnah. Gostinsko podjetje Peca Mežica ima mlečno restavracijo, bife in 2 gostilni.

Leta 1985 je bilo zasebnih 19 gostiln, 2 bifeja, picerija, gostišče s penzionom in 7 objektov s prenočišči. S kmečkim turizmom se je takrat ukvarjalo 11 kmetov, ki so skupno oddajali 37 sob. Kmečki turizem je najbolj razvit v Šentanelu (6 kmetov).

Kulturna dejavnost

Oblike kulturne dejavnosti so se v prejšnjem stoletju odvijale v različnih društvih, kjer so gojili petje, igranje na instrumente in branje. Prve **knjižnice** so bile šolske in farne, sledile so jim društvene knjižnice, predvsem podružnice Ciril-Metodovega društva, Slovensko katoliškega delavskega društva in Suedmarkinega društva. Na Ravnah je leta 1895 delovala Čebulova ljudska knjižnica.

Po prvi svetovni vojni je Sokolsko društvo Ravne 25.8.1919 ustanovilo Malgajevo knjižnico in čitalnico za Ravne in Tolsti Vrh. Po plebiscitu je njeno zbirko dopolnil pliberški Sokol s 150 knjigami. Na Prevaljah so 8.11.1919 ustanovili Narodno čitalnico, pri kateri je deloval še pevski zbor.

Sredi 30-ih let so v občini Ravne imeli različne knjižnice. V Črni, Lokovici, Mežici, Podpecini in na Ravnah so delovale šolska, učiteljska in javna šolska knjižnica. Javne knjižnice so večinoma organizirala Sokolska društva. Šolska in učiteljska knjižnica sta bili v Šentanelu, Kotljah, Strojni in Tolstem Vrh.

Na Prevaljah so imeli šolsko, lokalno učiteljsko, okrajno učiteljsko in 3 javne knjižnice. Poleg teh so imela knjižnice še društva Svobode.

Ob nemški zasedbi Mežiške doline so nekatere od teh knjižnic uničili, po vojni pa so delovale pri društvih in šolah. Leta 1949 so na Ravnah na gradu odprli Študijsko knjižnico. Prostore si je do leta 1953, ko so zgradili novo gimnazijsko stavbo, delila z gimnazijo. Ljudske knjižnice so delovale v vseh večjih krajih Mežiške doline. Leta 1953 je bilo 13 knjižnic s 14.000 knjigami, osem let pozneje pa 12 knjižnic s 18.000 knjigami. Leta 1980 jih je Koroška osrednja knjižnica "Dr. Franc Sušnik" Ravne na Koroškem (prej Študijska) formalno povezala v knjižnično ustanovo z enotnim razvojnim programom. Leta 1986 je KOK postala občinska matična knjižnica z zunanjimi enotami splošnoizobraževalnih knjižnic v Podpeci, Žerjavu, Mežici, na Prevaljah, Ravnah (Pionirska knjižnica Leopold Suhodolčan), Šentanelu, v Kotljah in Strojnski Reki. Okrog dve leti (1986/87) je delovala še izposojevalnica "Bratstva" v samskem domu ob Suhi na Ravnah. Za prebivalce Strojne so izposojevalnico uredili na šoli na Strojni. Nekaj let pa sta bili izposojevalnici tudi v Koprivni in Topli. V začetku leta 1991 je samo Koroška osrednja knjižnica imela 121.000, v zunanjih enotah pa še 79.000 knjig.

Poleg osrednje knjižnice z enotami delujeta v občini še močni strokovni knjižnici v Železarni Ravne in Rudniku Mežica. Strokovne knjižnice imajo tudi druge delovne organizacije, a le za strokovne potrebe ožjega kroga ljudi. Za potrebe učencev so na vseh šolah organizirane šolske knjižnice.

Leta 1953 so zagnani člani Društva metalurških inženirjev in tehnikov vseh koroških občin ustanovili muzej v stavbi na dvorišču gradu Ravne. Ob ustanovitvi so načrtovali muzej koroške krajine in so zato zbirali gradivo z območja vseh občin. Delavski muzej Ravne na Koroškem so leta 1965, ker ni imel niti enega redno zaposlenega delavca, priključili k Študijski knjižnici, in je bil leta 1990 njena notranja organizacijska enota. V muzejskih zbirkah je pozornost posvečena gospodarskemu razvoju, predstavljeno pa je: železarstvo (postavljena leta 1966), rudnik Mežica (1955), zbirka poljedeljskega orodja in livarna Muta (1957), gozdarstvo in lesarstvo (1954). Ob teh so še zbirka "Dimnica" (1958) in objekti na prostem: repač (1953), enoramenski žerjav (1960), kašča (1961), frmača (1963), ozkotirna železnica z lokomotivo (1968), mehanska peč za taljenje svinca iz rudnika Mežica (1959) in brusilni stroj iz Papirnice na Prevaljah (1988). V podhodu gradu so leta 1988 uredili lapidarij, kjer so razstavljeni nagrobni spomeniki rimskega grobišča v Zragradu.

Poleg muzeja so bili v občini konec 80-ih let še rudarska zbirka v Črni (1980), etnološka zbirka pri krajevni skupnosti v Črni (1979), Spominska soba

II. in III. kongresa SKOJ v Kefrovem mlinu (1979-1991) in Spominski muzej pisatelja Prežihovega Voranca – Prežihova bajta na Preškem Vrhu (1979).

S področja likovne umetnosti ni znano, da bi se slikarji pred drugo svetovno vojno povezovali v društva ali skupine, delovali so posamično. Tako je znan slikar Franjo Golob s Prevalj (1920-1941). S slikarstvom in kiparstvom se je ukvarjal tudi Otto Thurn pred drugo svetovno vojno. Prvo slikarsko kolonijo je že oktobra 1945 organizirala Železarna Ravne. Ponovno so jo pripravili 27.11.1970. Do leta 1963 so razstave likovnikov prirejali na gimnaziji na Ravnah, potem pa 3-4 razstave v prostorih Študijske knjižnice. Konec leta 1973 so v gradu uredili prostore za Likovni salon, ki je leta 1990 bil sestavni del Koroške osrednje knjižnice. V stalni zbirki ima nekaj slik in kiparskih del. V salonu največ razstavljajo domači likovniki in člani Društva koroških likovnikov.

Leta 1964 so na Ravnah prvič pripravili Formo vivo, mednarodni simpozij, srečanje in ustvarjanje kiparjev iz različnih držav sveta. Zadnja, sedma, Forma viva je bila leta 1988.

Na Prevaljah je od leta 1919 do 1927 delovala tiskarna Mohorjeve družbe, ki so jo zaradi nemškega pritiska še pred plebiscitom prenesli iz Celovca, potem pa prestavili v Celje. Uprava tiskarne je bila nastanjena v župnišču, pozneje so zanj odkupili poslopje stare šole na Fari. Za tiskarno in knjigoveznicu so našli prostore v opuščenih objektih na desni strani Meže, ki jim jih je dala na razpolago uprava premogovnika Leše. Skladišče papirja in knjig so uredili blizu tiskarne, onkraj Leškega potoka. V tiskarni je povprečno delalo 20 delavcev, brez delavcev v upravi. Uredniške posle je opravljal F.S. Finžgar, ki je na Prevalje prihajal občasno. Ker so imeli naročnike tudi na avstrijskem Koroškem, so knjige tja prenašali po skrivnih poteh.

Od decembra 1942 do osvoboditve je na območju občine delovala partizanska tehnika, ki se je zaradi nevarnosti, da bi jo Nemci odkrili, morala nenehno seliti, zato je delovala kar v devetih krajih. Najprej so zanj postavili postojanko nad Toplo na Peci (12.1942-18.1.1943), potem so jo prestavili nekoliko višje (do 10.3.1943) in jo prenesli na Ludranski Vrh (do 5.6.1943). Od tod so jo prenesli v Javorje (do 3.9.1943), kjer so jo uničili Nemci. Od srede septembra do srede oktobra leta 1943 je tiskarna delovala v Podgori pri Kotljah, od koder so jo prenesli v Podkraj pri Prevaljah. Okrožni komite KPS Mežica je v juniju 1944 postavil v Kotu pri Prevaljah tehniko "Mežica", ki se je od septembra 1944 imenovala tehnika "Netopir" in je delovala vse do osvoboditve.

Gledališka dejavnost sega v začetek tega stoletja, ko so v Čmo in na Ravne prihajale gostovat skupine iz Globasnice. V Črni so nastopali v plesni

dvorani pri Geršaku, leta 1908 pa so domačini izdelali zlozljiv oder v Drofelnikovi gostilni. Pod vodstvom Šenka in Razgorška so Črnjani po tem letu sami prirejali igre Trije tički, Kmet in fotograf ter druge. Dramska sekcija je delovala pod pokroviteljstvom Slovenskega krščanskosocialnega društva. Socialni demokrati so leta 1911 v okviru svojega društva organizirali sekcijo z odrom v dvorani pri Krulcu. Skupine so gostovale po krajih v Mežiški dolini. V Šentanel so prihajali gostovat tudi igralci iz Pliberka. Po prvi svetovni vojni je dramska dejavnost zaživela v društvih Svoboda in Kulturno prosvetnih društvih.

Kopijo knežjega kamna so leta 1935 uporabili na Poljani ob uprizoritvi Poslednjega ustoličevanja. (Prizor iz uprizoritve s knežjim kamnom na Poljani leta 1935; fototeka DM št. 706).

V Mežici so v času kraljevine SHS uprizarjali igre pri Tofu, Žerjavčani so si postavili sokolsko dvorano, prav tako Ravenčani. V Kotljah so igrali pri Križanu, pozneje pa v šoli. V Šentanelu so našli prostor pri Riflnu, zaigrali so tudi kar pri kapelici na prostem. V tistem času so pripravili dve pomembni prireditvi, povezani z igranjem. Na Poljani so leta 1935 uprizorili igro Franceta Brenka "Poslednje ustoličevanje", v Kotljah pa "Kmečko ohcel", katere avtor je bil Ivan Kuhar.

V času kraljevine SHS so igrali šolski odri, po eden v Mežici, Lokovici, Kotljah in 3 na Ravnah. O pestrosti dramskih sekcij in skupin v različnih društvih pričajo tudi podatki, da je bilo leta 1933 v krajih občine 47 različnih gledaliških predstav, ki so jih uprizorile dramske skupine iz različnih društev. Nekaj naslovov predstav: Deseti brat, Dve nevesti, Za čast in kri, Kralj Matjaž idr.

Po drugi svetovni vojni so dramske sekcije delovale pri društvih Svoboda in Delavsko prosvetnih društvih. Iz drugih krajev so sem pribajale gostujoče skupine. Na Ravnah so imeli leta 1990 abonmajske predstave gostujočih skupin. V zadnjem desetletju ZKO Ravne pripravlja tudi abonmajske predstave za najmlajše z lutkovnimi igranicami.

Prve kinopredstave so vrteli po prvi svetovni vojni v dvoranah nekaterih gostiln. V 20-ih letih sta delovala zasebna kina. Na Ravnah je pred letom 1926 imel svoj "stanovanjski voz" Josip Kratil. Z njim je potoval in s kinopredstavami sodeloval z nekaterimi društvi (Sokol, Rdeči križ). Leta 1926 je Rdeči križ Ravne dobil dovoljenje za predvajanje filmov za "dobre namene" na vrtu gostilničarja Lečnika na Ravnah in na Prevaljah v gostilni Rozman (80-a leta Enci). Dobili so še dovoljenje za predvajanje filmov po vsej Sloveniji, posebej še v občinah Prevalje, Slovenj Gradec in Maribor-desni breg. Leta 1934 je Kratil prodal vso svojo kino opremo.

V Črni je bil po prvi svetovni vojni Franc Fajmut lastnik "Kina Zora". Leta 1929 je Pavel Arnold iz Črne opravil izpit za "samostojno strežbo kinematografskega aparata".

Po drugi svetovni vojni je Delavska univerza predvajala različne filme v krajih brez kinodvoran. Potujoči kino je deloval še v 60-ih letih. V 50-ih letih so imeli kinodvorane v Črni, Žerjavu, Mežici, na Prevaljah in Ravnah. Filme je predvajalo podjetje "Kino Peca" oziroma Kinegraf s sedežem na Prevaljah. Zaradi vedno slabšega obiska so v 80-ih letih pričeli opuščati predstave v nekaterih dvoranah. Leta 1989 so imeli kinodvorane v Črni, na Prevaljah in Ravnah.

Kulturne domove ali stavbe za kulturne dejavnosti so postavljali po prvi svetovni vojni. Pred tem so društva imela prostore v gostilnah, ki so jih uporabile tudi za razne prireditve. Po prvi svetovni vojni je Sokolsko društvo Ravne preuredilo prostore nekdanje "ruske" barake, ki so jo med vojno zgradili ruski ujetniki. V njih je bil prostor za telovadnico in oder za dramske prireditve, koncerte, veselice, zborovanja in predavanja. Leta 1931 so odprli nov dom s telovadnico. Sokolski dom so zgradili tudi v Žerjavu, Mežici, Črni in na Prevaljah. V krajih brez kulturnih domov so uporabljali prostore za razne kulturne prireditve na šolah (še v 80-ih letih tega stoletja). Za različne

prireditve so bili primerni tudi gasilski domovi. Na Ravnah in v Črni so imeli svoj dom Orli.

Po drugi svetovni vojni so v 50-ih letih udarniško gradili združne domove. Na Ravnah so v 70-ih letih porušili Sokolski dom, Prosvetni dom pa preimenovali v Titov dom, na Prevaljah so v 70-ih letih zgradili Družbeni dom in ohranili kinodvorano. V Mežici imajo Narodni dom, v Žerjavu Delavski dom in v Črni Kulturni dom.

V drugi polovici prejšnjega stoletja na območju občine ni znana **založniška dejavnost**. Leta 1937 je Gospodarska zadruga Prevalje izdala dve številki informativno-reklamnega časopisa "Koroški klic". V letih, ko je bila na Prevaljah Mohorjeva družba, je izdala tri številke časopisa Hoo-rrruk in druge knjige.

Po drugi svetovni vojni so ali pa še izhajajo naslednje publikacije: glasila in delegatske informacije delovnih organizacij, v katerih so objavljeni članki in informacije o življenju in delu v občini Ravne. Posebno pomemben je Koroški fužinar, ki izhaja že od leta 1951. Njegova vsebina je razdeljena na dva dela. Strokovni del je vezan na tehniko in tehnologijo proizvodnje v železarni, v domoznanskem delu pa so objavljeni različni članki o življenju in delu tukajšnjih ljudi. Druga glasila železarne so: Informativni fužinar, Novice, Mladi fužinar, Poročevalec in Vestnik delovnih skupin.

Družbeno-politične organizacije in samoupravne interesne skupnosti so leta 1985 izdajale Informacije, Odločanje, Referalne informacije, Mežiška dolina v sredstvih javnega obveščanja.

Šolska glasila: Srednje šole so izdale: Brazda, Vresje (Gimnazija), Misli mladih (tehniška šola), Vezi (ZDUM Črna), osnovne šole pa: Stezice (Črna), Mladost pod Peco (Mežica), Vigred (Prevalje), Samorastniki (Prežihov Voranc, Ravne), Jeklenice (Koroški Jeklarji, Ravne).

Druga glasila so: Hotuljski pustni vestnik in publikacije Ekonomskega centra Maribor, TOZD Inštitut za gospodarski, prostorski in socialni razvoj Ravne na Koroškem: Statistični pregled za občine koroške krajine, Nekateri pomembnejši kazalci družbenega razvoja koroške krajine, Statistične informacije in Problematika gospodarjenja koroških industrijskih OZD.

Z izdajanjem knjig sta se ukvarjali občinska SZDL in Koroška osrednja knjižnica. Tako so izšle knjige: Industrializacija Mežiške doline Ivana Mohoriča, Zbornik Med Peco in Pohorjem (tri knjige), 720 let Ravne na Koroškem, In kaj so ljudje kot lesovi Franca Sušnika, ob teh so izšle še številne druge publikacije ob jubilejih in obletnicah društev, ustanov in podjetij.

Šport in zabavišča

Za šport oziroma rekreacijo so prebivalci Mežiške doline skrbeli že v prejšnjem stoletju, tako da je bil ta povezan z zabavo in sprostitvijo. Znana so bila **kegljišča** ob nekaterih gostilnah, kjer so se zbirali možje in fantje navadno ob nedeljah dopoldne, otroci pa so jim zelo radi pobirali keglje. "Ruska kegljišča" so imeli tudi kmetje, pri katerih so se zbirali uradniki ali delavci. Po prvi svetovni vojni so uradniki kegljali tudi na bližnjih zaledenelih "tajhtih".

Po prvi svetovni vojni so redno **telovadbo** gojili predvsem v sokolskih društvih, kjer so telovadili na orodjih in imeli proste ter plesne vaje. K telovadbi so pritegnili tudi otroke. Manj redno so telovadbo gojile še Delavske telovadne enote Svobode, kjer so pozornost posvečali prostim vajam. Člani društva Orel so telovadili le občasno, njihovo delo je bilo nesistematično in je služilo bolj politični propagandi. Telovadci so imeli javne nastope na raznih praznovanjih in zletih, prirejali so telovadne akademije in festivale.

V čas kraljevine SHS segajo začetki smučanja, odbojke, nogometa, namiznega tenisa, kolesarjenja in planinarjenja. Med klubi so prirejali **športna** tekmovanja. Športne aktivnosti so tudi po drugi svetovni vojni potekale večinoma v različnih društvih. Poleg tekmovalnega in vrhunskega športa konec 80-ih let skrbijo še za rekreacijo, ki poteka predvsem pri telovadnem društvu Partizan, hkrati pa prirejajo različna rekreacijska tekmovanja in prireditve. Tudi trimske steze, ki so jih uredili v 70-ih letih, so imele rekreacijski pomen, a so konec 80-ih let že skoraj pozabljene.

Po prvi svetovni vojni so si člani različnih društev prizadevali za zgraditev **športnih objektov**. Bazene so zgradili v Črni (1934), Žerjavu (1940), Mežici (1934) in na Ravnah (1933). Telovadnico so dobile osnovne šole v Črni (1927), Žerjavu (1926) in Mežici (1927), teniško igrišče so imeli v Mežici in na Ravnah.

Na Prevaljah so leta 1933 zgradili športni park z igriščem in atletskim stadionom in leta 1937 prvo smučarsko skakalnico, leta 1948 pa so na Smrečnikovem v Mežici zgradili prvo smučarsko vlečnico.

Po drugi svetovni vojni so zgradili veliko športnih objektov in objektov za rekreacijo. Njihovo postavitve so denarno podprle tudi ali predvsem nekatere delovne organizacije, zlasti še Železarna Ravne in Rudnik Mežica. Leta 1986 je bilo v občini 68 športnih in rekreacijskih objektov, na območju krajevne skupnosti Ravne 20, Črne 15, Mežice 12, Prevalj 6, Kotelj 5, Leš 4, Žerjava 3, Holmca 2 in Šentanela 1. Šolski park z igrišči imajo v Črni, športni park na Prevaljah, na Ravnah je park telesne kulture in Rekreacijski center Ivarčko. Dom telesne kulture stoji na Ravnah, v občini pa sta še 2 športni dvorani in 6

telovadnic. Nogometni stadion je eden, ob tem pa so še 3 nogometna igrišča, rokometno igrišče, strelišče, 8 odbojcarskih igrišč, 9 večnamenskih igrišč, teniško igrišče in umetno drsališče, večnamenski prostor, 8 smučarskih vlečnic, 6 TRIM stez, 6 kegljišč, 2 smučarski sedežnici, letno telovadišče, pokrit bazen, nepokrit bazen, 2 letni kopališči, letno kotalkališče, kolesarska steza, atletska steza in skakališče, skakalni center in sankajska proga. Nekaj večnamenskih igrišč je asfaltiranih (pri OŠ Koprivna, Mežica, v Strojni Reki, Šentanelu in Kotljah in pri večjih športnih objektih).

Čez območje občine vodijo Slovenska planinska **transverzala**, Transverzala kurirjev in vezistov, Koroška mladinska planinska transverzala, Planinska pot XIV. divizije, Prežihova pot, Šaleška planinska pot in Evropska pešpot E6-YU.

Konec prejšnjega stoletja so imeli razne **zabavišne prostore** predvsem v gostilnah, medtem ko so kmetje ob posebnih priložnostih za to izpraznili in pripravili največjo sobo v hiši, "ta več hišo". Po prvi svetovni vojni so začeli zabave prirejati tudi v sokolskih domovih. Po drugi svetovni vojni so zgradili številne objekte, domove in dvorane, ki jih uporabljajo tudi kot zabavišča. V 80-ih letih najpogosteje pripravijo ples v Nami in Kavarni na Ravnah, v hotelih in gostiščih po Mežiški dolini, zelo primerni za manjše zabave pa so prostori v novih gasilskih domovih.

Turistični in božjepotni kraji

Mežiška dolina ima čudovite naravne pogoje za razvoj turizma, ki pa so jih po drugi svetovni vojni izničili z onesnaževanjem okolja. Vsi kraji v dolini so bili v preteklem stoletju turistično zanimivi in so imeli možnosti za **stacionarni in izletniški turizem**. V krajih Ravne, Javornik, Tolsti Vrh, Dobrije, Kotlje, Prevalje, Farna vas, Leše, Poljana, Šentanel, Jamnica, Strojna, Mežica, Polena in Črna so bile po ena ali več gostiln s sobami za goste, nudili so jim tudi prevoze na železniško postajo na Prevalje in v druge kraje. Obiskovalci so se lahko sprehajali in šli na daljše ali krajše izlete. V spodnjem delu doline so bili vredni ogleda grajski park grofa Thurna, soteska Kozarina, ki vodi do Kačjega gradu (leta 1991 prek Čečovja do Šrotneka), Lobasov dvor, grad Javornik, Kumrova slatina v Tolstem Vrhu, Rimski vrelec, Prežihov in Grobarjev Vrh ter Uršlja Gora. V zgornjem delu doline so bili zlasti privlačni planinska pot na Peco in izleti v Koprivno, Bistro, Toplo, Mušenik, Heleno, Javorje in od tod v Šentvid ter Bele vode. Lepe razgledne točke v dolini so še zdaj vrhovi Uršlje Gore, Pece, Raduhe in Smrekovca.

Planinarjenje se je na območju občine začelo uveljavljati po prvi svetovni vojni, čeprav so že pred njo tržani in drugi hodili na izlete v hribe in do cerkva.

Romarji in drugi so se radi udeležili izletov na Uršljo Goro. Izletniki, člani društev iz drugih krajev severovzhodne Slovenije, so se do Raven pripeljali z vlakom, nato pa pot nadaljevali peš. Na Uršlji Gori so običajno prespali, se naslednji dan udeležili maše in se vrnili domov. Takrat so postavili tudi prva planinska zavetišča, najprej na Peci. Z zgraditvijo gozdnih cest in pospešeno motorizacijo so bile v 70-ih letih dane možnosti, da se "nedeljski" planinci pripeljejo čim dlje pod vrh gore in na vrh pešačijo le kakšno uro ali dve. Le redki so se konec 80-ih let napotili peš iz doline.

V drugi polovici prejšnjega stoletja so obiskovalcem tukajšnjih krajev nudili različne **kopeli** in jim priporočali **zdravilišče** v Kotljah. Kopaljšča so bila na Meži v Črni. V Mežici so poleg mrzlih kopeli imeli tudi tople. Na Prevaljah so ob železarni bile rečne, tople in parne kopeli, na Ravnah pa parne in kadne kopeli. Mrzle in tople kopeli v zdravilni vodi so bile mogoče na Rimskem vrelcu. Njihova posebnost je bila naravna potočna kopal v sobi, v kabini, skozi katero je tekla potočna voda. Po prvi svetovni vojni so kopeli na Rimskem vrelcu opustili, kopanje v reki Meži pa je zaradi onesnaženosti postalo nemogoče, z izjemo njenega zgornjega dela. V 30-ih letih tega stoletja so v večjih krajih Mežiške doline zgradili letna kopaljšča.

V Kotljah so v drugi polovici preteklega stoletja začeli razvijati zdraviliški turizem. Kraj je bil znan po "kisli vodi" že pred letom 1877, ko je lastnik Steinhaeubl (bolj znan je lastnik Kozmos Schuetz ob koncu prejšnjega stoletja) ob stavbi uredil kopaljšče in gostom nudil različne kopeli. Sem so prihajali obiskovalci iz različnih krajev, v času kraljevine SHS je bilo največ Zagrebčanov. Gostje so si prišli zdraviti katarne, mehurne, želodčne in ledvične bolezni, prihajali pa so tudi slabokrvni, živčno bolni in rekonvalescenti. Zdravilišče je bilo posebno cenjeno pri zdravljenju otrok. Zdravljenje je bilo uspešno tudi zaradi čistega zraka in bližine gozdov. Po drugi svetovni vojni so zdravilišče opustili in zanemarili, nekaj let so v njem imeli dijaški dom, v 80-ih letih je bil tu gostinski lokal.

K turistični ponudbi sta konec prejšnjega stoletja sodila tudi **lov in ribolov**, zlasti na postrvi. V Mežici in Poleni je bilo urejeno **streljšče**, pri nekaterih gostilnah na Prevaljah, Fari in Lešah pa kegljšča. V kmečkih gostilnah iz 19. stoletja so začetki **kmečkega turizma**, ki se je v dolini najbolj razvil v drugi polovici 70-ih let 20. stoletja. Konec 80-ih let so prihajali turisti v Črno, Mežico, v Šentanel, na Ravne in v Kotlje. V občini posvečajo vedno več pozornosti izletniškemu in smučarskemu turizmu.

Leški cerkvi sta druga ob drugi, kot je drugo ob drugem kmečko in industrijsko prebivalstvo. (Leški cerkvi maja 1974; foto M. Dolinšek; fototeka DM št. 1574).

Najbolj znana romarska pot in cerkev v Mežiški dolini je bila cerkev sv. Uršule na Uršlji Gori ali Gori (stoji na meji z občino Slovenj Gradec), kot jo domačini radi imeujejo. Številni romarji so jo obiskovali zlasti v avgustu, ko je bilo žegnanje. Iz doline so zgodaj spomladi ob petkih postnega časa odhajali k sv. Križu nad Dravogradom, k cerkvi na Gradu pri Slovenj Gradcu in k Božjemu grobu na Homcu pri Pliberku. Po veliki noči so fantje prišli k sv. Lenartu na Plat, ki je bil zaščitnik vojakov. Za 1. maj in v avgustu so romali k sv. Križu nad Dravogradom in na binkošti k sv. Križu pri Belih vodah. Na žegnanja so hodili k sv. Jožefu na Ljubnem, sv. Antonu na Pohorje, sv. Roku na Selah in k sv. Petru na Kronska goro. Tukajšnji prebivalci so radi romali v romarske kraje: Višarje, Gospa Sveta, Brezje, Celje, sv. Gora pri Gorici, Nova Štifta in drugam. Na Brezje so iz Mežiške doline hodili peš tri dni. Šli so prek Alp in po prvi svetovni vojni čez državno mejo. Posamezniki so hodili v "kirfet" tudi z določeno obljubo, ki so jo kdaj dali, običajno pa prosit zdravja in miru. Nekateri so romali tudi v Lurd, v Rim in v Sveto deželo. Pred prvo svetovno vojno so iz doline pogosto romali tudi v Sveto mesto blizu Žvabeka, kjer je Marijina cerkev, k Šentjurju v Spodnje Libuče in k sv. Luciji v Dob

blizu Pliberka. Iz Pliberka in okolice pa so prihajale romarske procesije k cerkvam v Mežiški dolini. Verniki so se zbrali v svojem kraju pred cerkvijo in od tam krenili na pot. Na čelu procesije je moški nosil križ. Med prvo svetovno vojno pa so pogosto v procesiji romali k sv. Križu nad Dravogradom. Po nastanku državne meje je množičnost romanj iz Pliberka in okolice upadla, prav tako tudi iz Mežiške doline v Avstrijo. Zdravja so hodili prosit k sv. Roku na Sele, lepega vremena k sv. Neži na Vrhe, za nevesto k sv. Uršuli in za ženina k sv. Antonu nad Vuzenico. Po drugi svetovni vojni se je intenzivnost romanja zmanjšala, vendar verni ljudje še radi gredo na Brezje in k drugim cerkvam vsaj na dan žeganja (farnega patrona).

Pred drugo svetovno vojno sta romarje v oddaljenejši kraje z avtobusi prevažala prevoznika Faktor in Križnik. Konec 80-ih let se je večina na pot odpravila z avtomobili. Različne izlete, tudi romanja, konec 80-ih let pripravljata Društvo upokojencev in Društvo invalidov.

Območja počitniških hišic

Graditev počitniških hišic je bila na območju občine skoraj neopazna. Prve "uradne" počitniške hišice so postavili leta 1985, v naslednjem letu so bile 4. V letu 1989 so pripravili dokumentacijo za začetek graditve naselja s počitniškimi hišicami na Najbrževem v Podpeci. Pogosteje pa lahko opazimo, da so si ljudje, ki živijo v urbanih naseljih, v odmaknjenih krajih obnovili staro poslopje, hišo ali kaščo za počitniško bivališče (stanovanje).

Vključenost območja v regije širšega značaja

Območje današnje občine Ravne na Koroškem je bilo skozi ves srednji vek in do leta 1918 v mejah Koroške dežele, v upravnem pogledu je bila večina krajev vezanih na Pliberk in Velikovec. Prebivalci zgornjega dela doline so več kot na Ravne hodili v Železno Kaplo. Prav tako so bili prebivalci iz okolice Črne močno vezani na Solčavo in ta del Štajerske. Z nastankom državne meje je bila vez z nekdanjimi upravnimi središči pretrgana, pomembnejši so v tem pogledu postali kraji Dravograd, Slovenj Gradec, Maribor in Celje. Ves čas pa je slaba prometna povezava z Ljubljano.

Navezanost in povezanost s kraji zunaj občine je bila odvisna od spreminjanja sedeža okraja. V zadnjih desetletjih je zaradi bolnišnice in sodišča pomemben Slovenj Gradec, kamor odhajajo tudi dijaki na medicinsko, gostinsko, trgovsko, administrativno in še nekatere druge šole. Na višje in visoke šole odhajajo v Maribor in Ljubljano. Pred prvo svetovno vojno so se šolali v Celovcu in na Dunaju. Na Ravne prihajajo dijaki iz koroških občin v Gimnazijo in Strojno-kovinarsko šolo, številni delavci pa na delo v železarno.

Zaradi službe pa se tukajšnji prebivalci vozijo vsak dan tudi iz Črne v Velenje in druge kraje v sosednjih občinah.

Odročni kraji in manj razvita območja

Odmaknjeni in težko dostopni kraji so večinoma v zgornjem delu doline, kjer je teren hribovit in so zaselki precej odmaknjeni od glavne prometne ceste, speljane ob reki Meži. Dostop je najtežavnejši v zimskih mesecih. Javorje, Bistra, Koprivna, Topla, Ludranski Vrh, Helena, Podpeca, Jazbina, Jamnica in Strojna so kraji, ki šele v zadnjih desetletjih dobivajo komunikacijsko povezavo z dolino in svetom, ki jim je omogočena predvsem z zgraditvijo gozdnih cest, elektrifikacijo in napeljavo telefonskega omrežja.

Prav zaradi težko dostopnega terena so se tu dlje ohranili tradicionalni elementi in vsebine materialne, duhovne in socialne kulture. V dobi tehnološkega in tehničnega razvoja v svetu so v tukajšnjih krajih, ki so dobili elektriko šele pred dobrim desetletjem (Ludranski vrh leta 1981), še leta 1991 hiše in stanovanja brez urejenih sanitarij. Zaradi neugodnega terena kmetje niso mogli uporabljati sodobne kmetijske mehanizacije, kmetje brez ali z malo gozda pa si je tudi niso mogli kupiti.

Izrazitejše lokalne značilnosti

Za ozemlje občine Ravne, ki je vse od antike imelo **obmejno lego** v različnih upravnih enotah, je bistvena in pomembna značilnost zgodnji rudarski industrijski razvoj, ki je vplival na zunanjo podobo doline in na življenje ljudi. Za sam industrijski razvoj območja je pomembna pogodba, sklenjena leta 1827, s katero so bila razdeljena interesna gospodarska področja tako, da se je grof Thurn v naslednjem stoletju ukvarjal le z železarstvom in iskanjem premoga, družba Kompoš pa je pridobivala svinčevo rudo. Med njiju se je s svojo železarno na Prevaljah in premogovnikom na Lešah postavil Rosthorn. Propad železarne na Prevaljah leta 1899 je bil glavni vzrok izseljevanja prebivalcev, tako kakor je več kot pol stoletja prej njena rast privabila številne strokovnjake iz drugih dežel. Po drugi svetovni vojni sta bila skoraj edina in najpomembnejša gospodarska obrata Rudnik Mežica in Železarna Ravne, ob njiju pa je bilo zlasti v zgornjem delu doline pomembno gozdarstvo.

Ob **industrijsko razvitem dolinskem delu** ob Meži se po okoliških hribih razprostira **agrarno okolje**, ki je bilo še v prejšnjem stoletju precej samozadostno. Številne velike kmetije, bogate z gozdovi, so od srede 19. stoletja prešle v nekmečke roke. Postale so last rudnikov, fužin in železarn ter lesnih trgovcev in raznih obrtnikov, največ pa jih je dobil grof Thurn. Lastniki

kmetij so postali najemniki ali pa so se odselili in hiše opustili. Do opuščanja kmetij je v zgornjem delu doline prišlo že v drugi polovici 19. stoletja, prav tako so se kmetje takrat pritoževali nad pomankanjem kmečke delovne sile.

Velika sprememba v razvoju tega območja je nastala s postavitvijo **državne meje** leta 1918 in dokončno z 10.10.1920. Prevalje so za nekaj let postale upravno središče okraja, območja, ki je bilo stoletja upravno vezano na Pliberk. Z nastankom Jugoslavije je bilo konec germanistične politike v dolini, konec utrakvističnih šol in uradovanja v nemščini. Uradni jezik je postala slovenščina.

Za Koroško in tudi Mežiško dolino je značilno veliko število nezakonskih otrok v času do druge svetovne vojne. Pogosto ali pa kar običajno so otroci iz delavskih družin, ki so bile številne, stanovanja pa premajhna, morali h kmetom za pastirje, hlapce in dekle ali za služkinje k ljudem v urbanih krajih. Družine so bile iz ekonomskih in prostorskih vzrokov prisiljene **poslati otroka od doma** s 7. ali 8. letom.

V 19. stoletju so se v Mežiško dolino **priseljevali** iz bližnjih in oddaljenejših krajev. Strokovnjaki v železarstvu in rudarstvu so bili predvsem Čehi in Nemci, medtem ko so bili gradbeniki in gozdarji predvsem Italjani. Po drugi svetovni vojni so se v prvem desetletju doseljevali predvsem iz sosednjih občin. V 60-ih in 70-ih letih pa so sem prihajali delavci iz drugih republik Jugoslavije.

Glede na poklicno in socialno podobo območja je vse do druge svetovne vojne (po njej se je ta duh pri nekaterih ohranil) veljalo, da je Črna bolj "knapovska", Mežica pa "hohštaperska", ker so v njej prebivali rudniški uradniki. Pred drugo svetovno vojno pa so se na veselicah radi stepli hotuljski in leški "puobi".

Izbrani kraji

Koprivna

Koprivna je v zahodnem delu občine in je najbolj odmaknjena od občinskega središča, kar 28 km. Do najbližjega večjega kraja, Črne, je 8 km. Pri oddaljenosti od Črne pa je najpomembneje premagati višinsko razliko okrog 750 m (Črna 575 m, Jekl 1324 m). Z zahodne in severne strani je omejena z državno mejo med Avstrijo, na njeni južni strani je dolina Bistra, na severovzhodu dolina Topla in na vzhodu Črna. Hribovsko razloženo naselje je sestavljeno iz Koprivne na soncu, Koprivne ob Meži in Senčne Koprivne. Lobniška Koprivna in Koprivna pod Peco sta bili po letu 1918 dodeljeni Avstriji. Koprivna se razprostira ob povirju reke Meže, obdana pa je z vrhovi Raduhe, Olševe in Pece. Prebivalci jo delijo na spodnjo in zgornjo, njena

nadmorska višina pa sega od 850-1400 m. V (zgornji) Koprivni leži druga najvišja kmetija v Sloveniji, Jekl (1324 m), obdelovalna zemlja pa sega do 1400 m. Iz Črne proti Koprivni vodi cesta, od katere se pri Šumelu odcepi cesta pod pobočje Raduhe. Pri Lipoldu se cesta še enkrat razcepi: proti severu vodi do Luž in pod Mozganov vrh, proti zahodu pa ob Meži za pobočjem Olševe do Zadnjega travnika. Od te ceste se pri Lesjaku odcepi cesta proti jugozahodu do cerkve sv. Jakoba. Leta 1875 je bilo v Koprivni 58 hiš, leta 1971 47 in leta 1991 52 stanovanj in 51 gospodinjstev.

Leše

Leše so na severnem pobočju Uršlje gore, od Raven odmaknjene 6 km. Na severu mejijo na 3 km oddaljene Prevalje, na vzhodu na Zagrad in Podkraj, na jugu na Uršljo goro in Plat ter na zahodu na Plat in Prevalje. Severna meja katastrske občine je Leški potok, ki izvira v njenem zahodnem delu. Katastrsko občino sestavljata dve naselji: njen severni in zahodni del zavzemajo Leše, vzhodni in južni del pa Kot. Ime Leše uporabljajo tudi na območju hriba Volinjak, ki se dviga severovzhodno od Leškega potoka (k.o. Prevalje). Vas Leše leži v majhni kadunji, ki jo obdajajo Riflov vrh, Jankovec in Volinjek. Nadmorska višina naselja sega od 550-675 m. Zaradi opuščenega premogovnika in ugrezanja terena je svet precej jamast. Leta 1875 je bilo na Lešah 79, v Kotu pa 15 hiš. Leta 1971 je bilo skupno 116 hiš in leta 1991 184 stanovanj in 179 gospodinjstev.

Dobrije

Dobrije so na vzhodu občine ob glavni cesti in železniški progi Dravograd-Ravne, od središča občine oddaljene 2 km. Dolina reke Meže se tu nekoliko razširi, naselje pa leži na obeh straneh reke. Katastrsko občino Dobrije delijo na Zgornje in Spodnje Dobrije, pri tem so Spodnje Dobrije bližje občini Dravograd. Naselje na jugu in vzhodu meji na Selovec, na severu sega do vznožja Tolstega vrha, z zahodne strani pa meji na Ravne. Leži na 300-400 m nadmorske višine in je brez gozda. Reka Meža je do regulacije v 70-ih letih poplavljala, zato so ob njej le travniki, njive pa nekoliko višje. Leta 1875 je bilo v kraju 12 hiš, leta 1971 56 in leta 1991 21 stanovanj in 21 gospodinjstev.

DEMOGRAFSKI RAZVOJ OBMOČJA

Demografski razvoj kaže gospodarski vzpon in gospodarsko krizo v določenih obdobjih. Zaradi zaposlitve v industriji so se ljudje doseljevali v bližino industrijskih središč. V odmaknjenih in agrarnih krajih pa se je število prebivalcev zmanjševalo, ostali so predvsem starejši ljudje.

Rast števila prebivalcev občine Ravne in po posameznih krajevnih uradih v obdobju 1869-1991:

LETO	ŠTEVILO PREBIVALCEV				
	občina	Črna	Mežica	Prevalje	Ravne
1869	12369	2625	1042	6064	2665
1880	12892	2622	1071	6345	2854
1890	13088	2747	1118	5995	3228
1900	12361	3028	1133	4943	3257
1910	12982	3683	1258	4748	3293
1931	14183	4224	1922	4745	3292
1948	16120	4415	2440	5097	4168
1953	18901	4796	2871	5582	5652
1961	21904	4986	3593	6109	7216
1971	23993	4542	4157	6612	8682
1981	25921	4111	4198	7354	10258
1985	26837	4108	4229	6838	11662

Ob prvem štetju je bilo v občini 12.396 prebivalcev, v dvajsetih letih je število naraslo za 5,8 %, v naslednjem desetletju, ko ni bilo več železarne na Prevaljah, je padlo za 5,5 %. V naslednjih desetletjih je število prebivalcev ponovno raslo, najbolj pa se je povečalo v letih 1948-53, kar za 17,2 %. V obdobju 1900-1985 se je število prebivalcev povečalo za 117,1 %, med 1869 in 1985 pa za 116,9 %. Po začasnih podatkih popisa je bilo 31.3.1991 v občini 27.499 prebivalcev.

Ob prvem popisu prebivalstva sta bili pomembni populacijski središči Prevalje in Leše, kjer je skupno živelo kar 25,5 % vseh prebivalcev Mežiške doline. Leta 1880 je bilo tukaj, kljub temu da je železarna na Prevaljah že kazala znake krize, 26,7 % vseh prebivalcev. Po tem letu so začeli odhajati prvi delavci v Donawitz, Kapfenberg, Bruck, Gradec in v druge kraje. Izseljevanje je bilo najmočnejše konec prejšnjega stoletja, ker so zaprli

železarno, posledice pa so bile vidne zlasti v času kraljevine SHS. Z območja Prevalj z okolico se je v letih 1890-1910 odselilo 1.247 prebivalcev. Drugi val izseljevanja je zajel predvsem Leše v 30-ih letih tega stoletja, ko so zapri premogovnik. Rudarji so sami ali z družinami odšli iskat zaposlitev v druge kraje Jugoslavije pa tudi v tujino, v Porenje in Vestfalijo. V letih 1900-1931 je število prebivalcev Prevalj in Leš upadlo za 10,2 %, leta 1961 je tu živelo le 15,8 % celotnega prebivalstva Mežiške doline. Leta 1985 je na območju krajevnega urada Prevalje prebivalo 25,4 % prebivalcev občine Ravne.

Po drugi svetovni vojni so postale pomembno populacijsko središče Ravne z okolico, saj se je število prebivalcev v obdobju 1869-1985 povečalo za 337,5 % ali kar na 43,4 % vsega prebivalstva v občini. V omenjenem času je število prebivalcev na območju krajevnega urada Črna naraslo za 56,4 % in na območju Mežice za 305,8 %.

V največjih krajih občine je bil razvoj prebivalstva naslednji:

Leto	Črna	Mežica	Prevalje	Ravne
1869	729	141	2254	687
1880	698	140	2463	930
1890	706	157	2472	1080
1900	772	188	1787	1179
1910	975	217	1756	1261
1931	1052	653	1722	1296
1948	1518	1051	1923	2253
1953	1890	1383	2425	3635
1961	2219	1900	3012	5140
1971	2367	3495	3655	6687
1981	2503	3679	4302	8037
1991	2561	3776	4301	8879

Leta 1985 so bile populacijsko najmočnejše Ravne, ki so ob prvem štetju imele le 687 prebivalcev, do leta 1971 je število naraslo za 873,3 %. Največ ljudi se je na Ravnah naselilo v letih 1948-53 (rast 61,3 %), kar je posledica zgraditve stanovanjskega naselja Čečovje in načrtnega zaposlovanja v Železarni Ravne. V Mežici je opazen priliv prebivalstva v letih 1910-1931, zlasti pa po prvi svetovni vojni, ko so tuji lastniki rudnika tu koncentrirali upravo in graditev stanovanj. Takrat se je število prebivalcev povečalo za 200,9 %, po vojni pa ima sorazmerno močan populacijski razvoj v dolini in v

letih od 1948-1991 se je število prebivalcev povečalo za 259,2 %. V obdobju 1869-1991 je bila rast prebivalstva v Črni 251,3 %, v Mežici 2.578 %, na Prevaljah 90,8 % in Ravnah 1192,4 %.

V rudarskih in industrijskih središčih je leta 1869 živelo 4.738 prebivalcev, kar je bilo 40,1 % vsega prebivalstva. Ob popisu leta 1961 je bilo v teh središčih kar 68,8 % (15.024) vseh prebivalcev. Takrat pa je prebivalstvo nazadovalo zunaj teh središč, v odmaknjenih in agrarnih predelih. V letih 1869-1961 je v agrarnih krajih nazadovalo od števila 7.658 na 6.834 prebivalcev, čeprav se je v posamičnih katastrskih občinah število tudi povečalo. Po rezultatih popisa leta 1981 je v mestnih naseljih občine Ravne prebivalo 16.795, v drugih naseljih pa 9.112 ljudi. V primerjavi z letom 1981 se je leta 1991 število prebivalcev zmanjšalo v 20 naseljih, v 6 je ostalo skoraj nespremenjeno. Opazen padec prebivalstva je bil v Bistri, Javorju, Dobji vasi, Koprivni, Žerjavu, na Dolgi Brdi, Lešah, Lokovici, Lomu, Ludranskem Vrhu, Platu, Podpeci, Poljani, Strojni in Suhem Vrhu, posebej pa v Žerjavu, Bistri, Bregu, Javorju, Koprivni, Lešah in Podpeci. Število prebivalcev se je povečalo v vseh središčih, posebej pa še v Brdinjah, na Lešah, v Stražišču in Tolstem Vrhu, kjer so v 80-ih letih nastali novi zaselki.

Zaradi rudarstva in fužinarstva so se na območje občine zgodaj priseljevali mojstri, podjetniki in oglarji iz drugih krajev. Priseljevanje se je še povečalo z odkritjem premoga na Lešah in z zgraditvijo železarne na Prevaljah. Na območje celotne Mežiške doline so se doseljevali iz Šaleške, Mislinjske in Dravske doline ter Podjune, prišli pa so tudi Nemci, Čehi in Italijani. V letih 1840-1860 je bilo na Lešah 23 % tujcev, v železarni na Prevaljah je v prvem obdobju delalo 46 % doseljencev, v letih 1860-1880 pa 42 %. Po statističnih podatkih ob ljudskem štetju je leta 1890 tukaj živelo 14,6 % Nemcev, od katerih je večina prebivala v spodnjem delu doline. Kar 80,2 % vseh Nemcev je živelo na Ravnah, Prevaljah, Lešah in v Farni vasi, dvajset let pozneje pa 63,6 %.

Število Nemcev v letih 1890-1910 v občini in v krajih z največ teh prebivalcev:

Leto	občina	%	Črna	Mežica	Prevalje	Farna vas	Leše	Ravne
1890	1911	14,3	93	29	239	638	132	524
1900	1952	17,2	123	40	77	496	58	908
1910	2168	18,7	178	93	136	520	7	717

Po prvi svetovni vojni se je število Nemcev zmanjšalo, tako je ob popisu leta 1931 živelo 326 (2,3 % vseh prebivalcev) nemško govorečih prebivalcev,

od teh je bil 223 materni jezik nemški. V občini Guštanj (Ravne) je živel 136 (83), Prevalje 105 (69), Črna 52 (48) in Mežica 33 (23) nemško govorečih prebivalcev (materni jezik nemški).

Leta 1961 je bilo v občini od 21.904 prebivalcev 32,1 % rojenih zunaj Mežiške doline. Od nastanka državnih meja je bilo priseljevanje najmočnejše po drugi svetovni vojni. Do leta 1948 se je sem doselilo 24,6 % ljudi, do leta 1961 pa kar 32,1 % vseh prebivalcev.

Na rudarskem območju Črna-Žerjav je bil delež priseljenih pred drugo svetovno vojno 40 %, po njej pa do leta 1961 60 %. Mežica je po drugi svetovni vojni imela kar 73,6 % priseljencev, značilno zanjo pa je močno priseljevanje iz krajev v občini. Priseljevanje je močnejše zajelo spodnji del doline kot zgornjega. Na Prevalje se je pred drugo svetovno vojno priselilo 34,4 % vsega prebivalstva, po osvoboditvi pa 65,5 %, na Ravne pa kar 88,2 % prebivalcev (pred drugo vojno 11,8 %). Ravne so kraj, ki je privabil največje število priseljencev od zunaj. Do leta 1961 se je sem naselilo 37,3 % vseh priseljencev, na Prevalje 17,1 %, v Črno-Žerjav 12,7 %, v Mežico 9,5 % in v ostale kraje 23,2 %. Do leta 1961 se je največ ljudi priselilo iz občine Slovenj Gradec (26,7 %), nato iz občine Dravograd (8,6 %), prišli pa so tudi z mariborskega območja in iz drugih republik. Val priseljevanja iz drugih republik je bil najmočnejši v 70-ih letih. Leta 1981 je v občini stalno prebivalo 24.614 Slovencev, 495 Hrvatov, 406 Srbov, 139 Jugoslovanov, 59 Muslimanov, 20 Makedoncev, 16 Črnogorcev, 11 Čehov, 10 Albancev, 9 Madžarov, 8 Poljakov, 3 Italjani, 2 Avstrijca, 2 Nemca, 2 Rusina, 2 Slovaka, 2 Ukrajinca, 1 Bolgar in 1 "ostali", 24 opredeljenih po regionalni pripadnosti, 12 neopredeljenih in 70 "neznano". Leta 1987 se je v občino priselilo 291 prebivalcev, od tega 150 iz drugih občin Slovenije, 132 iz drugih republik Jugoslavije in 9 iz tujine. Odselil se je 201 prebivalec, 166 v druge občine in 35 v druge republike.

Izbrani kraji

Koprivna

Koprivna je izrazito agrarno območje, kjer so se še leta 1991 ukvarjali predvsem s kmetijstvom in gozdarstvom. V naselju je od prvega štetja opazen padec prebivalstva. Tako je v obdobju 1869-1971 število padlo za 49,4 %. Odseljevati so se začeli že konec 19. stoletja. V letih 1910-1948 je število prebivalcev padlo za 25,5 %, v letih 1931-1948 pa za 16,8 %. V letih 1961-1971 je število padlo za 10,7 %, leta 1981 je v 56 stanovanjih bilo enako število gospodinjstev z 210 prebivalci, desetletje pozneje je število padlo za 19,5 %.

Leše

Na Lešah je leta 1828 živel 27 družin s 183 člani, od tega 81 žensk in 102 moška. Ob prvem popisu prebivalcev so bile zaradi obratovanja uspešnega premogovnika med populacijsko najmočnejšimi kraji. Prvič je opazen padec prebivalstva v letih 1880-1890 za 32,2 %, do leta 1910 je število padlo še za 18,9 % in do leta 1931 za 15,7 %. Skupno je v letih 1869-1931 število prebivalcev padlo za 49,8 %. Delavska kolonija je zrasla na agrarnem območju, na katerem so prve rudarske hiše, "Knappen Wohnhaus", stale leta 1844, dokončno podoba pa je v glavnem dobila do leta 1878. Premogovnik je bil močno ali kar življenjsko navezan na železarno na Prevaljah, zato je kriza odsevala tudi v odseljevanju rudarjev. Po drugi svetovni vojni število prebivalcev v prvih letih nekoliko naraste, potem pa se v letih 1948-1961 zmanjša za 99 prebivalcev, leta 1971 je opazna ponovna rast. Najmanj ljudi je tu živel leta 1931 (454) in le 12 več leta 1961. Leta 1981 je v 185 stanovanjih živel 591 ljudi (172 gospodinjstev), kar je za 34,6 % manj kakor ob prvem štetju. Do popisa leta 1991 se je število prebivalcev zmanjšalo za 7,2 %.

Dobrije

Dobrije so kraj, ki je imel leta 1971 za 18 % več prebivalcev kot ob prvem štetju. Nazadovanje števila je bilo v letih 1910-1931 in 1948-53. Kraj leži v neposredni bližini Raven in je zelo primeren za stalno bivališče ob zaposlitvi na Ravnah. V zadnjih dveh desetletjih so ob kmečkih stavbah zrasle nove stanovanjske hiše. Leta 1981 je bilo na Dobrijah 14 stanovanj in 16 gospodinjstev z 80 prebivalci, do leta 1991 je število prebivalcev naraslo za 17,5 %.

Gibanje števila prebivalcev v izbranih krajih:

Leto	Leše	Koprivna	Dobrije
1869	905	493	61
1880	982	485	60
1890	665	469	68
1900	637	466	71
1910	539	443	73
1931	454	397	65
1948	565	330	77
1953	543	296	61
1961	466	279	75
1971	652	249	72
1981	591	210	80
1991	548	169	94

GOSPODARSKI RAZVOJ

Najpomembnejša gospodarska dejavnost v Mežiški dolini je bilo do 19. stoletja kmetijstvo. Zaradi močnega industrijskega razvoja pa je že sredi prejšnjega stoletja sodila med industrijsko najrazvitejša območja na ozemlju današnje Slovenije. Kmetijstvo je ostalo vodilna gospodarska dejavnost v odmaknjenih krajih. Sredi prejšnjega stoletja se je s kmetijstvom ukvarjalo 70 % vsega prebivalstva, ob tem pa so številni kmetje dodatno zaslužili s prevažanjem svinca, železa in oglja, mnogi pa so delali kot oglarji in drvarji v gozdu. Leta 1931 se je s kmetijstvom preživljalo 36,1 % vseh prebivalcev, tri desetletja pozneje samo 15,2 % aktivnega prebivalstva in leta 1971 le še 9,3 %. Leta 1984 je bilo v kmetijstvu zaposlenih 30 žensk in 52 moškov.

Kmetijstvo

Na razvoj kmetijstva so delovali različni vplivi od geografskih razmer, industrializacije in z njo povezanih socialno-posestnih razmer do oddaljenosti kmetij od industrijskih središč in tudi posamičnih spodbud.

Na odmaknjenih hribovskih kmetijah so se najdlje ukvarjali z različnimi dejavnostmi, med njimi je pomembna tudi živinoreja. (Domačija Haderlap v Koprivni maja 1963; foto M. Dolinšek; fototeka DM št. 3442).

Zgornji del doline je gorat in strm, zato ima slabe pogoje za agrarno izrabo tal. Že iz prejšnjega stoletja je tu uveljavljena večja kmečka posest, ki je zaradi hribovitega sveta ostala večja od zemljiškega maksimuma tudi po agrarni reformi (1945). Zaradi slabih geografskih razmer in zgodnjega ter močnega vpliva fužinarstva in rudarstva so se kmetije ob dviganju cene lesa preusmerile iz poljedelsko-živinorejske v gozdarsko-živinorejsko dejavnost. Gozdarstvo je do 90-ih let ostalo primarna dejavnost kmetij na hribovitem območju in posebej v zgornjem delu doline.

Po dolini in spodnjem delu občine je drobna kmečka posest. Naravne razmere so ugodnejše za poljedelstvo, ki je bilo do 70-ih let tega stoletja izključno polikulturno. Od takrat so se vse bolj usmerjali v 80-ih letih prevladujočo živinorejsko dejavnost.

Industrija je v 19. stoletju vplivala na razvoj kmetijstva, zlasti na prehod kmetij v nekmečke roke, s čimer je pospešila njihovo propadanje. Proces je bil zelo močan v drugi polovici 19. stoletja, ko je propadlo največ kmetij, in je zajel predvsem zgornji koprivsko-javorski del doline. Do prehoda stoletja je propadlo 50 % kmetij s po več kot 100 ha zemlje. Po prvi svetovni vojni je proces zajel kmetije v spodnjem, strojansko-hotuljskem delu doline, kjer je bila kmečka posest manjša. Od konca fevdalizma do začetka druge svetovne vojne je prešlo v roke nekmečkih lastnikov 167 kmetij s skupno površino 11.980 ha ali 39,4 % celotne površine. Največji veleposestnik je bil grof Thurn, ki si je do konca prve svetovne vojne pridobil kar 95 posestev s skupno površino 8.251,72 ha ali 27,1 % celotne površine Mežiške doline. Zanj so bile zanimive predvsem kmetije z večjo gozdno površino, pašnike, planine in del travnikov pa je pogozdil. Del obdelovalne zemlje in stanovanjska poslopja je obdržal za potrebe najemnikov in gozdnih delavcev. Drugi veliki nekmečki lastnik kmetij je bila Bleiberg Bergwerk Union (BBU)-Plajberška rudarska unija, ki je postala lastnica 15 kmetij s 1.448 ha, to je 4,7 % celotne površine. Zemljišča teh kmetij je zajela nagla urbanizacija, zgradili so industrijske obrate in stanovanjske hiše z vrtovi. V tretjo skupino lastnikov sodijo lesni trgovci, gostilničarji, trgovci in drugi, ki so skupno imeli 26 kmetij. V njihove roke so prišle kmetije večinoma po prvi svetovni vojni, ko zaradi napovedane agrarne reforme po njih niso več segali veleposestniki. Uporabnost zemljišč je na teh kmetijah ostala v glavnem nespremenjena, ker poleg tega, da so pozno prišle v nekmečke roke, novi lastniki tudi niso imeli dovolj kapitala za drag in dolgotrajen proces pogozdovanja.

Po drugi svetovni vojni so bila odvzeta posestva tujim veleposestnikom in domačim kapitalistom, gozdovi so postali splošno ljudsko premoženje, večino kmetijskih površin pa so brez odškodnine dobili bivši najemniki, kočarji,

dninarji in gozdni delavci. V splošno ljudsko premoženje je prešlo 14.568,48 ha, od tega je bilo razdeljeno 1.037 ha zemlje.

Leta 1940 je bilo v občini 594 kmetij, po letu 1945 je njihovo število naraslo in leta 1981 jih je bilo 609, od tega 381 zaščitenih. Po agrarni reformi se je povečalo število lastnikov zemljišč v kategoriji od 0-3 ha, leta 1962 jih je bilo 1.352, skupna površina pa je znašala 693 ha. Precejšnje površine zemlje iz splošnega ljudskega premoženja so dobili delavci v najem ali pa v last v gradbenih okoliših, če so si postavili hiše.

V 80-ih letih so bile razširjene kmečko-delavske kmetije, kjer je vsaj en družinski član zaposlen. Čistih kmetov je bilo leta 1981 354, status kmeta pa je imelo 439 gospodarjev. Na kmetijah, katerih lastniki živijo v urbanih središčih, je opazna sprememba v izrabi zemljišč v korist gozda, v nižinskih predelih pa v gradbene parcele.

Obdelovanje zemljiških površin je potekalo ročno ali s pomočjo živalske vprege. Med drugo svetovno vojno je že bilo možno dobiti nekaj vprežnih motokultivatorjev. Na zadružnih posestvih so prve traktorje in kosilnice imeli v začetku 50-ih let. Staro motorno mehanizacijo so kmetje začeli uvažati iz Avstrije desetletje pozneje, po letu 1962 pa je bilo možno uvožene stroje kupiti na domačem trgu. V občini je bilo leta 1987 547 dvoosnih traktorjev, 12 kombajnov za silažo krme, 530 motornih kosilnic, 80 motornih škropilnic, 1220 motornih žag in 110 drugih kmetijskih strojev. Za večje in dražje stroje so ustanavljali strojne skupnosti, kjer lahko kmetje z združevanjem sredstev nabavljajo potrebne stroje. Prve neregistrirane strojne skupnosti so bile v 50-ih letih, ko je nekaj kmetov (najpogosteje po trije) skupno kupilo elektromotor. Prvo uradno znano strojno skupnost so ustanovili leta 1947 v Topli. Leta 1989 so delovale na Tolstem Vrhu I (1978), Topli (1974), Suhem Vrhu (1977), Belšaku (1977), Šentanelu (1980), Jamnici (1980), Uršlji Gori (1977), Zagradu (1981), Podgori (1981) in Dobrijah (1982).

Poljedelstvo

Poljedelstvo je bilo pred drugo svetovno vojno pomembnejše kot v 80-ih letih, na kar kaže tudi sprememba v sestavi zemljišča.

Obdelovalnih površin je bilo leta 1890 9.612 ha, leta 1986 pa 4.695 ha, površina gozdov se je z 18.352 ha leta 1890 povečala na 22.641 ha ali za 23,4 % do leta 1986. Njivske površine so se v stoletju s 3.548 ha zmanjšala za 48,5 %, površina pašnikov pa kar za 65,6 %.

Vrsta zemljišč	V ha leta				
	1890	1971	1986	1986	1986
			Skupaj	Zasebniki	Družbeno
Njive, vrtovi	3548	2360	1825	1802	23
Sadovnjaki		249	228	228,	
Travniki	3064	2911	2642	2520	122
Pašniki	4632	2329	1590	1583	7
Ribniki in trstičja		1	1	1	
Gozdovi	18352	21210	22641	10883	11758
Nerodovitne površine	766	1112	1431	516	915
Skupaj	30362	30172	30358	17533	12825

Geografske razmere dajejo prednost živinoreji, pa vendar je bilo kmetijstvo dolgo avtarkično in usmerjeno v pridelovanje polikultur. Tak način dela je zahteval veliko delovne sile, ki je z razvojem industrije dobila nove možnosti zaposlitve, s tem pa so si lahko ustvarjali boljše življenjske razmere. Obdelovanje zemlje v strminah je postajalo nedonosno. Cena pridelka nikoli ni bila konkurenčna ceni pridelka nižinskega kmeta, zato so v strmih predelih najprej opustili kulture, ki so zahtevale več dela, npr. mak, oljno repico, lan, grah in bob, ter sejali samo žita in nekaj okopavin.

V zgornjem delu doline, kjer je obdelovalne zemlje primanjkovalo, so zlasti v predelih s silikatno podlago pripravili občasne njive na fratah ali novinah. Obdelovanje je bilo samo ročno. Pri delanju frat so les posekali na golo, vejevje zravnali po vsej površini poseke in posušene veje zažgali. Enako so delali novine, le da so bile te poraščene z grmovjem in ne z gozdom. Na tako pridobljenih njivah so posejali rž, nato ajdo in krompir. Novo pridobljeno njivo so uporabljali dve do tri leta, potem so jo opustili za pašnik, dokler površine ni preraslo grmovje in mlaj ali pa so jo pogozdili s smreko. Nekateri so na opuščeni fratah čez nekaj let naredili novine. Frate in novine so bile za kmete še posebej zanimive, ker je bil na njih pridelek zaradi svežih in bogatih tal navadno mnogo večji kakor na stalnih njivah. Po drugi svetovni vojni so izdelavo frat in novin prepovedali, a so jih posamezniki delali tudi še ob koncu 50-ih let.

Še pred drugo svetovno vojno so vsi kmetje v dolini sejali vrtnine, industrijske in krmne rastline; največ površin pa je bilo zasejanih z žitom. Različni klimatski, talni in reliefni pogoji so onemogočili uvedbo enotnega kolobarja na enem posestvu. Kolobarjenje je bilo velikokrat nenačrtno, zlasti

v hribovitih predelih, trajalo pa je lahko tudi več kot 7 let, na ugodnih tleh pa le 2-3 leta. Na večini kmetij so uporabljali dvojno kolobarjenje. Kmetje so poljščine menjavali različno, hkrati pa je bilo to odvisno od višinske lege zemljišča. Tako na njivah nad 700 m nadmorske višine niso več sejali ajde v strnišče, ozimine so bile manj zanesljive, zato so sejali prašno ajdo in več jarih žit. Na najvišje ležečih kmetijah ozimin niso sejali ali pa so jih le redko na najprimernejših tleh.

Za izbiro poljščin je odločilna sestava zemlje, ki so jo kmetje delili na rženo (krompirjevo) in pšenično. Do srede tega stoletja so gnojili skoraj samo s hlevskim gnojem. Gnojenje posevkov pa kmetje še v 80-ih letih prilagajajo proizvodni moči tal. Boljše njive z globljo zemljo gnojijo manj, na plitvih tleh na strmini pa pogosteje in izdatneje. V 80-ih letih še vsako leto redno gnojijo krompir, okopavine in nekatere vrste žita.

Žito je bilo do 60-ih let nenadomestljiv poljedelski pridelek. (Žetev žita pri Zabmiku na Strojni leta 1977; foto M. Makarovič; fototeka DM št. 1979).

Največ njivskih površin so še po drugi svetovni vojni posejali z žiti, med katerimi je bilo največ rži, sledili pa sta pšenica in ajda. Pomemben je bil tudi ječmen, ki so ga precej uporabljali v prehrani, zlasti pred uveljavitvijo

krompirja, ki so ga na Koroško prinesli v 60-ih letih 18. stoletja. Konec 80-ih let je bil krompir najbolj razširjena poljščina in najpogostejša hrana tukajšnjih prebivalcev. Zadnjih sto let je tudi najpomembnejša okopavina, ki so jo redno menjali v kolobarju z žitom in krmnimi rastlinami, med katerimi je bilo v 60-ih letih tega stoletja največ črne detelje, za njo pa travnih detelj nokote in lucerne. Sočasno s krompirjem so kot novo poljščino uvajali tudi krmno koruzo. Sorte žita so bile v prejšnjem stoletju slabe in malo donosne, na pridelek pa so vplivale klimatske razmere. Zahtevnejše sorte ozimnih žit še uspevajo na senčnih legah do 750 m nadmorske višine. Žita nad to višino zahtevajo sončno lego in boljšo pognojenost, uspevajo pa le ekstenzivnejše vrste ozimin. V teh višinah le redko sejejo ozimni ječmen, dobro pa uspeva prašna ajda. "Turščico" so v 60-ih letih sejali le do okrog 600 m nadmorske višine, kjer so še dozorele zgodnje sorte. Kot vmesne pridelke so vanjo sadili buče in fižol, kar je bila navada tudi v nižini, dokler se ni uveljavilo škropivo proti plevelu. Okopavine skoraj nikjer niso bile vključene v kolobar, kar velja zlasti za peso, zelje in koruzo z bučami, ki so jim določili poseben najboljši prostor, kjer so ostale več let. Gnojili so jih redno vsako leto s hlevskim gnojem in fekalijami.

Pred drugo svetovno vojno so skoraj vsi kmetje pridelovali rž, pšenico, ajdo, proso, ječmen, oves, krompir, repo, redkev, kolerabo, peso, zelje, korenje; v nižinskih predelih pa še koruzo, sončnice, mak, fižol in buče. Lan so nekateri opuščali že pred prvo svetovno vojno, zlasti v nižinah. Večina ga je nehala pridelovati takoj po drugi svetovni vojni, redki pa so ga sejali še v 60-ih letih. V 60-ih letih so nehali sejati mak in sončnice, vse manj pa so sejali tudi žit, namesto njih so se uveljavile silažna koruza in travne mešanice.

Leta 1977 so v občini zasejali na 398 ha črno deteljo, 375 ha krompir, 189 ha silažno koruzo, 150 ha pšenico, 143 ha rž, 100 ha mešanico trave in detelje, 91 ha oves, temu pa sta sledila še lucerna in ječmen. Leta 1985 so na 2.360 ha pridelali 350 ton pšenice, 278 ton rži, 76 ton ječmena, 148 ton ovsa, 5.710 ton krompirja, 25 ton fižola, 323 ton zelja, 2.270 ton črne detelje, 11.340 ton koruze za siliranje, 350 ton travne deteljne mešanice in 16.403 tone travniškega sena.

S poljedelstvom se je po letu 1945 ukvarjala tudi kmetijska zadruga, ki je na svojih poljedelskih površinah na Ravnah, v Kotljah in Mežici pridelovala merkantilni in semenski krompir. Leta 1957 so uvedli hmelj in leta 1965 črni ribez. V 80-ih letih so se usmerili predvsem v pridelavo silažne koruze, občasno pa so površine posejali s pšenico (leta 1985, ko je bila ugodna menjava s koruzo).

Živinoreja

Živinoreja je bila dobro razvita še v prejšnjem stoletju, sredi 20. stoletja se je njen obseg nekoliko zmanjšal, v 80-ih letih pa ponovno dobiva vodilno mesto. Vedno je prevladovala govedoreja, ob njej pa ovčarstvo, prašičereja in perutninarstvo. Živinoreja je začela upadati z večanjem vrednosti lesa, česar so se prvi zavedli veleposestniki in prepovedali pašo v svojih gozdovih, ki so bili do takrat "skriti pašniki" in dobavitelji stelje in drv. Ob tem so bili najprizadetejši mali kmetje in kočarji, ki so začeli iskati možnost za skupno pašo. Ta je bila pomemben vir prehranjevanja živine. Nekateri so živino, v glavnem nemolžno govedo, drobnico in žrebeta, čez vse poletje od maja do oktobra ali do 1. novembra pasli na planinskih pašnikih. Kmetje, ki niso imeli pašnikov, so pasli v novinah in fratah, kmetje v dolini pa na travnikih, ko so pokosili otavo, in na stmiščih. Na teh travnikih so pasli dvakrat dnevno, zjutraj in zvečer, na pašo so spustili tudi krave molznice. Večstoletno pašništvo je bilo na Smrekovcu, Krnesu, Travniku, Čofatijevem vrhu, Oroževem vrhu in Uršlji gori. Tu so bili planinski pašniki, s katerimi so gospodarile občine, posamična gospodstva ali pa so bili dani v služnostno pravico. Na slednjih je bilo narejeno največ škode, zlasti mlademu rastju. Leta 1853 je bila pravica do služnostne paše prepovedana. Pašništvo pa je začelo zamirati v začetku tega stoletja.

Kmetje so iskali nove in lastne rešitve. Nekateri so iz spodnjega dela doline gonili živino v pašo na Luže, severozahodno od Koprivne (do leta 1918) in na Olševo. Nekaj kmetov s Tolstega vrha in Kotelj je leta 1909 ustanovilo Živinorejsko zadrugo Tolsti vrh, ki je s pomočjo hranilnice in posojilnice Dravograd kupila kmetijo Kurij nad Črnečami in Ravnjakovo na Ojstrici. Skupno so lahko na teh pašnikih prepasli okrog 80 glav živine. Leta 1945 so ti pašniki prešli pod agrarno reformo in v upravljanje kmetijske zadruge Dravograd. Kmetje, lastniki, tu niso več pasli. Pašno skupnost so pred prvo svetovno vojno imeli tudi v Koprivni. Na razlaščenem delu samostanske posesti Rezman v Spodnjem Javorju je bila 31.5.1899 ustanovljena "Soseska" Črna. Njeni lastniki (bilo jih je 48) so tu pasli živino do začetka 30-ih let 20. stoletja, potem so jo dajali v najem in pobirali najemnino. Po drugi svetovni vojni je soseska prešla v upravljanje kmetijske zadruge Črna.

Nižinski kmetje so dajali živino v pašo hribovskim kmetom z lastnimi pašniki. Za "pašnino" so morali odslužiti "šihete" v času košnje in žetve ali plačati z denarjem, največkrat pa z naturalijami. Najpogosteje so bili plačilo pridelki (sadje, mošt, včasih mladi pujski), ki jih gorski kmetje sami niso imeli.

Po drugi svetovni vojni je bilo vprašanje skupnih pašnikov odprto, zlasti za kmete v okolici Raven. Pašniki na Uršlji gori so namreč prešli v upravljanje Kmetijskega gospodarstva Javornik Ravne. Kmalu je bilo ustanovljeno Pašno

gospodarstvo za državno posestvo za okraj Slovenj Gradec. Leta 1956 so kmetijske zadruge iz občine Ravne ponovno uveljavljale pravico do paše na Uršlji gori. V tem času so bili skupni pašniki pri Macigoju in na Obretanovem. Posamični kmetje iz Črne, Mežice in Prevalj pa so dajali živino v pašo kmetom v Koprivno ali na Riško goro. Leta 1989 je bilo v občini 17 pašnih skupnosti, ki so bile organizirane na zemljiščih v lasti zemljiške skupnosti in kmetijske zadruge. Pašne skupnosti kmetijske zadruge so Macigoj, Bela peč, Jezevo, Olševa, Riška gora in Tolsti vrh. Pašne skupnosti, organizirane na kmetijskih zemljiščih v lasti kmetov, so Brusnija, Bodež, Bogu, Peca, Dolga Brda, Repija, Potočko, Ludranski vrh, Jazbina, Strmica in Lom. Zadnje pašne skupnosti so manjše, v njih pa združujejo svoje pašnike 2-4 kmetje. Nastale so predvsem po letu 1986, ko so zanje dobili nepovratna sredstva iz kmetijsko zemljiške skupnosti Ljubljana. Največja pašna skupnost je na Tolstem vrhu, kjer pasejo 100 glav govedi. Edini imajo svojega pastirja, ki ga plača pašna skupnost z denarjem, dobljenim s prispevki kmetov na glavo živine na paši. Druge pašne skupnosti pastirska dela opravljajo same, oziroma to počnejo njihovi člani. Kmet plača pašnino po glavi goveda, od tega mu odštejejo njegovo delo na pašniku (trosenje gnoja na pašniku, popravilo ograje). Živino pregledujejo kmetje sami vsak drugi ali tretji dan.

Govedoreja

Leta 1900 je bilo na območju današnje občine 6.637 glav govedi. Po drugi svetovni vojni je govedoreja najbolj nazadovala v krajih, kjer so se gospodarsko preusmerili v druge dejavnosti. Tako je bilo v občini leta 1960 samo še 3.167 glav, potem pa je govedoreja napredovala in leta 1985 je bilo 4.780 glav govedi.

Še pred drugo svetovno vojno je prevladovala bela marijadvorska vrsta goveda, po njej pa so se uvajavile druge vrste. V 80-ih letih sta prevladovali sivorjava in čmobera pasma, uveljavlja pa se tudi simentalska. V 50-ih letih so začeli umetno osemenjati in vzrejati plemenske bike, kar je zboljšalo kakovost živine. Poleg krav so zlasti hribovski kmetje redili vole za delo na polju in za prevoze ter zato imeli po en ali dva para volov in par juncev. Manjši kmetje in kmetje v dolini so za vprežno žival imeli krave. Pred drugo svetovno vojno so hribovski kmetje imeli od 16-26, dolinski pa od 8-16 glav govedi. Po drugi svetovni vojni se je število zmanjšalo skoraj za polovico, zlasti pri hribovskih kmetijah, ki so imele v 80-ih letih med 10 in 20 glav govedi. Z uveljavljanjem traktorjev v 70-ih letih so postopoma opustili rejo volov in juncev.

Bajtarji so imeli samo po eno kravo. Hlevarstvo pa je bilo zlasti pri hribovskih kmetijah še vsaj dve desetletji po drugi svetovni vojni vezano na

“prosto rejo”, kjer živina, razen krav, ni bila privezana v hlevu. Nekateri kmetje v dolini pa so že pred prvo svetovno vojno, več pa po njej, hleve preuredili tako, da je bila vsa živina privezana.

Govedorejo je konec 60-ih let začela pospeševati kmetijska zadruga z usmerjanjem kmetij v mlečno proizvodnjo, rejo pitancev in rejo plemenskih telic. Leta 1975 je 150 kmetov imelo pitance, 50 jih je bilo usmerjenih v mlečno proizvodnjo in 20 v rejo plemenskih telic. Leta 1987 je bilo 450 kmetov kooperantov kmetijske zadruge, od tega se jih je 126 ukvarjalo z mlečno proizvodnjo, 311 z rejo pitancev in 13 z vzrejo plemenskih telic. Med temi so tudi nekateri kooperanti s kombinirano dejavnostjo: telice in pitanci ali telice in mleko ali pitanci in mleko ali vse troje. Plemenske telice dobi kmet pri kmetijski zadrugi, jih redi do sedmega meseca brejosti, nato jih odda in dobi plačilo za prirejene kilograme in za podmladek. Tudi mlade pitance dobijo na kmetijski zadrugi, pitajo jih do teže okrog 450 kg. Telice in pitance redijo predvsem kmetje v okolici Črne, Mežice in Strojne, v mlečno proizvodnjo pa so usmerjeni kmetje v okolici Raven, Kotelj in Prevalj.

Kot kooperanti imajo kmetje s sklepom članske pogodbe določene ugodnosti pri ceni goriva, regres za nabavo semen, brez davka dobijo gradbeni material za gospodarska poslopja, tudi za adaptacijo ali nove hleve, za hidromelioracijo, repromaterial, umetna gnojila in škropiva.

Pri govedoreji je bilo pomembno mlekarstvo. Že v prejšnjem stoletju so kmetje mleko oddajali “kontam”, ki so ponj prihajale same. Največja skupina odjemalcev mleka in drugih kmečkih pridelkov je bila med industrijskim prebivalstvom. Tak način prodaje presežka mleka se je obdržal še do zdaj in je značilen predvsem za večja središča, medtem ko v odmaknjenih predelih takega načina prodaje mleka ni. Po prvi svetovni vojni so odkup mleka in prodajo strankam organizirale Mlekarske in gospodarske zadruge v Črni, Mežici, na Strojni in Ravnah. Po drugi svetovni vojni so se nekako do srede 50-ih let z nakupom in prodajo mleka ukvarjale kmetijske zadruge. Prve zbiralnice mleka so bile organizirane v 60-ih letih, leta 1988 jih je bilo enajst: v Mežici, na Poljani, v Šentanelski Reki, na Prevaljah, v Žagarjevem mlinu, na Ravnah, v Strojnski Reki, na Dobrijah, Selah, v Kotljah in pri Šrotneku. Leta 1987 so od kmetov odkupili 2.150.000 litrov mleka in 315 ton mesa mladega pitanega goveda.

Na zadružnih enotah je organizirana zadružna proizvodnja, ki je usmerjena predvsem v pridelavo mleka in vzrejo klavne živine. Zadruga ima tri proizvodne enote, od tega eno v Mežici, kjer vzreja plemenske telice predvsem za obnovo črede. Leta 1987 so v njej priredili 17 ton telic. Po eno proizvodno enoto imata zadruga na Poljani in Šrotneku. Tu je organizirana mlečna

proizvodnja in leta 1987 so na obeh farmah imeli 182 krav, pri katerih so namolzli 817.000 litrov mleka. Krmo pridelujejo na lastnih površinah ob farmah (silazno koruzo, silirajo travo, v poletnem času živino pasejo), dokupujejo pa koncentrate.

Krmljenje govedu je bilo do 70-ih let v poletnih mesecih povezano s celodnevno (čez vse poletje na skupnih pašnikih) in na dvakrat dnevno pašo. Kjer so bili pašniki slabi, so živini dodajali travo. V zimskih mesecih so iz mešanice sena, otave in slame pripravljali 8-10 cm dolgo "reznico", ki je za jalovo živino bila dostikrat samo iz slame, krave molznice pa so dobile boljše. Ob telitvi so krave vedno dobile poparjene ovsene ali pšenične pleve. Teleta so v začetku dojili (če so bila za zakol) ali napajali (za vzrejo) z mlekom, po 8. tednu so jim dodajali seno. Močnih krmil večina kmetov govedu ni dodajala.

V 60-ih letih so posamezni kmetje že uvajali silazno hrano (koruzo in travo), desetletje pozneje pa je že bila pomemben del hrane zlasti v zimskem času. V odmaknjenih krajih, kot sta Javorje in Koprivna, so krmljenje s silazno krmo uvedli šele v 80-ih letih.

Prašičereja

Prašičereja je bila ob govedoreji ena pomembnejših dejavnosti, ki je v začetku tega stoletja nazadovala v izrazito industrijskih in gozdarskih predelih. Manjše nazadovanje je bilo v krajih, kjer so razmere za kmetijstvo boljše in kjer so stanovali rudarji in industrijski delavci.

Pred drugo svetovno vojno so velike kmetije imele tudi po 30 prašičev, ki so jih prodali ali zaklali, večina pa jih je imela 10-12. Po eno ali dve svinji so redile rudarske in delavske družine, za razbremenitev družinskega proračuna. Konec 80-ih let so večji kmetje redili 10-12 svinj, v času prasiatve pa je bilo to število še višje, manjši kmetje pa so jih imeli 2-3 čez vse leto. Leta 1981 je bilo v občini 4.530 prašičev, leta 1985 pa 4.630.

V prejšnjem stoletju je prevladovala kratkonožna pasma črne barve, v začetku tega stoletja, zlasti pa po drugi svetovni vojni, pa je največ nemške oplemenjene svinje. Konec 80-ih let je bilo nekaj tudi švedske pasme.

Reja svinj je bila dokaj enostavna, saj so na hribovskih kmetijah bile svinje čez dan na dvorišču, krmili so jih s pomijami in korenjem, drobnim krompirjem, plevami, senenim drobnom, poleti pa še z mlado deteljo in drugo krmo. V 80-ih letih so hrani dodajali še razna krmila (otrobe, pesine rezance, "šrot" in druga krmila).

Ovčereja

Ovčereja je bila v 19. stoletju precej razširjena, v začetku 20. stoletja pa je začela zgubljeni pomen. Ovce so redili zaradi volne, iz katere so delali blago, "raševino", pletli pletenine ali prodajali za klobučevino, in zaradi mesa. Ob spreminjanju družbenoekonomskih razmer so kmetje najprej opustili planine in slabe pašnike, kar je vplivalo tudi na ovčerejo. Hribovski kmetje so pred prvo svetovno vojno imeli tudi po 100 ovac, pred drugo svetovno vojno od 30-60, po njej pa se je število zmanjševalo. V 80-ih letih so jih nekateri redili po 30, večina hribovskih kmetov pa le nekaj (2-5). Večina jih redi zaradi volne in mesa. Kmetje v dolini so ovčerejo opuščali že prej in so pred drugo svetovno vojno imeli le okrog 10 ovac, konec 80-ih let pa so imeli kakšno le še posamezniki.

V 19. stoletju so kmetje redili tudi po sto in več ovac, v 80-ih letih pa jih večina sploh ni več imela. Silosi so bili novost v 50-ih letih, v 80-ih letih so si jih postavili še zadnji kmetje. (Pri Ratihu v Bistri, ovce in stolpasta silosa, leta 1980; foto M. Dolinšek; fototeka DM – Kataster kmetij, Ratih).

Leta 1900 je bilo na tem območju 5.435 ovac, leta 1960 1.259, leta 1979 le še 500 in leta 1985 595. V 80-ih letih je ovčereja postala nekoliko pomembnejša predvsem kot "modna muha".

Na Thurnovih ovčjih pašnikih na Riški gori pri Črni so v dvajsetih letih 19. stoletja "naselili" čredo španskih ovac – merido. Posamični kmetje so sledili Thurnovemu zgledu, merido ovca pa se je začela širiti kot koroška pasma. V 20. stoletju se je uveljavila jezersko – solčavska pasma.

Konjereja

Pred zgraditvijo železnice skozi Mežiško dolino (1863) so za prevažanje tovorov, zlasti še v industriji, uporabljali konje. Prav zato so se z rejo konj ukvarjali kmetje, da so s prevozništvom dodatno služili, prav tako gostilničarji in vsa podjetja v dolini. Po letu 1863 so konje še vedno uporabljali za prevoze v dolini, na daljše razdalje pa železnico.

Leta 1900 je bilo v občini 353 konj, leta 1960 381, leta 1979 še 100 in leta 1985 le še 62. Na kmetijsko-gozdnih področjih so večinoma uporabljali konje pri poljedelskem delu in pri prevozu in spravilu lesa. Tako so ti kmetje imeli vsaj po enega, če ne dva konja, medtem ko so jih kmetje v dolini in ob industrijskih središčih hitro opuščali. Kdor se je ob kmetovanju ukvarjal še s "furmanstvom", je imel en ali dva para konj. Z uveljavitvijo traktorjev so konje opustili tudi v kmetijsko-gozdnih predelih. Glavna hrana najbolj čislane živali je bilo seno, slama in oves. Na hribovskih kmetijah so se konji v poletnih mesecih tudi pasli.

Kozjereja

Tako kot ovčereja je bila vključena v gospodarstvo samotne kmetije kot dejavnost, ki je služila zgolj samopreskrbi družine. Še pred drugo svetovno vojno je kozjereja bila pomembna, zlasti v predelih z industrijskim in rudarskim prebivalstvom. Koze so bile predvsem v kriznih obdobjih dodatni način preskrbe z mlekom in mesom. Prepoved paše v gozdovih po drugi svetovni vojni (tudi že v drugi polovici prejšnjega stoletja, ko so se proti kozam najbolj borili fužinarji) in zvišanje življenjske ravni sta hitro znižali število koz, ki so bile konec 80-ih let že redkost. Poleti so jih v glavnem pasli, pozimi pa so jim pokladali seno in slamo.

Perutninarstvo

Kokošjereja nikoli ni imela večjega pomena in je služila bolj samopreskrbi. Kmetje so imeli le toliko kokoši, da so imeli jajca za dom, kmetje v dolini ob industrijskih središčih pa so jih nekaj tudi prodali. Leta 1981 je bilo v občini 14.551 kosov perutnine, leta 1985 pa 15.500. Glavna hrana perutnine so različna žita in koruza, v zadnjem desetletju pa tudi umetna krmila.

Vinogradništvo

V spodnjem delu Mežiške doline so v srednjem veku gojili vinsko trto, ki so jo uveljavili bamberški škofje, upravitelji tukajšnjega ozemlja. Vinogradi so bili cerkvena last. Leta 1407 je ženski samostan iz Radelj imel vinograd na Lešah. Vinsko trto pa so gojili tudi na južnem pobočju Stražišča. V 19. stoletju tu ni bilo več vinogradov, posamezniki pa še v tem desetletju imajo vinsko trto ob hišah. Dozorelo grozdje stisnejo v vino, manjše količine pa primešajo moštu.

V 18. stoletju je na Koroškem vzcvetela trgovina s štajerskim vinom, vinska pot pa je tekla tudi skozi Mežiško dolino. Pred prvo svetovno vojno so Štajerci v Črno vozili grozdje in vino (verjetno z mariborske okolice, zaradi železniške povezave do Prevalj). Tudi zdaj Štajerci vozijo vino s kombijem v kraje v dolini, kjer ga na drobno prodajo. Večje količine pa ga gredo iskat v Haloze.

Hmeljarstvo

V dolini so poskušali z gojenjem hmelja, a se kot gospodarska dejavnost nikoli ni posebej razvilo. Prvi hmeljni nasad v občini sta spomladi leta 1927 nasadila Valentin Stambuh in Jože Rifl s Prevalj na kupljenem Močilnikovem posestvu. Nekaj hmeljnih nasadov je po drugi svetovni vojni imela kmetijska zadruga na posestvih v Kotljah in na Javorniku. Konec 70-ih let so te nasade opustili zaradi urbanizacije najboljših kmetijskih površin (Dobja vas, Javornik, Kotlje), na katerih so takrat bili tudi že ostareli hmeljni nasadi.

Vrtičkarstvo

Že v prejšnjem stoletju se je močno razvilo v industrijskih naseljih, kjer je večina delavskih družin ob hiši imela še vrt za pridelavo najpotrebnejše zelenjave, kar je tudi lajšalo družinski proračun. Nekateri so imeli stalne vrtove, drugi so jih vsako spomlad znova najemali pri svojem podjetju.

Vrtičkarstvo se je ohranilo do začetka 90-ih let, posebej izraziti so vrtički ob večjih krajih (Črna, Mežica, Prevalje, Ravne, Kotlje). Leta 1985 je bilo na območju občine 2.360 ha njiv in vrtov, od tega 2.337 ha v zasebni lasti.

Na vrtovih v glavnem pridelujejo osnovno zelenjavo: korenček, peteršilj, solato, čebulo, česen in fižol, nekateri tudi nekaj krompirja. Vrtovi ob privatnih hišah in kmečkih hišah so posejani še z različnimi začimbami (majaron, timijan) in zelišči. Številne gospodinje pa v njih posadijo tudi cvetje.

Sadjarstvo

Sadjarstvo je bilo na kmetiji le dodatna dejavnost, ki je dajala doma pridelano pijačo in suho sadje. Še zdaj gojijo predvsem moštno ali prešno sadje ter slive in češnje; pretežno je to "visoko" sadje. Od hrušk so znane koroške moštovke (tudi vinska moštnica), tepke, rjavke in ozimice, od jabolk pa bobovec, jonatan, trdič in ledrovke. Pridelek hrušk je zanesljiv, ker jim mraz manj škoduje kot jabolkam. V visokih legah je premrzlo, da bi sadje pravočasno dozorelo, zato tam uspevajo samo češnje, ki dozorijo avgusta. Sadna drevesa rastejo na travnatih površinah in okrog domov. V nižinskih predelih uspevajo orehi. Sadjarstvo je bilo ves čas pretežno ekstenzivno, le posamični kmetje in gostilničarji so imeli svoje drevesnice, kjer so gojili tudi namizno, plemenito sadje. Že v drugi polovici prejšnjega stoletja so imeli drevesnice ob šolskih stavbah (najprej ob tovarniški šoli Prevalje), kjer so se fantje učili vzgajati sadno drevje. Sadjarstvo so konec stoletja pospeševale kmetijske družbe in po prvi svetovni vojni sadjarsko-vrtnarska društva. Predavanj in tečajev pa so se večinoma udeleževali uradniki, obrtniki in delavci, kmetje le redko.

Ker je bilo sadjarstvo usmerjeno predvsem v predelavo sadja v mošt, so bile poznane različne vrste mošta: jabolčnik, hruškovec, tepkovec, lesnikovec in druge. Pred prvo svetovno vojno so zaradi ugodne prodaje pridelovali hruškovec, ki je bil cenejši od obdavčenih štajerskih vin in je bil znan daleč naokrog. Pred drugo svetovno vojno mu je cena padla. Zaradi zdravilnega učinka je bil iskan tudi lesnikovec, mošt iz lesnik. Za hlapce in dekline ali za vsakodanjo pijačo je večina imela "maternik". Delali so ga tako, da so že stisnjene tropine, "štok", ponovno zmleli in jih dali v veliko korito, narejeno iz debla. Štok so polili z vodo, premešali s tovkavkami in ga tolkli. Ko je bil dovolj obdelan, so ga ponovno sprešali. Tak mošt so hranili v posebnem sodu. Kadar pa je bila sadna letina slaba, so ga pomešali z ostalim moštom.

Kmetje so različne vrste mošta prodajali gostilničarjem in delavcem, ki so ga kupovali v sodih in po litrih. Ob nedeljah so prebivalci iz industrijskih središč prišli k bližnjim kmetom na pijačo.

Kmetje, večina gostilničarjev in tudi nekateri bajtarji so imeli svoje "preše". Drugi, brez stiskalnic, ki so sadje kupili ali dobili pri kmetu, so ga tam tudi "sprešali". V 70-ih letih je povpraševanje po tej pijači močno upadlo, a večina kmetov si jo še zdaj naredi vsaj za domače potrebe, da ob večjih skupnih delih ni treba kupovati druge pijače.

Iz sadja in gozdnih sadežev so kuhali žganje, "šnops", največkrat iz sliv, češenj, borovnic in brinja. "Sadjevc" so žgali iz tropin ali iz mošta, ki so ga

lažje uskladiščili za dalj časa, in ga kuhali, ko so imeli čas. V jeseni so slive ali zmlato sadje dali v "škafe" in jih skoraj nepredušno zaprli. Pozimi in spomladi, ko je bil čas, pa so ga kuhali v posebnih kotlih. Še v prejšnjem stoletju so posamezniki kuhali žganje tudi iz krompirja in žit. V 80-ih letih so največkrat kuhali: slive, češnje, od gozdnih sadežev pa borovnice. Najbolj cenjeno žganje je iz borovnic in sliv.

Nekaj sadja so kmetje vsako leto tudi posušili v frnači, peči ali na podstrešju in ga v zimskem času imeli za samostojno jed, v poletnih mesecih pa so iz njega kuhali kompote. Posušeno sadje so uporabili tudi za darila otrokom ob Miklavžu in tepežkanju. Kmetje, pa tudi delavci, so sušili "šibrle", "kloce", slive in češnje. Sušenje sadja so pričeli opuščati po drugi svetovni vojni, v 80-ih letih so ga sušili le še redki.

Sadja tukajšnji kmetje niso prodajali na tržnicah, temveč le sorodnikom, znancem in "tavrharjem". Pred prvo svetovno vojno so nekaj sadja, zlasti lesnike, izvažali v notranjost Avstrije. V času kraljevine SHS so nekaj sadja za stiskat prodajali za izvoz. Odkupovali so ga na železniški postaji na Prevaljah. Pri enem odkupu so napolnili vagon. Na tržnici v dolini so prodajali jabolka iz vseh delov Štajerske. V 80-ih letih so na tržnicah prodajali sadje s Štajerskga in iz drugih republik.

Čebelarstvo

Čebelarstvo je bilo v prejšnjem stoletju pomembna dopolnilna dejavnost kmetijstva, saj je skoraj vsak kmet imel čebele. Po drugi svetovni vojni je največ škode napravila pršičavost, čebelja kuga, ki se je sem razširila iz Avstrije, in so zato mnogi čebelarjenje opustili. Že nekaj desetletij pa je zaradi strupenih plinov čebelarjenje onemogočeno v okolici Žerjava.

Na prehodu stoletja so največ uporabljali panje kranjiče, ki so jih po prvi svetovni vojni zamenjevali z žnideršiči. Razširjene so bile tudi poslikane panjske končnice s posvetnimi in verskimi motivi. Gospodarji so sami skrbeli za "muhe", sami tudi "žlajdrali" med in ga večinoma prodajali. Še po prvi svetovni vojni so ga nekateri nosili k medičarju v Pliberk. Med je bil tudi plačilno sredstvo za opravljeno delo ali celo za zemljo. Še desetletje po drugi svetovni vojni je bila živahna tudi trgovina s čebelami.

Iz medu so posamezniki kuhali žganje, vosek pa prodajali. Večina ljudi je med uporabljala kot sladilo še nekaj let po drugi svetovni vojni. Sladkor so takrat uporabljali le v majhnih količinah in za majhne otroke.

Konec 80-ih let je bila precej razširjena čebelja paša, ki so jo poznali že v prejšnjem stoletju. Še po prvi svetovni vojni so posamezniki vozili svoje čebele na Pliberško polje, kjer je bila znana predvsem "ajdova paša". Nekateri so

vozili čebele v višje ležeče kraje (Koprivno, Toplo, Bistro, Javorje in drugam). Leta 1960 je bilo v občini 769 panjev, čebelarjenje pa je dodatna dejavnost nekaterih kmetov predvsem v odmaknjenih krajih, v večjih središčih pa je čebelarjenje oblika sprostitve. Leta 1985 je bilo na območju občine 2.275 čebeljih panjev.

Obrt in rokodelstvo

S posameznimi obrtni so se ljudje ukvarjali že v preteklih stoletjih. Leta 1749 so na Ravnah (Guštanju) ustanovili obrtni ceh, ki je najprej povezoval le krojače, pozneje pa vse obrtnike trga in okolice. Ukinili so ga leta 1850. Obrti so bile vse do druge svetovne vojne različne in številne. Konec prejšnjega stoletja je bilo na območju današnje občine brez trgovcev, lesnih trgovcev in gostilničarjev 172 obrtnikov. Največ jih je bilo na Ravnah, kar 36, v Črni 35 in ena podružnica (posamezni obrtniki so imeli dve delavnici v različnih krajih in le v enem kraju je imel sedež obrtne delavnice), v Farni vasi 26, Mežici 8, po 5 na Poljani in v Dobji vasi, po 4 v Zagradu, Kotljah, Podpeci, Podgori in Šentanelu, po 3 v Meža Takraju, Tolstem Vrh, Jamnici in Zelenbregu, po 2 na Prevaljah, Dobrijah, Suhem Vrh, Javorniku, Stražišču, Lešah, Meži Onkraju, Dolgi Brdi in Navrškem Vrh, po 1 pa na Pristavi, v Javorju, Brdinjah, Preškem Vrh, Volinjaku, Lomu in Strojni. Mlinarjev je bilo 28, čevljarjev 26, krojačev 22, mizarjev 11, žagarjev 10, prevoznikov 10, mesarjev 9 in pekov 6. Poleg teh so bili še drugi obrtniki z manj razširjeno dejavnostjo.

V času kraljevine SHS je bilo 184 obrtnikov in 12 podružnic, največ jih je bilo na Ravnah 39 in 2 podružnici, v Črni 28 in 1 podružnica, v Farni vasi 27 in 2 podružnici ter v Mežici 17 in 3 podružnice. Po strokah je bilo največ šivilj, kar 34, 27 čevljarjev, ki so imeli še 3 podružnice, 17 krojačev; po 10 je bilo mlinarjev, prevoznikov, mesarjev in mizarjev, žagarjev 8 in pekov 6.

Mlinarstvo je bilo v 19. stoletju na eni strani dodatna kmečka dejavnost, saj je skoraj vsaka večja kmetija imela svoj mlin, nekatere ekonomsko močnejše pa tudi dva ali tri; na drugi strani pa se je ponekod razvila v obrt. Konec prejšnjega stoletja je bilo na območju občine 28 mlinarjev, ki so mleli večje količine žita zase in za bližnjo okolico. Po posamičnih krajih je bilo število mlinarjev naslednje: v Jamnici 2, Črni 1, Mežici Takraju 1, Mežici 3, Dolgi Brdi 1, Poljani 3, Šentanelu 2, Stražišču 2, Zagradu 2, Suhem Vrh 1, Zelenbregu 1, Navrškem Vrh 1, Preškem Vrh 1, Kotljah 1, Brdinjah 1, Javorniku 2, Tolstem Vrh 2 in Dobrijah 1. V času kraljevine SHS je bilo 15 mlinarjev, od tega v Jamnici 1, Meži Takraju 1, Mežici 1, Dolgi Brdi 1, na Poljani 2, Šentanelu 1, Stražišču 2, Kotu 1, Zagradu 1, Suhem Vrh 1,

Zelenbregu 1, Brdinjah 1 in Javorniku 1. Na Prevaljah je Josip Plešivčnik imel še mlin in stiskalnico olja. Mlinarstvo so začeli opuščati po drugi svetovni vojni in s tem tudi domače mline na vodni pogon. Nekateri obrtni mlini so bili že v času kraljevine SHS na električni pogon.

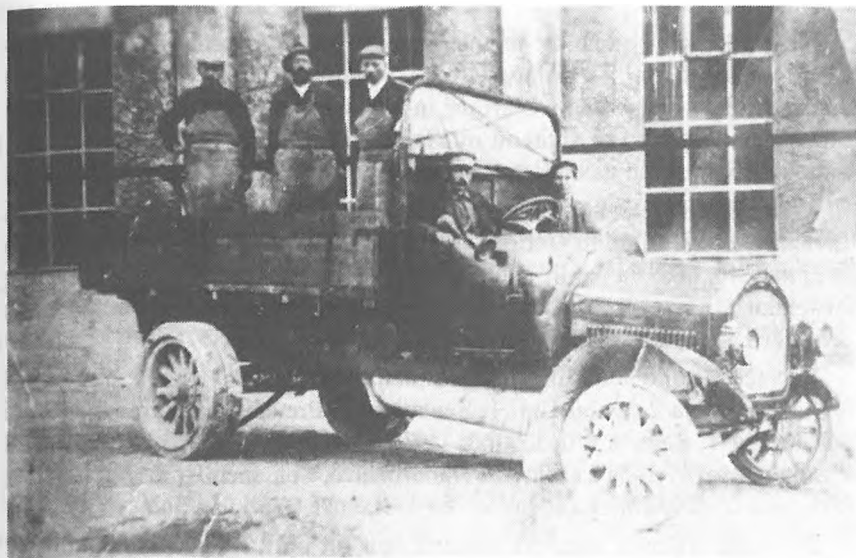
Pomembna obrt je bilo žagarstvo, ki je vzcvetelo z lesno trgovino v drugi polovici prejšnjega stoletja. Posamezne žage so na tem območju obratovala že v prvi polovici 19. stoletja, v drugi polovici pa so jih poleg velikih kmetov postavljali tudi lesni trgovci, ker je obdelan les imel na trgu večjo ceno. Konec stoletja je bilo v dolini 10 žag: po ena v Bistri, Jazbini, Poljani, Podpeci, Podgori in Dobrijah, po dve pa v Tolstem Vrhu in Meži Takraju. Najmočnejši žagar je bil takrat Franc Lahovnik, ki je imel kar 4 žage, po eno v Bistri, Jazbini, v Mežica Takraju in na Poljani. Pomemben lastnik je bil tudi grof Thurn, ki je imel predvsem žage v zgornjem delu doline. Iz opuščanih železarskih obratov v Črni je konec stoletja naredil obrat žage v Mušeniku, ki je obratovala še leta 1991. Poleg teh je Thurn imel Cvelferjevo žago v Črni in Torčevo v Mežici, na Prevaljah je v začetku 20. stoletja kupil Lahovnikovo žago.

V času kraljevine SHS je bilo v dolini še 8 žag: po 1 na Pristavi v Črni, Ludranskem Vrhu, v Farni vasi, Zagradu in Kotljah ter 2 v Mežici Takraju. Večina žag, ki so bile po drugi svetovni vojni nacionalizirane, je leta 1991 obratovala kot lesno predelovalni obrati Lesne Slovenj Gradec. Žago in tesarski obrat Jurija Potočnika v Mežici je leta 1945 prevzel Rudnik Mežica in jo leta 1968 porušil, namesto nje pa zgradil modernejšo na Glančniku. Leta 1991 je bila žaga samo še v Mušeniku v Črni, na Prevaljah pa lesnopredelovalni obrati.

Kovačije so praviloma imeli pri vseh hribovskih kmetijah, z obrtnim (industrijskim) kovaštvom pa so se na tem območju ukvarjali že v 17. in 18. stoletju, ko so kovali predvsem v žebeljarnah in fužinah.

Pred prvo svetovno vojno je bilo v dolini 7 kovačev: v Črni sta delala 2, Javorju 1, Farni vasi 2, Dobji vasi 1 in Podgori 1. Podkovači so bili v tem času trije: 1 v Mežici in 2 na Ravnah. V času kraljevine SHS so bili 4 kovači: v Mežici 2, Javorju 1 in Dobji vasi 1. Kovača in podkovača sta delala eden v Črni in eden na Ravnah. Samo podkovstvo je imel v Farni vasi Ernest Rebernik. V Farni vasi je imel svoj obrat tudi Maks Murko, ki je opravljal dela podkovača in orodnega kovača. Na Prevaljah je imel pilosek Ignac Urbancl delavnico, iz katere je po drugi svetovni vojni nastala "Pilarna". Večino kovačnic so po drugi vojni opustili ali preuredili. Junija 1989 sta bila v dolini še dva kovača, Bernard Rebernik in Leopold Haule s Prevalj, v Mežici pa je Anton Pungartin imel popoldansko obrt.

Prevoznništvo je bilo pomembna gospodarska dejavnost, s katero so se že v prejšnjem stoletju ukvarjali kmetje in drugi. Večini je prevoznništvo pomenilo dodatni zaslužek, nekaterim pa obrt in glavni zaslužek. Svinec, premog, železovo rudo, razne železarske izdelke, les in drugo so prevažali kmetje v bližini Leš, Prevalj, Mežice, Črne in Raven. "Furmani" so bili kmetje sami ali pa so za to imeli hlapce. Železarna Prevalje in Rudnik Mežica sta v okviru obrata imela svoje konje in zaposlene prevoznike.

V rudniku v Mežici so prvi uporabljali tovornjake za prevoz svinca, zasebni prevozniki so takrat vozili še z živalsko vprego. (Prvi rudniški tovorni avto leta 1911; fototeka DM št. 4903).

S prevozništvom kot obrtjo so se konec prejšnjega stoletja ukvarjali: v Črni Franc Kodrun in Vincenc Hofbauer, v Mežici Franc Kraut, v Farni vasi Johan Jelen, na Ravnah Franc Bartunek in Vincenc Brundula, v Podpeci Simon Miheu in Johan Rožanc, v Dobji vasi Anton Hribernik in na Suhem Vrhu Rok Čas.

V času kraljevine SHS je bilo 10 prevoznikov: v Mežici voznik Rudolf Stopar, na Ravnah Hubert Legner, avtoizvošček brez pravice postavljati vozilo na javnih mestih, v Podpeci Simon Miheu in Johan Rožanc, v Farni vasi Adolf Križnik, ki je uporabljal avtomobil in prvi imel tudi avtobus, ter Štefanija Langeršek, avtoizvošček. V Dobji vasi je bil prevoznik Anton Hribernik, na Poljani je Ciril Hrast imel avtotaksi za prevoz ljudi in prtljage, prevažal pa je

tudi druge tovore z avtomobilom, Franc Hrast s Poljane je za prevoznitvo uporabljal konje in avtomobile. V Črni je konec 30-ih let imel prevoznikiški obrat Viktor Faktor. Po drugi svetovni vojni je večina zasebnih prevoznikov prenehala z delom, zlasti tisti, katerim so imetje nacionalizirali ali jim ga odvzeli. S tem kapitalom se je povečal vozni park rudnika v Mežici, v Črni pa so pri Krajevnem gospodarstvu ustanovili tudi prevoznitvo z avtobusom. Zasebno prevoznitvo je spet oživel v 70-ih letih. Leta 1989 je bilo v občini 31 avtoprevoznikov.

Krojači in šivilje so bili v preteklosti nepogrešljivi obrtniki. Delavnice so imeli le v večjih krajih v dolini, kamor so stranke prihajale naročat izdelavo oblačil. Vse do druge svetovne vojne in nekaj let po njej pa so šivilje hodile tudi v štero. Stranke so šiviljam in krojačem prinašale svoje blago, v času kraljevine SHS pa so ga lahko pri nekaterih po katalogu tudi naročile.

Konec 19. stoletja so imele šiviljsko obrt: v Podpeci Helena Ipavic, na Ravnah Rosalija Lipič in Gertruda Mrkva. Po prvi svetovni vojni je število šivilj naraslo, tako da je bilo v občini 34 šivilj: v Črni 6, Bistri 1, Javorju 1, Mušeniku 1, Podpeci 2, Mežici 3, na Prevaljah 1, Lešah 2, v Farni vasi 2, Breznici 1, na Javorniku 2 in Ravnah 12.

Krojačev je bilo konec prejšnjega stoletja v občini 22: v Črni 5, na Pristavi 1, Meži Onkraju 2, Dolgi Brdi 1, Šentanelu 1, Prevaljah 1, Farni vasi 3, na Zelenbregu 1, Ravnah 6 in Kotljah 1. V času kraljevine SHS so bili v Črni 4 krojači, Mežici 2, na Lešah 1 in 1 podružnica, Šentanelu 1, na Prevaljah 1, Farni vasi 2, na Volinjaku 1, Javorniku 1, Ravnah 3 in v Kotljah 1.

Po drugi svetovni vojni so nekateri opustili obrt, iz nacionaliziranih ali odvzetih pa so ustanovili obrtne šiviljske delavnice, ki so bile družbene in so jih opustili v 60-ih letih. Nekaj zasebnih šiviljskih in krojaških delavnic je še ostalo, a je le redkim uspelo plačati visoke davke, zato je zaživel delo "na črno". Leta 1989 so bili v občini krojač in 3 šivilje (1 modno šiviljstvo, 1 izdelovanje ženskih oblek in 1 šiviljstvo) ter 3 šivilje s popoldansko obrtjo.

Konec 19. stoletja je bilo 26 čevljarjev, od tega v Črni 6, Mežici 2, Meži Takraju 1, Jamnici 1, Šentanelu 1, Volinjaku 1, Zagradu 1, Farni vasi 4, Dobji vasi 2, Lomu 1, Strojni 1, na Ravnah 4 in v Podgori 1. V času kraljevine SHS je bilo 27 čevljarjev in 3 podružnice: v Črni 3, Pristavi 1, Meži Onkraju 1, Mežici 5 in 1 podružnica, Šentanelu 1, Zagradu 1, v Farni vasi 4 in 2 podružnici, v Dobji vasi 1, na Ravnah 7, Lešah 1, na Prevaljah 1 ter v Kotljah 1. Čevljarji so izdelovali nove in popravljali stare čevlje.

Ko so povečali prodajo obuval v trgovinah, so čevljarji zgubljali delo. Po drugi svetovni vojni so čevljarke delavnice zapirali. Leta 1953 sta bila čevljarja Avgust Moškon v Farni vasi in Jože Šmid na Ravnah. Leta 1989 so

delali v Črni Viktor Zgorelec, na Prevaljah Franc Paradiž in na Ravnah Miro King.

Konec prejšnjega stoletja je na območju občine delalo 11 mizarjev, ki so izdelovali stavbno pohištvo in notranjo opremo. V Črni sta bila 2, na Poljani 1, v Farni vasi 2, na Ravnah 5 in Kotljah 1. Po prvi svetovni vojni pa so bili v Črni 3, Mežici 1, na Prevaljah 3, Ravnah 1, v Tolstem Vrhu 1 in Kotljah 1. 20.12.1946 so v Črni ustanovili državno gospodarsko podjetje Mizarstvo Črna, kjer so izdelovali in prodajali mizarске izdelke. Leta 1989 sta bila mizarja v Mežici Tomaž Šipek in na Ravnah Branko Dežman, popoldansko obrt pa sta imela Ferdo Ramšak na Prevaljah in Kolman Gomboc v Črni.

Pekarn je bilo konec 19. stoletja 6. V Črni je bil pek Johan Črešnik, na Lešah Ana Meisterl, v Farni vasi Josip Kinze in Maks Pečarnik ter na Ravnah Antonia Bartl in Peter Količ. V času kraljevine SHS so bili peki: v Črni Johan Geršak, na Lešah Anton Grošelj, na Ravnah Ivan Veršnik, Miloš Zavodnik in Josip Škof. V Farni vasi je leta 1928 začela obratovati Prva delavska parna pekarna s sedežem v Ljubljani. Poslovodja pekarnе je bil Štefan Založnik, od leta 1938 pa Martin Zavec. Peki so prodajali kruh v pekarnah, Delavska pekarna in pek Grošelj pa sta ga prodajala tudi po hišah in po kmetijah. Zato so zaposlili mlade fante, ki so si kruh naložili v koše in ga raznašali. Grošelj ga je nosil tudi sam.

Po drugi svetovni vojni so bile pekarnе v Črni, Mežici, na Prevaljah (ustanovljena 1.1.1964) in Ravnah v družbeni lasti. V Mežici so jo ukinili leta 1954, v začetku 80-ih let pa še na Ravnah. Leta 1989 v občini ni bilo zasebne pekarnе, delujeta pa TIMA ŽK INTES Maribor TOZD Koroške pekarnе Dravograd Delovna enota Pekarna Črna in Delovna enota Pekarna Prevalje.

Konec prejšnjega stoletja sta imela v Črni mesnico Martin Hercog in Mihael Černic, na Lešah Ana Meisterl, v Farni vasi Josip Šnajder, Josip Preglau in Johan Perovic ter na Ravnah Peter Čare, Josip Šnajder in Johan Žmaucer. Vseh 9 mesarjev je samo kupovalo živino pri kmetih, sami so klali in prodajali meso. V času kraljevine SHS je bilo v občini 9 mesnic in 5 podružnic: v Črni 2, Farni vasi 2, na Ravnah 2, na Lešah je bila do leta 1929 podružnica, prav tako na Lokovici do leta 1933, v Mežici je bila mesnica s podružnico, podružnica je bila tudi v Spodnjem Javorju. Na Ravnah je od leta 1927 delovala Klavnica s podružnico. S prekajevanjem mesa sta se pred prvo svetovno vojno ukvarjala Franc Vaukan in Anton Kovač na Ravnah. Po njej pa je ob mesnici imel prekajevalnico mesa še Ivan Krivec iz Mežice.

20.12.1946 so v Črni ustanovili državno podjetje "KUMES", kuhinjo in mesnico, ki je imela dovoljenje za delitev hrane in opravljanje poslov, ki so po obrtnih predpisih sodili v področje mesnic.

Ključavničarstvo ima na tem območju začetke v 19. stoletju, tako so bili ključavničarji konec stoletja: v Črni Franc Božič, na Ravnah Franc Ladinik in Johan Legner. Na Ravnah je bil še klepar Franc Cvetko. Po prvi svetovni vojni je bil ključavničar v Črni Anton Vaukan. Na Ravnah je bil Viktor Ulc najprej mehanik, pozneje pa je opravljajal mehanično ključavničarska dela. Poleg njega je bil ključavničar na Ravnah še Johan Legner, ključavničarska dela pa so opravljali tudi v železarni. Strojni ključavničar je bil Matija Gradišnik v Kotljah, na Fari sta bila kleparja Matej Štebih in Ivan Vidali. Po drugi svetovni vojni je potreba po tej obrti upadla, saj so delavci lahko vse potrebno popravili ali naredili v Železarni Ravne in Rudniku Mežica.

Ob že omenjenih so bili konec 19. stoletja še drugi obrtniki. **Tesarji** so bili po eden v Črni, Mežici, Zelenbregu in v Farni vasi; **kolarji** po eden v Črni, na Navrškem Vrhu in Poljani; **sodarja** pa dva v Črni: Johan Tomšič in Tomaž Ferjanič. **Sodavičar** je bil samo na Ravnah Paul Trobej, **vosek** je prodajala v Meži Onkraju Klara Gerdej, med prvo svetovno vojno pa v Šentanelu Pavel Senica. **Sedlarji** so delali po eden v Črni, Farni vasi in na Ravnah, **usnjar** je bil v Črni Ferdinand Sirec. **Lončarja** in **trgovca** s posodo sta bila na Ravnah Franc Šramel in Antonija Winkler. **Lončar in pečar** je bil Georg Felej v Meži Onkraju, **zidarja** pa v Farni vasi Peter Madile in na Ravnah Florijan Kogelnik. Umetno in trgovsko **vrtnarstvo** je imel na Ravnah Maks Čas. **Urarjev** je bilo 6: v Črni Klemen Orešnik in Johan Stana, v Farni vasi Johan Lisaj in Ignac Banko, na Ravnah Franc Kolatja in Leopold Potočnik. **Klobučarja** sta bila samo dva, Johan Husar na Ravnah in Anton Jansekovič, ki se je s to obrtjo ukvarjal že od leta 1888 in je imel sedež poslovalnice v Farni vasi in podružnico v Črni. **Lesni brusilec** je bil v Farni vasi Franc Lahovnik, **konjederec** Anton Uebel v Dobji vasi, **zavarovalni agent** Franc Pristou v Črni in **žebjar** Ludvik Kotnik v Zagradu. Z **žganjem apna** se je v Podgori ukvarjal Martin Šrot. V Farni vasi sta bila **trgovska dobavitelja** Lorenc in Katarina Primožič, **kopališče** je imel v Kotljah Kozmos Schuetz, **zasebni zdravnik** na Ravnah je bil dr. Josip Hoeh.

V času kraljevine SHS je bil **kolar** v Črni, v Farni vasi 2, na Volinjaku, Poljani in Ravnah po eden. V Črni je bil **sedlar**, **jermentar in torbar** Franc Senožetnik, v Farni vasi pa **sedlar in tapetnik** Ivan Hartl, na Prevaljah **sedlar** Andrej Hribernik, na Ravnah **sedlar** Ivan Zupanc ter **sedlar in jermentar** Maks Žagar. V Mežici je Radivoj Pirc iz Maribora imel podružnico **frizerskega salona in brivnico**. Enako obrt je v Farni vasi opravljajal Miroslav Tasoto, ki je imel še podružnico na Ravnah. Svoj brivski lokal je v Črni imel Anton Filipič, v Žerjavu in Mežici pa še podružnici.

V času kraljevine SHS je bil **zidar** na Ravnah Jurij Straser, ki se je po prvi svetovni vojni priselil iz Velikovca. **Slaščičarno** je imel Ivan Kotnik v Zagradu in tudi podružnico na Ravnah, bil pa je tudi **medičar in svečar**. Poleg njega se je z medičarstvom in svečarstvom ukvarjal še Friderik Kolar z Leš. **Sodavico in pokalice** so izdelovali v Črni Josipina Knez, v Žerjavu Martina Črešnik, na Prevaljah Ribard Cimerl in na Ravnah Martina Hudopisk.

Pred prvo svetovno vojno so v Mežiško dolino prihajali **fotografi** iz drugih krajev Koroške in Štajerske. S fotografiranjem so se ukvarjali nekateri tudi ljubiteljsko. Tak fotograf je bil duhovnik Ivan Hojnik v Koprivni, ki je fotografiral že pred prvo svetovno vojno in nato v času kraljevine SHS. Konec 20-ih let sta bila v Farni vasi dva poklicna fotografa, Pongrac Lampreht, ki je fotografiral vse razen portretov, in Konrad Jevšenak s sedežem v Dravogradu in s podružnico na Fari.

V letih 1931-1938 je v Mežici izdeloval **piščali za orglje** Helmut Janek. Dovoljenje za **kopanje in odvažanje ilovice** je v času kraljevine SHS imel Josip Jaeniš v Meži Onkraju, njegov namestnik je bil Franc Kumer. **Cementno opeko** je v Dobji vasi izdeloval Josip Plešivčnik, **dimnikarske posle** za občine Prevalje, Šentanel, Libuče, Mežico, Črno in Koprivno je opravljal Karel Rek s Prevalj. **Soboslikarji in pleskarji** so bili trije, v Črni Ješovnik Josip, v Farni vasi Jožef Zancbet in na Ravnah Josip Šater. **Urarja** sta bila Franc Kovač v Črni in Rudolf Kovač v Farni vasi. Z **izdelovanjem pletenin** se je na Ravnah ukvarjala Hedvika Jamšek, v Črni pa Apolonija Kramer, ki je imela strojno pletiljstvo.

Druga svetovna vojna je pomenila velik prelom na tem področju, saj so po njej številne obrti opustili zaradi uničenja imetja ali zaradi zaplembe in podružbljanja, pa tudi zaradi industrijske konkurence določenim obrtem. Pomembna sta pri tem nagel razvoj in širitev proizvodnje v železarni Ravne, kjer se je zaposlila večina ljudi. Po drugi svetovni vojni so iz bivših zasebnih delavnic ustanovili obrtne delavnice, ki pa niso dale željenega uspeha in so jih opustili. Na Ravnah so 29.4.1947 ustanovili Krajevni brivski in česalni salon, v Črni pa 8.3.1947 Frizerski salon s podružnico v Žerjavu, oba sta bila državni gospodarski podjetji. Del sredstev so pridobili z nacionalizacijo oziroma z zaplembo Filipičevega imetja. Leta 1953 je bila v Mežici Krajevna čevljarška delavnica, Na Ravnah Mestna krojaška delavnica in Mestno soboslikarstvo, na območju občine pa je nudilo svoje usluge 22 obrtnikov. Leta 1977 je bilo v obrti zaposlenih 34 ljudi. V začetku leta 1989 je bilo v občini 171 obrtnikov, od teh v poštnem okolišu Ravne 59, Prevalje 65, Mežica 26 in Črna 21. Popoldanskih obrtnikov je bilo v poštnem okolišu Ravne 82, Prevalje 69, Mežica 20 in Črna 34, skupno 205. Pri obrtnikih je bilo tega leta zaposlenih

145 ljudi. S pluzenjem snega s traktorjem in vzdrževanjem gozdnih cest se je ukvarjalo 50 ljudi, pogosto kmetje, ki jim je bil to dodatni vir zaslužka.

Rudarstvo, železarstvo in druge dejavnosti

Na Koroškem so rudarili že v rimskem obdobju, ko so kopali noriško železo in svinčevo rudo. V Mežiški dolini so rudarili v srednjem veku, največji obseg pa je rudarjenje doseglo v prejšnjem stoletju, ko so kopali premog in svinčevo rudo.

Na razvoj svinčevega rudnika v Mežici sta odločilno vplivala pohod Napoleona in nastanek Ilirskih provinc. V njihov okvir je prišel tudi Beljaški okraj z dotokrat največjimi rudniki svinca Bleiberg, Jarcken in Rabelj. Avstrija se je zaradi zgube teh in zaradi velike potrebe po svincu v vojni začela zanimati za vzhodnokoroške rudnike, najbolj za rudnike v pogorju Pece.

Za industrijski razvoj Mežiške doline je pomembna pogodba med grofom Thurnom in družbo Kompoš, sklenjena leta 1827, s katero sta si razdelila gospodarska področja. Grof Thurn je družbi Kompoš prodal svinčev rudnik v Črni z vso opremo in se omejil samo na železarstvo ter iskanje premoga in železove rude. Družba Kompoš si je pridobila pravico do iskanja in predelovanja svinčeve rude, odpovedala pa se je iskanju premoga in železove rude v župnijah Črna, Mežica in Pliberk. S tem se je Thurn usmeril v železarsko in jeklarsko stroko, svinčevo rudarsko posest pa so začeli združevati. Hkrati je bil s tem postavljen temelj poznejšemu rudarjenju, ki je do takrat imelo značaj zgolj začasnega dela.

Rudnik svinca v Mežici

Sredi 18. stoletja je bilo v vsej Koroški deželi 500 jam v rokah 288 lastnikov, rudarili so v 456 jamah. V prejšnjem stoletju so svinčevo rudo kopali tudi v spodnjem delu Mežiške doline, tako je leta 1817 Josef Schinschitz imel pravico do iskanja svinčeve rude v Kotljah in na Lešah; v gozdu na Ravnah, takrat občina Navrški Vrh, je imela rudarske pravice Helena Jankovec (1858-1875); v Stražišču pri Prevaljah je na posestvu Žaže v prvi polovici 19. stoletja imel rudarske pravice Matija Rosthorn; več lastnikov pa je sredi stoletja izkoriščalo svinčevo rudo na Kotnikovem posestvu v Kotu pri Lešah.

V Mežiški dolini so največ in najdlje kopali svinec v pogorju Pece. Leta 1665 je dobil pravico kopanja svinca v Črni Hanz Sigmund Ottenfelški, leta 1706 pa je grof Johan Sigmund Thurn opustil svoje prostoslede na Peci, po letu 1720 je 13 let kopal svinčevo rudo v Hlivniškem gozdu (danes Hlevnikovo). Po smrti Sigmunda je delo nadaljeval njegov upravitelj baron Kristjan Schlangenberg, ki je na Hlivniškem hribu postavil talilno peč, rudni

mlin, prebiralnico, pralnico in kočje za rudarje. Leta 1740 je začel kopati na kraju Madvas (danes Matvozovo), nekoliko pozneje pa še na območju sv. Helene in na Peci.

V pogorju Peca so svinčevo rudo kopali že v srednjem veku, najbolj nenačrtno in obsežno so jo izkoriščali med prvo svetovno vojno. (Prebiralnica v Heleni leta 1914; foto Franz Knollmueller; fototeka DM št. 755).

V začetku 19. stoletja so na Peci poleg grofa Thurna rudarili še Gustav von Metnitz, Jezernik, rodbina Kompoš, družina Žerjav, Rainer, družina Kraut, Karel von Metnitz, A. Ohrfandl, Jožef Schamberg, podjetnik Gobanz, Jožef Jankovec in Franc Karničnik.

Ena najmočnejših rudarskih družb v prvi polovici 19. stoletja je bila družba Bruner-Kompoš (Gregor Kompoš naj bi se bil priselil z Ogrskega s priimkom Goemboes in je bil leta 1771 jamski obratovodja pri Schlangenbergu; imel je pet sinov, med njimi Simona, ki je bil tod poznan v prvi polovici 19. stoletja). Družba je kopala rudo na desnem bregu reke Meže. Leta 1820 se je vanjo vključil še Leopold Prettner (rudarski upravnik v Plajbergu), ki je uvidel potrebo po združevanju posesti in po enotnem nastopanju na domačem in tujem tržišču, da bi tako lažje konkurirali cenejšemu angleškemu svinču. Z njegovim vstopom je družba povečala proizvodnjo in začela z intenzivnimi raziskovanji na območju Peca.

Brata Žerjav sta imela koncesijo za plameno peč za taljenje svinca v Črni že leta 1813. Njun najpomembnejši rov je bil sv. Ožbolt nad poznejšo topilnico v Žerjavu, v njeni bližini pa je bila tudi prebiralnica rude.

Leta 1842 in po njem se je pojavil Johan Rainer s svojim založniškim podjetjem, ki je od rudnikov prevzemalo pretopljeni svinec; postal je družabnik in lastnik deležev pri raznih rudarskih skupinah, v naslednjem desetletju pa je to že bilo najvplivnejše rudarsko podjetje.

Franc Kraut je bil domačin, po poklicu krojač in vaški godec, ki je sredi prejšnjega stoletja po naključju našel svinčevo rudo v bližini Kolče. Leta 1855 je bil obratovodja svinčevih rudnikov.

V 60-ih letih 19. stoletja je bila rudarska posest v pogorju Pece še vedno razdrobljena. Ker je država takrat razprodajala vsa svoja gospodarska podjetja, obrate in posesti, je bila to tudi priložnost podjetnikov, da se združijo in ustanovijo družbo, ki bi odkupila državne rudnike. 17.12.1868 je bilo v trgovski register vpisano podjetje Plajberške rudarske unije (Bleiberger Bergwerks Union – BBU), ki je imelo svinčeve rudnike razen v Mežiški dolini še pod Dobračem in v Rablju. Konkurrirati so ji skušali nekateri lastniki, med njimi tudi Rainer, ki je najprej zavmil vstop v BBU, pozneje pa ga je ta dvakrat zavrnila. Končno je Rainer leta 1893 BBU le prodal svojo rudniško posest v Mežici in Žerjavu. S tem je bil zaključen dolgotrajen proces združevanja rudarske posesti v Mežiški dolini.

Leta 1883 je bilo pri BBU iz Mežiške doline 149 rudarjev (117 moških, 32 žensk), v petih letih (1887) je število naraslo na 237 moških in 80 žensk, posebej je bil zaposlenih še 20 gozdnih delavcev.

BBU je v tukajšnjih rudnikih posodobila opremo in začela reševati problem raztresenosti posamičnih jamskih revirjev, izbiralnic in topilnic. Leta 1886 so začeli graditi Glančnikov rov, s katerim so povezali revirje Fridrih, Helena in Igrče. Pecnikovo topilnico v Koprivni so zaradi neugodne lege opustili in zgradili novo v Žerjavu, kjer so v začetku 20. stoletja skoncentrirali še druge proizvodne obrate. Železniške tire so v jamah začeli graditi leta 1878. Od leta 1899, ko so zgradili svojo prvo hidroelektrarno, pa je rudnik urejal tudi elektrifikacijo rovvov in rudarskih naselij.

Med prvo svetovno vojno je postal rudnik izredno pomemben za proizvodnjo municije, za kar je vojna uprava zahtevala tudi povečanje proizvodnje za vsako ceno. To je povzročilo nenačrtno in brezobzirno pljenje rude.

Maja 1919 je jugoslovanska oblast rudniku postavila sekvestra in zaplenila vse zaloge izdelkov v dolini. BBU pa je zanj leta 1920 uvedla posebno knjigovodstvo, 10.10.1921 pa vso svojo posest in naprave v Jugoslaviji prodala Evropski kontinentalni rudarski družbi (Continental European Mines Limited) s sedežem v Londonu. Leta 1928 je pri rudniku delalo 26 nameščencev za upravno in komercialno službo, 56 tehnikov,

92 profesionistov, 766 kvalificiranih delavcev, 63 pomožnih in nekvalificiranih delavcev in 10 vajencev.

Po letu 1945 je bil rudnik nacionaliziran, leta 1988 pa so sprejeli odločitev o postopnem zapiranju jam do leta 2003 zaradi premajhnih zalog rude, najnižji nivo kopanja je bil v začetku leta 1991 na 240 m nadmorske višine.

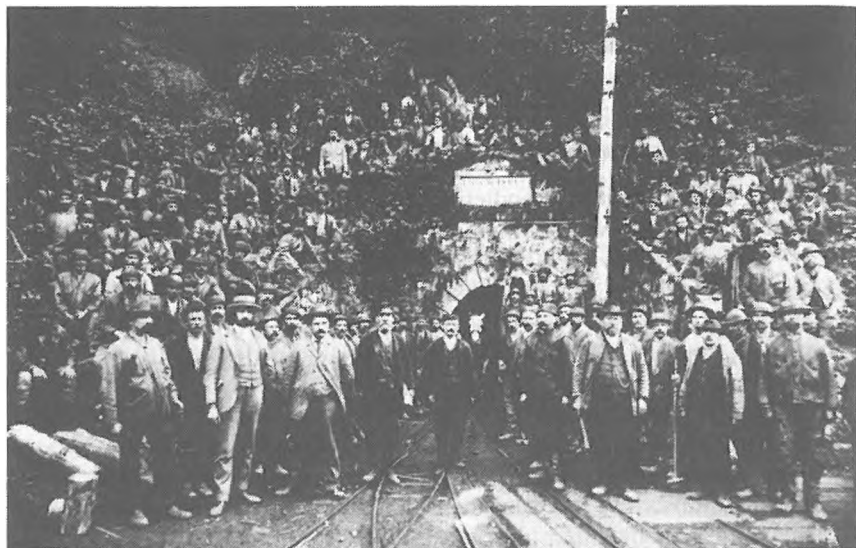
Poleg kopanja rude so v podjetju izdelovali tudi končne izdelke: svinčeno pločevino, šibre in cevi. Šibrarna v Mežici je omenjena leta 1847, opustili pa so jo v času kraljevine SHS. Leta 1962 so v Mežici začeli izdelovati akumulatorje "Vesna", leta 1981 so ustanovili še Tovarno opreme Mežica (TOM), v kateri izdelujejo predvsem orodja in stroje za obdelavo lesa. Avgusta 1991 je Rudnik svinca in topilnico Mežica sestavljalo več samostojnih podjetij (prejšnji TOZDi), ki so skupno zaposlovali 1.503 delavcev.

Premogovniki

Premogovništvo se je v Mežiški dolini razcvetelo v prejšnjem stoletju. Z iskanjem in pridobivanjem premoga so se največ ukvarjali grofje Thurni, najuspešnejši pa so bili Rosthorni (Matija Rosthorn je leta 1765 na povabilo Marije Terezije prišel iz Lancashira na Dunaj in v Oedu ustanovil tovarno kovinskih gumbov, sinova Avgust in Franc sta postavila industrijske obrate na Prevaljah), ki so od leta 1822 kopali premog na Lešah. Leta 1818 ga je odkril Blaž Mayer, ki je rudarske pravice prodal Rosthornom, ti so premog uporabljali v železarni na Prevaljah. V 50-ih letih 19. stoletja je bil leški premogovnik eden največjih na Slovenskem, desetletje pozneje pa je 400-600 delavcev nakopalo 60 % vse dobave v deželi. Leta 1862 je v premogovniku delalo 910 delavcev. Po propadu železarne na Prevaljah je leški rjavi premog v večini kupovala Thurnova Jeklarna na Ravnah. Leta 1935 je šel premogovnik v konkurz, imetje so razprodali, z izkopavanjem pa so dokončno prenehali dve leti pozneje.

Thurni so imeli v lasti premogovnik v Mežici, na Stržovem, kjer so premog kopali že v začetku 19. stoletja (1802) in ga opustili konec stoletja (1885). V 70-ih letih je v njem delalo 11 moških in 10 žensk. Z izkopanim premogom so oskrbovali fužine v Mežici.

Premogovnik Holmec pri Prevaljah so Thurni odprli leta 1858, v 70-ih letih je v njem delalo 92 moških in 39 žensk. Pred prvo svetovno vojno se je proizvodnja zmanjšala, ponovno pa se je povečala v letih gospodarske krize in po letu 1935, ko je v njem našlo zaposlitev nekaj rudarjev iz zaprtega leškega premogovnika. Na Holmcu so kopali premog še med drugo svetovno vojno, potem so premogovnik opustili.

V premogovniku Leše je bilo največ zaposlenih okrog leta 1860. (Rudarji pred Franciscus rovom konec 19. stoletja; fototeka DM št. 716).

Železarstvo

Železarstvo je bilo v Mežiški dolini znano v 17. in 18. stoletju. Za klasične fužine v alpskih deželah je bilo še v prvi polovici prejšnjega stoletja značilno, da so obsegale rudnik železove rude, visoko peč, ki so jo navadno kurili z ogljem, peč za obdelavo surovega železa in delavnico za končne izdelke. V Mežiški dolini pa so podjetniki imeli premog in druge naravne pogoje za železarstvo, dovolj gozda in vodne sile. Železovo rudo so dovažali iz drugih krajev Koroške. Lastniki fužin v Črni, Mežici in na Ravnah so bili grofje Thurni, na Prevaljah pa so postavili svetovno znano železarno Rosthorni.

Uradna letnica začetka železarstva v dolini je leto 1620, ko je Melchior Puc mlajši, rudarski špekulant in fužinar iz Laboške doline, prodal svoje rudnike in fužine v Woelchu in St. Gertraudu ter se naselil v Črni, kamor je dal prenesti tudi svoje koncesije za dve talilni peči. Štiri leta pozneje je črnski rudnik železa in fužine prodal grofu Hansu Ludviku Thurnu. Leta 1643 je bil obrat ob veliki poplavi popolnoma porušen, ponovno pa so ga Thurni postavili ob reki Meži leta 1775. Takrat so prosili za koncesijo za postavitev ene peči (na volka), dveh (laških) kladiv, cajnarice, kosarne in štirih žičarn. Leta 1780 so iz Velikovca v Črno prenesli še žebljarno. Tako je Črna postala eno najpomembnejših

železarskih podjetij Koroške, izdelke pa so prodajali doma, na Kranjsko in Lombardijo, žico za žeblje pa tudi turškim žebjarjem. Sprva so pridelovali presnano železo, za katero so surovine dobivali v Heftu in izdelovali žeblje. V letih 1830-1869 je uspešno obratovala žičarna, ki so jo leta 1851 modernizirali. Žico so najprej vlekli s kleščami, leta 1851 pa so uvedli vleko z bobni. V žičarni sta bili še čistilnica in brusilnica, obrat pa je imel še majhno apreturno delavnico s stružnico in vrtalnim strojem ter parni stroj (od 1855) s 40 KM. Sredi prejšnjega stoletja je železarna imela še 4 presnovke s kapičastimi pihali, valjarno s fino in grobo progo, 2 težki kladivi, vlek za žico s 14 bobni in žebljarno z 8 nakovalji. V 60-ih letih so opustili žebljarno in leta 1869 še žičarno. Letna proizvodnja je v prvi polovici 19. stoletja znašala 560-784 ton presnanega železa in jekla. V Črni so uporabljali pudlovki, od leta 1871 pa so izdelovali še lito železo. Letna proizvodnja je znašala 336 ton presnanega železa, 280-392 ton pudlanega, strojnega in litega jekla (Puddling-, Gerb- und Gusstahl). Leta 1886 je bil obrat zaradi velike konkurence neuspešen, zato so ga opustili in v 90-ih letih uredili industrijsko žago Mušenik.

Thurni so leta 1770 postavili fužine v Mežici. Na potoku Šumcu je do leta 1916 obratovalo šest fužin: pri Melku, Logareva, Čorejeva, Abnerjeva, Kivova in Pungartnikova. V njih so imeli presnovke s težkim kladivom in vleke za žico. Izdelovali so predvsem žico in žeblje, od okoli leta 1870 pa tudi talilniško jeklo. V vasi Mežica je bila še "pokerca", kjer so čistili izdelke s peskom in apnom ter jih polivali z vodo, da je kovina dobila "rožo". Žica, izdelana v Mežici, je bila debelejša od tiste v Črni, kjer so izdelovali finejšo. Sredi stoletja je znašala proizvodnja v Mežici 140 ton. Fužine so kurili z ogljem, kuhanim na Peci in Smrekovcu, največkrat izdelek Italijanov in domačinov. Kot gorivo so uporabljali tudi premog iz premogovnika na Stržovem.

Na Ravnah so bile žebljarne in kovačnice v poznem srednjem veku, v prvi polovici 18. stoletja so žebljarski obrati bili last barona Schlangenberg. Začetki današnje Železarne Ravne segajo v leto 1774, leta 1807 pa so obrate kupili Thurni. Sredi prejšnjega stoletja so za Jeklarno Guštanj (Železarna Ravne) vozili surovo železo iz Hefta in Mosinza na Koroškem. Surovo železo so deloma še presnali na ognjiščih, večinoma pa že v plamenih pečeh. V letih 1853-1854 so obrat razširili v valjarno in pudlarno. Fužine so tako obsegale dve dvojni pudlovki, tri varilne peči, štiri peči za sušenje drv in dve presnovki, ob tem pa še dve težki kladivi za izkovanje in pihalno napravo. Valjarna je imela dve progi. Na grobi progi so valjali lupe in večja kvadratna železa, na drugi progi pa finejšo blago (valje za žično železo) in na gladko. Na Ravnah so izdelovali fine vrste kovanega železa, večinoma trakasto in cajnasto železo. Na razstavi Društva za pospeševanje industrije in obrti v Celovcu leta 1838 so

Thurni predstavili vzorec valaškega železa za izdelovanje žebeljev in žice, fino kovano železo in razne vrste jekla. Posebno se je Thurnovo palično in vlečeno železo odlikovalo po gostoti in mehko. Izdelavo talilnega jekla so v jeklarni vpeljali leta 1870 in hkrati začeli izdelovati le kvalitetna jekla. Železarno so posodobili in leta 1881 postavili martinovko. Posebej je takrat slovela po brescianskem jeklu, ki so ga izvažali v Italijo, Podonavje, v evropsko in azijsko Turčijo, Sirijo, Egipt in Grčijo, v začetku 20. stoletja pa tudi v Brazilijo in vzhodno Azijo. Leta 1892 je v železarni delalo 318 delavcev (8 uradnikov, 6 obratovodij, 304 delavci). Med prvo svetovno vojno so izdelovali predvsem granate za avstrijsko mornarico, vojaškim potrebam so prilagodili proizvodnjo tudi po drugi svetovni vojni.

Po drugi svetovni vojni so proizvodnjo v železarni povečevali, nove obrate pa so gradili tudi udarniško, pri čemer tudi ženske niso manjkale. (Pri zgraditvi železarne so pomemben delež prispevale ženske, okrog 1950; foto M. Dolinšek; fototeka DM št. 5945).

Položaj Jeklarne je bil v 19. stoletju tako trden, da je kljub krizam in težavam v železarski industriji Koroške lahko ostala v zasebni lasti. Po prvi svetovni vojni je takratni lastnik Thurn prevzel jugoslovansko državljanstvo in tako ostal lastnik tovarne. Zaradi finančnih težav pa se je leta 1927 povezal z delniško družbo bratov Boehler. V času kraljevine SHS je v tovarni delalo okrog 500 delavcev, 9 obratovodij in 14 uradnikov. Po drugi svetovni vojni je

bila tovarna nacionalizirana, leta 1950 so v njej uvedli samoupravljanje, leta 1975 pa se je povezala v SOZD Slovenskih železarn. Leta 1989 je v okviru Železarne Ravne delovalo 22 TOZD-ov in 4 delovne skupnosti. Leta 1990 so ukiniteli TOZDe in izvedli reorganizacijo, avgusta 1991 je bilo zaposlenih 4.589 delavcev.

Na **Prevaljah** je grosistična firma Rosthorn zaradi ugodnih cen cinka po preklicu carinske zapore leta 1824 na desnem bregu reke Meže dogradila cinkarno. Delovala je štiri leta, nato so jo zaradi neugodne cene cinka in velikih stroškov proizvodnje opustili. Leta 1832 so začeli graditi železarno, šest let pozneje so izdelali prve proizvode. Glavni izdelki so bile železniške tirnice, v manjši meri pa še osi in obroči za železniška kolesa. Prve tračnice so dobavili za severno Ferdinandovo železnico na Češkem in za progo Milano-Monza v Lombardiji. Njen sloves se je razširil po letu 1845, po industrijski razstavi na Dunaju, kjer so bili njeni izdelki najkvalitetnejši. Vrhunec je železarna dosegla v 40-ih in 50-ih letih, potem pa je vse železarstvo Koroške zašlo v veliko krizo.

Že leta 1843, ko je umrl Gustav Rosthorn (živel je tudi na Prevaljah), je postal lastnik polovice delnic železarne Prevalje koroški železarski podjetnik Dickmann-Secherau. Leta 1869 so se koroške železarne, z njimi tudi prevaljska, združile v veliko Huettenberško železarsko družbo (Huettenbergische Eisenwerk Gesellschaft) in se leta 1881 s štajerskimi železarnami povezale v velik avstrijski koncern Alpske montanske družbe (Oesterreichische Alpine Montangesellschaft).

Skozi vse obdobje so železarno na Prevaljah dograjevali in spopolnjevali tehnološki proces. V začetku 40-ih let prejšnjega stoletja so odkrili način uporabe rjavega premoga pri pudlanju, kar je bilo izrednega tehnološkega pomena za vso Evropo, saj so pred tem uporabljali oglje in črni premog. Prav tako pomembna inovacija je bila iznajdba stopničastih rešetk, s katerimi so za kurivo lahko uporabili tudi premogov prah. Desetletje pozneje so na Prevaljah uvedli parni pogon, v 60-ih letih pa so zgradili novo fino valjarno, leta 1868 so začeli graditi prvi plavž na koks v alpskih deželah, dve leti pozneje (15.3.1870) je stekla poskusna proizvodnja. Bessemerjeva jeklarna je začela obratovati leta 1877, v njej pa so imeli tudi topilno peč na plin, ki so jo kurili z žagovino. Leta 1882 so zgradili še en plavž. Poleg delavnic in obratov, ki so bili vezani na glavno proizvodnjo, je železarna imela še druge obrate. V 50-ih letih je k obratom priključila še opekarno za nepregorno (šamotno) opeko, ključavničarsko, mizarsko in tesarsko delavnico ter večjo mostno tehtnico. Sredi prejšnjega stoletja je bilo v železarni zaposlenih 613 delavcev, med njimi 33 mladoletnih in 6 mojstrov, v vodstvu pa je bilo 12 uradnikov. Leta 1872 je delalo 650 delavcev, leta 1876 pa 457.

Železarna Prevalje je izmed vseh združenih podjetij imela največje stroške, zato so že v 80-ih letih prenesli valjanje železa v Donawitz, zmanjšali proizvodnjo tračnic in leta 1885 opustili pudlanje. Osem let pozneje so prenehali izdelovati pločevino, leta 1895 pa so v Donawitz prenesli valjarno, opustili oba plavža in Bessemerjevo jeklarno. Leta 1899 so opustili vso proizvodnjo, nepremičnine z rudnikom na Lešah je kupil grof Henckel-Donnersmark. Z ukinitvijo železarne je večina delavcev odšla v Donawitz in v druge kraje po Evropi.

Druga industrija

Poleg rudarstva in železarstva so se razvili še nekateri drugi obrati. Ob premogovniku na LEŠAH je leta 1839 delovala **opekarna**, kjer so izdelovali šamotno opeko skoraj do konca stoletja. V MEZICI je od leta 1900-1935 obratoval **glinokop** na Kajžerjevem. Od jaška čez Mežo do rudniške železnice je glinokop imel speljano transportno žičnico. Glino je rudnik potreboval pri odstreljevanju, nekaj pa so je tudi prodali. V ČRNI so leta 1861 postavili **cementarno**, v kateri so imeli peč in mlin za mletje cementa, izdelovali pa so cement za vodovode in cement za graditev železnic.

V času kraljevine SHS so bile v Mežiški dolini tudi **delniške družbe**. Lesna industrija delniška družba "Korotan" je imela sedež na Prevaljah, delovala pa je od 22.11.1922 do leta 1934, ko je šla v konkurz. V njej so bili v glavnem povezani lesni trgovci in drugi obrtniki. Ukvarjali so se s trgovino z lesom na debelo in na drobno ter z izdelovanjem in pridobivanjem surovega in obdelanega lesa. Na njihovo pobudo so leta 1922-24 zgradili parno žago na Prevaljah. Ta je po konkurzu delniške družbe dobila sekvestrsko upravo, med nemško okupacijo je bila v zasebnih rokah, po vojni pa so jo nacionalizirali.

"Ilirska rudarska družba" z omejeno zvezo je bila 7.7.1930 ustanovljena, da bi pridobila in upravljala posesti rudnika Leše. Sedež je imela na Prevaljah do likvidacije leta 1932.

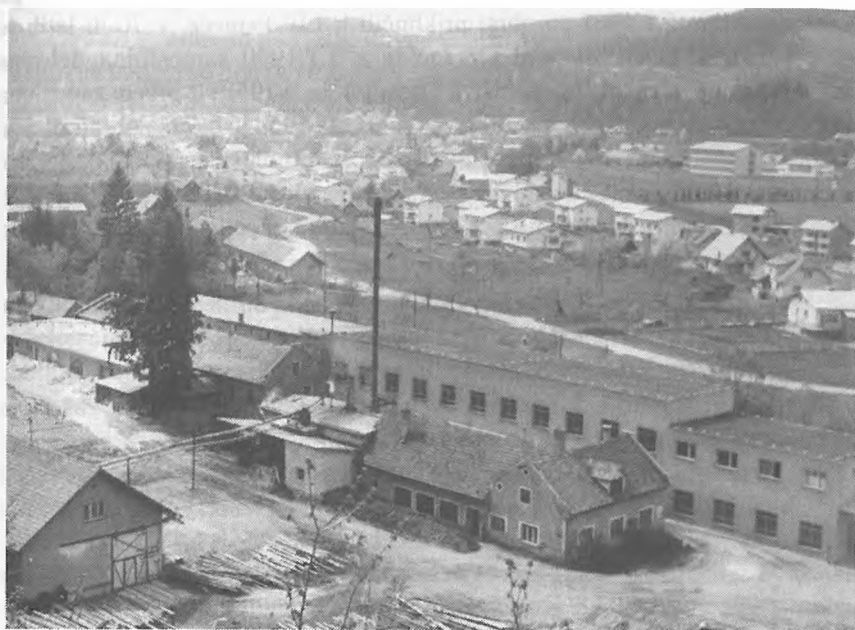
28.7.1935 so ustanovili "Rudarsko zajednico", da je povezala mezdne terjatve za delavce zaposlene pri rudniku Leše. V njeno poslovanje je prešla vsa rudniška posest z zgradbami in inventarjem, ki je pripadal podjetju.

Na Ravnah so 14.12.1940 ustanovili "Antignit" družbo z omejeno zavezo, ki je izdelovala in razpečevala antignit, patentirano sredstvo za naplesk lesa, lepenke in drugih predmetov za zaščito proti ognju.

Delniški družbi sta bili v času kraljevine SHS še rudnik svinca v Mežici in Jeklarna na Ravnah.

Današnja **lesna industrija** ima svoje začetke v žagarstvu. **Tovarna lepenke Prevalje** je od leta 1978 TOZD Palome Sladkogorska Sladki Vrh, od

1.1.1991 pa je del tega podjetja. V bližini današnje tovarne je leta 1865 stal obrat za predelavo smrekove skorje. Po letu 1870 je Peruzzi iz Črne postavil žago ob Plešivčnikovem mostu. Pred letom 1894 je bil njen lastnik Plesivčnik, tega leta pa Franc Lahovnik. V letih 1896-97 je zgradil tovarno bele lesovine, njegovi dediči so tovarno leta 1906 prodali grofu Thurnu, ta jo je preuredil za proizvodnjo bele lepenke. Leta 1906 je bilo v njej zaposlenih 30 delavcev. Po drugi svetovni vojni so obrat nacionalizirali, njegova osnovna izdelka pa sta ostala lesovina in lepenka različnih debelin. Leta 1950 so v podjetje uvedli samoupravljanje, šest let pozneje je v njej delalo 49 ljudi. Za proizvodnjo uporabljajo samo brusni les in star papir. V 80-ih letih so uvedli v proizvodnjo novo tehnologijo in posodobili strojno opremo. Še vedno sta osnovni proizvod lesovina in lepenka, ob tem pa izdelujejo tudi končne izdelke: lepenčne krožnike, pivske podložke, tortne podložke, potiskane prtičke in potiskano embalažo. V začetku leta 1991 je bilo zaposlenih 176 delavcev.

Nekatere žage in obrtne delavnice so bile osnova za nastanek tovarn po drugi svetovni vojni. (Lepenka Prevalje leta 1972; foto M. Dolinšek; fototeka DM št. 1081).

V občini ima svoje obrate Lesna Slovenj Gradec. Žaga Mušenik v Črni je obrat v zgornjem, z gozdom najbobogatejšim delom doline. Tu je prve

žagarske obrate postavil grof Thurn leta 1866, dve desetletji pozneje je opustil fužinarstvo in razširil žagarski obrat. Do leta 1928 je znašala letna proizvodnja 4.000-5.000 m³ žaganega lesa. Leta 1945 so obrat nacionalizirali in leta 1955 priključili k LIP Pameče. S proizvodnjo so pričeli leta 1956 s 40 delavci. Žaga je imela en polnojarmenik, čez pet let so dobili še drugega. Glavna proizvodnja je bila še leta 1991 predelava hlodovine v žagan les, od leta 1957 pa izdelujejo tudi ladijski pod. Glavna surovinska baza za ta obrat so gozdovi v Koprivni, Javorju, Smrekovcu, Podpeci in drugod, hlodovino pa dobiva tudi od Kmetijske zadruge. V 70-ih letih je obrat postal TOZD Lesne Slovenj Gradec, Od 1.1.1991 je samostojno podjetje Lesna žaga Mušenik; avgusta 1991 je imel 40 zaposlenih.

Tovarna pohištva Prevalje se je razvila iz parne žage, ki jo je v letih 1922-24 postavila delniška družba "Korotan" in je leta 1934 šla v konkurz, njen lastnik pa je postal Maks Ličen. Leta 1943 jo je prodal Lesni predelovalni zadrugi na Prevaljah. Po vojni je bila kupčija razveljavljena, obrat pa nacionaliziran. 1.1.1961 so obrat priključili k LIP Pameče, v 70-ih letih je postal TOZD Lesne Slovenj Gradec in s 1.1.1990 samostojna delovna organizacija (Lesna tovarna pohištva Prevalje). Leta 1958 sta bila tu zaposlena 102 delavca. Glavni izdelek je bil rezan les. Leta 1954 je pričela obratovati še mizarska delavnica, kjer so izdelovali vse vrste pohištva (stavbno, sobno, kuhinjsko). Izdelovali so še ladijski pod, panelne plošče in drugo. V 80-ih letih je bil glavni proizvod stavbno pohištvo, ki ga je konec leta 1990 izdelovalo 244 delavcev.

Gozdarstvo Črna in Ravne sta bila do konca 80-ih let TOZDa Lesne Slovenj Gradec. V Črni je bila gozdna uprava, podjetje za izkoriščanje gozdov, ustanovljena leta 1936 kot "Začasna državna uprava" s sedežem v Ljubljani. Uprava je gospodarila z gozdovi, ki so bili v kraljevini SHS z zakonom razlaščeni. Skupno je bilo na območju Pogorevca, Smrekovca in Olševe 3.000 ha gozdov, delno posest grofa Thurna. Leta 1945 so površino povečali na 6.000 ha. Do leta 1955 je k njej sodila tudi žaga Mušenik. Leta 1969 je obrat Črna obsegal 8.215 ha gozdov v družbeni lasti in 4.558 ha v zasebni lasti. Njegova osnovna naloga je bila skrb za gozdove s stališča gojenja, varstva in izkoriščanja. Poleg tega je gozdno gospodarstvo zgradilo številne gozdne ceste tudi v najbolj oddaljenih krajih. S 1.1.1976 je prodajo lesa iz zasebnih gozdov prevzelo Gozdno gospodarstvo Slovenj Gradec TOK Gozdar Ravne, ki je s 1.10.1989 postal samostojno podjetje; avgusta 1991 je zaposlovalo 23 delavcev. Gozdarstvo Črna skrbi za družbene gozdove, avgusta 1991 pa je imelo 105 zaposlenih.

Instalater Prevalje ima korenine v obrtni delavnici kleparja Vidalija, ki je umrl pred drugo svetovno vojno. Delavnico sta posodobila Kavtičnik in Cigler ter jo prenesla v Križnikov hlev. Zaradi potreb po različnih obrtnih dejavnostih je leta 1952 prerasla v kleparsko instalatersko podjetje, "Kleparstvo in vodovod". Podjetje so zaprli leta 1957 in ga priključili k tovarni pil. 1.9.1958 se je podjetje osamosvojilo, njegove osnovne dejavnosti so bile kleparstvo, krovstvo, vodovodne in toplovodne instalacije, stavbno ključavničarstvo, instalacija elektrike in vodovodov. Kot takšno je imelo podjetje še leta 1991 119 zaposlenih.

Na Prevaljah je od leta 1971 obrat Tekstilne industrije Otiški Vrh **DE Konfekcija**. Stroje so dobili od firme Schulte-Dickhof iz Horstmara na Vestfalskem, ki je tudi njihov poslovni partner. Sprva so izdelovali predvsem hlačne nogavice, dnevno po 100.000 kosov, vso produkcijo so poslali v Zvezno republiko Nemčijo. Dve leti pozneje so obrat povečali, tako da je bilo zaposlenih 400 žensk in 17 moških. V 80-ih letih so začeli šivati tudi konfekcijo, avgusta 1991 je bilo 222 zaposlenih.

Gradis gradbeno podjetje Ravne je bilo ustanovljeno leta 1947, njegova osnovna naloga so bile nove graditve. V njem so se zaposlili večinoma delavci iz drugih republik, Medžimurja in Prekmurja. Zgradili so obrate v železarni, stavbe na Čečovju in Gramoznici, gimnazijo, športni park z domom telesne kulture na Ravnah, osnovne šole na Ravnah in na Prevaljah, hotel Planika v Črni, večino novih stavb v Žerjavu, samske domove v Dobji vasi in druge stavbe. V 70-ih letih je podjetje bilo TOZD Gradisa Ljubljana, od 1.7.1990 pa je samostojno podjetje, ki je imelo leta 1991 263 zaposlenih.

Stavbenik Prevalje je gradbeno podjetje, ki je bilo prvotno obrat rudnika Mežica, od katerega se je leta 1955 odcepilo kot Rudarsko gradbeno podjetje Mežica in je potem v rudniku opravljalo samo še vzdrževalna dela. Naslednje leto so podjetje preimenovali v Stavbenik, 1.1.1959 pa se je združilo z Gradbenim podjetjem Prevalje.

Tovarna rezalnega orodja (TRO) se je razvila iz obrtne delavnice Ignaca Urbancla, ki je v 30-ih letih izdeloval pile. Podjetje so ustanovili leta 1947 in večinoma izdelovali pile večjih dimenzij. Leta 1960 so zgradili mehanično delavnico in začeli izdelovati orodje za obdelavo lesa, leta 1969 pa je stekla proizvodnja krožnih žag. TRO so v 70-ih letih priključili k Železarni Ravne in je postala njen TOZD. Od leta 1990 je samostojno podjetje, avgusta 1991 je bilo zaposlenih 366 delavcev.

"KORATUR" – Koroško prevoznništvo in turizem – je osnovna sredstva za prvo prevozniško podjetje pridobilo s prevoznim parkom rudnika Mežica, ki je imel svoje avtomobile že pred drugo svetovno vojno. Po njej je povečal

število avtomobilov (avtobusov in tovornjakov), leta 1956 je prevozni park rudnika dobil v upravljanje še avtopark Krajevnega podjetja Črna ter pričel prevažati razen delavcev še druge potnike v dolini. Tri leta pozneje je prevzel še avtobuse železarne Ravne in Komunalnega podjetja Slovenj Gradec. 1.1.1961 so iz avtotransporta rudnika Mežica ustanovili poslovno enoto Ljubljana transport. Do leta 1964 je enota imela svoje garaže, delavnice in poslovne prostore v Žerjavu, potem pa so delavnice zgradili na Prevaljah. Leta 1965 se je enota preimenovala v podjetje Viator, v njem pa je delovalo pet ekonomskih (poslovnih) enot: potniški, tovorni promet, delavnice Prevalje in Slovenj Gradec ter turizem Prevalje. Od leta 1969 je delovala še enota za gostinstvo, ki je odkupila in prevzela v upravljanje nekatere gostinske lokale v občini in zunaj nje. Njihova želja je bila združiti vse družbeno gostinstvo v Mežiški dolini. V 70-ih letih so ekonomske enote postale TOZDi, ki so se desetletje pozneje pričeli osamosvajati, tako da sta v podjetju ostala samo še tovorni in potniški promet. Do junija 1990, ko se je podjetje osamosvojilo, je bilo v SOZDu Integrala DO SAP Ljubljana kot TOZD Promet.

LEK Ljubljana DE Dren Prevalje je začel obratovati v okviru Tekstilne Otiški Vrh, Konfekcija Prevalje. 1.7.1978 je postal TOZD LEKa Ljubljana, leta 1990 pa njegova delovna enota. Glavni izdelek je zobna protetika (ivolek, dental), ob njej pa še nekaj antibiotikov. Septembra 1991 je bilo 125 zaposlenih.

Servisno **pralnico perila** so na Ravnah dobili leta 1961, delovala je kot servis pri krajevni skupnosti, od leta 1965 je samostojno podjetje. V začetku 80-ih let so zanjo postavili samostojno stavbo. Sredi leta 1991 je bilo v njej 17 zaposlenih.

Septembra 1971 so v okviru "Kino Peca" na Prevaljah ustanovili manjšo tiskarno (grafični oddelek) za tiskanje raznih obrazcev, tiskovin, manjših plakatov, prospektov in drugih grafičnih izdelkov. Iz te zasnove so leta 1975 ustanovili tiskarno **Grafika Prevalje**.

Gozdarstvo

V 17. in 18. stoletju so tukajšnji les uporabljali predvsem za fužine in rudnike svinca ter za pridobivanje oglja. Kmetje so v gozdu najpogosteje iskali stavbni les, kurjavo in steljo, v njih so imeli tudi pašnike. Vse do druge polovice 19. stoletja je bilo gozdarstvo bolj ali manj le dodatek glavnima gospodarskima dejavnostima v kmetijstvu, živinoreji in poljedelstvu. Kmetje, zlasti v zgornjem delu doline, so v gozdu delali novine in frate vse do konca 50-ih let. V gozdovih grofa Thurna in večjih veleposestnikov je bil običajen način sečnje goličenje. Za novine so nekaj časa izkoriščali tudi goličje, nato pa so ga

pogozdili s čistimi smrekovimi nasadi. Iz načrtnega pogozdovanja goličav, planinskih pašnikov in frat so nastali večinoma enodobni, delno pa tudi monokulturni gozdovi.

V spodnjem delu doline se je uveljavilo prebiralno gozdarstvo. Zaradi manjših površin so kmetje z gozdom gospodarili racionalno. Sekali so le manjše količine za domače potrebe in nekaj za prodajo. Pri sečnji so izločali bolna drevesa in skrbeli za mlado rastje.

Naravni gozdovi so bili precej izrinjeni z nekdanjih goličav, novin, pašnikov in planin. Od drevesnih vrst sta najbolj nazadovali bukev in jelka. Močno je nazadoval ali pa povsem zginil gorski javor, ki je bil nekdanj precej razširjen in je uspeval od dna doline do zgornje gozdne meje. Na škodo drugih drevesnih vrst se je najbolj razširila smreka, ki je imela vedno prednost pri umetni gojitvi. Med Peco in Uršljo Goro je razširjen macesen. Rdeči bor se je kot malo zahtevna drevesna vrsta razširil na opuščeni pašnikih.

V novejšem času gozdovi v Mežiški dolini propadajo zaradi vse bolj onesnaženega zraka. V 20. stoletju sta bili na obravnavanem območju dve "lokalni" plinski območji, v Žerjavu in na Ravnah. Leta 1933 je v Žerjavu znašala površina poškodovanih gozdov približno 200 ha, do leta 1985 pa v občini 6.000 ha. Na Ravnah so se razmere zboljšale v zadnjih dveh desetletjih, ko so v železarni kot kurivo začeli uporabljati plin. Prvo rjavenje smrekovih krošenj na večjih površinah se je pokazalo predvsem spomladi leta 1985 po zelo mrzli zimi. Obolenost je bila najprej opazna v okolici Črne in navzdol do Poljane, pozneje pa tudi v višjih legah in po stranskih dolinah. Obolenost so opazili v Koprivni do Šumela, v Bistri do Osojnika in na Ludranskem Vrhu do Najevnika. V Javorju in na Polovcu pa niso mogli ugotoviti prave meje obolenosti, ker se orumenelost vleče navzgor do Slemena in čez. Skoraj hkrati so se poškodbe pokazale okrog Uršlje gore.

Po površini je bilo v občini leta 1890 18.352 ha gozdov, leta 1962 21.026 ha ali 69,25 % celotne površine, leta 1986 pa 22.641 ha, od tega je bilo 10.883 ha v zasebni lasti in 11.758 ha v družbeni lasti. V primerjavi z letom 1890 se je površina gozda povečala za 23,3 %.

Od druge polovice 19. stoletja do konca druge svetovne vojne so imeli največ gozdnih površin grofje Thurni. Konec stoletja je Thurn v Mušeniku postavil žago, že desetletje prej pa je imel žagi v Črni in Mežici. Leta 1922 je na Ravnah, ločeno od Thurnovega posestva, začela delovati gozdna uprava grofov Thurnov za posestva na območju Raven, Mežice, Prevalj, Slovenj Gradca in Radovljice.

Gozdarstvo je pomembna gospodarska dejavnost, zlasti za kmete v zgornjem delu doline. (Riža za les v Bistri po prvi svetovni vojni; original hrani Janez Rifl, Prevalje; rep. fototeka DM št. 7326).

Po drugi svetovni vojni so občinski in z agrarno reformo odvzeti gozdovi postali splošno ljudsko premoženje. Gospodarjenje s temi in gozdovi državne lastnine je šlo preko najrazličnejših oblik. Do enotnega usmerjanja je prišlo šele v drugi polovici leta 1963. V prvih povojnih letih so zlasti v zgornjem delu doline sekali skoraj dvakratni letni prirastek, pri delu pa so sodelovale delovne brigade, ki so prebivale v Črni.

Leta 1990 sta z gozdovi na tem območju gospodarila Gozdarstvo Črna (družbeni gozdovi) in Gozdar Ravne (zasebnimi gozdovi). Obe organizaciji sta opravljali gozdno gojitvena in varstvena dela ter sečnjo, izdelovali sta in spravljali gozdne sortimente, vzdrževali gozdne prometnice, gradili vlake in opravljali druga dela. Pri Gozdarstvu Črna je mehanizirano skladišče v Črni. Z majhno površino gozdov gospodari še Kmetijska zadruga Prevalje.

Les so običajno spravljali pozimi po snegu, na saneh ali celo leto po poteh in kolovozih, tudi po talnih drčah po snegu ali zemlji. Prav tako so spravljali les po vodi. V 60-ih in 70-ih letih tega stoletja so zgradili večino gozdnih cest, kar jim je omogočilo spravljanje lesa s kamioni in traktorji. V strmih območjih uporabljajo tudi razne vlečnice in žične žerjave.

Do razvoja lesne industrije po drugi svetovni vojni so les večinoma predelali na žagah, deloma so ga v gozdu obtesali v tramove in tirne pragove. V 80-ih letih so nekaj lesa izvozili, večino pa so ga predelali na žagah in v lesni industriji.

Trgovina

Prebivalci Mežiške doline so na sejmih lahko kupili to, česar niso mogli pridelati v kmečkem gospodarstvu. Na sejmih so kmetje prodajali in kupovali živino in drobnico, kupovali blago in razne druge predmete. V času kraljevine SHS so na sejmih prodajali obleko, čevlje, manufakturo in galanterijo, otroške igrače, slaščice, domače in južno sadje, zelenjavo, jajca, konzervirane ribe, pečen kostanj, klobase, kruh, mleko, maslo in sočivje. Pestra ponudba različnih izdelkov in pridelkov je tudi na današnjih sejmih, prevladujejo pa konfekcijski izdelki, razni modni dodatki in zlasti plastične igrače.

Po zgraditvi železnice (1863) skozi dolino je vzcvetela **trgovina z lesom**. Pred tem so kmetje prodajali les rudnikom, fužinam in železarnam. V drugi polovici stoletja so ga začeli izvažati, zlasti na Hrvaško. V prodajno verigo so se vključili lesni trgovci, ki so pogosto bili veliki kmetje in so imeli še svoje žage. Konec prejšnjega stoletja je bilo v dolini 15 lesnih trgovcev, v času kraljevine SHS pa 26. Eden največjih lesnih trgovcev je bil konec 19. stoletja Franc Lahovnik na Prevaljah. Les je kupoval po celi dolini, največ pa v njenem zgornjem delu. Na Prevaljah je odkupoval tudi lesno skorjo, ki so jo predelano uporabljali za strojenje kož. Večina trgovcev je imela zaposlene ljudi za kupčevanje in sklepanje pogodb s kmeti, svoje gozdne delavce in prevoznike.

Lesni trgovci so največkrat kupovali samo les, v kriznem obdobju konec stoletja in v 30-ih letih 20. stoletja pa tudi cele kmetije. Les so kupovali "na panju". Trгоvec je dobil svoje delavce, ki so drevesa podrli in spravili les do žage. Gozdne delavce so v zgornjem delu doline po prvi svetovni vojni

imenovali "Kranjci", ker je večina teh prihajala s Kranjskega in Primorskega. Nekateri kmetje pa so zaradi ugodnejše cene sami spravljali les do voznih poti in tako nekoliko več zaslužili. V 19. stoletju so gozdni delavci prihajali tudi iz Italije.

Ves les, namenjen izvozu, so s konjsko vprego prepeljali do železniške postaje na Prevaljah, na veliko lesno skladišče, kjer so les nalagali na železniške vagonne.

Po drugi svetovni vojni je lesno trgovino prevzela Kmetijska zadruga oziroma njihov sektor za gozdarstvo. Kmetje so v 80-ih letih prodajali les prek Kmetijske zadruge, kjer so zaradi tega imeli določene olajšave pri nakupu drugega materiala (npr. goriva). Večino lesa so prodali prek Gozdarstva Črna, z lesom iz zasebnih gozdov pa trguje Gozdar Ravne.

Ob močnem in hitrem gospodarskem razvoju v prejšnjem stoletju so podjetja morala poskrbeti za oskrbo s hrano za svoje delavce. Iz druge polovice stoletja so znani **magazini**, kjer so delavci kupovali večinoma živila (moko, sladkor, kavo,...). Magazine so imeli rudnik Mežica, premogovnik Leše, železarna Prevalje in jeklarna Ravne (Guštanj). Upravljali so jih uradniki podjetja, konec stoletja pa so jih nasledile konzumne trgovine. V njih so delavci lahko kupovali "na kredo". Vso kupljeno blago je trgovec stranki zapisal v knjigo, dolg pa je poravnala ob plači. Če je bila trgovina tovarniška, so delavcu dolg odtegnili pri plači. Seveda pa so delavci v glavnem morali kupovati v trgovinah podjetja, ker bi v nasprotnem primeru lahko ostali tudi brez službe.

Pred drugo svetovno vojno je bila navada, ki jo imajo nekateri še v začetku 90-ih let, da so enkrat na mesec, navadno ob plačilnem dnevu, kupovali večje količine živil, so "basali". Kmetje iz odmaknjenih in oddaljenih krajev so redno "basali" pred zimo in spomladi.

Tudi v zasebnih trgovinah so stranke lahko kupovale na kredo. Ker so največkrat prodajali mešano blago, so v njih lahko kupili skoraj vse. Vsaka trgovina pa je imela stalne stranke, katerim so trgovski pomočniki, vajenci ali blapci kupljeno blago pripeljali tudi na dom.

Zaradi preskrbe z živili je bila leta 1885 v Mežici ustanovljena Gospodarska zadruga Mežiške doline, ki je imela trgovino z živili še pred prvo svetovno vojno. Konec prejšnjega stoletja so bile trgovine z živili v Črni in v Mežici. V Farni vasi je bila trgovina z južnim sadjem in na Ravnah z moko. Po prvi svetovni vojni so posamezni kmetje začeli trgovati s poljedelskimi in gozdnimi pridelki, z živino in mesnimi, mlečnimi izdelki ter jajci. S trgovino kmetijskih pridelkov v malem se je ukvarjal Jurij Cvitanič s Tolstega Vrha, z gozdnimi in poljedelskimi pridelki ter mastjo v dozah Josip Plešivčnik s Fare, z lesom in "deželnimi pridelki" (kmetijskimi pridelki) pa Simon Mihev iz

Podpece. S čebelami, medom in voskom je trgoval Pavel Senica iz Šentanela, z ovčami Viktor Kramolc iz Šentanela, z govedom, drobnico in svinjami Franc Hrast s Poljane ter s konji, govedom in ovčami Jožef Plešivčnik iz Dobje vasi. Pridelke so prodajali predvsem večji kmetje, ki so imeli okrog 30 ha zemlje, in če niso imeli drugega, so prodali ves oves, da so pokrili svoje tekoče izdatke.

Že v prejšnjem stoletju je bilo uspešno trgovanje s pijačo. Predvsem v industrijskih naseljih Mušenik, Ravne in Farna vas so bile trgovine z žganimi in alkoholnimi pijačami. V njih so prodajali različna žganja, vino in pivo.

Konec stoletja sta Johan Grančnik v Tolstem Vrhu in Kozmos Schuetz v Kotljah prodajala kisl oziroma mineralno vodo. Tolstovrška slatina je bila tako znana, da so jo pili celo na dunajskem dvoru. Pripisovali so ji veliko zdravilno moč in jo priporočali kot izborno zdravilo za katar v grlu, pljučih, želodcu in črevesju, za želodčni krč, zaprtje, boleznι ledvic in mehurja ter pospeševanje teka in prebave. Leta 1896 je dobila odlikovanje na mednarodni razstavi v Innsbrucku in 1899 še na Dunaju na zdravstveni razstavi. Že po prvi svetovni vojni se je njena prodaja omejila in tudi prenehala (lastnik Andrej Oset je kmetijo prodal in se odselil v Slovenj Gradec). V 50-ih letih je zaradi graditve nove ceste Ravne – Dravograd izvir usahnil.

V Kotljah je še zdaj izvir kisle vode, ki pa jo zaradi premočnega okusa po žveplu le še redki pijejo, večina obiskovalcev pa jo vsaj poskusi. Vrelec je bil znan v prejšnjem stoletju, ko je tudi postal pomemben. V drugi polovici prejšnjega stoletja je Steinhaeubl zgradil zdravilišče in prizidek polnilne in eksportne naprave za vodo. Konec 19. stoletja je bil lastnik Rimskega vrelca Kozmos Schutz. Hotuljska kislā voda je bila znana kot najboljša namizna voda po vseh restavracijah v Celovcu, Gradcu in na Dunaju, kjer so jo prodajali celo v lekarnah. Tik pred prvo svetovno vojno so vagonsko pošiljko poslali tudi v Ameriko. Obe kislι vodi so uporabljali kot pijačo okoliški kmetje, zlasti v času žetve, ko so jo mešali s sadjevcem. V 60-ih letih so to navado opustili.

Konec 19. stoletja so bile trgovine z usnjem na Ravnah in Prevaljah. Po prvi svetovni vojni pa po ena v Črni, na Prevaljah in Farni vasi. Znan je bil trgovec Leopold Filipovski na Prevaljah, ki je poleg usnja prodajal še železnino.

Po prvi svetovni vojni so v trgovinah začeli prodajati galanterijsko blago, špecerijo in manufakturo.

S trgovino so se tako v 19. stoletju kot po prvi in še po drugi svetovni vojni ukvarjali tudi posamezni obrtniki, ki so pač morali prodati svoje izdelke: lončarji, mizarji, peki, slaščičarji, kovači.

Po drugi svetovni vojni je zaradi nacionalizacije trgovin prišlo do sprememb, zlasti v lastništvu, manj pa v načinu kupovanja. Še vedno so kupovali na "kredo". V higienskem in estetskem pogledu se te predvojne trgovine niso spremenile vse do 80-ih let, ko že niso več ustrezale predpisom. Leta 1964 je bilo v trgovini in gostinstvu zaposlenih 500 prebivalcev, leta 1979 916, šest let pozneje pa 688.

Ljudje so trgovali tudi neposredno. Kmetje v bližini delavskih naselij so prodajali delavcem mleko, mlečne izdelke, jajca, mošt in sadje. Zlasti za mleko so imeli kmetje (tudi še konec 80-ih let) stalne "konte". Oddaljenejši kmetje so občasno nosili določenim strankam mlečne izdelke: skuto, maslo, smetano, sir, jajca in med. Za dobljeni denar so v trgovini kupili sladkor, sol in potrebno ostalo blago.

Po letu 1918 je znano **tihotapljenje** nekaterih živil in živine čez državno mejo z Avstrijo. Za tihotapljenje živine so bili primerni planinski kraji, ki ležijo ob državni meji, kjer so čez vse leto pasli živino. Zelo primerna je bila Koprivna, kamor so dajali živino past tudi kmetje iz doline, bila pa je tudi prometna povezava z Avstrijo. V Avstrijo so poleg živine spravljali še moko, v Jugoslavijo pa sladkor, saharin, petrolej, vžigalnike in kresilne kamenčke. Tudi po nakupih so obmejni prebivalci, zlasti iz Koprivne, raje hodili v Avstrijo, kjer so lahko kupili več kot v Čmi. Občina leži v obmejnem območju in je tu v zadnjih dvajsetih letih živahna maloobmejna trgovina. V 70-ih letih so v Avstriji kupovali zlatnino, tehnične izdelke in čevlje, desetletje pozneje pa poleg tega še kavo, sadje, čistilna sredstva, čokolado. V 60-ih in 70-ih letih so v dolino prihajali kupci iz sosednje Avstrije. Kupovali so predvsem cigarete, boljše alkoholne pijače in oblačila. Zanje so v drugi polovici 80-ih let postavili brezcarinski trgovini, eno na Čečovju in eno na mejnem prehodu Holmec.

Turizem

V gospodarskem pogledu postaja turizem vedno pomembnejši. Vezan je na gostinsko dejavnost, zadnja desetletja pa se močno povezuje s športno in rekreativno dejavnostjo ter z raznimi prireditvami, kulturnimi in naravnimi znamenitostmi. Tako tudi v bodoče načrtujejo razvoj stacionarnega in športnega, ob tem pa še kmečkega in zdraviliškega turizma. Osnove današnjim usmeritvam pa so naravne razmere in pretekla prizadevanja različnih društev za zgraditev nekaterih športnih objektov.

Najpomembnejše zimsko turistično središče je bilo v začetku 90-ih let Mežica, kjer so na bližnjih pobočjih hribov obsežna smučišča s sedežnico Štalekar, vlečnicama Gmajna in Jesenik z zmogljivostjo 2000 smučarjev na uro. Urejeno imajo še sankiško progo, naravno drsališče in smučarsko tekaško

progo 5-10 km. Drugo pomembno športno-turistično središče je Ivarčko jezero, kjer so delavci železarne Ravne v začetku 80-ih let uredili rekreacijski center z urejenimi športnimi igrišči, prostori za oddih, sončenje in plavanje. Od leta 1987 tu deluje še nova sedežnica do Ošvena pod Uršljo Goro, znanega zimskoturističnega središča, kjer prirejajo tudi FIS tekmovanja.

Smučišča so še v pogorju Pece, v Črni, na Lešah, na Klemenovem Vrhu, v Kotljah ob Rimskem vrelcu. V Dobji vasi je 5 skakalnic (8, 12, 20, 30, in 52 m), od teh sta dve (12 in 30 m) prevlečeni s plastično snovjo.

Za potrebe gostov so v povojnem času zgradili hotele v Črni, Mežici in na Ravnah, v Kotljah na Rimskem vrelcu pa nameravajo oživiti zdraviliški turizem.

Prek Koprivne v Solčavo je bila pred prvo svetovno vojno priljubljena planinska pot, ki jo je trasiral Ivan Hojnik, pri katerem so se pogosto ustavljali njegovi znanci in prijatelji. (Ivan Hojnik s prijatelji okrog leta 1930; foto Ivan Hojnik; original hrani Simon Polanšek (Lipold), Koprivna; rep. fototeka DM št. 5589).

V 70-ih letih so v občini začeli razvijati kmečki turizem, ki je najbolj uspel v Šentanelu, kjer se skoraj vsa vas ob kmetovanju ukvarja še s turizmom. Leta 1985 je bilo v občini 11 turistično usmerjenih kmetij, ki so skupno razpolagale

s 37 sobami. 6 kmetij je bilo v Šentanelu, po ena pa na Dolgi Brdi, Lešah, Breznici, Jamnici in Uršlji Gori. V prihodnje načrtujejo razvoj te oblike turizma v Topli, Koprivni, Bistri, Javorju in pod Uršljo Goro. Tu so predvsem samotne kmetije, obdane z gozdovi, in hkrati primerne za krajše ali daljše izlete v okolico.

Preko Mežiške doline potekajo poti planinske transverzale. Planinski turizem se razvija zlasti zadnja desetletja, ko postaja vedno množičnejši.

Glavne turistične prireditve so bile ob koncu 80-ih let v Kotljah vsakoletna smučarska tekaška prireditev "Po poteh 14. divizije", v Mežici Zimski turistični teden, v Črni Koroški turistični teden in tek Kralja Matjaža.

Za razvoj turizma v občini so pred drugo svetovno vojno skrbela planinska in olepševalna društva, zdaj pa Koroška turistična zveza in turistična društva Črna, Mežica, Šentanel in Kotlje.

Leta 1961 je podjetje Ljubljana transport ustanovilo turistični poslovalnici na Ravnah in v Črni. Slednjo so ukinili v začetku 70-ih let. Naloga turističnih poslovalnic je bila skrbeti tudi za inozemske izlete z aranžmaji. V 70-ih letih je urad na Ravnah prevzel Izletnik Celje, v 80-ih Integral, od 1990 pa Koratur.

V 70-ih letih se je v velikih delovnih organizacijah, pozneje pa tudi v manjših, začel razvijati sindikalni turizem. Železarna Ravne je leta 1955 kupila počitniški dom v Portorožu, ki je postal središče letovanja delavcev iz železarne. Zaradi izmenjave z drugimi delovnimi organizacijami pa lahko njeni delavci letujejo v drugih krajih. Konec 70-ih in v začetku 80-ih let so počitniške prikolice za letovanje svojih delavcev kupile tudi manjše delovne organizacije.

Po nastanku državnih meja lahko govorimo tudi o mednarodnem turizmu, ki zadnja desetletja postaja vse pomembnejši. Leta 1960 je bil z Avstrijo sklenjen sporazum o obmejnem prehodu, s katerim je bil dovoljen prestop meje z obmejnimi prepustnicami. Leta 1964 je mednarodni mejni prehod Holmec prestopilo 11.217 ljudi. Največ tujih gostov je v občino prišlo iz Avstrije, Nemčije, Francije in Italije. Leta 1966 je mejo na Holmcu prestopilo 6.385, v Mežici (na Rehtu) 1.765 in na železniški postaji Prevalje 1.467 avstrijskih državljanov. Leta 1985 je mejni prehod Peca prestopilo 212, maloobmejni prehod Mežica (Reht) 41.059, maloobmejni prehod Prevalje (železniška postaja) 78.921 in mejni prehod Holmec 1015.578 ljudi.

Leta 1963 je bilo v občini 9.458 gostov, od tega 8.788 domačih in 670 tujih. Leta 1985 je bilo število gostov 18.256, nočitev 48.937, od tega domačih 46.152 in 2.785 tujih.

Gostinstvo je imelo leta 1985 6.632 sedežev (pri zasebnikih 1.791), 548 stalnih in 89 začasnih ležišč (pri zasebnikih 79 stalnih in 10 začasnih). V gostinstvu in turizmu je bilo zaposlenih 390 ljudi.

Lov in ribolov

Z lovom in ribolovom so se na tem območju ukvarjali že v srednjem veku. V letih po drugi svetovni vojni pa so zaradi onesnaženosti reke Meže ribarili le v potokih.

V 16. stoletju sta bila lov in ribolov regala deželnega kneza. Kolikor ni sam izvajal teh pravic, je lahko lovil in ribaril zastavni gospod. V Mežiški dolini je zastavne pravice imelo gospostvo Pliberk. Lov in ribolov sta bila tlačanska obveza.

V 16. stoletju so lov delili na veliki in mali. K prvemu so šteli lov na jelenjad, srnjad, medvede, divje prašiče in gamse. Veliki lov so smeli oziroma morali opravljati kmetje, ki so imeli posest v zakupu po zakupnem pravu, zlasti v okolici Črne. Plen so oddajali v graščino, za vsak odstrel pa so dobili odškodnino v mesu ali denarju.

Mali lov je gospostvo dajalo kmetom podložnikom v zakup, če sami niso lovili. Letno so ti kmetje smeli odstreliti le po enega zajca in eno lisico. Obseg enega zemljišča v zakupu je bil verjetno majhen, zemljišča pa številna.

V 19. stoletju so imeli lovno pravico veleposestniki, veliki kmetje in gozdni lastniki, vsi pa so imeli lastne lovne površine.

V kraljevini SHS so imeli svoj lov vsi, ki so imeli več kot 115 ha sklenjene površine ali pa so lovišča vzeli v zakup. Leta 1922 je bilo v okraju Prevalje (obsegal je še občino Dravograd) 48 zasebnih lovišč na 14.940 ha in 12 občinskih lovišč v zakupu na 13.508 ha. Eno lovišče zaradi neurejenih obmejnih razmer ni bilo urejeno. V Mežiški dolini so imeli lastna lovišča predvsem kmetje v zgornjem delu doline, medtem ko so bila v spodnjem delu zaradi male kmečke posesti v zakupu. Z lovom so se do druge svetovne vojne ukvarjali največ predstavniki višjega socialnega sloja. Za svoja lovišča so najemali lovske čuvaje, ki so najpogosteje izvirali iz nižjega socialnega sloja. Plačali so jim z denarjem ali pa jim prepustili določeno količino ulova. Lovci z lastnim loviščem so ulov obdržali, v primeru zakupa pa so lastniki dobili zakupnino. V zakup so lov pogosto jemali obrtniki in nekateri kmetje. Trgovec Puncengruber iz Črne je imel lov pri Mežnarju v Koprivni. Zanj je v času kraljevine SHS plačeval polovico davka na posest kmetije. V spodnjem delu doline so imeli lov v najemu pri večjih kmetijah. Kmet je dobil letno najemnino plačano z ulovom: 1 lisico, 1 srno in 1 zajca, kar je lovec (najemnik) ulovil več, je bilo njegovo. Takrat so morali vsi lovci imeti "lovne karte", ki so jih

kupili na občini za 15 dinarjev in so veljale eno ali več let. Obvezen je bil tudi orožni list.

Veliki kmetje so do konca druge svetovne vojne imeli lasten lov, drugi so ga dali v zakup. (Lovci pri Jastrovniku v Zelenbregu leta 1915; fototeka DM št. 311).

V vseh obdobjih so lovili tudi "raubšiči", za katere so bile predvidene kazni, vendar je bilo odvisno od lovskega čuvaja ali lastnika lovišča, koliko bo krivolovec kaznovan.

Po letu 1945 zasebnih lovišč ni več. Ustanovili so manjše lovske družine, ki so jih do leta 1948 združili v štiri večje. Reorganizacije lovskih družin so potekale vse do leta 1954. Od takrat je na območju občine 7 lovskih družin, celotno lovišče obsega 30.751 ha, med družine pa je razdeljeno po krajevnem načelu.

Naloga lovcev je bila skrbeti za divjad z gojitvijo in lovom. Takoj po drugi svetovni vojni je upadla številčnost visoke divjadi. Leta 1973 so imenovali Svet za gojitev divjadi Mežiškega bazena, kjer sodelujejo vse lovske družine in načrtujejo gojitev in lov na območju občine.

Divjad v tukajšnjih loviščih so jeleni, gamsi, srnjad, divji prašiči, zajci, lisice, veliki petelini in druge manjše živali. Še v začetku 19. stoletja so bili na Peci medvedi in volkovi.

Po drugi svetovni vojni je lov v okviru društev dostopen vsem, ki opravijo zahtevani izpit. Lov je postal predvsem razvedrilna dejavnost, do druge svetovne vojne pa je prinašal tudi dobiček.

Konec 16. stoletja je imela pravico do ribolova na reki Meži gosposka Pliberk, ki pa jo je, kolikor sama ni izvrševala teh pravic, dajala v zakup. Ribolov so za gospostvo izvajali njegovi stalni ribiči, ki so ji morali vse leto tedensko dajati en obed rib (24 rib), postrvi ali lipanov. Loviti so smeli le s trnkom in ne z mrežo.

V 19. stoletju so posamezniki imeli pravico do ribolova v Meži, prav tako po prvi svetovni vojni. Po drugi svetovni vojni v reki Meži od Žerjava navzdol ni bilo rib zaradi neprečiščene vode, s katero so izpirali rudo v rudniku Mežica. Konec 70-ih let so v rudniku uvedli tehnologijo čiščenja vode in spodnji del reke oživili, tako da so od leta 1982 lahko spet ribarili.

Leta 1954 so v Slovenj Gradcu ustanovili ribiško društvo, ki je delovalo tudi na območju občine Ravne in so ga leta 1970 preimenovali v Koroško ribiško društvo.

Leta 1989 so bile na območju občine lovne naslednje vode: reka Meža, razdeljena na Mežo I od izvira do Črne, Mežo II od Črne do Mežice, Mežo III od Mežice do Prevalj, Mežo IV od Prevalj do Raven, Mežo V od Raven do Otiškega Vrha (občina Dravograd), in potoki Koprivna, Topla, Šumc, Holmeški, Zelenbreški, Javorski, Jazbinski in Leški potok, Bistra, Barbarski graben in Kotulja. Reka Meža in njeni pritoki so izključno salmonidne vode, v katerih živi potočna postrv, v spodnjem delu Meže pa delno poribljena ameriška postrv.

Nabiralništvo

Ob robu gozda in v gozdovih uspevajo borovnice, brusnice, maline, gobe in drugi gozdni sadeži, ki so jih že v prejšnjem stoletju nabirali za pripravo hrane, kot zdravilo ali za prodajo. Iz borovnic so pogosto kuhali žganje in pripravljali "natek". Kot zdravilo so uporabljali "rdeče črnice", borovnice in bezeg. Nabiralništvo je bilo opravilo žensk in otrok, z njim so obogatili prehrano ali pa dodatno zaslužili, saj je bilo nabiralništvo za nekatere še v 80-ih letih dodaten vir zaslužka. S sadeži so najbogatejša območja Strojne, Šentanela, Brdinj in zgornji del doline.

Večina gozdov je bila v lasti grofa Thurna in Plajberške rudarske unije, zato so najemniki kmetij in drugi bili glede nabiranja odvisni od odločitve njihovih lastnikov. Leta 1911 je nadgozdarstvo v Mušeniku prepovedalo nabiranje jagod, borovnic in malin v grofovskih gozdovih in planinah. Kmetje z lastnim gozdom so sadeže nabirali pretežno v lastnih gozdovih, medtem ko so bajtarji

in podnajemniki za dovoljenje prosili kmečke gospodarje. Nabrano so v večini primerov morali odslužiti z delom. Za "pojak" borovnic, okrog 300 litrov, je morala ženska odslužiti dva dni. Nabrane sadeže so prodali ali iz njih "žgali" žganje, pogosto tudi kar pri kmetu.

V 60-ih letih so nekateri kmetje tujim nabiralcem, ki niti niso vprašali za dovoljenje, preprečevali nabiranje v svojih gozdovih. Kmetje še v začetku 90-ih let večinoma nabirajo vsak v svojem gozdu. Kadar gredo v sosedovega, ga prosijo za dovoljenje. V 80-ih letih so precej nabirali prebivalci urbanih središč, ki se niso ozirali na lastnike gozdov, pogosto pa so pobrali še nedozorele sadeže. Večina, ki želi v kratkem času nabrati veliko borovnic, uporablja "grablje". Do mesta z borovnicami ali gobami se večina pripelje z avtomobilom.

V 50-ih letih tega stoletja je za Slovenija sadje organizirano odkupovala gozdne sadeže Kmetijska zadruga. Za nabiralce so pripravili lesene 200 l sode za istovrstne sadeže in jih postavili v gozd. Leta 1988 je imela kmetijska zadruga "Trata" Prevalje organizirana odkupna mesta za Slovenija sadje na Selah, v Kotljah, na Preškem Vrhu, v spodnjih in zgornjih Brdinjah, ob Suhi-Ravne, v kmetijski zadrugi Ravne (trgovini), dve odkupni mesti na Čečovju (Ravne), na Prevaljah pri kmetijski zadrugi (trgovina) in na Prisojah, pri Štoparju, na Šentanelu, pri kmetijski zadrugi Mežica (trgovina) in kmetijski zadrugi Holmec, na Dolgi Brdi, v Črni, v Spodnjem in Zgornjem Javorju. Poleg teh je bilo še okrog šest odkupnih mest, kjer so odkupovali za Merx Celje, Hmezad Žalec, Emono TOZD Velika Nedelja, Ormož in za Drogo Portorož. V prvih letih so odkupili večino nabranih gozdnih sadežev. Odkup malin, ki so jih največ nabirali na fratah na Kozjem hrbtu na Uršlji Gori in v zgornjem delu doline, kjer pa so počasi zginjale, so opustili leta 1965. Zdaj v dolini ni več toliko malin, da bi se jih splačalo odkupovati. Leta 1975 je tudi zaradi cene postala zanimiva makedonska cepljena malina, ki jo lahko gojijo plantažno. V 70-ih letih so začeli odkupovati tudi črni ribez.

Do srede 70-ih let so sadeže klasificirali, borovnice v tri, gobe v dve klasi. Klase so bile plačilni razredi, po katerih so določili ceno za kilogram nabranih sadežev. Za prvo klaso so morale biti borovnice suhe, čiste, v pletenih košarah in z meglico. Sadeže v plastični posodi so uvrstili v tretjo klaso in jih prodali Talisu Maribor za izdelavo sokov. Gobe za prvo klaso so morale biti suhe, čiste in imeti klobučke v velikosti do 3 cm premera. Vse druge so uvrstili v drugo klaso.

Večino borovnic so še v 60-ih letih nabirali ročno, v času kraljevine SHS so uporabljali "rifl" in tudi "grable", prav tako še ob koncu 80-ih let. Leta 1990 so jih ročno nabirali le še redki in le v manjših količinah za domačo uporabo.

Za nabiranje velikih količin so zelo primerne “grable”, pri tem je ob borovnicah precej listja, ki ga očistijo s pomočjo velnika.

K nabiralništvu sodi tudi pripravlanje stelje in nabiranje suhljadi. Bajtarji in najemniki kmetij brez gozdov, so željo po nabiranju sadežev in priprave stelje morali nasloviti na gozdnega nadzornika. Leta 1892 je grofovski gozdni nadzornik v zgornjem delu doline prepovedal pripravo stelje iz smrekovih vej. Ker pa takrat ni bilo niti listja, so za steljo uporabili hojo. Najpogosteje so v Mežiški dolini steljo pripravljali iz iglavcev. Poleg tega so uporabljali še jesensko listje, ki so ga domov nosili v koših ali ga vozili in ga trosili pod živino kot samostojno steljo ali kot dodatek k drugi stelji. Kmetje brez ali z malo iglastega gozda so uporabljali listje, enako tudi bajtarji in delavske družine. Pomembno je bilo v pozni jeseni še nabiranje ali žetev suhe praproti, namenjene predvsem za nastilj mladim pujskom in rezanim prašičem.

K nabiralništvu lahko sodi tudi nabiranje stelje – praproti in listja, za pripravo stelje so potrebovali več ljudi. (Steljeraja pri Zabrniku v Strojni leta 1978; foto M. Makarovič; fototeka DM št. 7212).

Družine, ki niso mogle pridelati dovolj krme za svinje, so še dve desetletji po drugi svetovni vojni nabirale krmo ob močvirjih in ob robu gozda. Za koze in ovce so v poletnih mesecih za zimsko krmo nabirali in sušili zelene listnate

veje, največkrat hrastove in jesenove vejevnike. Še v začetku 90-ih let veliko ljudi v spomladanskem času nabira regrat in ga pripravlja za solato. Številni pa nabirajo zdravilne rože: šentjanževko, tavžentrožo, encijan, bezeg, kamilico, lapuh in druge. V začetku 70-ih let so zlasti otroci s krompirja pobirali koloradske brošče.

Promet

Promet je bil vezan na razvoj drugih gospodarskih dejavnosti. Tako je bila v 17. in 18. stoletju znana trgovina s štajerskim vinom, ki so ga skrivoma vozili na Koroško stran preko Valentijevega mostu pri Podklancu, kjer ni bilo nobenega mitninskega urada.

V 19. stoletju so zlasti v jeseni iz šoštanjске smeri preko Šentvida na Koroško tovorili žito, moko, slanino in med ter gonili govedo in prašiče. Po tej poti so prevažali tudi štajersko vino, tja pa železarske izdelke.

V času razvoja fužin, premogovnikov in lesne trgovine so tovorili izdelke in surovine po cesti iz Raven preko Valentijevega mostu do reke Drave. Od tod so tovor prevažali z žičnatim brodom čez Dravo in potem naprej po dravski cesti ali pa so ga s plitkami, splavi in šragami plavili po reki Dravi, ki je bila plovna vse do postavitve prvih elektrarn (leta 1918 je bila zgrajena falska elektrarna, ki pa je imela dvižno zapornico, skozi katero so spuščali splave). Sredi 19. stoletja je do Dravograda vsak dan vozilo 22 dvovprežnih voz. Za mostnino so morali tam plačati za vsakega konja 11 krajcarjev. Del tovara so preko Valentijevega mostu peljali skozi Slovenj Gradec do Celja.

Mnogo pomembnejša je bila v prejšnjem stoletju prometna povezava preko Pliberka do Loellinga, od koder so vozili surovo železo za železarno na Prevaljah. Vsak dan je bilo na cesti 150 konj, prevozniki pa so bili kmetje. Podjetje je še dodatno sklenilo pogodbe z zasebnimi prevozniki in si tako dodatno zagotovilo 80 konj, ki so bili vedno na razpolago. Poleg teh je bilo v železarni zaposlenih še veliko drugih voznikov, ki so dovažali oglje, drva, jamski les za Leše, apno in gradbeni material. Velika podjetja (železarne in rudniki) so problem prevoznitva reševala tako, da so sama imela nekaj parov konj in zaposlovala voznike. Rudnik Mežica je med prvo svetovno vojno v Srbiji kupil 200 bivolov za prevoz svinca iz Zerjava do Prevalj, a se jim tak prevoz ni obnesel. Kakšno leto so med prvo svetovno vojno svinec na saneh prevažali tudi ruski ujetniki.

V 19. stoletju so svinčevo rudo spravljali v dolino na saneh, na katere so naložili polne nahrbtnike in vreče, spodaj obšite s svinjsko kožo, imenovane "sakzugi".

Pri spravilu lesa so se poleg različnih vpreg in drč pogosto posluževali spravila po reki Meži in potokih. Grof Jurij Thurn oziroma njegov gozdni urad je leta 1885 dobil koncesijo za plavljenje hlodov in polen na potoku Jazbina in reki Meži do Torčeve žage za tri leta in od 1885-1886 še za plavljenje hlodov in polen na potoku Bistri do Cvelfarjeve žage pri Črni.

Po zgraditvi železnice skozi spodnji del doline in zaradi gospodarskih sprememb na prehodu stoletja je "furmanstvo" začelo zgubljati pomen. Še vedno pa je ostalo pomembna gospodarska dejavnost v zgornjem delu doline, kjer je bilo najbolj vezano na prevoz lesa in svinca. Prevoznništvo s konji in tudi voli se je ohranilo vse do uveljavitve tovornjakov. Zaradi prevoznništva so kmetje v bližini industrijskih obratov imeli več parov vprežnih konj, nekateri pa še zaposlene hlapce samo za prevažanje. Večina kmečkih gospodarjev se je s prevozništvom ukvarjala sama. Sezonski, zimski vozniki, so običajno opravili dnevno dve vožnji, če pot ni bila predolga. Po prvi svetovni vojni so iz Črne in njene okolice vozili les za grofa Thurna na žago v Mušeniku in za razne lesne trgovce, tudi za Veržuna v Dravogradu. Konjske vprege so zamenjali traktorji v 70-ih letih tega stoletja.

Na območju doline so v drugi polovici prejšnjega stoletja gradili ozkotirne železnice, ki bi jih lahko imenovali tudi "industrijski tiri" in so bili povezani z glavno železnico skozi dolino. Železniške tise so gradili v premogovniku na Lešah in v rudniku Mežica. Po njih so v prvem obdobju iz rovov vozili izkopani material v "huntih", ki so jih potiskali ljudje ali pa so za to uporabili konje. Z uvedbo elektrike so v Mežici uporabili električne lokomotive.

Železarna Prevalje je leta 1873 zgradila ozkotirno železnico od topilnice do rafinerije in do železniške postaje. Za dovoz premoga z Leš je že sredi prejšnjega stoletja zgradila cesto, v 70-ih letih pa še ozkotirno železnico s "preskokom". Prvi del je bil speljan do vzpetine nad Mežo, od koder je bila do Meže vzpenjača, od tod do kolodvora pa ravni tiri. Po njej so v zgornjem delu še pred prvo svetovno vojno vozili s konji, v spodnjem pa z lokomotivo. Čez Mežo so zgradili še železniški most, železnico na Leše pa so ukinili pred letom 1935.

Med prvo svetovno vojno so vojni ujetniki, predvsem Italijani in Rusi, gradili železnico s Prevalj do Poljane in jo dogradili leta 1918. Tri leta pozneje so jo podaljšali do Žerjava. 14 km dolgo železnico s Prevalj do Žerjava so opustili po veliki povodnji 13.3.1934.

Ozkotirno železnico za prevoz težkih tovorov so po drugi svetovni vojni zgradili v železarni na Ravnah. Obratovala je do srede 70-ih let, industrijski tir je do leta 1991 ostal speljan do odpremnega skladišča.

Rudniška železnica obratovala sol

Industrijski železniški tir so s Prevalj do Leš zgradili v drugi polovici 19. stoletja, do Žerjava pa leta 1921. (Tovorni vlak na progi iz Prevalj do Žerjava okrog leta 1930; fototeka DM št. 4904).

Za prevoz svinca do Prevalj je rudnik Mežica uporabljal tovornjake, zlasti po letu 1934. Po drugi svetovni vojni so prevoz tovorov s tovornjaki še povečali. Leta 1953 so imeli 8 tovornjakov za prevoz tovorov, za prevoz delavcev pa 3 avtobuse in tovornjak. Za pretovarjanje so na železniški postaji na Prevaljah uporabljali prevozni bager, pred tem pa so 50 kg težke svinčene plošče prekladali ročno.

V zadnjih dveh desetletjih večino tovora prevažajo z različnimi tovornimi avtomobili, nekaj pa še po železnici.

Izbrani kraji

Koprivna

V Koprivni je v prejšnjem stoletju prevladovalo kmetijstvo z živinorejsko-poljedelško usmeritvijo. Značilna velika kmečka posest se je tu ohranila do 90-ih let. Konec 19. stoletja je postalo pomembno gozdarstvo, živinoreja in poljedelstvo pa sta postali dopolnilni dejavnosti. Za takšno preusmeritev kmetijstva sta bili odločilni ugodna cena lesa in prehod kmetij,

zlasti velikih, v nekmečke roke. To je vplivalo na spremembo namembnosti zemljišč v korist gozdnih površin. V letih 1880-1900 je postal lastnik šestih kmetij s skupno površino 785 ha grof Thurn. Tri kmetije so obsegale nad 150 ha, tri pa med 60-100 ha. V času kraljevine SHS je v nekmečke roke prišla še kmetija v velikosti 114,47 ha. Grof Thurn je na pridobljenih posevstvih pogozdoval pašnike in travnike, po njem pa so se zgledovali drugi kmetje. Večina kmetij je bila leta 1988 kooperantov Kmetijske zadruge "Trata" Prevalje.

Kljub velikim kmetijskim površinam je obdelovalne zemlje v Koprivni malo. Vse do konca 50-ih let tega stoletja so jo dodatno pridobivali na fratah in novinah, kjer je bila rodovitnost boljša, obdelali pa so jih ročno. Tako frate pa tudi druge njive so v glavnem na strmih pobočjih. Šele v zadnjem desetletju so jih začeli orati s pomočjo vitla na traktorski pogon. Pred tem sta bili tako za oranje kot za prevažanje tovorov najpomembnejši volovska in konjska vprega.

Kljub temu, da je gozdarstvo postalo prevladujoča dejavnost, so bile kmetije večinoma avtarkične in so doma pridelovali, kar je uspevalo. Še v 80-ih letih so na večini kmetij sejali rž, ječmen, oves, krompir in različne okopavine. Lan so nehali sejati v 60-ih letih. V spodnji Koprivni pridelujejo tudi koruzo, v zgornjem delu pa ta ne dozori. Nasploh v zgornjem delu zaradi hudih zim, ki pogosto uničijo setev, sejejo največ jara žita.

Njive gnojijo s trdim hlevskim gnojem, zadnji dve desetletji pa dodajajo umetna gnojila. V zimskih mesecih so gnoj s sanmi spravili na njivo, spomladi pa so ga z vlačugami razvozili na manjše kupe in ga raztrosili. V 80-ih letih so ga razvažali s pomočjo traktorja. Pri uporabi škropiv so zaradi mnenja, da so škodljiva, previdni in jih ne uporabljajo pogosto ali v večjih količinah.

Na strmih njivah so po oranju spravljali zemljo s spodnjega na zgornji rob. Pogosto so jo nosili v koših, nekateri pa tudi vozili. Zgornji rob so gnojili močnejše, pri oranju pa pazili, da niso zemlje preveč spravili na spodnji rob. Pri oranju z vitlom je ta nevarnost manjša, ker obračajo zemljo na stran. Za oranje je večina še v začetku tega stoletja uporabljala ralo, ob koncu 80-ih let pa so orali s plugom. Zaradi strmega terena so nekateri še sadili krompir ročno.

Pri živinoreji sta bili pomembni govedoreja in ovčarstvo. Pred drugo svetovno vojno so na večini kmetij redili 20-30 glav govedi in 40-60 ovac. V 80-ih letih so imeli 10-20 govedi in do 30 ovac. V času kraljevine SHS so v vsej Koprivni imeli 60 parov volov, od tega so jih 30-40 parov letno prodali. Vsaka kmetija je imela po tri pare volov in enega konja ali dva para volov in dva konja. Leta 1988 niso imeli volov na nobeni kmetiji. V 80-ih letih je bila

govedoreja usmerjena predvsem v bikorejo in rejo plemenskih telic. Vsak kmet je imel še eno, dve ali več krav za potrebe po mleku. Ovce so konec 19. stoletja redili zaradi volne in mesa, prevladovala pa je solčavska pasma. Konec 80-ih let so redili največ nemške pasme z dolgo volno.

V prejšnjem stoletju je živinoreja temeljila na pašništvu, pasli so bike, vole in ovce. Do leta 1943 so na Lužah ob meji z Avstrijo kmetje skupno z avstrijskimi ograjevali pašnike, potem so to opustili. Od leta 1954 je šest kmetov imelo skupno pašo na najetem združnem zemljišču na Olševi in pri Prosencu v Bistri. Posamični kmetje so imeli lastne pašnike in so v pašo sprejemali živino dolinskih kmetov, tudi z Raven. Pred drugo svetovno vojno so pašnino plačali v obliki pridelkov, ki v Koprivni niso uspevali (jabolka, mošt). Bližnji kmetje so pašnino odslužili z delom v času košnje, žetve ali kadar je bilo potrebno. Živino so v planini pasli od srede maja do oktobra. V času kraljevine SHS so nekateri kmetje pasli po 20 govedu in 50-60 ovac. V zadnjem času pred letom 1990 so pasli predvsem bike in plemenske telice. Leta 1981 so v Koprivni ustanovili pašno skupnost in uvedli pašnino na glavo goveda. Pred tem so kmetijski zadruzi plačevali "pavšalno" najemnino za pašo. V 70-ih letih so prvi kmetje začeli pripravljati silirano krmo.

Pred prvo svetovno vojno so v Koprivni ustanovili pašno in živinorejsko zadruzo, ki je delovala še v času kraljevine SHS. Pri Lipoldu so redili plemenjake marijadvorske pasme in imeli merjasca. V letih 1956/57 je kmetijska zadruza organizirala odkup mleka, ki ga je iz Koprivne v Črno vozil Šoparjev Broz.

Pri živinoreji je potrebno omeniti še prašičerejo, saj imajo še v v začetku 90-ih let na vsaki kmetiji domače svinjsko meso in letno zakoljejo 2-3 ali tudi več prašičev. Pred drugo svetovno vojno so na nekaterih kmetijah imeli tudi po 30 prašičev (s pujski), na zimo pa so jih prodali ali zaklali. Reja prašičev je bila skrb gospodinje, na velikih kmetijah pa dekle svinjarice.

Sadjarstvo v Koprivni ni pomembna dejavnost. V spodnjem delu uspeva nekaj hrušk (tepk in rjavk) in jabolk (ledrovk), medtem ko v zgornjem dozori le češnje. Mošt so večinoma kupovali ali ga dobili kot plačilo za pašo. Namesto tega so za žanjice kupovali vino, ki so ga v Črno konec prejšnjega stoletja in še po vojni vozili Štajerci. Več kot s sadjarstvom so se ukvarjali s čebelarjenjem. Pri večini kmetij je čebelaril gospodar. Popvrečno so imeli 10-15 panjev, pri Lipoldu pa pred drugo svetovno vojno tudi po 100 kranjičev. Po drugi svetovni vojni čebelarjenje nima več takšnega obsega. Koprivna je primeren kraj za čebeljo pašo.

Gozdarstvo je najpomembnejša dejavnost za kmetije, ki imajo dovolj gozda. Po drugi svetovni vojni so ob agrarni reformi podelili obdelovalno

zemljo posameznim lastnikom. Gozda so jim odmerili le nekaj hektarov, kar jim v primerjavi s kmetijami s 100-150 ha gozda ekonomsko ne pomeni veliko. Kmetije z velikimi gozdnimi površinami in s 100 ali več kubično sečnjo letno živijo v glavnem od prodaje lesa. S poljedelstvom in živinorejo se ukvarjajo le za lastne potrebe.

Drevesa so do srede 50-ih let podirali ročno, potem so prvi začeli uporabljati motorke. Iz gozda so les spravljali ročno po rižah ali ga "štrafali" s konji (s Hude ravne, Olševe) ali volmi. Pri spravilu so pozimi uporabljali sani. Prevozniki lesa v dolino so prišli iz Kotelj, Prevalj in drugih nižinskih krajev. Njihov zaslužek je bil dober. Do druge svetovne vojne so les namenjen za gradbeništvo tesali, ker so le takšnega lahko prodali, v 50-ih letih so tesanje v gozdu opustili. V 80-ih letih so prodajali okrogel les v glavnem preko Lesne Slovenj Gradec in TOKa Prevalje. Obe organizaciji spravljata les s kamioni. Še pred drugo svetovno vojno so v Koprivno prihajali trgovci les odkupovat in so ga spravljali s svojimi drvarji. Po letu 1945 so gozdni delavci delali po dvanajst ur. Stanovali so v "olcarskih bajtah" ali v najeti sobi pri kmetu. Dobivali so "težke karte", na katere so lahko dobili vse, kar se je takrat dalo kupiti. Ker sami vsega niso mogli pojesti, so karte ali živež odstopili kmetu. Olcarske bajte so stale v gozdu, narejene iz štirih kolov in skorje za stene in streho ter z odprtim ognjiščem v sredini. Po letu 1960 so gozdarje začeli na delo voziti. Zanje so zgradili tudi nekaj stanovanj, večino v zgornjem delu doline.

Prvo žago je v Koprivni imel Lipold v prvi polovici prejšnjega stoletja. V času kraljevine SHS so les žagali še pri Šumelu, Jeklu, Pucu, Verdeltu, Kumru, Tekavu in Tevču. Žage so imele vodni pogon na veliko ali malo kolo. Leta 1947 so prepovedali rezanje lesa doma. Za vso Koprivno je ostala le žaga pri Šumelu. Po letu 1962 so obnavljali stare žage in jih preurejali na električni pogon; v 80-ih letih so si postavljali tračne žage, v katerih so rezali les v glavnem za lastno rabo.

V času kraljevine SHS je bil v Koprivni lesni trgovec Silvester Kogelnik. Sem so prihajali kupovat les od bogatih kmetov še Lahovnik, Vržun in Čepin, od zadolženih pa trgovec Čulk.

Svoj mlin je v 19. stoletju imela vsaka večja kmetija. Med prvo svetovno vojno so oblasti zaradi nadzora nad porabo moke zapečatile vse mline in le po naključju so enega spustile. Konec leta 1939 je v vsej Koprivni obratovalo 21 mlinov, vsak je mlet z enim parom kamnov. Z belimi kamni, "teharji", so mleli pšenico, s sivim, "rženim", pa oves in ječmen. Za mletje dobre krušne moke (ržene) so uporabili bel kamen na spodnji strani in sivega na zgornji. Kamne so dobili kar v kraju. V 60-ih in 70-ih letih so večino mlinov na vodni pogon

opustili ali pa jih preuredili na električni pogon. Nekateri so kamne prenesli tudi na skedenj. Kmeta Lipold in Ledrovč sta bila leta 1988 še edina, ki sta mlela na kamne, Lipold pa je mlél še na vodni pogon. Pri večini kmetij uporabljajo "šrotarje" za drobljenje koruznega ali ovsenega zrnja za svinjsko krmo.

Rokodelska dejavnost in hišne obrti so se dolgo ohranile. Še po drugi svetovni vojni so doma pridelovali lan, večina kmetij je doma imela tudi statve za tkanje, tkalce pa so dobili v štero. Še konec 80-ih let so na nekaterih kmetijah v zimskih večerih predli volno in pletli oblačila. Skoraj pri vsaki kmetiji je po drugi svetovni vojni bil kdo, ki je znal izdelati koše, košare, grablje in vile. Če takega človeka ni bilo, so potrebno pač kupili. Še po drugi svetovni vojni so sem prihajali moški, ki so pletli košare. Sodov niso dosti potrebovali, škafe pa je naredil kak moški. Običajno so bili to gozdarji, ki so poleti delali v gozdu, pozimi pa doma izdelovali različne lesene predmete. Še konec 80-ih let so v Koprivni nekateri znali nacepiti "šinklne" za strešno kritino. Doma so bili tudi krovci in mizarji. Manjše kovačije za hišne potrebe so kmetje imeli sami. Železne pluge so pred prvo svetovno vojno izdelovali kovači v Lužah, po njej so jih iskali v Črni in na Prevaljah; v 80-ih letih jih je izdeloval le še kovač v Trbonjah (Dravograd). Pred drugo svetovno vojno so v štero prišli čevljarji in piskrovezi, "klanfarji". Poklicni čevljarji so bili v Črni, v štero so prišli čevlje le popravljat. Kože (goveje, ovčje in svinjske) so pred drugo svetovno vojno kmetje dali strojiti usnarju na Ljubno, ki je ponje prišel na Blaževo (3.2.) v Solčavo in jih je vrnil 15. avgusta. Do okrog leta 1960 so krajanj nosili šivat razna oblačila h krojaču Prauhartu.

V bližini Lipolda proti zgornji Koprivni je Ivan Hojnik leta 1936 zgradil elektrarno s turbino 4,5 kW moči. Električno za razsvetljavo so imeli Lipold, Mežnar, župnišče in cerkev sv. Jakoba, Mežnar pa jo je uporabljal tudi za pogon mlatilnice in rezanje drv. Vsi uporabniki so elektrarno vzdrževali, opustili so jo leta 1961.

Gostilni sta v začetku tega stoletja imela Jožef Nečemer in Jožef Dežman, v času kraljevine SHS pa še Jožef Kolar. Od srede 18. stoletja je bila gostilna pri Mežnarju ob cerkvi sv. Jakoba. Ob njej so do leta 1903 v posebni stavbi, "opalti", prodajali tobak. Do leta 1922 so v gostilni prodajali samo vino, potem še pivo in žganje. Vino so v času kraljevine SHS dobivali s Štajerskega preko "Vinske zadruge". Do Lipolda so pijačo pripeljali s konji, naprej do Mežnarja pa s štirimi pari volov. Pozimi so uporabljali sani. Ob nedeljah so prodajali golaž ali kislo juho. Pred prvo svetovno vojno so imeli gostilno tudi pri Kumru. V času kraljevine SHS je v župnišču imel gostilno župnik Ivan Hojnik. K njemu so stalno prihajali politiki iz vrst Slovenske ljudske stranke (Alojz

Kuhar, dr. Korošec in drugi), ki so tod planinarili in se potem pri njem ustavili in razpravljali. Ker jih je vedno gostil, ga je kuharica prisilila, da je odprl gostilno in jim zaračunal stroške. Hojnika so leta 1941 izselili Nemci, dve leti pozneje je umrl v taborišču.

Leta 1989 je bila gostilna pri Šumelu in planinska postojanka pri Pucu. Pri Mežnarju so leta 1988 opustili bife. Od leta 1964 do konca leta 1976 so imeli gostilno pri Jeklu (druga najvišje ležeča kmetija v Sloveniji). Podjetje Merx je prostore najelo, delali pa so domači. Sem so prihajali večinoma tuji gostje (Avstrijci, Švicarji, Francozi) in številni so bili stalni gostje.

S konji so vozili tovore na daljše in krajše razdalje, pripravniki pa so bili tudi za kmečka dela. (Vprežen konj pri Mežnarju v Koprivni, okrog prve svetovne vojne; foto Ivan Hojnik; original hrani Simon Polanšek (Lipold); rep. fototeka DM št. 4904).

Skozi Koprivno so vodile romarske in trgovske poti. V času kraljevine SHS je bila znana Hojnikova pot sv. Jakob-Sleme-Solčava. Pred prvo svetovno vojno so skozi Koprivno gonili živino v Železno Kaplo na sejem "na Rokovo" (16. avgust). Ker je bil to velik sejem, so jo skozi Koprivno gnali že prejšnji dan. Znan je bil tudi ovčji sejem v Železni Kapli 28.10., kamor so gonili ovčje črede, kupci pa so prišli predvsem s Tirolskega. Po prvi svetovni vojni je

državna meja onemogočila prejšnje povezave in zaživelo je tihotapstvo živine in drugih predmetov. Ovčje meso so pred drugo svetovno vojno precej cenili, saj je bil kilogram ovčetine samo za pol dinarja cenejši od volovskega mesa. V Koprivno je trikrat letno prihajal kupovat ovce "Kranjec" (trgovec s Kranjskega ali Solčave).

S turizmom so povezane planinske poti, ki tečejo skozi kraj. S kmečkim turizmom pa so se leta 1988 ukvarjali pri Kumru.

Pred drugo svetovno vojno je večina kmetov imela svoj lov, ker so imeli posest v predpisani velikosti. Vsak je lovil v svojem lovišču. Tukaj je imel svoja lovišča grof Thurn, v najemu pri kmetih pa trgovec Puncengruber iz Črne. Lastniki ali najemniki lovišč so imeli svoje čuvaje. Po drugi svetovni vojni na tem območju deluje lovska družina "Koprivna-Topla".

Gozdnih sadežev je bilo v gozdovih vedno dovolj. V 50-ih letih tega stoletja so za prodajo kmetijski zadrugi nabirali borovnice in gobe. Za zaslužen denar so si otroci kupili oblačila in šolske potrebščine. Zelo pogosto so nabirali borovnice za žganje, kar so leta 1990 delali le še redki. Uspevajo tudi brusnice, ki jih nabirajo za zdravilo. Nabirajo tudi druge zdravilne rastline.

Leše

Leše so bile v začetku prejšnjega stoletja povsem agrarni kraj, v katerem so v 30-ih letih začeli kopati premog. Sredi stoletja je postal eden najpomembnejših premogovnikov v slovenskem prostoru. V začetku 19. stoletja so kmetje pridelovali krompir, zelje in repo, sejali pa rž, pšenico, oves, ajdo, lan in deteljo.

Z razvojem premogovnika je do druge svetovne vojne v nekmečke roke prešlo trinajst kmetij s skupno površino 497,73 ha, ker so njihovo ozemlje potrebovali za razvoj industrije ali pa so se kmetje "spufali". Rosthorni so leta 1837 odkupili Rožančevo in deset let pozneje še Janševo kmetijo. Kmetiji Stana (1883) in Motnig (1895) je odkupila Oesterreichische Montan Gesellschaft, Henckli pa kmetije Star (1906), Pečnik (1907) in Jušel (1909). Grof Thurn je leta 1876 postal lastnik kmetij Kotnik in Kervavc. Do prve svetovne vojne sta v nekmečke roke prišli še dve kmetiji in dve do leta 1941. V času kraljevine SHS so na Lešah (brez zaselka Kot) bile samostojne kmetije Holmen, Kresnik, Papeš, Po(d)lesnik in Pristav.

Namembnost kmečkih zemljišč se je pri večini bistveno spremenila. Tako je na posestvih kmetij Rožanc in Janš nastala delavska kolonija, tu je stala tudi večina rudniških obratov. Kmečke stavbe so preuredili v delavska stanovanja, preostalo zemljo pa dajali v najem in obdelavo zaposlenim. Na Thurnovih kmetijah in tistih, kupljenih v 20. stoletju, so imeli najemnike, da so obdelovali

zemljo. Zemljišča v bližini premogovnika so obdelali rudniški delavci. Za premogovnik so od obdelovalne zemlje bili najpomembnejši travniki. Na njih so še v času kraljevine SHS kosili rudniški drvarji krmo za rudniške konje. Za spravilo sena in otave so najeli žene iz vasi in jim delo plačali. Njive je premogovnik vsako leto znova dajal v najem svojim zaposlenim.

Večina kmetov je opustila sejanje lanu pred drugo svetovno vojno. Do okrog leta 1955 so sejali sončnice in iz njih pripravljali olje. Takrat so opustili še pridelovanje maka. Do okrog 60-ih let so sejali rž, oves, ječmen, pšenico, ajdo in koruzo, sadili so krompir, korenje, peso, kolerabo in repo. Buče za svinjsko krmo so do uporabe škropiva sadili med koruzo. V 80-ih letih so v glavnem pridelovali krompir in silažno koruzo.

Gnojenje s hlevskim gnojem je do zdaj ostalo najpomembnejše. Prva umetna gnojila so začeli uporabljati po prvi svetovni vojni. Thomasovo žlindro in kalijevo sol so posipali na sneg, da je prej skopnel. Z apnenim dušikom so gnojili predvsem površine porasle z mahom, ker so ga tako požgali. V 30-ih letih so prvi uporabljali tudi nitrofoskal, izdelan v Rušah. Konec 80-ih let so uporabljali umetna gnojila. Hlevski gnoj navozijo spomladi, po travnikih pa razpršijo gnojnico. Še po drugi svetovni vojni so nekateri pripravili gnojvožo, večini kmetov pa so prišli na pomoč ofarji in "tavrharji".

Pred drugo svetovno vojno so različne vrste žita mlatili s cepci ali pa so jih štrajfali. Še po njej pa so zaradi dolge slame rž največkrat štrajfali, druga žita pa mlatili z mlatilnico. Otepe slame so prodali prevoznikom ali jih zrezali na "res" in porabili za krmo.

Njive so v času kraljevine SHS orali s pol železnim plugom, v 50-ih letih so začeli uporabljati železne. Krompir so že pred drugo svetovno vojno sadili v brazdo in ga s plugom tudi izruvali. Včasih so naredili "riže" in vanje z grabljami zagrebli krompirjeve gomolje. Kmalu po drugi svetovni vojni so pri žetvi žita uporabljali koso.

Prva škropiva so uporabili v 70-ih letih, ko so škropili krompir proti plesni in broščem ter koruzo proti plevelu. V 80-ih letih so proti plevelu škropili še krompir.

S poljedelstvom so si prebivalci zagotavljali osnovne pridelke za življenje. V 70-ih letih so se kmetje začeli usmerjati v intenzivno živinorejo in ob koncu 80-ih let je prevladala usmeritev v mlečno proizvodnjo, redijo pa tudi telice in bika.

Med prvo svetovno vojno so kmetom pri delu pomagali ruski ujetniki. (Ruski ujetnik v Koprivni 1917; foto Ivan Hojnik; original hrani Simon Polanšek (Lipold), Koprivna; rep. fototeka DM št. 5608).

V začetku 19. stoletja so na velikih kmetijah imeli po 6 volov, 4-5 krav, 4-5 telet, 20-30 ovac in 5-6 plemenskih svinj. Leta 1832 je bilo na Lešah 7 konjev, 3 biki, 6 volov, 55 krav, 46 telet, 180 ovac in 105 plemenskih svinj. Zaradi možnosti dodatnega zaslужka (prevažanje premoga in jamskega lesa) so v prejšnjem stoletju kmetje redili konje. Tako so okrog prve svetovne vojne na vsaki kmetiji imeli od dva do osem konj. Svoje konje je imel tudi premogovnik, ki je zato v začetku druge polovice 19. stoletja zgradil hlev. Od govedu so v času kraljevine SHS imeli 10-15 glav; obvezen je bil en par volov, nekateri so imeli še par juncev. Redili so še okrog 10 prašičev in nekaj ovac. Pri Polesniku so imeli okrog 500 kuncev in 10-12 puranov. Največ konj je bilo uničenih med

drugo svetovno vojno, do 60-ih let jih večina ni redila več, pri Polesniku pa so ga imeli do leta 1983.

Vso 20. stoletje (verjetno pa tudi 19. stoletje) so kmetje oddajali mleko strankam, ki so ponj prihajale iz vasi. V 70-ih letih so ga začeli oddajati mlekarni na Prevalje, kamor so ga še leta 1989 vozili kmetje sami.

V začetku prejšnjega stoletja je bilo na velikih kmetijah po osem poslov, štiri moški in štiri ženske. Pri Kresniku je okrog prve svetovne vojne delalo od 10-15 poslov. K vsem kmetijam pa so hodili delat člani delavskih družin. Med prvo svetovno vojno so kmečka dela pomagali opravljati ruski ujetniki, ki jih je na kmetije poslala vojaška uprava. Nasploh pa so kmetje vse do 60-ih let tega stoletja imeli dovolj delavcev, ki so si jih zagotovili tudi z oddajanjem obdelovalnih površin v najem delavskim družinam ali pa so jim dali samo "setvo", oboje pa so morali z delom odslužiti. Obdelovalne površine so delavci s svojo družino obdelali sami. Njive so prekopavali z motikami. Kadar jim jo je zoral kmet, so to dodatno odslužili. Ker je večina delavskih družin v času kraljevine SHS redila koze in svinje, so imeli gnoj doma. Na polje so ga nosili v košu, redki pa peljali z vozičkom. Največkrat so sejali krompir in svinjsko krmo. Pri kmetu so za piskrič krompirja (15 kg) morali odslužiti dva dni ob košnji, žetvi ali kakem drugem delu.

Na Lešah kmetje še gojijo sadje za mošt in slive, ki jih je bilo vedno dovolj. Iz sadja so "prešali" mošt, iz sliv pa kuhali žganje. Oboje so prodajali prebivalcem v vasi. Večina kmečkih gospodarjev je pred drugo svetovno vojno imela vsaj nekaj panjev čebel, leta 1989 je bilo v vasi nekaj čebelarjev.

Gozdni delavci in drvarji so delali predvsem za rudnik in za lesne trgovce. Premogovnik je zaposloval tudi gozdne delavce. V tukajšnjih gozdovih so pripravljali oglje, o čemer priča ohranjeno ime "Kopiše". Zadnjič je oglje kuhal Berneker leta 1962 pri kmetu Papežu. Jeseni, septembra in oktobra, so kmetje imeli steljaraje, ki jih je večina opustila pred dvema desetletjema, stelje iz iglavcev pa skoraj ne pripravljajo več. Apnenica je bila še leta 1990 konec pasovnika na kmetiji Polesnik, kjer so občasno žgali apno še v 80-ih letih.

Nabiralništvo ni bilo omejeno samo na gozdne sadeže, saj so delavske družine nabirale še suhljad, premog in "vejevnike". Vejevniki so bile zelene javorove veje za krmo kozam v zimskem času. Nabirali so tudi krmo za svinje. Zdaj nabirajo borovnice in gobe za domačo uporabo in za prodajo. Do druge svetovne vojne so iskali premog na nasipih jalovine in v Leškem potoku.

Na Lešah je leta 1818 Blaž Mayer odkril premog in čez štiri leta rudosledne pravice prodal Rosthornom. Leta 1830 je premog kopalo šest rudarjev, devet let pozneje pa že 45, vseh rudniških delavcev je bilo 98. Najintenzivneje so rudarili sredi prejšnjega stoletja. Po propadu železarne na Prevaljah je tudi

premogovnik začel propadati. Zaprli so ga leta 1935. Na Lešah so v prejšnjem stoletju (leta 1839) izdelovali tudi šamotno opeko, opekarno pa opustili konec prejšnjega stoletja.

Rudarske hiše so bile majhne in le z najnujnejšimi prostori. (Hiša Branka Ramšaka na Lešah leta 1980; foto A. Krivograd; fototeka DM št. 2247).

Zaradi potreb premogovnika so na Lešah v 50-ih letih prejšnjega stoletja zgradili bolnišnico zaprtega tipa, šolo in rudniško restavracijo. Gostilne so konec stoletja imeli poleg Meisterlove še Julijana Pratneker, Jakob Peruzzi in Gašper Ellmayer. V času kraljevine SHS so rudniško restavracijo porušili (okrog leta 1935), opustili gostilno pri Jaserju in v Kastelu (pri kmetu Popu). Gostinsko obrt je imela Marija Valentinčič (kmetija Pristav). Rudniški delavci so razen v restavracijo in gostilne na vasi radi zahajali h kmetom Pristavu, Kresniku, Popu in Po(d)lesniku. K sledjemu so prihajali bolj uradniki in pazniki. Kmetje so prodajali mošt in žganje pa tudi domačo hrano. Ob vsaki taki kmetiji in gostilnah v vasi so imeli kegljišče. Zdaj je gostilna pri kmetu Pristavu, kjer se ukvarjajo tudi s kmečkim turizmom. V vasi je gostilna Toplar.

Konec prejšnjega stoletja je imel trgovino z mešanim blagom in žganjem v steklenicah Josip Kočan, Josip Verhnjak pa trgovino z mešanim blagom. Svoje "oddajališče" živil je takrat imelo še Gospodarsko društvo za Mežiško dolino. V času kraljevine SHS sta bila trgovca Josip Kočan in Barbara Grošelj.

Osnovna skrb trgovcev je bila posvečena oskrbi delavcev in njihovih družin z živili in drugimi osnovnimi potrebščinami. Zdaj je na Lešah ena trgovina z osnovnimi živili.

Trgovca z lesom sta bila konec 19. stoletja Josip Plešivčnik in Matevž Pauše, po prvi svetovni vojni pa Henrik Kunc, Marija Osojnik (r. Valentinčič), Anton Petrič in Matevž Pauše. Sprva so les večinoma prodajali premogovniku. Ko je ta propadel, so ga "izvažali". Lesni trgovci so večinoma imeli svoje žage. Na žagah venecijankah pa so doma rezali les tudi kmetje (Papež, Polesnik, Pristav). Po drugi svetovni vojni je bilo žaganje lesa doma prepovedano, po ukinitvi prepovedi so si v 60-ih letih žage preuredili na električni pogon, pri kmetijski zadruzi na Prevaljah pa so si lahko sposodili združno prenosno žago za rezanje lesa za domače potrebe.

Mlinarstvo je bilo v začetku prejšnjega stoletja neprimerno bolj razširjeno kot v tem stoletju. O tem priča dejstvo, da je leta 1828 22 posestnikov imelo 15 mlinov, od katerih sta bila dva zidana. Po dva mlina sta imela kmeta Rožanc in Ravnjak. Leta 1939 je obratovalo samo pet mlinov na vodni pogon. V mlin so Lešani nosili tudi v sosednje kraje, npr. v Barbarski graben.

V rudniški restavraciji je konec stoletja Ana Meisterl imela mesarijo in pekarno. V času kraljevine SHS je bil pek Anton Grošelj, medicarja in svečarja Friderik Kolar in Ivan Kotnik, čevljar Ivan Brvar, šivilji Marija Jurač in Greta Srebre. V štero je hodil krojač Gustl Rožič. S šiviljstvom so se ukvarjala še dekleta in žene, ki so se šivanja in krojenja naučile same, nekatere pa v meščanski šoli v Mežici. V času kraljevine SHS so kmetje imeli svoje majhne kovačije, da so sami podkovali konja ali popravili orodje. V štero so še lahko dobili tkalca, sodarja oziroma škafarja. Pogosto so se s takimi deli ukvarjali po službi rudniški delavci ali upokojenci. Tudi "cimpermane" so kmetje dobili z Leš ali z bajt. Les so tesali do okrog leta 1955, potem so prodajali samo okroglega. Pri tesanju so najprej olupili skorjo, ki so jo pred prvo svetovno vojno prodajali Lahovniku na Prevalje, po njej pa Hobru ali Vrhnjaku (Bukovska Vas, Dravograd). Skorja je imela tako visoko ceno, da so z njo lahko plačali drvarje. Kolarska dela je nazadnje pred drugo svetovno vojno opravljal Valant, po njej pa Kočan. Hovčnikov Nac je po drugi svetovni vojni opravljal vsa čevljarska dela, coklar pa je bil Filip. Pred vojno je na Lešah izdeloval koše Podgoršek, v 80-ih letih pa Mlinar. Kovinsko posodo je po drugi svetovni vojni popravljal Vincenc Jurač, ki je tudi sicer bil "murkslar za vse" in je znal marsikaj narediti. Seveda pa so še številni, ki so večji rokodelstva za lastne potrebe, uslugo pa po potrebi naredijo še sosedu.

Na Lešah so gospodinje še po drugi svetovni vojni doma kuhale milo, ker ga v trgovinah niso imeli. Iz Žerjava so dobile lužni kamen in ga kuhale z govejim ali ovčjim lojem.

V času kraljevine SHS je imel kmet Ravnjak v najemu "jago" večine kmetij v kraju. Kmet Polesnik je imel v najemu Kresnikovo, Papeževo in Polesnikovo. Na Lešah ni bilo kmeta, ki bi lahko imel svojo jago. Na Platu je bil tak Ladinik. Za letno najemnino je vsakemu kmetu plačal eno srno, eno lisico in enega zajca, drugo je ostalo njemu. Leta 1990 so tod lovili člani lovskega društva "Jamnica".

Železarna Prevalje je zaradi potrebe po premogu sredi prejšnjega stoletja na Leše zgradila makadamsko cesto. V 70-ih letih 19. stoletja so zgradili ozkotirno železnico, po kateri so sprva prevažali premog s konji. Pred prvo svetovno vojno so kombinirali prevoz z lokomobilom in konji. Železnico so ukinili okrog leta 1935. Cesto na Leše so asfaltirali v 70-ih letih, ko je v kraj začel voziti tudi lokalni avtobus. Takrat so zgradili tudi večino gozdnih cest do posamičnih kmetij. V 80-ih letih so nekateri prebivalci, ki imajo hiše na strmem terenu in je dostop z avtomobilom skoraj nemogoč, imeli vlečnico, s katero so do hiše spravili premog, gradbeni material in drugo.

Prometna ali športna zanimivost Leš je drsanje. Pred prvo svetovno vojno in po njej je bilo drsanje v tem kraju močno razširjeno med otroci. V šolo na Prevalje so se "peljali" z drsalkami po zaledeneli cesti, po drugi svetovni vojni so drsanje opustili. V 80-ih letih so na Lešah postavili smučarsko vlečnico.

Dobrije

Dobrije so majhen kraj, v katerem je le pet kmetij: Blatnik, Potočnik, Županc, Jug in Jurič. Od teh so bili leta 1989 Jug, Županc in Potočnik čisti kmetje, druga sta se zaposlila v industriji. Do 70-ih let so se kmetje ukvarjali s poljedelstvom in živinorejo, potem so se usmerili v živinorejo. Gozdarstvo, razen za kmeta Juga, ni bilo posebej pomembno, njihovi gozdovi pa segajo na območje Selovca, Tolstega Vrha in Brdinj. Majhne gozdne površine, ki omogočajo letno sečnjo le za domače potrebe (drva in nekaj stavbnega lesa), so za kmetije premalo in so zaradi tega tudi v slabšem položaju kot druge.

Skoki Dobrije teče reka Meža, ki pogosto poplavlja, zato so njive nekoliko dvignjene in so ob njej le travniki. Vse do 60-ih let so sejali razna žita: rž, pšenico, ječmen, proso, ajdo in oves, sadili pa krompir, koruzo, buče, sončnice in včasih tudi mak. Od krmnih rastlin so sejali korenje, peso, belo repo in deteljo. Pridelovanje lanu so pri Blatniku opustili že pred prvo svetovno vojno, drugi pa v času kraljevine SHS. V začetku 60-ih let je bila velika poplava, in ker v naslednjih letih žita tudi niso več dobro uspevala, so jih postopoma

opustili. Jugovi so nehali pridelovati sončnice po letu 1960, ko so na enem hektarju njiv pridelovali semenski krompir. Sadili so različne vrste krompirja: karegn, bintje, viktorija ter nekoliko pozneje uveljavljena račel in igor. Semenski krompir so prodali kmetijski zadrugi v Dravograd. Ker je v 70-ih letih imel nizko ceno, saj pridelek ni zadoščal niti za davek posesti, so ga po letu 1972 opustili in se usmerili v živinorejo. Na dveh hektarjih so pridelovali silažno koruzo, krompir pa le še za dom.

Krompir so v času kraljevine SHS sadili pod brazdo in ga izkopavali z oranjem. Po drugi svetovni vojni so za sajenje delali tudi riže in ga z grobarjem izruvali. V 70-ih letih so lahko pri kmetijski zadrugi dobili delavca in stroj za oranje in izkopavanje krompirja. Konec 80-ih let so ga sadili s sadilcem in izkopavali s strojem. Dokler so imeli konja kmetje sami ali njihov sosed, so ga osipavali z osipačem, ki ga je vlekel konj. Koruzo sadijo s pomočjo sadilca, pred drugo svetovno vojno so s konjem, ki je vlekel grobar ali "rižjenk", delali riže in jih potem zabranali.

V 80-ih letih so še sadili buče za svinjsko krmo, seme pa so porabili za olje. Seme lahko za olje zamenjajo na Muti. Ko so še pridelovali sončnice, so jih še po drugi svetovni vojni nosili, v 50-ih letih pa že peljali s konjsko vprego, stiskat v Slovenj Gradec k Spodnjemu Dvoršku.

Žito so v času kraljevine SHS želi s srpom, uporabljati pa so začeli koso. Motorne kosilnice so uporabljali tudi za "žetev" žita. Rž so še po drugi svetovni vojni štrajfali, ker so slamo vezali v otepe in jo dodajali konjski krmi. Pšenico in druga žita so "mašinali" oziroma mlatili. Večina je imela mlatilnice, geplj so uporabljali še med drugo svetovno vojno. Za čiščenje zrnja so uporabljali lesene "vetneke". Kmalu po drugi svetovni vojni so pri Župancu dobili velnik na mrežo.

Osnovno gnojilo polj je hlevski gnoj, ki so ga pred drugo svetovno vojno razvozili ob pomoči večjega števila ljudi, v 80-ih letih pa so ga domači sami. Prva umetna gnojila, Thomasovo žlindro, so začeli uporabljati po prvi svetovni vojni. Večina je uporabljala gnojila, ki so bila na tržišču. Kmalu po drugi svetovni vojni gnojil sploh ni bilo, v 80-ih letih pa so bila precej draga, zato so jih tudi manj uporabljali. Za gnojenje uporabljajo še gnojnico, ki jo črpajo iz gnojnih jam. Pri Župancu so gnojno jamo zgradili v 70-ih letih, ko so zato dobili kredit od kmetijske zadruge. Takrat so v hlevu uredili še izplakovalni sistem za čiščenje govejih iztrebkov. Hleve so si posodobili tudi drugi kmetje.

V 50-ih letih je kmetijska zadruga zastonj škropila sadno drevje, krompir in koruzo pa so kmetje začeli škropiti v 70-ih letih.

Toplarjev je v Mežiški dolini le nekaj. (Potočnikov toplar na Dobrihah leta 1980; foto A. Krivograd; fototeka DM – Kataster kmetij, Potočnik).

Za obdelovanje polj so potrebovali večje število ljudi in si pomagali z različnimi stroji. Nekako do 70-ih let so kmetom prihajali pomagat obdelovat polja sorodniki ali znanci z bližnjih Raven. Zadnji dve desetletji pa težko dobijo ljudi za pomoč pri delu. Med drugo svetovno vojno so kupili nekaj vprežnih strojev, leta 1982 pa so ustanovili strojno skupnost, v kateri so kmetje Blatnik, Županc in Jug.

Pri živinoreji so usmerjeni predvsem v govedorejo, ki je zadnji dve desetletji pomembnejša od poljedelstva. V začetku tega stoletja so redili po 5-10 govedi, od tega obvezno par ali dva volov, nato par ali dva konj, po 8 svinj, kokoši in zajce. Blatnik je pred prvo svetovno vojno imel par konjev za "firšpanje" čez Blatnikov klanec. Prevoznikom, ki tovora niso mogli prepeljati čez ta klanec, je pomagal z dodatno pripravo svojih konj. S parom konj je po ves teden prevažal svinco za mežiški rudnik. V času kraljevine SHS se je gospodar več kakor s prevozništvom ukvarjal s kmetovanjem in je imel za vprego samo krave. Po drugi svetovni vojni je imel najprej enega konja, ko pa je opustil gostilno, je imel dva. Prodali so ju, ko se je mladi gospodar zaposlil. Tudi drugi kmetje so s svojimi konji več ali manj "furali". Rejo konjev so opustili v 60-ih letih.

V 70-ih letih so se začeli ukvarjati predvsem z rejo molznic, telic in bikov. Zbiralnico mleka so organizirali okrog leta 1970, pred tem pa so mleko vozili strankam na Ravne. Prva štiri leta je bila zbiralnica pri Malgajevem spomeniku, potem so jo prestavili k Blatniku. Leta 1990 so posamezniki nekaj časa hodili po mleko z Raven k kmetu Juriču, potem pa ga je gospodar začel voziti strankam na Javornik.

Že pred prvo svetovno vojno so živino pasli, zato so ustanovili pašno skupnost, v kateri so bili z Dobrij kmetje Jug, Županc in Blatnik, z Dobrave (Dravograd) Klančnik, Pipi, Mačič in iz Kotelj Lobas, Lužnik in Hrovat. Skupaj so kupili Kurijevo kmetijo na Črneški gori in kmetijo na Ojstrici. Na Kurijevem so imeli hišo in dva hleva. Hišo in en hlev so dali najemniku, ki je skrbel za njihovo živino. Čez poletje so mu v pašo dali tudi par juncev, s katerimi je lahko obdelal polja za lastne pridelke. Najemniku je ostal tudi gnoj, v njihovem gozdu pa je imel pravico pripravljati steljo. Nekaj let po drugi svetovni vojni so tam še pasli, potem je obe kmetiji dobila kmetijska zadruga. Kmetje so živino dali na Plešivec (Uršljo goro), kjer so pasli še ravenski kmetje. Ker je pašnik dobila kmetijska zadruga Slovenj Gradec, so živino nekaj let gonili v Koprivno na "Rišperk" (Riško goro) ali h Kumru. Sredi 80-ih let so ustanovili pašno skupnost Jakob-Štakne na Tolstem Vrhu. Pasejo okrog sto glav govedu, za katere skrbi plačan pastir. Posebej pasejo telice in bike.

Ob paši so pripravljali še drugo krmo. Prve silose so postavili v 60-ih letih. Skoraj vsi so imeli v 80-ih letih po dva stolpasta silosa in po potrebi še koritaste. Silirajo koruzo in travo.

V času kraljevine SHS se je z lesno trgovino ukvarjal Dominik Kotnik. Svojo žago je imel ob koncu prejšnjega stoletja Blatnik, po drugi svetovni vojni pa Županc. Pred prvo svetovno vojno je na reki Meži blizu izliva reke Hotuljščice stala Javorniška žaga, ob njej pa most čez Mežo. Mlin na reki Meži je takrat imel Blatnik (Glinik). Konec leta 1939 sta imela mlina Dominik Kotnik-Županc in Gašper Lipovnik-Potočnik. Na Blatnikovi zemlji je Županc postavil mlin na Meži, zato je Blatnik v njem mlel dva dni, Županc pa štiri. Mlela sta z belimi in črnimi kamni. V 50-ih letih sta si naredila vsak svojega na električni pogon. Pri Blatniku je bila vse dvajseto stoletje gostilna, ob kateri so v začetku stoletja imeli še kovačnico. V njej so kovali za kmete s Tolstega Vrha in za prevoznike.

Tradicionalnih obrti tu skoraj ni. Sode in škafe je po drugi svetovni vojni izdeloval Pavel Jezeršek. Kolarji, krojači, čevljarji in tkalci so prihajali v štero. V zadnjem obdobju so prihajali z Raven, kamor so se zvečer tudi vračali. V bližnjih gozdovih so oglarili. Zadnjič je žgal kopo Šater pri Rožeju na bližnjih Brdinjah po drugi svetovni vojni. Na Dobrijah je v bližini Blatnika kraj "pri

cegvanci". Tu so dobivali ilovico za "ciego" in ilovico za lonce. Še po drugi svetovni vojni si je kmet Kneps s Tolstega Vrha iz te ilovice doma našgal opeke za hlev. Ob Župančevi hiši so kopali "kis", belo kamenje, in ga vozili v železarno na Ravne za topilnico. Kamen ni smel vsebovati "hudega svinca". Po drugi svetovni vojni sta ga vozila še Štekl s Prevalj in Lužnik.

Sadjarstvo je bilo do 70-ih let ena pomembnejših dejavnosti. Pri Blatniku so imeli sadovnjak, v katerem so ob graditvi ceste Ravne-Dravograd v 50-ih letih podrli 70 dreves. Blatnik-Dominik Glinik je pred prvo svetovno vojno in po njej gojil namizno ter moštno sadje. Imel je sadje srednje in visoke rasti. Drugi so največ gojili visoko sadje, od jabolk bobovce, trdiče, špiclne, cepljene (pevcane) lesnike, od hrušk ozimice, moštovke, lesnače. V 60-ih letih je večina gospodarjev nasadila mlado sadno drevje in novejše vrste, kot so jonatan, carjevič, krivopecelj, kanade, mariborke. Dobro so uspevale tudi slive, iz katerih so kuhali žganje. V 80-ih letih so slive slabo rodile, češenj pa skoraj ni bilo. Iz sadja so stiskali mošt. Pridobili so ga okrog 10.000 litrov, pri Blatniku pa od 10.000-15.000 litrov. Mošt so prodali gostilnam ali prebivalcem Raven; dali so ga tudi v Koprivno za pašnino. V 70-ih letih se je poraba mošta zmanjšala, zato so ga naprešali samo okrog 2.000 litrov. Pred drugo svetovno vojno so uporabljali leseno prešo na vijak, v 50-ih letih so prvi nabavili hidravlične stiskalnice. Sadni mlin na nože so v 50-ih letih zamenjali z električnimi "šobarji". Sadje so po drugi svetovni vojni še sušili, v 80-ih letih pa skoraj ne več.

Gozdarstvo ni bilo izrazita dejavnost. Kmetije imajo malo gozda in tako tudi minimalno letno sečnjo. Steljo so pripravljali iz iglavcev in grabili listje. Steljaraja je pomenila "likof", zaključek zunanjih del jeseni. Za podiranje dreves so v 60-ih letih uporabljali motorne žage, "štilovke", desetletje pozneje pa "Huskvarne". Les so do srede 50-ih let tesali, skorjo pa prodajali. Za hišna ostrejša so les tesali še v 70-ih letih.

S čebelarjenjem se niso ukvarjali intenzivno, po letu 1960 pa so ga skoraj povsem opustili. V 80-ih letih je imel 8-9 panjev kmet Blatnik, od drugih pa so čebelarili le nekmetje.

Borovnice so nabirali predvsem na Brdinjah in iz njih kuhali žganje vse do takrat, ko so jih začeli odkupovati. Blatnikovi so za nabiranje dobili še ljudi, jim v gozd postavili sode in jim za nabrano plačali. Gobe so nabirali za sproti, za domačo rabo.

Svojega lova na Dobrijah ni imel nihče, lovec pa je bil kmet Županc. Domačini so ribarili v reki Meži še po drugi svetovni vojni. Zaradi onesnaženosti je bila reka mrtva okrog tri desetletja, v 80-ih letih pa so spodnji del reke poribili.

Skozi Dobrije teče regionalna cesta Ravne-Dravograd, ki je bila zelo pomembna za rudnik in železarne v prejšnjem stoletju. Po nastanku državne meje z Avstrijo je to najpomembnejša povezava občine Ravne s slovenskim prostorom. V 50-ih letih so cesto asfaltirali. Leta 1863 je skozi kraj prvič peljal vlak. Železnica v kraju kar dvakrat poveže levi in desni breg reke Meže, potniški vlak pa se ustavi na enem postajališču.

SPREMINJANJE POKLICNE SESTAVE PREBIVALCEV

Sredi prejšnjega stoletja je na območju občine od industrije živelo okrog 30 % prebivalstva. V Thurnovih železarnah je bilo leta 1855 zaposlenih okrog 200 ljudi, v prevaljski železarni 613, v leškem premogovniku 720 in v svinčevih rudnikih okrog 120. Kot sezonski in občasni delavci so delali tudi bližnji kmetje. Zaposlitev v industriji so iskali predvsem mali kmetje, bajtarji in posli. Kmečki prebivalci spodnjega dela doline so pogosteje iskali zaposlitev v industriji kot tisti iz zgornjega dela že zaradi majhne in razdrobljene kmečke posesti. Leta 1850 je bilo v občini 761 kmetij, leta 1940 594 in leta 1962 653. Poleg kmetij je bilo leta 1962 1352 zemljišč v velikosti do 3 ha, lastniki so bili delavci. Po drugi svetovni vojni se je povečalo število polkmetov. Leta 1985 je bilo 335 čistih kmetov s kmetijstvom kot osnovno dejavnostjo, 445 lastnikov pa je imelo status kmeta in jim je kmetijstvo bilo dopolnilna dejavnost. Vse do druge svetovne vojne so se kmetje ukvarjali še z mlinarstvom, žagarstvom in tudi gostinstvom, kar so po drugi svetovni vojni številni opustili. Kmetijske površine so pogosto imeli tudi razni obrtniki. Oboji, gospodarsko uspešni kmetje in obrtniki, niso imeli samo boljšega ekonomskega, marveč tudi družbeni položaj. Cenjeni in ugledni so bili kmetje, ki so znali zdraviti živino in imeli druga manj razširjena znanja, in tisti, ki so bili aktivni v politično-upravnem življenju in so znali uspešno nastopati v javnosti.

Industrijsko prebivalstvo lahko razdelimo na rudarje, železarje, gozdne delavce, uradnike in nameščence. V vsaki skupini so bile kvalifikacijske in socialne skupine. Določene kvalificirane skupine industrijskih prebivalcev so bile razmeroma dobro plačane. Prvi zaposleni v industriji so bili večinoma domači kmečki prebivalci, ki so prihajali z bližnjih hribovskih krajev s Štajerskega in Koroškega, strokovnjaki pa so bili večinoma Nemci, Čehi in Italijani. Nemci in Čehi so bili predvsem mojstri v industriji, Italijani pa oglarji in gradbeniki. Nameščenci in uradniki so obvezno uporabljali nemški jezik. Delež industrijskega prebivalstva se je večal vse do 90-ih let 20. stoletja.

Priseljevanje prebivalcev je bilo po posamičnih obdobjih v različne kraje doline različno intenzivno. V spodnji del doline so se priseljevali in se zaposlovali zlasti kot železarji, v 19. stoletju tudi kot rudarji (Leše), v zgornjem delu pa kot rudarji in gozdni delavci. Po drugi svetovni vojni so se v spodnjem delu doline priseljenci zaposlovali še kot gradbeni delavci in vajenci kovinskih strok.

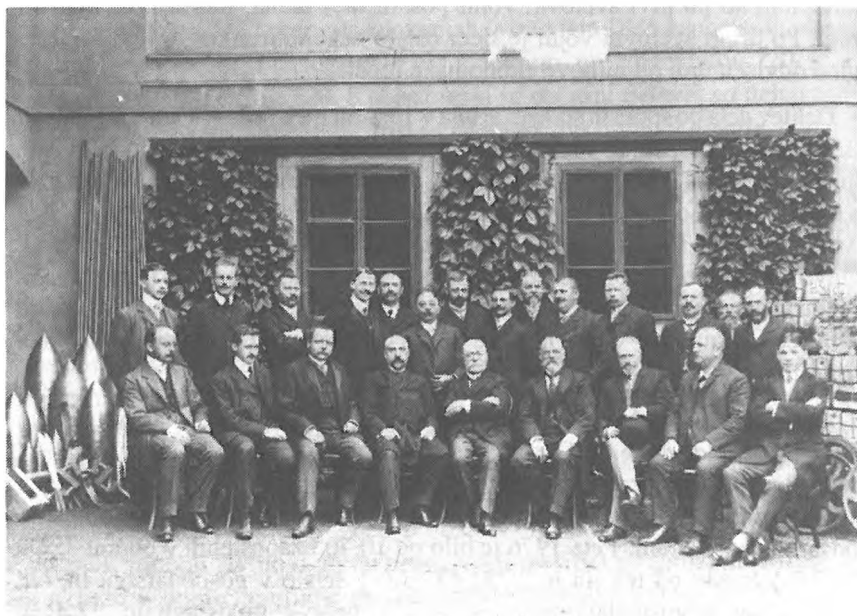
Med obrtniki so bili pred drugo svetovno vojno cenjeni trgovci, gostilničarji, lesni trgovci, prevozniki in predvsem tisti, ki so odpirali obrti z novimi poklici (mehaniki, ključavničarji in drugi). Krojači so bili cenjeni še v času kraljevine SHS, po drugi svetovni vojni pa jih skoraj ni več. Manj pomembni so po prvi svetovni vojni postali tudi tkalci, lončarji, čevljarji in drugi. Po drugi svetovni vojni je sicer ostalo nekaj obrtnikov, a je bil njihov ugled odvisen tudi od njihove ekonomske moči.

Delitev dela po spolu in starosti je bila v 19. stoletju izrazitejša kot v 80-ih letih 20. stoletja. Na kmetijah so ženske skrbele za hrano, hišo, perutnino in svinje. Njihovo delo je bilo poleg skrbi za otroke še molža, žetev, grabljenje in druga dela na polju. Moški so skrbeli za živino in konje, hodili na sejme prodajat pridelke in živino, opravljali so delo v gozdu, kosili, prenašali in vozili tovore. Ob tako grobi delitvi dela po spolu so bila seveda še druga manjša dela, ki so jih po nenapisanem pravilu skoraj vedno opravili ali moški ali ženske. Po drugi svetovni vojni vse do 90-ih let na kmetijah v glavnem še obstaja delitev dela po spolu, v urbanih središčih pa zlasti pri mladih postaja vse manj izrazita.

Delo v industrijskih obratih je veljalo za moško, vendar so se zgodaj zaposlovale tudi žene. Pri rudniku so večinoma opravljale zunanja dela, prebirale rudo ali premog. Pri zunanjih delih so v prejšnjem stoletju zaposlovali tudi otroke. V času kraljevine SHS so dobili službo večinoma po končani šoli s 14. leti. Leta 1976 je bilo od 10.708 zaposlenih v občini 3.509 (32,7 %) žensk, od teh jih je 2.731 (77,8 %) delalo v gospodarstvu in 778 (22,2 %) v negospodarstvu, kjer je 778 delavk predstavljalo 72,4 % zaposlenih. Leta 1989 so ženske predstavljale 38,2 % vseh zaposlenih. V gospodarstvu je delalo 78,3 % vseh zaposlenih žensk, v negospodarstvu pa so ženske predstavljale 80 % zaposlenih.

Največ industrijskega prebivalstva je v prejšnjem stoletju živelo na območju Prevalj in Leš. Po propadu železarne sta se spremenili demografska pa tudi poklicna sestava prebivalstva. Glede na število zaposlenih je bilo kmetijstvo leta 1931 še pomembna gospodarska dejavnost, saj je bilo kmečkega prebivalstva 36,2 % od vseh prebivalcev v občini. Najbolj kmetijske so bile občine Šentanel, Kotleje, Koprivna, Tolsti Vrh, sledile so Prevalje in Črna, na repu pa sta bili Ravne in Mežica. Z rudarstvom se je preživljalo 23,7 % prebivalcev. Največ rudarjev je bilo v Mežici, Črni in najmanj na Prevaljah. Ostale občine niso imele rudarjev. V kovinski industriji in z lesno obrtjo se je preživljalo 14,1 % prebivalcev, največ na območju Raven, nato Koprivne, Prevalj, Kotelj, Črne, Mežice, Tolstega Vrha in Šentanela. Pravih industrijskih prebivalcev je bilo samo 7,3 %, drugi so bili obrtniki, žagarji in tesarji. V trgovini in gostinstvu je bilo zaposlenih 3,3 %, v

državnih organih in svobodnih poklicih 3,2 %, v obrti 4,7 %, gradbeništvu 2,4 %, prometu 2,1 % in gozdarstvu 0,4 % aktivnega prebivalstva. Zunaj teh dejavnosti je bilo 9,7 % prebivalcev.

Med zaposlenimi v industriji so imeli najboljši položaj uradniki in tehnični delavci, ki so bili hkrati tudi nosilci germanizacijske politike. (Uradniško in tehnično osebje v Jeklarni Guštanj (Ravne) leta 1913; fototeka DM št. 672).

Po drugi svetovni vojni se je stanje spremenilo, in leta 1953 je bilo v industriji zaposleno 24 % aktivnega prebivalstva, v kmetijstvu 20,4 % in rudarstvu 21,4 %. Zaposlitev je napredovala tudi v gradbeništvu, gozdarstvu in prometu. Od kmetijstva je takrat živelo 16,9 % vsega prebivalstva. Najbolj kmetijski so bili kraji Strojna, Jamnica in Suhi Vrh. V odmaknjenih krajih se poklicna sestava ni veliko spremenila, ker se zaradi odmaknjenosti niso mogli vključevati v druge gospodarske dejavnosti. Gozdarstvo takrat še ni imelo veliko stalnih delavcev, zato je bilo več odseljevanja (Bistra, Ludranski Vrh).

Leta 1961 je od industrije živelo 29 % celotnega prebivalstva. V industriji in rudarstvu je bilo zaposlenih 52,1 % prebivalcev. Na Ravnah je bilo 66 % industrijskega prebivalstva, v okoliških krajih Brdinje, Kotlje, Navrški Vrh in Preški Vrh nad 50 % ter na Tolstem Vrh, Stražišču, Selovcu, Breznici, v Zagradu in na Prevaljah nad 30 %. Brez industrijskega prebivalstva so bili

Javorje, Jazbina in Meža Takraj. Največji delež rudarskega prebivalstva je imel Žerjav (63,4 %), Mežica (62 %) in Podpeca (61 %). Od 40-50 % rudarskega prebivalstva je živelo v Meži Takraju in Meži Onkraju, od 30-40 % pa v Črni, na Lokovici, Platu in Lomu. Delež kmetov v občini je bil 15,2 %. Od leta 1931 jih je bilo vse manj na območju Mežice, Tolstega Vrha, Kotelj, Raven, Koprivne in Črne. Na Prevaljah jih je bilo kar za 65,8 % manj.

Sestava zaposlenih po dejavnosti se je od leta 1961 do 1989 spremenila v korist industrije, zmanjševalo pa se je zaposlovanje v kmetijstvu (tabela I. in II.).

Tabela I.

Dejavnost	1961	%	1971	%
Industrija in rudarstvo	4468	52,10	5078	53,40
Kmetijstvo	1303	15,20	874	9,30
Gozdarstvo	249	2,90	266	2,80
Gradbeništvo	329	3,90	387	4,10
Promet	158	1,80	203	2,10
Trgovina, gostinstvo, turizem	412	4,80	595	6,20
Obrt in osebne storitve	395	4,60	506	5,30
Komunala	156	1,80	80	0,80
Kultura, šolstvo, zdravstvo in socialno skrbstvo	401	4,70	593	6,20
Uprava in pravosodje	133	1,60	214	2,20
Ostalo	564	6,60	720	7,60
Skupaj	8568	100	9516	100

Leta 1981 je bilo v občini zaposlenih 5.178 prebivalcev v kraju s stalnim bivališčem, 4.798 se jih je vozilo v drugi kraj v občini, 910 v drugo občino, trije so bili zaposleni v drugih republikah in trije v tujini. Leta 1989 je bilo v gospodarstvu zaposlenih 11.540, v negospodarstvu pa 1.312 ljudi.

Po drugi svetovni vojni so si delavci v različnih dejavnostih pridobivali kvalifikacije v raznih seminarjih, tečajih in večernih šolah. Ustanovitev dveh srednjih šol na Ravnah je dvignila stopnjo izobrazbe na območju občine. Leta 1981 je bilo v občini 366 prebivalcev starih nad 15 let brez osnovnošolske izobrazbe, 758 z 1-3 razredi, 5.568 s 4-7 razredi in 4.968 s končano osnovno šolo, 7.101 je imelo končano srednjo šolo (4.842 poklicno, 571 gimnazijo, 1.687 tehnično in eden srednjo šolo usmerjenega izobraževanja), 515 višjo šolo in 357 visoko šolo. Zaradi zboljšanja stanovanjskih razmer so se v občino

vračali tudi diplomanti z visokih in višjih šol. Tabela III. izobrazbene sestave vseh zaposlenih v občini 31.12.1983 kaže, da je bila stopnja izobrazbe nekoliko ugodnejša v negospodarstvu.

Tabela II.

Dejavnost	1981	%	1985	%	1989	%
Industrija in rudarstvo	6377	52,96	6787	54,38	8928	69,47
Kmetijstvo	73	0,60	83	0,67	81	0,63
Gozdarstvo	187	1,55	177	1,42	168	1,31
Gradbeništvo	999	8,29	870	6,97	802	6,24
Promet in zveze	487	4,04	380	3,04	355	2,76
Trgovina	808	6,71	815	6,53	606	4,72
Gostinstvo in turizem	322	2,67	390	3,12	279	2,17
Obrt in osebne storitve	743	6,17	784	6,28	34	0,26
Stanovanjsko komunalna dejavnost	195	1,62	259	2,08	125	0,97
Finančne in poslovne storitve	634	5,27	686	5,50	162	1,26
Izobraževanje, kultura, informacije	462	3,84	484	3,88	497	3,87
Zdravstvo in socialno varstvo	463	3,85	507	4,06	528	4,11
DPO, SIS	292	2,43	258	2,07	287	2,23
Skupaj	12041	100	12480	100	12852	100

Tabela III.

stopnja izobrazbe	v občini	gospodarstvo	negospodarstvo
	%	%	%
visoka šola in podiplomski študij	3	2	12
višja šola	4,40	2,20	23,50
srednja šola	52,60	53,60	43,60
1. stopnja usmerjenega izobraževanja	2,10	1,90	3,60
osnovna šola	13	13,70	6,60
nepopolna osnovna šola	24,90	26,60	10,70

Izbrani kraji

Koprivna

V Koprivni je bilo v prejšnjem stoletju izrazito kmečko prebivalstvo. Ker je bil kraj oddaljen od industrijskega območja, je prišlo do odseljevanja. Zaradi obsežnih gozdnih površin je naraščal delež zaposlenih v gozdarstvu. Leta 1931 sta bili najpomembnejši poklicni skupini kmečko (62,2 %) in industrijsko (18,6 %) prebivalstvo. Pri industrijskih prebivalcih so vsleti predvsem žagarji in tesarji. Do leta 1961 se je skrčil delež aktivnih kmetov zaradi odseljevanja in gospodarske preusmeritve v gozdarstvo, ki je tega leta zaposlovalo 43,5 % prebivalcev. V zadnjih dveh desetletjih se je delež kmečkega prebivalstva še zmanjšal, saj so zaradi cest in prevoznih sredstev kmetje dobili možnost zaposlitve v industriji. Večina kmetij z obsežnimi gozdovi pa je usmerjena v gozdarstvo. Leta 1981 je bilo v Koprivni 8 prebivalcev starih nad 15 let brez šolske izobrazbe, 25 z 1-3, 64 z 4-7 razredi osnovne šole, 31 s končano osnovno šolo in 30 s končano srednjo šolo (20 s poklicno, 1 gimnazijo in 9 tehnične šole). Tega leta so bili trije zaposleni v kraju, 32 se jih je vozilo v druge kraje v občini in dva v druge občine.

Leše

Leše so sredi prejšnjega stoletja imele pretežno rudarsko prebivalstvo. Leta 1855 je bilo v premogovniku zaposlenih 720 rudarjev in zunanjih delavcev, ki so večinoma tudi stanovali v bližini delovnih obratov. V letih 1840-1860 je bilo med zaposlenimi 23 % tujcev, večinoma strokovnjakov. Propad prevaljske železarne in pozneje še premogovnika je prisilil prebivalce, da so iskali zaposlitev in zaslužek v kmetijstvu kot obdelovalci najete zemlje ali so odsluževali setev. Občina Prevalje, kamor so Leše sodile, je imela leta 1931 32,7 % kmečkega, le 18,5 % rudarskega in 14,5 % industrijskega prebivalstva. Rudarji, ki so po zaprtju rudnika ostali na Lešah, so iskali zaposlitev v rudniku Mežica, v lesni industriji na Prevaljah in v železarni na Ravnah.

Po drugi svetovni vojni je bila večina prebivalcev zaposlena v industriji, v 70-ih letih tudi kmečki gospodarji. Leta 1981 je bilo 6 prebivalcev starih nad 15 let brez šolske izobrazbe, 19 z 1-3, 234 s 4-7 razredi osnovne šole, 71 s končano osnovno šolo, 125 s končano srednjo šolo (106 poklicno, 3 gimnazijo in 16 tehnične šole), 3 z višjo in eden z visoko šolsko izobrazbo. Zaposlenih je bilo tega leta 197 prebivalcev, od teh 6 v kraju, 183 v drugih krajih občine, 7 v drugih občinah in eden v tujini.

Dobrije

Dobrije so v bližini Raven, v kraju pa ni nobene tovarne ali obrata. Leta 1880 je bilo tukaj 12 hiš in 60 prebivalcev. Kraj je bil usmerjen v kmetijstvo. Leta 1931 so bile Dobrije v občini Tolsti Vrh, ki je imela 62,5 % kmečkega prebivalstva. Tri desetletja pozneje je bilo v tej občini nad 30 % industrijskega prebivalstva.

Kmet Dominik Glinik, gospodar kmetije Blatnik, je bil pred prvo svetovno vojno še gostilničar, mlinar in žagar. Kmet Dominik Kotnik – Županc (1848-1926) je bil župan tolstovrške občine in je s svojo aktivnostjo pred prvo svetovno vojno dosegel, da so v občini dobili slovensko šolo.

V času kraljevine SHS so kmetje dodatno služili kot prevozniki. Leta 1988 so se trije gospodarji preživljali s kmetijstvom, dva sta bila zaposlena v industriji. Prebivalci novozgrajenih hiš so zaposleni v različnih službah na Ravnah in drugod. Od prebivalcev starih nad 15 let je leta 1981 bil eden brez šolske izobrazbe, 3 z 1-3, 13 s 4-7 razredi osnovne šole, 16 z osnovno šolo, 19 s srednjo šolo (5 poklicno, 5 gimnazijo, 9 tehnično in drugimi šolami), 5 z višjo in 1 z visoko šolsko izobrazbo. Leta 1981 je bilo zaposlenih 23 prebivalcev, od tega 20 v drugih krajih občine in 3 v drugih občinah.

SPREMINJANJE SOCIALNE SESTAVE PREBIVALCEV

Na spremembe v socialni sestavi prebivalstva na območju občine so vplivale gospodarske pa tudi družbene spremembe. V času kraljevine SHS je Karel Doberšek tukajšnje prebivalstvo razdelil v dva socialna sloja. V prvega je uvrstil veleposestnike, lesne trgovce, zemljiške posestnike (lastnike kmetij, ki niso kmetje), gostilničarje z zemljiško posestjo, najpremožnejše obrtnike in kmete. Ekonomsko najmočnejši sloj je bil v zgodovini Mežiške doline do prve svetovne vojne tudi nosilec germanizacijske politike. V drugi sloj je Doberšek uvrstil vse delavce, uradne sluge in dnevničarje, upokoјence, nezakonske matere brez stalnega zaslужka, kočarje in najemnike. Vsakdanje aktivnosti tega sloja so bile usmerjene predvsem v skrb za preživetje.

V diferencirano socialno podobo kmetov iz začetka 19. stoletja je vnesel spremembe razvoj rudarstva in fužinarstva. Kmetije so v prejšnjem stoletju delili v cele, polovične, četrtinske in kajže. Za socialno diferenciacijo kmetij v prejšnjem stoletju ni bila več toliko pomembna velikost kmetije in gozda kakor možnost zaposlitve v industriji. Kmetje v bližini industrije so si zaradi potreb tako podjetij kot delavcev po določenih storitvah in pridelkih lahko ustvarili boljši ekonomski položaj.

Kmečko prebivalstvo do druge svetovne vojne je Doberšek razdelil v naslednje skupine:

- a) Kmetje, ki so svoja zemljo obdelovali s posli in delno sami s svojo družino. Poljedelske pridelke so prodajali in s tem pokrili tekoče izdatke.
- b) Kmetje, ki so se preživljali z lastnim delom in so izdatke lahko krili z domačimi pridelki le ob dobri letini. Ukvarjali so se s prevažanjem lesa in prodajali svojega. Njihovi otroci so morali veliko in težko delati.
- c) Kmetje, ki so slabo gospodarili in so se zadolževali pri veleposestniku ali trgovcu.
- d) Polkmetje so bili zaposleni, doma pa imeli toliko zemlje, da so lahko redili po dve kravi. Živeli so dobro, vendar so bili v letih gospodarske krize med prvimi odpuščeni.
- e) Kočarji z malo zemlje, ki jim ni dajala dovolj, zato so bili tudi zaposleni, doma pa so lahko redili le kozo. Tudi te so delodajalci med prvimi odpustili. Številni so trpeli lakoto in bedo.

Skozi več kot stoletje lahko sledimo spremembam v številu in velikosti kmetij na območju občine, kakor jih predstavlja J. Medved v Socialnogeografski podobi Mežiške doline:

Leto	v ha								skupno število posestev
	nad 150	100-150	60-100	40-60	30-40	20-30	10-20	3-10	
1850	40	33	61	55	65	137	224	146	761
1940	17	11	33	43	52	111	202	125	594
1962	8	15	23	50	62	106	178	211	653

Iz tabele je razvidno, da so propadle predvsem velike kmetije. Do druge svetovne vojne je v nekmečke roke prešlo 167 kmetij. Njihove prejšnje lastnike in družinske člane je ta proces pahnil v proletarizacijo, tako da so na svoji kmetiji postali najemniki ali pa so odšli iskat zaslužek v industrijo.

V naslednji tabeli je prikazan prehod kmetij v nekmečke roke po posamičnih obdobjih po velikosti kmetij ter najpomembnejših nekmečkih lastnikov:

obdobje	nad 150	100-150	60-100	40-60	30-40	20-30	10-20	3-10	skupno število posestev	skupna površina v ha
do 1880	8	4	14	3	1	13	8	8	59	4119,77
1881-1900	13	15	9	1	7	1	2	8	56	5726,96
1901-1918	0	0	2	3	1	7	7	1	21	588,85
1919-1940	2	3	3	5	4	5	5	4	31	1544,35
skupaj	23	22	28	12	13	26	22	21	167	11979,93
kupci:										
Thurni	19	15	19	4	7	8	10	13	95	8251,72
rudniki	2	4	5	0	0	0	4	0	15	1448,29
drugi	2	3	4	8	6	18	8	8	57	2279,92

Najpomembnejši lastniki so bili grofje Thurni s kar 95 kmetijami. Pri "rudnikih" je mišljen rudnik svinca v Mežici, kmetije v lasti leškega premogovnika so namreč vštete v kategorijo "drugi", ker je bil premogovnik del železarskoindustrijskega kapitala. Pod "drugi" so vštete še kmetije, ki so jih pridobili razni obrtniki, lesni trgovci, trgovci, gostilničarji in drugi. Skupna površina teh kmetij je predstavljala 39,46 % celotne površine Mežiške doline.

Velike kmetije so bile in so še leta 1990 predvsem v hribovitem zgornjem delu doline, kjer imajo zaradi slabe obdelovalne zemlje tudi nad 150 ha, majhne kmetije v spodnjem delu pa le 3-10 ha. Velike kmetije so poleg hiše

imele več ločenih gospodarskih stavb: kaščo, hlev (tudi več hlevov), mlin in tudi žago. Večina je imela še bajto, v kateri so stanovali gospodarjevi sorodniki ali preužitkarji. Socialna diferenciacija se je kazala tudi v stavbarstvu, saj so bile stavbe premožnih kmetov pogosto večje in bogateje okrašene. Ekonomsko močnejši kmetje so bili v višjem socialnem sloju, s tem pa tudi bolj spoštovani in ugledni. Kmečki del prebivalstva je bil do prve svetovne vojne v večini slovensko narodno zaveden. Za kmetije je bil uveljavljen izraz "grunt" in za gospodarja "gruntar". V zemljiški knjigi so uporabljali izraz "huba".

Mali kmetje se v času samooskrbe niso bistveno ločili od velikih. Razlike so nastale, ko je zrasla vrednost gozda. **Kajžarji ali bajtarji** so imeli hišo in nekaj zemlje. Veliko kajž je nastalo v 19. stoletju, ko so si jih postavljali kmečki otroci na podedovani zemlji in se zaposlili v industriji. Kajžarji so rekli tudi tistim, ki so bili samo najemniki pri kmetu ali v njegovi kajži. Ti so bili pogosto vezani na službo v tovarni, rudniku ali v gozdu pri Thurnu in na kmeta, stanodajalca, pri katerem so sodelovali pri vseh večjih delih in mu bili v bistvu ves "prosti" čas na razpolago. Žene so pogosto podnevi delale na kmetovem polju, ponoči pa na svoji njivi. Razmerja med gospodarjem in kajžarji so bila odvisna predvsem od tolerantnosti gospodarja. Nekateri so se do kajžarjev in poslov obnašali gospodovalno in so jim bili nedostopni. Mali kmetje in bajtarji so se v industriji zaposlili med prvimi, medtem ko so veliki kmetje v bližini takih "virov" iskali dodatni zaslužek le kot prevozniki in gozdni delavci.

Posli so bili v preteklih stoletjih delavci na kmetijah in v 19. stoletju v enaki meri pri raznih obrtnikih, največ pa pri gostilničarjih in trgovcih. Na velikih kmetijah je v prejšnjem stoletju delalo tudi po 16 poslov – hlapcev in dekel. Njihovo število je bilo zelo različno, nekateri pa poslov sploh niso imeli. Trgovci in gostilničarji so poleg njih pogosto imeli še kuharico in natakarico ali eno od obeh. Tako kot na kmetijah so tudi pri obrtnikih hlapci in dekle opravljali predvsem kmečka dela. Na velikih gospodarstvih so imeli veliko dekle, kravarico, svinjarico, tudi "iberžnico", nekateri še varuško, velikega hlapca, volarja, kravarja, govejega in ovčjega pastirja. Služkinje so imeli učitelji, zdravniki in nekateri uradniki. Prve služkinje so omenjene sredi 19. stoletja, pozneje pa vse pogosteje (npr. leta 1850 v Črni pri ranocelniku).

Ta družbena skupina je izvirala iz bajtarskih, pa tudi kmečkih in delavskih družin. Večina se je raje kot na kmetiji zaposlila pri obrtniku ali kmetu v bližini naselij, kjer so pozneje imeli več možnosti za zaposlitev. Do prve svetovne vojne je v Črni med rudnikom in tistimi, ki so zaposlovali posle, veljal nenapisan dogovor, da dva meseca pred novim letom in dva meseca po njem rudnik ni zaposlil nobenega hlapca. Posle so iskali med otroki delavskih družin, ki so bile številne, in marsikateri fant je bil pastir že, ko je začel hoditi

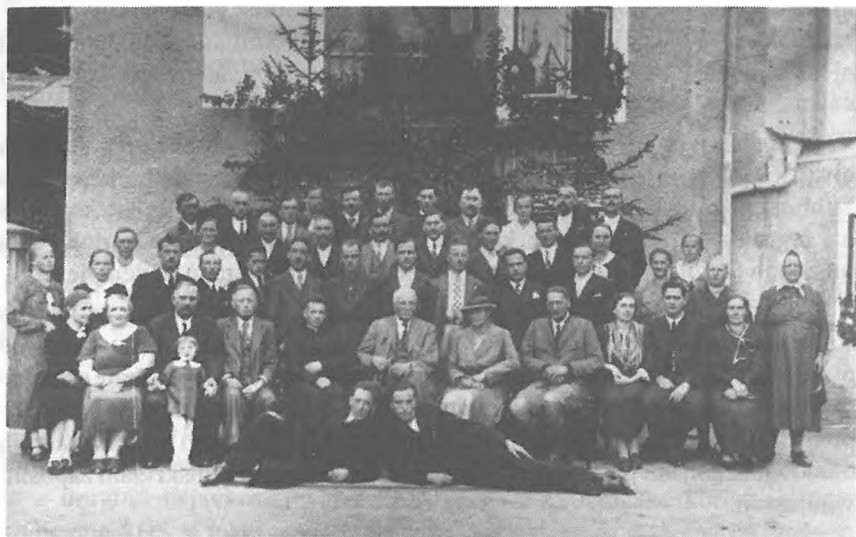
v šolo, dekleta pa varuška. Šoloobvezne otroke – posle so kmetje v mesecih septembru in oktobru pogosto zadržali doma za opravljanje kmečkih del in so njihov izostanek v šoli gospodarji sami opravičili. V enem letu so pri kmetu zaslužili "cajgasto" obleko, hrano in stanovanje. V delavskem okolju so v času kraljevine SHS, ko je bilo težko dobiti službo, mladi fantje, zaposleni največ pri zunanjih delih, bili tudi "posilni" pri obratovodju ali uradniku, da so mu čistili stanovanje, kurili in varovali otroke.

Posli so bili v nižjem socialnem sloju in brez lastnine, dolgo časa tudi brez osebne svobode in brez socialnega varstva. Le kuharice in sobarice gostilničarjev in trgovcev so bile prijavljene po tedanjih pravilih. Na kmetijah, še posebej na odmaknjenih, so tudi v družbenem pogledu bili manj svobodni in bolj odvisni od volje gospodarjev kakor tisti v dolini. Z njimi so vse leto "razpolagali" gospodarji, enkrat na leto so si lahko izbrali novega gospodarja. Starejši posli so si službo iskali sami, medtem ko so se za otroke dogovarjali starši. Običajno je hlapce izbiral gospodar, dekleta pa gospodinja. Največkrat so se v času do druge svetovne vojne o tem dogovorili "na Šmihelca", na dan sv. Mihaela (29.9.). Če je bil dogovor uspešen, je posel dobil "aro", selil pa se je na silvestrovo. Dekleta so službo pogosto opustile, ko so se poročile, hlapci pa, ko so se zaposlili v industriji. V Mežiški dolini je bilo tako pred prvo svetovno vojno kot po njej precej nezakonskih otrok. Matere deklet z nezakonskim otrokom so zaradi svojega socialnega položaja bile še bolj poniževane in zasmehovane od drugih mater. Pankrti so pogosto živeli kot hlapci in dekleta. Po drugi svetovni vojni je bilo uradno konec s hlapci in deklami, ki so večinoma dobili zaposlitev v industriji. Na večjih kmetijah pa so nekateri le ostali, najpogosteje kot družinski člani, ker so bili sorodniki gospodarjev.

Delavce v Mežiški dolini je Doberšek v času kraljevine SHS razdelil v več skupin: rudarje, tovarniške delavce, lesne delavce, železničarje in sluga. V vsaki poklicni skupini so bile manjše kvalifikacijske skupine, ki so hkrati bile tudi določen socialni sloj. Položaj kvalificiranih je bil veliko ugodnejši od navadnih delavcev, ker so dobili določen deputat ali olajšave. Nekatera podjetja so dajala deputat vsem zaposlenim. Rudarji na Lešah so mesečno dobili določeno količino drv in premoga. V deputat je bilo šteto tudi stanovanje. Delavci in njihovi družinski člani so zaradi slabega zaslužka hodili v "tavrh" k bližnjim kmetom in posestnikom. Tako so leta 1918 delavci, ki so pri Osiandru (Javornik) dobivali mleko, morali poleg plačila, npr. za pol litra mleka na dan, "odslužiti" z delom še tri dni na leto. Za vsak delovni dan so dobili plačano dve kroni in osemdeset vinarjev, a brez hrane in pijače. Osiander si je tako zagotovil delavce na svojih poljih. Podobno so ravnali tudi drugi

kmetje. Za "gospode" so v času kraljevine SHS veljali že rudarji kopači, v železarni pa izšolani delavci, pa tudi pazniki, mojstri in uradniki.

Konec 20-ih let so zaposleni od svojih plač plačevali 3,3 % davek za ročno delo od zaslужka nad 400 din mesečno, približno 4 % za bolniško zavarovanje, 0,5 % za Delavsko zbornico. Rudarji so namesto v bolniško zavarovanje plačevali 3,5 % v bratovsko skladnico in 0,5 % v rudarsko zadrugo, železničarji državne železnice pa so mesečno plačevali 10-20 din za pokojnino in 3 din invalidskega davka. Večina delavcev, razen rudarjev, železarjev in železničarjev, takrat še ni imela pokojnin. Rudarji in železarji so v prejšnjem stoletju svoj družbeni položaj skušali zavarovati prek bratovskih skladnic. Položaj delavcev je bil v primerjavi z nekaterimi skupinami kmečkega prebivalstva boljši, saj so zaradi interesov podjetnikov po učinkovitejšem delu imeli osnovno zdravstveno oskrbo, šole za otroke in tudi možnost pridobitve stanovanja pri podjetju. Delavci so bili v izredno slabem položaju v času gospodarskih kriz, ko je bila velika brezposelnost, delavci pa cenena delovna sila.

Tudi v isti poklicni skupini so bili notranje razspateni. (Delavci Tovarne lepenke in lesovine (Lepenka) Prevalje z lastnikom grofom Duoglasom Thurnom leta 1939; fototeka DM št. 323).

Zaradi lastnih interesov so podjetniki že v 19. stletju gradili delavska stanovanja, ki pa zlasti v času intenzivnega gospodarskega razvoja v dolini niso zadoščala. Zato so se delavci naseljevali tudi v bližnjih in oddaljenejših

mlinih, žagah in bajtah. Položaj večine delavskih in kmečkih otrok je bil glede nadaljnjega šolanja podoben. Številni so se izučili poklica, pa se potem niso mogli uveljaviti kot obrtniki in so se zaposlili v tovarni ali rudniku. Obrtniki in tovarniški uradniki so svoje otroke pošiljali na šolanje v večja mesta.

Obrtniki so se na območju občine razvijali v večini pod okriljem industrije. Podjetniški uradniki in obrtniki so bili samostojna skupina, vanjo pa lahko uvrstimo tudi zasebne in javne nameščence. Ta skupina je zanimiva ne samo kot socialni sloj, temveč kot nosilka germanizacije do prve svetovne vojne. Vsi so se v družini, s svojimi nadrejenimi in seveda tudi s podrejenimi pogovarjali izključno v nemščini. Tako je na drugi strani uporaba nemščine delavcem omogočala lažje doseči cilj, uspeh ali napredovanje.

Večina obrtnikov je imela tudi kmetijske površine in so si zato lahko izboljšali svoj ekonomski položaj. Visok položaj na družbeni lestvici so imeli obrtniki, ki so hkrati opravljali več dejavnosti. Obrtniki niso imeli bolniške ali starostne oskrbe in so za to morali poskrbeti sami. Pri premožnih so se zadolževali kmetje in delavci. V skupini obrtnikov pa so bili nekateri tudi v nižjem socialnem sloju. Ti so obrt opravljali sami, brez pomočnikov in so le redko imeli vajence. Vajenci so se pri obrtniku učili obrti, bolj oddaljeni so pri njem stanovali, bližnji so hodili domov. Za hrano in stanovanje so morali vajenci delati, pomočniki pa plačevati.

V socialno najnižji sloj lahko uvrstimo berače, ki so bili brez stalnega bivališča in brez stalnega vira za preživljanje. Večina je hodila beračit, prosit za hrano in obleko izven domačega kraja, v sosednje občine. Redno so hodili na žeganja in na določene kmetije, kjer jih niso spodili. Ob določenih praznikih (božič, lepa nedelja) so jih kmetje obdarili s hrano in denarjem.

Po drugi svetovni vojni se je socialni položaj ljudi, zlasti pa najnižjega socialnega sloja izboljšal; prvi dve desetletji sicer ne tako izrazito kakor od 60-ih let naprej. Prej izraziti socialni razločki so se zabrisale in izrazite socialne skupine so zginile. Povojni razvoj družbe je tekkel v korist delavstva, kmečko prebivalstvo pa nekoliko pustil ob strani. Tudi na kmetijah so si v zadnjih desetletjih izboljšali položaj tako, da so se vsaj nekateri družinski člani zaposlili v industriji.

Izbrani kraji

Koprivna

V Koprivni je bilo družbeno razslojevanje opazno v kmečkem sloju. Bili so veliki kmetje, ki so se ukvarjali še z gostinstvom ali mlinarstvom, srednji in mali kmetje, batarji in posli. Najboljši ekonomski položaj so imeli kmetje z velikimi površinami gozda. Kmečkemu prebivalstvu so se pridružili še

gozdni delavci, ki so prihajali od drugod. Z odseljivanjem prebivalcev so se porušile tudi nekdanje predstave, da so veliki kmetje ekonomsko in socialno najuspešnejši. Po drugi svetovni vojni se je razvoj kraja ustavil in šele v 70-ih letih so kmetje ponovno dobili možnost (ceste, elektrika, zaposlitve), da izboljšajo svoj ekonomski položaj, ki se največkrat kaže v vzdrževanju stavb in možnosti nabave različne mehanizacije. Izjema so kmetje z velikimi površinami gozda, ki z njim znajo gospodariti.

Leše

Na Lešah je bilo več socialnih slojev. Na eni strani so bili kmetje gostilničarji, čisti kmetje in na drugi strani delavci in rudarji. Obe skupini sta bili še znotraj razslojeni. V kraju je skozi stoletje obstajalo nekakšno nasprotje med tema sicer poklicnima skupinama, ki pa sta bili ravno zaradi socialnih razmer povezani in celo odvisni druga od druge. Odvisnost se je za delavce najbolj kazala v časih krize, ko so z delom na bližnjih kmetijah prislužili tudi za najosnovnejšo hrano. Delavci, ki so dovolj zaslužili z delom pri rudniku, se niso hoteli udinjati na sosednjih poljih. Stanovali so večinoma v rudniških stanovanjih. Ob propadu premogovnika so s pomočjo Rudarske zajednice postali lastniki stanovanja ali hiše. Nekateri stanovalci so ostali podnajemniki, tokrat pri drugem gospodarju, kmetu ali obrtniku.

Proces industrializacije je zajel trinajst kmetij, katerih gospodarji so se "spufali" in so jih bili prisiljeni prodati. Ekonomsko in statusno dober položaj so v času industrializacije imeli kmetje, ki so opravljali še gostinsko dejavnost. Po drugi svetovni vojni se je položaj kmetov poslabšal in šele v zadnjem desetletju si ga z dobrim gospodarjenjem boljšajo.

Dobrije

Na Dobrijah so kmetje s srednje veliko kmečko posestjo. Ekonomsko in statusno so cenili Blatnika, Županca in Juga. Poleg kmetovanja so se ukvarjali še z drugimi dejavnostmi, ki so jim prinesle ekonomske koristi. V času kraljevine SHS je tukaj nekaj industrijskih prebivalcev stanovalo v "bajtah" in so kot "tavrharji" delali na bližnjih kmetijah. Zaposleni v industriji so v 70-ih in 80-ih letih tega stoletja imeli boljši ekonomski položaj od kmetov, ker so z delom v industriji zaslužili dovolj za ugoden socialen položaj. Ker kraj ni gosto naseljen, ima večina teh nekaj zemlje, na kateri pridelajo krompir in druga živila in si vzredijo tudi prašiča. Vse to jim omogoča višjo živlensko raven.

UVAJANJE NOVOSTI

Kmečko gospodarstvo

Uvajanje novosti v kmečko gospodarstvo je bilo odvisno od razgledanosti gospodarja, ekonomske moči kmetije in od števila delavcev na kmetiji. Bolj ko je manjkalo rok za delo, prej so si delo olajšali s stroji. Pogoj je bil seveda splošni razvoj območja in ponudba na tržišču. Na kmetijah, kjer je bilo dovolj delavcev, niso čutili potrebe po mehanizaciji. Tudi na hribovskih kmetijah je bila uporaba nekaterih strojev mogoča dokaj pozno, še leta 1991 so dela v strminah lahko opravili le ročno. Na geografsko razgibanem terenu občine je težko govoriti o splošni uporabi strojev, ki so večinoma primerni za obdelovanje polj v ravnini in je njihova uporaba na hribovitem terenu velikokrat odvisna od spretnosti, iznajdljivosti in tudi drznosti uporabnikov. Vsekakor se je tehnično bolje izpopolnjevalo kmečko gospodarstvo v dolinskem svetu in na položnejših zemljiščih. Prve nove stroje in naprave so nabavljali večji, premožnejši kmetje, ki so bili obenem še gostilničarji, trgovci in žagarji. Novosti v načinu gospodarjenja in pri obdelovanju polja so spoznali tudi na predavanjih in tečajih različnih društev, zlasti kmetijske zadruge in Sadjarsko – vrtnarskega društva.

Osnova za dober pridelek je poleg semena, vremena in skrbnega obdelovanja tudi gnojenje. Še v 80-ih letih je bila na večini kmetij osnova gnojenju hlevski gnoj, umetna gnojila so bila le za dodatek. Vse do uveljavitve izplakovalnega sistema in zgraditve gnojnih jam so uporabljali "trdi" gnoj, potem pa tudi gnojnico. Večina kmetij pa v hlevih še nima urejenega izplakovalnega sistema.

V hribovitem zgornjem delu doline so še v času kraljevine SHS spravljali gnoj iz hleva na njivo od februarja do jožefovega, ko je bil zunaj še "sanenc". Gnoj so "nakidali" na lesene sani, ki so jih vlekli voli, in ga zvozili na njivo na velik kup, s katerega so ga spomladi z vlačugami razvozili na manjše kupe in ga raztrosili z gnojnimi vilami po njivi. Vlačuge so bile narejene iz desk, povezanih z dvema koloma. Namesto sani so v času brez snega uporabljali tudi gare, vozove in "žlefe". Žlefe so vozilo podobno vozu, le da imajo samo sprednji kolesi in se njihov zadnji del vleče po tleh. V spodnjem delu doline so poznali gnojvožo kot delovni običaj. Gnoj so v enem dnevu razvozili od doma na njivo in ga raztrosili. Nakladali so ga v hlevu ali na gnojišču pred hlevom na vozove, gare ali žlefe. Na njivah so z železnim "kreulnom" naredili manjše kupe gnoja, ki so jih potem raztrosili. Konec 50-ih let so ga v strminah začeli prevažati s pomočjo vitla, na katerega so privezali stara prevozna sredstva. V 70-ih letih so na kmetijah v dolini in na položnih terenih začeli

uporabljati prve trosilke gnoja in škropilke gnojnice. Ročno so trosili gnoj še v začetku 90-ih let pri hribovskih kmetijah. Ponekod ga trosijo kar z gar ali s traktorske prikolice.

Na hribovitih in strmih zemljiščih morajo biti kmetje ob uporabi mehanizacije iznajdljivi in tudi drzni. (Jekl in Kumer v Koprivni pred prvo svetovno vojno; fototeka DM št. 1690).

Gnojnico so posamični kmetje pred drugo svetovno vojno razvažali v lesenih sodih, v 80-ih letih pa v traktorskih cisternah, s pomočjo katerih so tudi škropili.

Umetna gnojila so posamični kmetje uporabljali že v času kraljevine SHS, največ kalijevo sol in Thomasovo žlindro. Nekateri so trosili tudi apno, s katerim so uničili mah, sicer pa se gnojenje z njim ni preveč obneslo. Thomasovo žlindro so precej uporabljali v času nemške okupacije, za gnojilo pa je včasih bil tudi pepel.

Po drugi svetovni vojni nekaj časa ni bilo na voljo nobenega umetnega gnojila, konec 50-ih let so jih kmetje lahko dobili na kredit. Konec 70-ih in v začetku 80-ih let so jih uporabljali nekoliko pogosteje, vendar so nasploh pri njihovi uporabi zadržanejši zaradi mnenja, da so škodljiva. Najpogosteje jih uporabljajo le kot dodatno, dopolnilno gnojenje naravnemu gnoju. Leta 1987

so v občini prodali 763 ton KANA, 915 ton NPK, 171 ton fosfornega gnojila in 230 ton apnene moke.

Pred uveljavitvijo škropiv so uporabljali doma narejen preparat iz kravjih iztrebkov, krvi in apna. Z njim so premazali mlado sadno drevje in ga tako zaščitili pred divjadjo. Prva škropiva so prišla v uporabo kmalu po drugi svetovni vojni. Kmetijska zadruga je po letu 1950 organizirala zastonj škropljenje sadnega drevja proti kaparju. V 60-ih letih je bil velika nadloga koloradski hrošč, ki so ga ponekod več kot desetletje uničevali s pobiranjem. Konec 60-ih let so začeli na krompir posipati pantakan v prašku. Škropivo proti krompirjevi plesni so začeli uporabljati v 70-ih letih. Takrat so se uveljavila tudi škropiva proti plevelu, s katerim najpogosteje škropijo koruzo in korenje. Leta 1987 so v občini prodali 2 toni fungicidnih, 5 ton insekticidnih in 7 ton herbicidnih škropiv. Kljub temu pa so pri škropljenju previdni in jih nekateri v odmaknjenih predelih uporabljajo zelo malo. Za razprševanje škropiva uporabljajo do dvajsetlitrsko hrbtno škropilnico, na večjih površinah koruze ali krompirja pa traktorske škropilnice.

Za obdelovanje njiv in travnikov so imeli različna orodja. Iz 19. stoletja so ohranili svojo funkcijo motika, vile, grablje, plug, brana in kosa. Motike še v začetku 90-ih let uporabljajo za okopavanje in obsipavanje okopavin, na strmih njivah pa z njimi sadijo in izkopavajo krompir. Z obrnjenimi motikami so ponekod v 80-ih letih razbijali grude na njivi, ki so ostale po brananju.

Ralo je bilo splošno orno orodje, ki so ga začeli opuščati konec 19. stoletja. Posamični kmetje so ga uporabljali še po drugi svetovni vojni, pa tudi še v 60-ih letih. Njegova raba je v tem času izpričana tako v zgornjem kot v spodnjem delu doline (v Koprivni, Topli, Jamnici, na Strojni). Večina kmetov je konec prejšnjega stoletja imela več vrst ral, od katerih je bilo ralo s prestavljivo rezalnico dobro za oranje mehkih njiv, repišč in strnišč. Ker večina ral ni imela črtala, so pri oranju uporabljali še rezalnico, poznali pa so tudi ralo z vgrajenim črtalom. Delo z ralom je zahtevalo precej vprežne živine in tudi ljudi. Pri oranju z ralom brez "rezaunice" je slabši par volov vlekel rezalnico, s katero je "narezač" napravil črto, rižo. Po njej je ril "oraunek" z ralom, ki ga je vlekel močnejši par volov. Oraunek je potiskal zemljo vedno na spodnjo stran. Vsak par volov je vodil po en človek, največkrat pa starejši otrok. Njivo so začeli orati vedno s spodnje strani, ralo je šlo za rezalnico 6 do 7 metrov.

Konec 19. stoletja so namesto rala začeli uporabljati dvojni ali enojni plug. V Koprivni, Šentanelu, Jamnici in okolici Črne so še po drugi svetovni vojni orali njive, zlasti ledine, v kombinaciji rezalnica – plug. Dve brazdi so orali z ralom, eno s plugom, ali pa so z rezalnico spredaj zemljo narezali, zadaj pa z močnimi voli vlekli plug. Kadar so bili pri hiši močni voli, so lahko orali samo

s plugom. Funkcionalna razlika med ralom in plugom je v tem, da ralo zemljo rablja, jo dviga in bolj zdrobi, plug pa jo obrne.

V hribih nad Mežico so prvi dvojni plug, "merjasca", dobili okrog leta 1880, v Koprivni 1895, v Šentanelu so prvega kupili leta 1904, v Jamnici pa ga leta 1925 še sploh niso imeli.

Polželezni plug je imel lesen "grajdl", "podivc" in ročice, železni so bili črtalo – rezalnica, lemež, "dila", "plaz" in "kozouc". Prvi plugi so imeli lesene "habe". Prve povsem železne pluge so uporabili v času nemške okupacije. V splošno rabo so prišli v 70-ih letih kot traktorski priključki, vendar še velikokje zaradi terena uporabljajo gibčnejše stare pluge. V ravnini za oranje uporabljajo plug kot traktorski priključek z več lemeži. V 60-ih letih so na strminah, kjer so za obdelavo polja lahko uporabljali izključno le vprežno živino, začeli uporabljati električni vitel, ki ga je kmalu zamenjal traktorski vitel. V začetku 90-ih let orjejo nekateri strme njive v Koprivni, Topli in Javorju s pomočjo vitla, na katerega privežejo kar "merjasca". Plug je pritrjen na "zajlo", ki se navija ali odvija z valja, kot pogonski stroj pa je uporabljen elektromotor ali traktor. Pri uporabi vitla orjejo njive navpično, zemlja se pri tem odlaga na stran in ne na spodnji rob, kot je bilo značilno pri prejšnjem oranju. Pri tem lahko uporabijo tudi težji plug, ki jim omogoča globlje oranje in s tem boljšo obdelavo zemlje.

Žične vleke so si posamezniki postavili po drugi svetovni vojni. Uporabljali so jih za prevažanje zemlje z robov njiv, kjer se je stoletja nabirala, nazaj na odore, za prevažanje gnoja na njivo ter prevoz sena in pridelkov s polja. V strminah so si posamezniki v 70-ih letih postavili tovarne vlečnice, s katerimi od vznožja hriba do hiše spravljajo tovor: mesečno "basngo", premog in celo gradbeni material (tudi na strminah proti Lešam).

Brano uporabljajo za izravnavanje zemlje in odstranjevanje plevla na novo zorani njivi. Branajo od spodaj navzgor tako, da pri vsaki novi vrsti polovico brane vlečejo še po prejšnji (že branani) vrsti. Semena z brano "zarajhajo", posejano njivo zavlečejo po sistemu "od brane do brane". Za vleko brane sta bili primernejši konjska ali kravja vprega, ker tako zemlje niso preveč potlačili. Brananje s traktorjem na hribovitem terenu v začetku 90-ih let ni v splošni rabi, v ravninskih predelih pa se je uveljavilo z rabo traktorjev. Okvir brane je lesen, zobje so železni, na okvirju je železna prečna palica, na katero je pritrjena veriga za vleko. Na zadnji strani brane je zamikalna vrv, s katero jo zamikajo in dvigujejo. V zgornjem delu doline uporabljajo brane brez zamikalne vrvi, zato pa jo zamikajo z motiko. Takšno tradicionalno brano sta izdelala kolar in kovač. V 60-ih letih so prišle v rabo industrijsko izdelane veččlenske brane, v 70-ih se je kot traktorski priključek začela uveljavljati

železna brana. V 80-ih letih je na hribovitem terenu najbolj razširjena navadna lesena brana, ki jo, če je prelahka, obtežijo s kolesom, v ravnini pa skoraj vsi uporabljajo železno.

Ralo je po uveljavitvi pluga prevzelo mesto "grobarja", s katerim obsipavajo krompir. Jeseni so z obsipačem krompir tudi izkopavali, "ven metali". Kot vprežna žival je bil pri tem orodju primernejši konj. V 80-ih letih so obsipač uporabljali pri večini hribovskih kmetij.

Prve **motokultivatorje** so kupili kmetje v nižinskih krajih v času nemške okupacije. Posamezniki so si kupili sejnalno vprežno "mašino" za žito in vprežno kosilnico. Sadilce za krompir in koruzo so prvi kmetje dobili v 70-ih letih, njihova uporaba pa je vezana na traktor. Sadilci v začetku 90-ih let niso v splošni rabi zaradi hribovitega terena.

Prvi traktor "Štajer" je imela konec 50-ih let Kmetijska zadruga. Okrog leta 1960 so kmetje uvažali staro mehanizacijo iz Avstrije, po letu 1962 so že lahko na domačem tržišču kupili uvožene stroje. Prvi traktorji so bili znamke "Ursus" iz Romunije, nato "Ferguson", pozneje še "Lintnar", "Lamburžinija", "Tigron", "Karari" in "Zetor". Manjši kmetje so si konec 70-ih let kupovali manjše traktorje "Tomo Vinkovič". V začetku 90-ih let so v občini le še redki kmetje brez traktorja, večji pa imajo tudi po dva ali tri.

Z uveljavitvijo traktorjev je upadel pomen živinske vprege. Še po drugi svetovni vojni so za oranje in prevažanje težjih tovorov uporabljali vprego dveh volov, veliki kmetje tudi vprego konj. Vol je bil vprežna žival, po kateri so merili tudi moč kmetije. Mali kmetje in kajzarji niso imeli volov, zato so taka dela opravili s kravjo vprego. Kmetje, ki so imeli na razpolago različno vprežno živino, so uporabljali tudi kombinirano vprego – vol in konj, vol in krava. Konja so kot vprežno žival uporabljali kmetje v višinskih predelih (Bistri, Koprivni, Javorju, Jazbini, Strojni) še v začetku 80-ih let predvsem za dela, ki jih s traktorjem niso mogli opraviti.

Za vpreganje živine so uporabljali jarem in "jegu" za par in poseben jarem za eno govedo. Jegu (igu) je stara vprežna naprava, ki so jo po drugi svetovni vojni še uporabljali nekateri hribovski kmetje v zgornjem delu doline. Kmetje s področja Kotelj, Brdinj, Selovca in Tolstega Vrha ga niso uporabljali, ker so menili, da govedo vpreženo v jarem manj trpi. Igo je bil narejen iz lesenega ukrivljenega droga s štirimi "aklniki" in odebeljenim srednjim delom nad lokom. Govedu so ga pritrdili na rogove s pomočjo jermenov. Na glavo so pod jegu položili "podieš", napolnjeno s predivom, ki je zavarovala ta del na glavi pred odrgninami. Na podieš so pred rogove položili drog, nato pa vse skupaj privezali z jermenom. Govedo pri vožnji ni moglo premikati glave. V 70-ih letih jegu ne uporabljajo več. Najbolj razširjena vprega za govedo je jarem.

Narejen je iz ukrivljenega lesenega droga, ki je v sredini odebeljen. V jarem sta vstavljeni dve "kruki" in ob strani dva železna "šprunclna", govedu pa ga dajo na vrat. V sredini imata jarem in jegu pritrjeno "goš" s "preglno", ki omogočata vprego v gare ali voz. Enojnega jarma za govedo v začetku 90-ih let skoraj ne uporabljajo. Narejen je iz lesenega droga z dvema "krukama", ki se ovalno stikata.

Igo je stara vprega, ki je bila v začetku 20. stoletja razširjena predvsem v zgornjem delu doline. (Vola vprežena v igo okrog leta 1960; foto M. Dolinšek; fototeka DM št. 2123).

Pri ročni košnji je kosец uporabljal koso s kosirjem, pritrjeno na peto kosišča z dvema ročajema. Pred košnjo je gospodar ali hlapec pripravil kose, tako da jih je s pomočjo kladiva sklepal na klepih. Pri košnji je rezilo kose brusil z "ostrivnekom", ki ga je imel v "čepunu", ta pa je bil največkrat pritrjen na pasu na hrbtni strani. V čepunu je bila voda z malo kisa, da je ostrivnek bolje brusil. Za čepun so najpogosteje uporabljali goveji rog.

Pri košnji so kosci delali "redovce", otroci ali tudi gospodinje so jih trosili z vilami, največkrat pa s koli. V 80-ih letih je bila ročna košnja redka, samo še tam, kjer s kosilnico ni mogoče kositi.

Prve vprežne kosilnice so iz časa nemške okupacije, vendar teh v zgornjem koncu doline niso nikdar uporabljali. Prve motorne kosilnice so imeli posamezni kmetje konec 50-ih let, desetletje pozneje pa so že postale številnejše. Prvo kosilnico za travo je imela Kmetijska zadruga Prevalje leta 1958, za žito pa leta 1960. V začetku 90-ih let so le še redke kmetije brez kosilnice. V začetku 60-ih let so posamezni kmetje pri kmetijski zadrugi naročali košnjo s kosilnico. Zadrugi delavec je prišel in pokosil, kar je bila neke vrste reklama za prodajo kosilnic. V prvih letih so bile najbolj razširjene kosilnice "BČS" italijanske izdelave. Tem so sledile kosilnice "foglnot", "muti" in "reform". V 80-ih letih so nekateri začeli uporabljati traktorske rotacijske kosilnice, za katere pa mora biti zemljišče položnejše.

Pri sušenju trave in spravljanju sena in otave sta bili osnovni orodji lesene vile in grablje. Travo so obračali z grabljami in vilami, z vilami so seno spravljali in z grabljami grabili. Običajno so bile grablje žensko orodje, vile pa moško. **Obračalnike** kot traktorske priključke so začeli uporabljati konec 60-ih let. Z njimi so obračali travo in jih uporabili tudi za grabljenje. V 80-ih letih so prišle v uporabo kosilnice z najrazličnejšimi priključki, tudi z obračalnikom, in so na hribovitem terenu učinkovitejše. Še vedno pa v strminah obračajo in grabijo ročno. V primeru slabega vremena na pol suho seno spravijo v "kozolec", postavljen na travniku. Postavljali so občasne kozolce, sušila, brez strehe in stalne z dvokapno streho, v občini pa je še nekaj "toplarjev", postavljenih pred prvo ali pred drugo svetovno vojno. Pogosto seno in otavo pozno popoldan skupčajo, da ju zavarujejo pred dežjem in se prej posušita. Za spravilo sena so v 70-ih letih začeli uporabljati **nakladalke in traktorske vile**. V strminah nakladalk ne uporabljajo, raba vil pa je vezana tudi na iznajdljivost uporabnika. Seno ročno spravijo do vznožja brega in ga tam naložijo na traktorske vile. Pri nakladanju na gare ali voz spravijo seno na dva velika kupa, med katera postavijo vozilo. En ali dva človeka "bašeta", tretji na vozilu tlači in razporeja seno. Ko je naloženo, vozilo povežejo z žrdjo in vrvjo, da pri vožnji sena ne zgubljajo. Pri spravilu s traktorskimi vilami ali nakladalko odpade nalaganje in povezovanje.

Nekateri v začetku 90-ih let seno in otavo še nakladajo na gare, domov pa jih vlečejo s traktorjem, v bolj strmih predelih pa z vitlom. Gare in vozove so prirejali za manjše traktorje, ker so traktorske prikolice bile predrage in jih je na tržišču tudi primanjkovalo.

Traktor so najprej uporabljali v ravninskih predelih, na hribovitem zemljišču pa so vozniki velikokrat tudi drzni. (Pri Zabrniku na Strojni spravljajo seno s traktorjem, leta 1977; foto M. Makarovič; fototeka DM št. 2132).

Še dve desetletji po drugi svetovni vojni so s težko dostopnih krajev v zgornjem delu doline, predvsem v Koprivni in Podpeci, kjer so večji kmetje dovolili košnjo tudi kajžarjem, seno nosili. Z vilami so ga spravili do vzhodja strmine, kjer so nakladali bremena "na špile". Špila je bil okrog 1,5 metra visok kol, s prečnim kolom na spodnji strani, dolgim okrog 1 meter in krajšim na zgornji strani. Okrog kolov so naložili seno in ga povezali z vrvjo. Tak način nošnje sena s strmin so uporabljali tako kajžarji kot kmetje.

V skednju so spravljali seno na "peter" z vilami z daljšim ročajem. Za to opravilo so bili potrebni najmanj trije. Na petru je eden seno "bek jemo", otroci pa so ga tlačili. V začetku šestdesetih let so začeli spravljati seno na peter z lesenimi ali kovinskimi pihalniki.

Setev je bila za kmeta zelo pomembno opravilo in je bilo izključno moško in celo gospodarjevo delo. Žito sejejo na roke še v začetku 90-ih let. Med drugo svetovno vojno so prišle v rabo **vprežne sejalnice**, vendar so jih uporabljali redki kmetje v ravninskem predelu. Po vojni pa se prav tako niso uveljavile zaradi neprimerne terena in zaradi opuščanja pridelave žitaric. V zgornjem

delu doline žitnih sejalníc niso nikoli uporabljali. Za setev so imeli domače seme, ki so ga vsakih nekaj let zamenjali pri znancih ali sorodnikih iz drugega kraja, da se pridelek ni izrodil. Že ob mlačvi so žito prečistili z velnikom. Če je bilo v žitu seme plevela (žorga), so ga prečistili s čistilnim strojem, ki so ga imeli posamezni večji kmetje. Uporabljajo ga tudi v začetku 90-ih let. K njim so tako žito nosili čistiti tudi sosedje. "Nasevač" (tisti, ki seje) ima zrnje v "sevaču", ovalni pleteni košari, ali pa kar v vreči. Z vrvjo si košaro ali vrečo pritrdi na telo, tako da z eno roko drži sevač, z drugo pa meče zrnje po njivi. Zaradi enakomerne setve so si njivo razdelili na "lehe", široke en lučaj. Posejano žito so "zarajhali" z brano. Kjer v začetku 90-ih let še sejejo žito, je način setve enak opisanemu postopku.

Setev repe, korenja in semen v manjših količinah je bilo delo gospodinje. Pri sajenju koruze so uporabljali kaveljčke. Že pred drugo svetovno vojno so ponekod začeli delati riže s pomočjo črtala ali pa rala. Vanje so nametali koruzna zrna in jih zakrili z brano ali grabljami. V 70-ih letih so uvajali traktorske sadilce koruze.

Žetev je bila eno najpomembnejših opravil na kmetiji še po drugi svetovni vojni in predvsem delo žensk. V prejšnjem stoletju so želi ročno s srpi. Žanjice so po vrsti žele druga za drugo. Vsaka si je sama naredila pas in snop, ki ga je tudi zavezala. Žetev s srpom v 80-ih letih skoraj ni bila več v rabi, le še tu in tam za manjše površine poležanega žita. Pred drugo svetovno vojno so pri žetevi uporabljali koso, kar se je dobro obneslo zlasti v hribovitejšem svetu. Žitna kosa ima na "kosiše" pritrjen lesen okvir s platnom ali tudi vile brez "štila". S pomočjo tega okvirja se porezano žito naslanja na stoječe klasje. Košnja žita je bila izključno moško delo. Kosec je moral lepo kositi, da žita ni preveč mešal. Za njim so žanjice s srpom pobirale klasje in delale snope. Pase za snop so si delale same, pogosto pa je bilo to opravilo mlajših deklet. Eden od fantov je za njimi vezal snope. Dokler so bile z žitom posejane velike površine, so kosili dva ali trije kosci, za njimi pa so pobirale po tri ali pet žanjic.

V 60-ih letih so prvi kmetje kupovali enoosne kosilnice z dodatno napravo za žetev ali pa so si sami naredili posebne ponjave, na katere se je nabiralo porezano žito. Ko je bilo žita dovolj, so ponjavo obrnili. S tega kupa so žanjice delale snope. Pri tem se je klasje bolj "razcetalalo", zato kmetje s kosilnicami niso bili najbolj zadovoljni. Raztreseno klasje so pobirali otroci, ponekod pa so ga kar pograbili. Kombajn so v 50-ih letih uporabljali le pri Kmetijski zadruzi Prevalje, dokler so sejali žito. Po naročilu so z njim želi tudi na zasebnih njivah.

Snope je gospodar sproti spravljal v kope ali "ajflal". Pri "ajflanju" postavijo štiri do pet snopov "na rit" in jih povežejo za latovje. Ponekod s petim

snopom naredijo še klobuk, tako da ga prepognejo čez sredino in z njim pokrijejo pokonci postavljene snope. "Ajflne" pustijo na njivi sedem do štirinajst dni. Na vetrovnejših krajih, kjer bi jih lahko podrl veter, spravijo žito v kope. V zemljo zasadijo ostrvi, okrog katerih gospodar nalaga snope. V eno tako kopo spravijo od petnajst do dvajset snopov, lahko pa tudi do petdeset. Novinska kopa ima trideset, dolinska pa šestdeset snopov. Kope pustijo na njivi tri do štiri tedne.

Spravljanje žita je bilo težavnejše opravilo, še zlasti tam, kjer je bil teren strm. V zgornjem delu doline, kjer so rž pogosto sejali na fratah, se je uveljavila nosačija. Drugod so snope nalagali na gare ali vozove, jih povezali z žrdjo in z volovsko ali konjsko vprego peljali domov. V 60-ih letih so v strmejših predelih za prevoz začeli uporabljati vitel.

Na skednju so žito spravili na parno, ga "sparnali". Konec avgusta, v začetku septembra so rž in pšenico "oštrafali". V 19. stoletju so štrajfali še druga žita. Običajno sta dva štrajfala žito na "gouni", "gamni". Z levo roko je prijel snop za ritino, z desno za pas snopa in tako udarjal po štrajfnici toliko časa, da je iz latovja zletelo skoraj vse zrnje. Štrajfnca ali polka, deska dolga okrog dva metra in široka dober meter, je stala v kotu gouna. Oštrajfan snop je položil na štrajfnco in ga potolkel s "pacnom". Snope so ponekod povezovali v otepe (12 do 16 snopov je en otep), te pa pozneje narezali "na res", centimeter dolgo slamo, ki so jo porabili za dodatno krmo konjem.

Med štrajfanjem je iz latovja naletela slama, "omeni", ki so jo na koncu večkrat omlatili. S štrajfanjem so dobili skupaj najboljše zrnje. Iz sparnanih (že oštrajfanih) snopov, "galif", ki so jih pozimi še omlatili, so dobili manjvredno zrnje. Mlatev galif so v glavnem opustili po prvi svetovni vojni, štrajfali pa so nekateri še v 60-ih letih, zlasti ozimno rž, ker je bila njena slama predolga "za mašinat". Pri štrajfanju se tudi slama ni lomila.

Precej znana je bila še po drugi svetovni vojni mlatev s cepci, zlasti pri kmetih brez mlatilnice. S cepcem, narejenim iz ročnika, na katerega je bila z gožjo privezana betica z grčo, so udarjali po na tleh zloženih snopih, zlasti po latovju in pasu. Mlatila sta lahko dva, trije ali štirje in tudi v parih. Pri tem so s cepci udarjali po določenem taktu ali viži. Pri štirih mlatičih je bila viža: "V vsakem koti bik napoti", pri treh parih: "Kikl grta, hvače douta".

Prve "drešmašine" so prišle v rabo v začetku druge polovice 19. stoletja in na prehodu stoletja so jih imeli skoraj vsi kmetje, ki so kaj veljali. Prve mlatilnice so bile na ročni pogon. Po prvi svetovni vojni so jih preurejali na "gepl", kjer je bil boben mlatilnice z vzvodi povezan s kolesom, ki so ga vrtele živali. Vprežena sta bila vola ali kravi, ali pa dva ali eden konj. Gepelj so uporabljali še po drugi svetovni vojni.

Kmetje v bližini potokov so si pred prvo svetovno vojno naredili mlatilnice na vodni pogon. Prenos vodnega pogona na stroj je bil prek jeklene vrvi, ki je bila dolga tudi več deset metrov, ker je bila voda pogosto precej oddaljena od gospodarskega poslopja. Pred drugo svetovno vojno so prišli na trg dvotaktni bencinski motorji, zato so si posamični kmetje tudi mlatilnice uredili na tak pogon. Motor so zaradi nevarnosti vžiga postavili pred poslopje, kjer so mlatili žito ali rezali rezanico. V času elektrifikacije naselij so se kot pogonsko sredstvo za mlatilnice uveljavili elektromotorji.

Mlatev žita z mlatilnico je skrajšalo pridobivanje žitnega zrnja. Mlatilnico so postavili na gumno. Pri delu je sodelovalo več ljudi. Eden je snope podajal, drugi razvezoval pasove, tretji snope potiskal v mlatilnico, četrti spravljal slamo od stroja, dva pa sta jo z vilami stresala; sedmi je slamo zlagal in osmi tlačil. Nekateri kmetje so pred mlatvo razvezali snope za en "tuš", ki je trajal okrog eno uro. Tlačenje slame je bilo običajno delo otrok, medtem ko je snope potiskal v mlatilnico skoraj izključno moški. Tak način mlatve žita uporabljajo še v začetku 90-ih let. Prve mlatilnice so bile samo na boben, v 60-ih letih pa nekateri uporabljajo mlatilnice s stresalom, ki ločijo slamo od zrnja. Ker vsi kmetje niso imeli mlatilnic, so pred prvo svetovno vojno vozili "mašinat" k tistim, ki so jih imeli. Pred drugo svetovno vojno in po njej pa so si nekateri sposojali mlatilnico in motor ali samo motor.

Po mlačvi je bilo na vrsti čiščenje zrnja. Čistili so s pomočjo rešet in "vetneka, vetnega mlina". Z rešeti so ločili preostalo slamo, z velnikom pa še pleve od zrnja. Ko velnikov še niso imeli, so zrnje metali v zrak, veter pa je odpihnil pleve, medtem ko je zrnje padlo na tla dlje od plev. Pri velniku so veter ustvarjale lopute na vrtečem kolesu. Pleve je odnašalo naprej, zrnje pa je padalo na rešeto, s katerim so ločili boljše zrnje od slabšega. Naprednejši kmetje so tako čistili žito že v drugi polovici prejšnjega stoletja, v uporabi pa je še v začetku 90-ih let. Velniki so bili samo na ročni pogon, po uvedbi elektrike so jih priredili na pogon z elektromotorjem. Prvi velniki so bili leseni, na boben in niso imeli stresalne mreže. Te so kupovali pred drugo svetovno vojno.

Za rezanje krme so uporabljali "račun" z dolgim in širokim rezilom, ki so ga v začetku 20. stoletja uporabljali tudi za sekanje smrekove strelje. Konec 19. stoletja so za rezanje krme večinoma uporabljali "škajdrovc", sestavljen iz polagalne mize za seno ali slamo, in kosi podobnega rezila, ki so ga z roko dvigali in spuščali ter tako rezali krmo. Z uveljavitvijo slamoreznic so rezalni stoli zgubili svojo funkcijo, nekateri pa so jih uporabljali za rezanje okopavin in svinjske krme še v začetku 70-ih let.

Prve "fuatрмаšine" so kupili premožnejši kmetje v drugi polovici 19. stoletja. Po prvi svetovni vojni je bilo slamoreznic več, v začetku 90-ih let pa jo ima vsaka kmetija. Prve so bile na ročni pogon, nekateri pa so si jih okrog prve svetovne vojne priredili na vodni pogon ali na gepelj. V začetku 90-ih let vse slamoreznice poganja elektromotor. Uporabljali so jih za vsakodnevno rezanje sena in krme. Večji kmetje so pred vhodom v hlev imeli "reznek", prostor za narezano krmo s skednja. Kdor je bil brez rezneka, je narezano krmo puščal na skednju. Pred drugo svetovno vojno so na slamoreznici začeli rezati tudi steljo, v 60-ih letih pa še koruzo za silažo. Pri delu s slamoreznico na ročni pogon so morali sodelovati trije ali štirje, v začetku 90-ih let lahko krmo nareže tudi en sam. Rezanje krme so opuščali z zgraditvijo stojišč v hlevih konec 70-ih let.

Prve bencinske motorje so posamezni obrtniki uporabljali že pred prvo svetovno vojno, redki kmetje pa pred drugo svetovno vojno. V času nemške okupacije so postali številnejši. Po drugi svetovni vojni so uporabljali diesel motorje predvsem v krajih brez elektrike. Elektromotorje so imeli redki kmetje v Črni, Mežici, na Prevaljah in Ravnah že pred drugo svetovno vojno, medtem ko so jih v drugih krajih v dolini kupovali potem, ko so v hišo in hlev napeljali elektriko.

Mežiška dolina je bila znana po moštu. V 19. stoletju so za drobljenje sadja uporabljali korita, v katerih so tolkli sadje s tolkalkami. V drugi polovici 19. stoletja so naprednejši kmetje uporabljali "sadni mlin". Narejen je bil tako, da sta dva nasproti vrteča si kamna med seboj stiskala sadje. Prvi mlini so bili na ročni pogon. Po drugi svetovni vojni so te težke mline nadomestili lahki, ki so jih poganjali elektromotorji.

Zmleto sadje so stiskali v lesenih stiskalnicah, ki so delovale na dvoročni vzvod. Vsaka kmetija je imela svojo stiskalnico, tiste z veliko sadja pa po dve ali tudi več. Zmleto sadje so z veliko kuhlalnico ali s kakšno skledo naložili v "škatvo nad kvado", obdano z "aklni". Polno so pokrili z "babo", nanjo postavili "poba", na katerega je pritiskalo sleme (tram). V sleme je bil privit s kamni obtežen "šrauf", ki so ga vrteli v željeno smer. Na drugi strani pa so pod slemena polagali "kele". Stisnjen sok je tekkel pri režah "škatle" v "ponovco" in skozi žleb v podstavljeno posodo. Nekateri so žleb podaljšali skozi okno ali skozi zid v klet na sod. Tako je mošt tekkel naravnost v sod in ga ni bilo treba prenašati.

Po drugi svetovni vojni so za stiskanje sadja začeli uporabljati hidravlične stiskalnice. V začetku 90-ih let uporabljajo lesene in hidravlične stiskalnice.

Prve silose so postavili konec 50-ih let; desetletje pozneje so bili že številnejši. V začetku 90-ih let so brez silosa le še redke kmetije. V Mežiški

dolini poznajo dve vrsti silosov, stolpaste in koritaste. Prvi so okroglo zidani stolpi ob skednju, koritasti pa so narejeni iz lesenih desk. Manjši kmetje so se pogosteje odločili za koritaste silose, medtem ko se večji zanj odločijo le, če silirajo več krme, kakor jo lahko spravijo v stolpasti silos. Kmetje, ki se ukvarjajo z živinorejo, imajo po dva do štiri stolpaste silose. Silirajo koruzo in travo. Manjši kmetje pridelujejo koruzo s storžem, v jeseni potrgajo najlepše. Koruznico požanjejo s srpom, jo zrežejo s slamoreznicco, spravijo v silos, posolijo in potlačijo. Dolinski kmetje sadijo v glavnem silažno koruzo, ki jo požanjejo s pomočjo **kombajna za siliranje**. Poln silos nepredušno zapro, krmo pa začno uporabljati nekako po dveh mesecih.

Prve **molzne stroje** so uporabljali v začetku 70-ih let. Dve desetletji pozneje so jih imeli vsi, ki redijo krave molznice in oddajajo mleko. Mali kmetje z dvema ali tremi kravami molzejo ročno. V 60-ih letih so posamezni kmetje kupili posnemalnike mleka.

Pri večini kmetij imajo v začetku 90-ih let "šrotarje", ki so jih prvi kmetje uporabljali v 60-ih letih za mletje koruze in žita za krmo.

Prvo **motorno žago** za podiranje dreves je imela kmetijska zadruga konec 50-ih let. Nekaj let pozneje so jih kupovali tudi kmetje. V začetku 90-ih let jih množično in povsod uporabljajo tako pri delu v gozdu kot doma.

Prva urejena **gnojišča** so naprednejši kmetje v dolinskem delu občine ob večjih industrijskih središčih gradili okrog prve svetovne vojne, splošno pa so jih imeli v 60-ih letih. **Gnojne jame** pa so gradili v glavnem po drugi svetovni vojni.

Prve **električne pastirje**, ki so bili na baterije, so posamezniki imeli konec 50-ih let, v splošno rabo so prišli v 70-ih letih. V hribovitih delih občine so nadomestili lesene ograde.

Rokodelsko-obrtna dejavnost

Obrt in rokodelstvo sta skozi stoletja odsevali gospodarski razvoj v Mežiški dolini. Živeli sta druga ob drugi, na njun razvoj pa so vplivale novosti na tehničnem področju in spremembe v načinu življenja, določene z ekonomskim in družbenim razvojem.

V 19. stoletju so bili v Mežiški dolini ob trgovinah in gostilnah številni kovači-obrtniki s kovačijami ob prometnih poteh. Na kmetijah so bile rokodelske kovačnice, v katerih so gospodarji, hlapci ali bajtarji (ofarji) izdelovali in popravljali orodje. V 19. stoletju so bili številni tudi prevozniki. Za potrebe industrije so prevažali surovine, izdelke in les. Nekaterim je bil to edini vir zaslužka, veliki večini pa dodatni zaslužek. Zaradi zgraditve železnice in propada železarne na Prevaljah se je njihovo število zmanjšalo. Način

prevoznništva pa se je spremenil tudi z uveljavljanjem avtomobilov in tovornjakov, na kmetijah pa traktorjev. Zaradi vse manjšega števila konj in vozov so delo zgubljali kovači, prednost pa so dobile nove obrti, npr. avtomehaniki in avtokleparji.

Krojači in čevljarji so bili konec 19. stoletja številni, saj so morali zadostiti potrebam kmetov in delavcev. V 19. stoletju krojači in šivilje pri delu še niso uporabljali centimetra. Za mero so imeli nitko, na katero so naredili vozle. V 90-ih letih 19. stoletja so prvi začeli uporabljati šivalne stroje na ročni pogon. Na glavi stroja je bilo kolo z ročajem. Večina šivilj je še v času kraljevine SHS šivala na roke, nekatere pa so uporabljale tudi šivalne stroje na nožni pogon. Takrat so nekatere šivilje strankam že ponudile na izbiro blago, ki so ga same kupovale. Večinoma pa so ga stranke še kupovale v trgovinah. Čevljarjem so kmetje pred prvo svetovno vojno ob naročilu obuval prinesli material, les in usnje. Čevljarji so popravljali stare čevlje in izdelovali nove. Šele konec preteklega stoletja so začeli uporabljati levo in desno kopito, prej pa niso ločili levega in desnega čevlja. V kraljevini SHS so čevlje že lahko kupili v trgovinah, čevljarji pa so strankam za izdelavo novih obuval ponudili svoj material. S prodajo obuval v trgovinah, so jih čevljarji večinoma le še popravljali, kar redki, ki so ostali, delajo tudi v začetku 90-ih let.

Krojači, šivilje in čevljarji so hodili k kmetom v štero, prihajali so tudi po naročilu in pri hiši ostali okrog štirinajst dni. Tu so stanovali in jedli, za plačilo pa so dobili denar. Če pa je bil krojač najemnik v kmetovi bajti, so mu največkrat plačali v naturalijah. Na prehodu stoletja je bila štera običajna, po drugi svetovni vojni pa vse redkejša, v 70-ih letih je zginila.

Lončeno posodo so konec stoletja izdelovali trije lončarji. Eden je bil v Mežici, dva pa na Ravnah. Po prvi svetovni vojni v Mežiški dolini ni več lončarjev. Pred njo so bili v dolini še urarji, sodarji in tudi že ključavničarji. Veliko del, ki so bila vezana na kovinarsko obrt, so opravili v industrijskih obratih železarne in rudnikov.

Po prvi svetovni vojni so se uveljavile nekatere nove obrti, vezane na uslužnostne dejavnosti: frizer, fotograf, pleskar. Ker je bila obrt razvita že konec stoletja, so se po prvi svetovni vojni spremenila razmerja, tako da je bilo enih obrtnikov več kot pred prvo svetovno vojno, drugih pa manj. Ostalo pa je približno enako število pekov in mesarjev. Številčno je upadlo mlinarstvo in žagarstvo, istočasno pa sta ti dejavnosti obstajali kot rokodelski.

V prejšnjem stoletju so v vseh mlinih mleli na vodni pogon. Še v 30-ih letih tega stoletja je od 243 mlinov, ki so obratovali na območju občine, kar 237 delovalo na vodni pogon, eden je bil kombiniran na električno in vodo, 5 pa na električno. Električne so imeli v Zagradu Matija Dihpol, v Farni vasi Niko

Kristan, Filip Osojnik, Franc Lahovnik (najemnik Matevž Verčnik) in v Meži Onkraju Rudolf Pustnik. "Kombiniran" mlin je imel Franjo Zdovc na Preškem Vrhu. V večini primerov so bili na območju občine mali kmečki mlini na en ali dva tečaja. Obrtnih mlinov s tremi tečaji je bilo pet, obrtni valjčni mlin pa eden. Večino mlinov so opustili v 60-ih in 70-ih letih, na kar je vplivala predvsem opustitev pridelave žit. Posamezni gospodarji so si iz starega na skednju ali v kašči naredili manjši mlin na motorni pogon z enim parom kamnov.

V občini ni obrtnih mlinov, zginila pa je tudi večina kmečkih na vodni pogon. (Opuščen Lukežev mlin v 70-ih letih; foto M. Dolinšek; fototeka DM št. 2970).

Prve žage so bile ob Meži sredi 19. stoletja, v drugi polovici so postale številčnejše. Postavljali so jih premožnejši kmetje in lesni trgovci. V času kraljevine SHS sta delovali parni žagi na Mušeniku in na Prevaljah. Jože Križnik s Prevalj pa si jo je že leta 1914 uredil na električni pogon.

Leta 1947 je bilo rezanje lesa doma prepovedano, zato so kmetje svoje žage opustili. Šele v 60-ih letih so lahko ponovno rezali les doma. Takrat si je večina žage elektrificirala, v 80-ih letih pa so začeli uvajati tračne žage. Nekateri

kmetije, kooperantje Kmetijske zadruge, so v 70-ih in 80-ih letih občasno dobili na posodo od zadruge prenosno žago za razrez lesa za lastno uporabo.

Po drugi svetovni vojni je ostalo nekaj takrat potrebnih obrti v zasebnih rokah, iz drugih obrtnih delavnic pa so ustanovili družbene obrtniške delavnice, kjer so opravljali različna dela. Med najpogostejšimi so bile mizarstvo, mesarija, šiviljstvo in frizerstvo. Nekaj obrtnih delavnic pa je bilo osnova za ustanovitev podjetij (tovarna pil-TRO, žaga Prevalje, lepenka Prevalje, prevozniško podjetje). V 80-ih letih je bilo v občini največ uslužnostnih obrti (frizer, avtoprevoz...).

Stavbarstvo

Stavbarstvo Mežiške doline obsega kmečke, trške, sakralne in industrijske stavbe. Prve tri imajo svoje korenine že v preteklih stoletjih, medtem ko se je industrijska arhitektura uveljavila v 19. stoletju z graditvijo rudarskih in železarskih obratov ter delavskih naselij ob njih. Tako je na uvajanje novosti v stavbarstvo poleg gradbenih predpisov vplival predvsem industrijski razvoj Mežiške doline. Pod njegovim vplivom so nastale stavbe po tujih vzorih, gradbeniki pa so bili predvsem Italijani. Uvajanje novosti v kmečko stavbarstvo je bilo odvisno od ekonomske moči kmetije, razgledanosti gospodarja in od njegovega hotenja po uvajanju novosti. Seveda pa je v prvi vrsti na to vplivala bližina oziroma odmaknjenost domačij od industrijskih naselij.

Kmečke domačije 19. stoletja so bile grajene tako, da so hiša in gospodarska poslopja stala s streho in gankom povezana druga ob drugem ali pa so različne stavbe stale vsaj navidezno brez reda in tako oblikovale najpogostejši gručasti tip doma. Najpomembnejše stavbe na kmetiji so bile poleg hiše še hlev s skednjem in kašča. Hribovske kmetije, na katerih so se več ukvarjali z živinorejo, so imele ločene ovčji, goveji hlev in svinjak. Skoraj vsaka večja kmetija je v 19. stoletju imela ob bližnjem potoku tudi mlin, konec prejšnjega stoletja pa nekatere še žago.

Kmečko stavbarstvo je kazalo na socialno diferenciacijo kmečkega prebivalstva. To je bilo vidno v velikosti stavb, njihovi številčnosti in tudi v okrasni obdelavi posamičnih stavb, še zlasti hiše in kašče. Pod vplivom industrijskega razvoja in težnje ljudi, da si vsak zase zgradi skromno bivališče, so nastale številne kajžam podobne hiše. Kajže so bile večinoma vrhkletne, manj pa vrhhlevne stavbe, kjer sta bila stanovanjski in gospodarski del stavbe pod eno streho.

Kmečke domačije zaradi številnih stavb dajejo vtis manjše vasi. (Janeževa kmetija v Strojni, spomeniškovarstveno zaščitena, konec 70-ih let; foto M. Dolinšek; fototeka DM št. 2937).

V 19. stoletju je bila večina kmečkih stavb lesenih ali pa pol **lesenih**, pol **zidanih**. Nekaj je bilo tudi zidanih z različno bogatimi okrasnimi elementi na zunanjih in notranjih stenah (štukature, okenski okviri in celo freske). Pri graditvi so uporabljali les in kamen. S kamnom so zgradili klet hiše in kašče, sezidali zid in peč v kuhinji in postavili hlev. Ostali deli stavb so bili leseni. V 19. stoletju so za zidanje začeli uporabljati opeko. Najprej so z njo gradili stavbe v urbanih središčih, v drugi polovici 19. stoletja pa tudi že nove stavbe na kmetijah. Zidane kmečke stavbe so v preteklem stoletju postavljale lastnika v višji socialni sloj, saj so kazale na gospodarsko močno kmetijo. Po drugi svetovni vojni so za graditev hiš uporabljali samo opeko. Še v 60-ih letih so graditelji opeko izdelovali sami. Konec 70-ih let so pri graditvi hiš začeli uporabljati različne izolacijske materiale. Les so v 80-ih letih uporabljali kot gradivo za ostrešje, drugače pa vedno bolj v okrasne namene.

Strehe stavb so bile v 19. stoletju pretežno iz lesa in le redko iz slame. Za kritino so uporabljali šitlne, skodle in deske. Šitlni in skodle so cepljeni, prvi radialno na hlod, drugi aksialno, deske pa so žagane. Konec 19. stoletja so

strehe hiš začeli pokrivati s strešno opeko. Najprej so to storili v industrijskih krajih (Črna, Mežica, Prevalje, Ravne, Leše) in na premožnih kmetijah v njihovi bližini. Po drugi svetovni vojni je prišla strešna opeka tudi na strehe hiš v odmaknjenih krajih, kjer pa so v začetku 90-ih let še nekatere hiše in skednji, pogosto pa kašče pokrite s šitlji. Večina hiš je še po drugi svetovni vojni bila dvokapnih s čopom, tudi opečnatih. Po drugi svetovni vojni so pri novih stavbah čop opuščali, v 80-ih letih pa so ga spet uvedli.

Tipi ostrešij kmečkih stavb, ki so se ohranile do danes so različni, pogosto pa kombinirani. Ponekod so, predvsem pri najstarejših skednjih (18. stoletje), še ostrejša na soho. Pri starejših hišah je prevladujoči tip na kobilo, nekaj primerov pa je tudi na kaščo. Stavbe, grajene v drugi polovici 19. in v 20. stoletju, imajo pogosto ostrešje na stol in na škarje. V zgornjem delu Mežiške doline sta pogosto kombinirana tipa kobila in škarje, tako da je zgornji del kobile odrezan.

V 19. stoletju je bila še v dolinskem predelu razširjena **dimnica** kot enocelična ali kot dimnična hiša. Zgrajena je bila iz brun, pogosto pa je imela še majhen lesen predprostor. V edinem prostoru, ki je bil delovni in bivalni prostor, sta bila zidano ognjišče in peč. Nad zidom je bil "klobuček", ki je varoval strop ali ostrešje pred ognjem, na "zidu" pa vdolbina, "skriv", v katero je gospodinja zvečer zagrebla žerjavico in jo zjutraj razpihala. V dimnici so imeli še svinjski kotel in mizo s klopmi. Tla so bila iz zbite zemlje, okna pa majhna (40-40 cm ali še manjša). Dimnika niso imeli, zato je dim našel pot iz prostora pri lini pod stropom in pri vratih. Nekateri so zaradi enostavnejšega zračenja imeli razpolovljena vrata.

Graditev dimnic je prepovedala že Marija Terezija. Nadomestile so jih zlasti hiše s črno kuhinjo (nekaj tudi dimnični tip hiše), kjer je bil v kuhinji zid, peč pa je stala v sosednjem prostoru. Ljudje pa so v 80-ih letih 20. stoletja črno kuhinjo imenovali dimnica. V peč so kurili iz kuhinje ali iz lope. Črne kuhinje iz 19. stoletja so imele lesen, štirioglat dimnik ponekod ometan z ilovico. V črni kuhinji, zidani iz kamna in obokani, je stal še svinjski kotel. V zgornjem delu doline so ponekod imeli zid tudi v sredini kuhinje.

Po tlorisni zasnovi in **razporeditvi prostorov** so bile hiše različne. V odmaknjenih krajih so tlorisno razporeditev iz prejšnjega stoletja ohranili do 70-ih let tega stoletja, ko so začeli obnavljati stare stavbe ali graditi nove. Stavbe so se ločevale po legi in velikosti veže. Pri nekaterih velikih kmečkih hišah je bila veža po sredini hiše in čez vso njeno dolžino. Na obeh straneh veže so bili razporejeni prostori, iz veže pa so vodile "štenge" na "jespo" in v klet. V hišah s podolžno vežo in bivalnimi prostori na eni strani, so v veži shranjevali orodje in tudi okopavine. Hiše s črno kuhinjo so imele na koncu

lope črno kuhinjo, na vsaki strani pa bivalna prostora – hišo in kamro. Večji kmetje in obrtniki v naseljih so imeli bivalne prostore tudi na podstrešju ali nadstropju. Tlorisna razporeditev v trški hiši v občini Ravne pa ni raziskana.

V začetku 20. stoletja so začeli spreminjati namembnost prostorov v hišah, zlasti z opuščanjem ognjišča in z uporabo štedilnika. Po drugi svetovni vojni so v hišah začeli urejati stranišča in kopalnice, zato so temu namenili sobo ali lopo. Kuhinjo in tudi lopo, kjer so imeli odprto ognjišče, so konec 19. stoletja (postavitve štedilnika) ometali z mešanico ilovice in narezane slame, nekateri tudi s kravjimi iztrebki in slamo, in pobelili z apnom, da so prekrili saje.

Večina kmečkih hiš iz 19. stoletja (in prej) je bila **pritličnih**, pribrežnih stavb, delno ali v celoti podkletenih. Obvezno je bila nepodkletena kuhinja. Največkrat so bile hiše stegnjene in pravokotne oblike. Lesene pribrežne hiše so imele "gank" v pritličju in skoraj obvezno tudi v zatrepu. Zidane hiše so bile večinoma brez balkonov.

Pri lesenih stavbah so bile **stene** narejene iz brun, med seboj povezanih na vogalih z različnimi načini vezave in z vmesnimi čepi v brunah. Pri hišah iz 18. stoletja je bil zunanji del brun še neobdelan, medtem ko so tiste iz 19. stoletja že bile obdelane. Reže med brunami so večinoma zapolnili z apneno malto in mahom ali pa tudi s slamo.

Pod je bil v prostorih največkrat iz desk. V kuhinji in sploh okrog zidu so bila tla dolgo iz zbite zemlje ali celo kamnita. Konec preteklega stoletja pa so posamezniki začeli polagati lesen pod, redki so naredili opečnatega, nekateri pa tudi lesen tlak iz lesenih kock, ki so jih zabili v zemljo. V 60-ih in 70-ih letih so marsikje lesen pod zamenjali z raznimi umetnimi talnimi oblogami (podolit, itison, topel pod in drugi). Konec 80-ih let so vsi cenili lakiran lesen pod.

Stropi v kmečkih hišah so bili leseni. V nekaj hišah iz 17. in 18. stoletja so ohranili dekorativno obdelan strop v "ta več hiši". Tramovi na stropu so bili položeni tako, da so ob robu stene in po sredi stropa štrleli v prostor. Marsikje pa so ohranili nosilni tram po sredini prostora v večji hiši in v kašči. Tak tram so krasili do srede 19. stoletja. Robova trama sta posneta in se zaključita na ajdovo zrno. Na sredini trama je izrezana rozeta. Na vidni strani tramu je pogosto še letnica postavitve ali obnove hiše, ponekod pa tudi začetnici lastnika ali gradbenega mojstra. Na novih hišah dajejo na strop različne stropne obloge.

Okna na hišah, zlasti v dimnicah, so bila majhna, zato so jih v drugi polovici 19. stoletja začeli povečevati, tako da so ob oknu izrezali bruno in namestili okenski okvir. Po prvi svetovni vojni so okrog oken nabili še okrasne deske. Zidanim stavbam so pustili prvotna okna.

V dolini, zlasti v bližini industrijskih središč, so lesene kmečke hiše večinoma prezidali ali opustili že pred drugo svetovno vojno. Od lesenih stavb se je tu do konca 80-ih let ohranilo le nekaj skednjev. V 70-ih letih so bile številne nove graditve in prenove starih hiš zlasti na odmaknjenih območjih. S tem so bile stare stavbe odstranjene ali pa so jim spremenili zunanjo podobo.

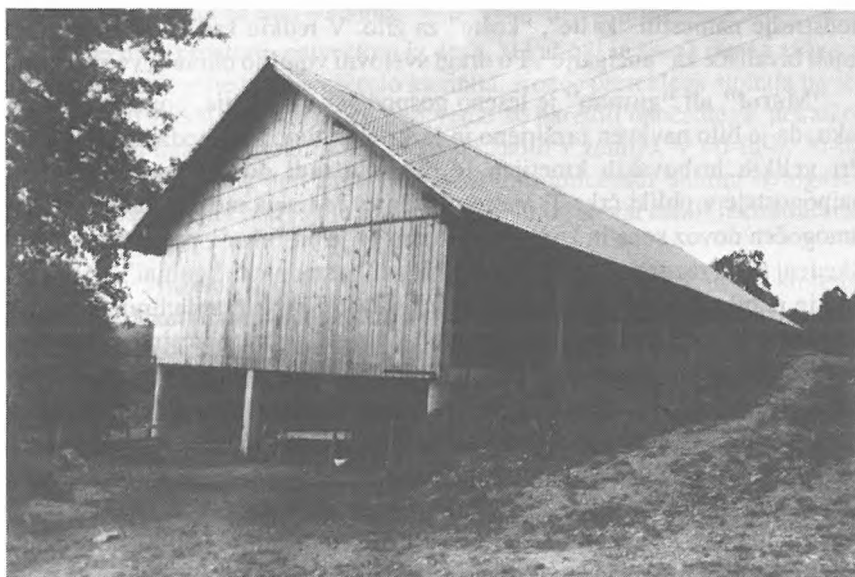
Kašče kot samostojne gospodarske stavbe so imeli vsi večji kmetje. Bile so kvadratnega tlorisa s pritlično in nadstropno celico in skoraj obvezno z medetažno stopnico (mišjo stopnico). Leseni del je bil dvignjen na kamnite podstavke ali pa je bil podkleten. Zaradi varnosti pred požari so bile postavljene nekoliko proč od hiše, vendar tako, da so jih lahko v vsakem trenutku nadzorovali. Pod streho je bil strop zgornje kašče s poševnimi deli sten, napravljenimi iz tramov. V vsak prostor kašče so vodila polkrožna in v steno vrezana vrata. Do zgornjega prostora je bil dostop po strmih stopnicah in po majhnem balkonu. Kašče so imele leseno streho, globoke strešne čope in širok napušč. Ponekod je bila pod njim postavljena stiskalnica za sadje. Kaščam so namenili posebno pozornost tudi v dekorativnem pogledu, posebno bogato okrašene so bile na nekaterih bogatih kmetijah. V drugi polovici 19. stoletja so si nekateri kmetje uredili kašče na podstrežju hiše ali pa so na podstrežje namestili "kašte", "košte" za žito. V redkih kaščah so v pritličju imeli bivališče za "aucigarje". Po drugi svetovni vojni so ohranili večino kašč.

"Marof" ali "gumno" je leseno gospodarsko poslopje, pogosto grajeno tako, da je bilo navzven razširjeno in je štrlelo mimo sten podzidane "štale". Pri velikih hribovskih kmetijah je bil dolg tudi do petdeset metrov in najpogosteje v obliki črke T. Večina skednjev je imela most, s katerim je bil omogočen dovoz sena in žita, nad mostom pa je bil "ahar", prostor za slamo. Skedenj je bil razdeljen na tri glavne prostore, v srednjem, "gumni", so mlatili žito in je bil od drugih prostorov ločen s stenami iz obtesanih brun. Levo ali desno sta bila še "parna" in "plevnik". Plevnik je bil običajno v zaprtem prostoru na ganku oziroma v tistem ozkem delu skednja, ki je presegal hlevski zid. Pod streho je bil "peter", prostor za seno in tudi slamo. Pod mostom so nekateri imeli svinjake, pod levim ali desnim delom skednja pa odprt prostor za steljo in vozove. V zgornjem delu doline je vzdolž celega skednja v ravnini hleva odprt prostor "vodrina", "vedrina". Skednji iz 18. stoletja imajo vse stene zaprte, medtem ko imajo nekateri novejši skednji, predvsem blizu urbanih središč, na eni strani svisl ali pa vse stene iz plank. Hlev je bil razdeljen na ovčjak, goveji in konjski hlev povsod tam, kjer niso imeli samostojnih stavb za živino in drobnico. Kmetje, ki so se več ukvarjali z živinorejo, so imeli ločene svinjak, ovčji hlev in goveji hlev, slednji je bil pod skednjem.

Prve novosti pri hlevih in skednjih so bile v začetku tega stoletja, ko so začeli živino privezovati. Pred tem so uporabljali "globoke" hleve, kjer se je vsa jalova živina lahko prosto sprehajala. Privezane so bile le krave molznice. Tudi gnoj so skozi vse leto puščali v hlevu pod živino. Po prvi svetovni vojni so prvi začeli graditi gnojišča, po drugi svetovni vojni pa še gnojne jame.

V nižinskih krajih so v času kraljevine SHS gradili skednje z zidanimi stebri med opažnimi stenami v nadstropju. Posamični kmetje pa so postavili zidane hleve z vgrajenimi okrasnimi opečnatimi mrežami kot zračniki.

Na začetku tega stoletja so začeli graditi betonske tlake za svinjake in govejo živino. V času kraljevine SHS so v hleve dajali lesene pode za živino in za svinje. Po drugi svetovni vojni so betonirali tlake v hlevih in plošče na skednjih, v 80-ih letih pa so za tlake uporabljali termoizolacijske materiale. V 70-ih letih so v hleve napeljali vodo in vgradili napajalnike. Na dve glavi živine je prišel en napajalnik. Prvi so si takrat že urejali hleve na izplakovanje. Večina kmetij je imela "cvingar" za pašo svinj čez dan vse poletje. V nižini so gorice opustili prej, v hribih pa v 70-ih letih.

Novozgrajeni skednji so podobni industrijskim obratom in so brez okrasnih elementov. (Novi skedenj pri Trotu v Zelenbregu leta 1985; foto A. Krivograd; fototeka DM – Kataster kmetij, Trot).

Skednji, obnovljeni v 70-ih letih, so stegnjene oblike in niso razdeljeni na več prostorov, največkrat pa so podobni industrijskim obratom. Po drugi svetovni vojni so ob skednjih ali v njih postavljali silose in strojne lope.

Številni kmetje so mlinske kamne iz svojega propadlega mlina prenesli pod streho skednja ali kašče ter ob skednju našli prostor še za tračno žago. Mlini ob potokih so bili pretežno leseni in le izjemoma izolirani, skoraj vsi pa so imeli delovni in tudi bivalni prostor. Konec 19. in v prvi polovici 20. stoletja so služili predvsem kmečkemu obratu kot gospodarska stavba, po drugi strani pa tudi kot bivališče revnejšim prebivalcem.

Tudi žage so bile gospodarske stavbe, v katerih je prav tako bilo stanovanje za žagarje.

Za sušenje lanu so kmetje v 19. stoletju imeli "frnačo", majhno stavbo, zaradi nevarnosti požara odmaknjeno od drugih poslopij. V začetku 20. stoletja so jih preuredili in povečali za sušenje sadja. Običajno je frnača imela dve deri, eno za lan, eno za sadje.

V osrednjem delu Črne, Mežice, Prevalj, Raven in v delavskih naseljih so v 19. stoletju stale pretežno **zidane stavbe**. V njih so bile gostilne in trgovine ali pa so bile to hiše rudniških in tovarniških uradnikov ali drugih premožnih prebivalcev Mežiške doline. Tudi hiše, namenjene delavskim stanovanjem, so bile zidane. Z njihovih streh so štrleli "kukrli" z oknom. Že v prvi polovici 19. stoletja so bili v delavskih hišah zidani štedilniki. Delavski samski domovi na Lešah in Prevaljah so imeli skupno kuhinjo z zidanim štedilnikom, kjer so si delavci sami pripravljali hrano med opoldanskim odmorom. "Gosposke" hiše iz 60-ih let prejšnjega stoletja so imele vzdana stranišča (primer: načrt hiše za uradnike na Ravnah), medtem ko so v delavskih naseljih imeli "apurte" na štrbunk na potokih in za hišami, na kmetijah pa na gnojiščih. Konec 19. stoletja so v delavskih stanovanjskih hišah gradili stranišča za več strank. Po drugi svetovni vojni so najprej uredili stranišča z greznico, v 60-ih letih pa angleška stranišča. Stanovanjski bloki, ki so jih zgradili kmalu po drugi svetovni vojni, so imeli še skupno stranišče in kopalnico za celo nadstropje. Kopalnic niso imele niti rudarske hiše. V Žerjavu je rudnik Mežica leta 1899 ob delovnih obratih zgradil skupno kopalnico in umivalnico ter uredil garderobo za zaposlene.

Za potrebe po **delavskih stanovanjih** so v 19. stoletju preurejali tiste kmečke hiše in hleve, ki so prišle v last podjetij. Pogosto so jih uredili tako, da so na majhni površini nudili bivališče čim večjemu številu ljudi. Tako sta po dve družini imeli skupno kuhinjo, v kateri je vsaka gospodinja imela svoj štedilnik in vsaka svojo sobo. V drugi polovici 19. stoletja so gradili stanovanja tako, da je imela ena družina svoje prostore, četudi manjše. Na Lešah na

“Novih bajtah” so bile kuhinje velike samo 3-3 metre. Delavska družina je imela v 19. in v prvi polovici 20. stoletja pogosto samo kuhinjo in sobo in le izjemoma kakšno sobo več. Za samske delavce so v drugi polovici prejšnjega stoletja zgradili “puršnhauze”, v katerih je živelo tudi po dvajset moških v eni sobi. Že takrat je bilo v navadi, da se je mlada družina odselila od staršev in dobila svoje stanovanje, zato je moral ženin prositi obratovodjo za dovoljenje za poroko. Če je bilo na razpolago stanovanje, je to lahko storil, sicer je moral s poroko počakati. Uradniki in premožnejši prebivalci so imeli po štiri in več sob.

Delavska naselja so nastajala v 19. stoletju, hiše so bile pogosto večstanovajske. (Štiristanovajska hiša, ob kateri je bila skupna pralnica in puršnhaus, v Spodnjem Bregu leta 1990; foto A. Krivograd; fototeka DM – Kataster kmetij, delavska naselja, Breg).

Delavci so si v 19. in v 20. stoletju hiše gradili tudi sami. Bile so lesene ali zidane, vedno pa majhne in z najnujnejšimi prostori. Na Lešah in na območju rudnika Mežica so v drugi polovici 19. stoletja zrasle “luftkajže”. Delavci so si na svoje stroške zgradili hišo na zemljišču podjetja. To jim je obljubilo zemljo v trajno last, vendar obljube nikoli ni izpolnilo. V vseh delavskih naseljih so ob stavbah stale lesene pomožne stavbe: svinjaki in drvarnice, ki

so tako dopolnjevale podobo delavskih kolonij. Šele v 70-ih letih je večina opustila pomožne stavbe.

V kriznih časih so delavci stanovali tudi v lesenih barakah, kjer so imeli na razpolago kuhinjo in sobo. Največ barak je bilo po drugi svetovni vojni v bližini Raven, zadnje so porušili v 70-ih letih. Delavsko naselje Čečovje na Ravnah je nastalo prav z namenom, da opustijo barakarska stanovanja.

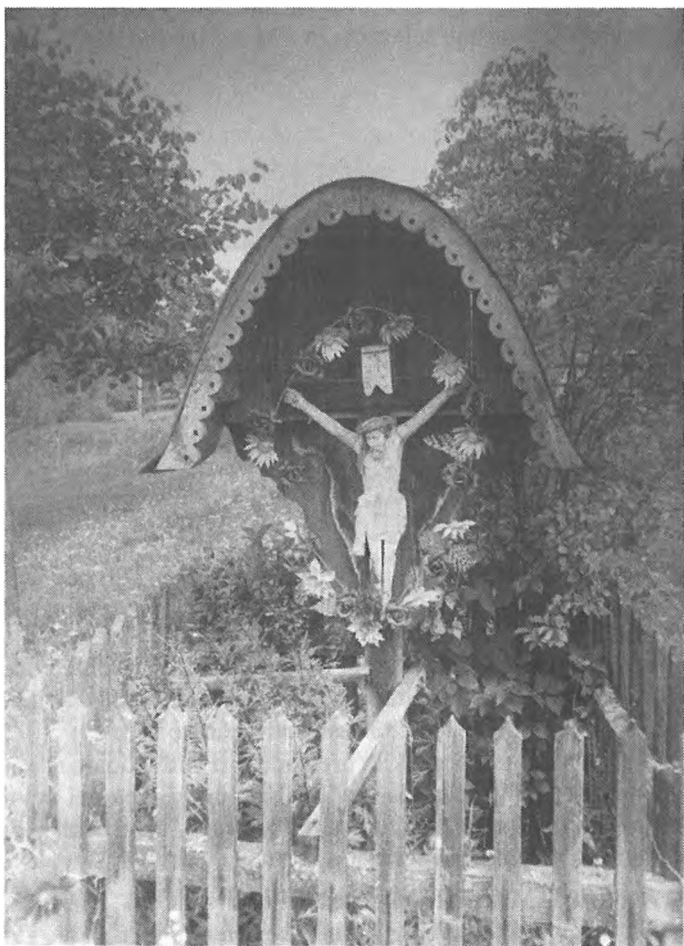
Individualne in dvodružinske delavske hiše so bile pritlične, večstanovanjske hiše (delavski bloki) pa eno ali dvonadstropne. Zgradila jih je v drugi polovici 19. stoletja na Prevaljah železarna Prevalje, v začetku 20. stoletja na Ravnah tamkajšnja železarna in v Mežici rudnik. Delavski bloki so bili na pogled preprosti. Zidani bloki iz druge polovice 19. stoletja imajo okrog hiše lesen balkon, prek katerega so stanovalci pribajali v svoje stanovanje. Po drugi svetovni vojni so si posamezni stanovalci povečali bivalni prostor z združitvijo dveh stanovanj v eno. Tako so si uredili kopalnico, angleško stranišče in pridobili sobo.

Eno- ali dvonadstropne so bile hiše gostilničarjev, trgovcev in drugih premožnih prebivalcev. Obrtniki so imeli v pritličju delovne prostore, v nadstropju pa bivališča. Obrtniki z manjšimi dohodki (čevljarji, krojači) so imeli delovne in bivalne prostore v pritličju. Hiše premožnejših prebivalcev (trgovcev, gostilničarjev) so tudi posnemale zgodovinske stile iz večjih mest (Maribora, Celovca), izjemoma je bila do druge svetovne vojne zgrajena tudi kakšna hiša, ki je posnemala mestne vile. Konec 19. in v začetku 20. stoletja so premožnejši tudi spreminjali pritlične v enonadstropne hiše. Po drugi svetovni vojni, zlasti v 70-ih letih, so v hišah in stanovanjih napeljevali centralno ogrevanje.

Velike spremembe v zunanji podobi stavbarstva so nastale po drugi svetovni vojni, ko so gradili nove stavbe v naseljih, kmetije pa je ta proces zajel predvsem v 70-ih letih, ko so precej gradili na novo ali prenavljali staro. Pri tem pogosto niso bili pozorni na skladnost med okoljem in novimi stavbami, niti na funkcionalnost stanovanjskih hiš. Stanovanjski bloki v Črni, Mežici, na Prevaljah in Ravnah so neestetski in se ne ujemajo z okoljem, v primestjih in samostojnih zaselkih prevladujejo individualne, največkrat enonadstropne hiše. Pri vseh novih graditvah po drugi svetovni vojni so bila zelo malo upoštevana urbanistična in estetska merila, upoštevali pa niso niti estetskih pravil stavbne dediščine.

Večina cerkva v Mežiški dolini je bila zgrajenih v 15. in 16. stoletju, pozneje so jih dograjevali in obnavljali in tako spreminjali njihovo zunanjo in notranjo podobo. V Mežici so na mestu stare zgradili novo cerkev leta 1840, na Prevaljah pa so jo konec 19. stoletja (1890) povečali. Pri graditvi so

prostovoljno po 12-urnem delavniku delali rudarji in fužinarji. Leta 1989 so na Brinjevi gori postavili rekonstruirano novo leseno cerkvico sv. Kozme in Damijana s tudi precej udarniškega dela. Večino cerkev so obnovili v zadnjem desetletju s pomočjo darov faranov, s sredstvi cerkve, nekaj pa tudi s pomočjo kulturne skupnosti. Kot sakralni spomenik z varstvenim režimom I. kategorije so zaščitene župni cerkvi sv. Ožbolt v Črni in Devica Marija na Prevaljah ter podružnične cerkve sv. Jakob v Javorju, sv. Ana in sv. Bolfenk na Lešah, sv. Lenart na Platu in sv. Janez Krsnik na Poljani.

Številna sakralna znamenja dajejo pokrajini izvirmo podobo. (Križ pri Pečarju v Jamnici leta 1980; foto A. Krivograd; fototeka DM – Kataster kmetij, Pečar).

Številne kapele in križi so oblikovali kulturno podobo Mežiške doline. Postavili so jih ob pomembnih cestnih križiščih in romarskih poteh kot zahvalo ob ozdravitvi hude bolezni ali kot zahvalo ob srečni vrnitvi iz vojne, pa tudi kot kužno znamenje. Takšen križ je v okolici Plata nad cesto proti Mežici v spomin na kugo leta 1710. Po drugi svetovni vojni na sakralna znamenja niso posebej pazili. Večino kapel so zanemarili, nekatere porušili ob graditvi cest in zaselkov. V urbanih središčih so kapelice opuščene, nekoliko bolj ohranjene so na odmaknjenih kmetijah in v bližini cerkva, kjer ob procesijah služijo kot postajališče med evangelijem. V 70-ih letih so ob glavni avtomobilski cesti začeli polagati cvetje in prižigati sveče v spomin umrlim v prometnih nesrečah. V občini so štiri znamenja razvrščena v I. kategorijo varstvenega režima. V Črni je nad pokopališčem kapelica iz 18. stoletja, v Koprivni je znamenje ob mostu (Haderlap) s funkcijo kažipota, v Mežici je ob poti na Podkraj znamenje iz 17. ali 18. stoletja, na Ravnah pa je ob mostu čez Suho kapelica, ki daje prostoru pomemben poudarek.

Preskrba z vodo

Ker je na območju občine hribovit in strm teren, je precej ljudi moralo nositi vodo iz bližnjih ali oddaljenejših vodnjakov, studencev in potokov. Pri vsaki kmetiji so si prizadevali, dabi imeli vodnjake čim bliže hiši. Pogosto so bili tudi pod hišo, tako da so morali vodo nositi navzgor. V deževnih dneh so v škafe nabirali deževnico, ki je pritekla s streh, pozimi pa so sneg pretopili v vodo. Mehko vodo so uporabili za pranje, za živino in za čiščenje.

Prve vodovode so gradili že sredi 19. stoletja. Iz bližnjih studencev so jih speljali po lesenih ceveh do vodnjakov. Cevi so izdoblili s posebnimi, pet metrov dolgimi svedri, jih nato sestavili in položili v zemljo. Na začetku 20. stoletja so začeli uporabljati železne pocinkane cevi, po drugi svetovni vojni pa plastične. V začetku tega stoletja so na Ravnah že imeli "pumpe", črpalke za črpanje vode.

Pred zgraditvijo vodovodov so bili vodnjaki pred hišami ali ob njih nad podtalnico. Tu so dobili vodo za kuho, pitje in pranje. Kjer vodnjakov ni bilo, so uporabljali vodo iz bližnjih potokov, kamor so obenem odmetavali tudi odpadke.

Na Lešah so v drugi polovici 19. stoletja imeli "rudniški vodovod". Vodo so po lesenih ceveh do korit napeljali s Kala, govorno "Kava". V vasi sta bili koriti na levi strani potoka, na desni, kjer je bilo središče vasi, pa štiri. Na koritih je voda stalno tekla, vodovod pa so popravljali rudniški delavci.

V Mežici si je prvi naredil vodovod kmet in gostilničar Kraut v drugi polovici 19. stoletja. Leta 1897 je naredil močnejšega, iz katerega so dobili

vodo šola, stanovanje nadučitelja in hiša gozdarjev grofa Thurna. Prvi javni vodovod so za večino hiš v Mežici zgradili leta 1926.

V Črni so prvi javni vodovod napeljali s Pušnikovega leta 1919, novega pa so zgradili leta 1931. V Koprivni je župnik Hojnik naredil vodovod do cerkve sv. Jakoba po lesenih ceveh in z leseno pipo že pred prvo svetovno vojno. V začetku stoletja so si svoje vodovode gradili tudi premožni kmetje. V zgornjem delu doline, v Koprivni, Topli, Javorju in Bistri, so si kmetje naredili vodovod na "bidra". To je naprava, ki z močjo vodnega toka potiska manjše količine vode na višji nivo. Tako so si visoko ležeče kmetije lahko oskrbele vodo na dvorišče tudi iz izvirov nižjih od hiše. Večina kmetij je imela na dvorišču štirioglata korita, izdolbena iz debela. Ob njih je bil pogosto "taterman", lesen steber, iz katerega je bila napeljana cev za vodo. Taterman je imel včasih na vrhu izrezljano glavo, včasih pa samo streho. Z napeljevanjem vode v hiše so opustili korita in tatermane.

Na Ravnah so prvi javni vodovod zgradili kmalu po drugi svetovni vojni, leta 1947, na Prevaljah pa nekaj let pozneje.

Z zgraditvijo vodovoda so vodo napeljali tudi v hišo, kuhinjo. Posamični kmetje so imeli vodo v kuhinji že na začetku tega stoletja, množičneje pa po drugi svetovni vojni. V 70-ih letih si je večina kmetov napeljala vodo tudi v hleve.

Zaradi vedno večjega števila prebivalcev so leta 1958 razširili celotno vodovodno omrežje, v 70-ih letih pa zgradili nova zajetja in vodovode. V letih 1971/72 so speljali vodovod Kotlje-Ravne in Suha-Dobja vas. Leta 1974 se je železarna na Ravnah, ki je imela prej vodo iz lastnih virov v Dobji vasi, priključila na novi vir pri Podpečniku. Istega leta so z vodo iz zajetja Kotlje začeli oskrbovati Kotlje, Ravne in polovico Prevalj. Leta 1974 so zgradili tudi nov vodovod v Mežici iz potoka Šumca. Od tod so leta 1985 potegnili še vodovod za Lokovico-Holmec in Dolgo Brdo. Leta 1987 so zgradili še vodovod Mežica-Ravne. Za Črno je bil v 70-ih letih zgrajen zbiralnik na Kavšakovem v Javorju. Zadnja leta tu vode primanjkuje, zato načrtujejo graditev vodovoda od izvira reke Meže.

Leta 1973 so na Ravnah začeli graditi toplovod, s katerim ogrevajo večino stanovanj in poslovnih prostorov v mestu. Leta 1978 so začeli graditi plinovod, ki ga za ogrevanje stanovanj uporabljajo v naseljih Kotlje, Dobja vas, Prevalje in Mežica.

Pred drugo svetovno vojno naselja v dolini niso imela urejene kanalizacije. V naseljih Črna, Mežica, Prevalje in Ravne so jo uredili po drugi svetovni vojni, leta 1958 so jo razširili in leta 1979 ponovno uredili. V občini so urejena tudi odlagališča odpadkov.

Prve vodovode so napeljevali v drugi polovici prejšnjega stoletja. (Kopanje za vodovod na Javorniku leta 1947/48; foto M. Dolinšek; fototeka DM št. 7265).

Preskrba z električno energijo

Pridobivanje in uporaba elektrike sta bili povezani s potrebami industrije. Prvi so imeli elektriko v **premogovniku na Lešah**. Leta 1896 so en parni stroj uporabljali za pogon dinamo stroja za električno razsvetljavo in ventilatorje. Zgradili so tudi napravo za proizvodnjo električnega toka, ki je imela cilindrična kotla s 30 m² kurilne površine, v strojnici pa parni stroj s 16 KM in električno napravo za enosmerni tok. Tok so prenašali na vzporedno postajo, ki je bila oddaljena 672 m in je imela pomožni motor.

Leta 1904 je premogovnik dal zgraditi na reki Meži manjšo vodno napravo s turbino. Nanjo sta bila priključena dva električna stroja; prvi je bil dinamo za bližnji obrat, drugi pa generator za trifazni tok. Električno so prenašali v nad 2 kilometra oddaljeni premogovnik.

Elektrifikacija zgornjega dela doline je povezana z razvojem **mežiškega rudnika**. Leta 1899 je bila zgrajena prva hidroelektrarna na reki Meži v Žerjavu. Opremljena je bila s Francisovo turbino in trifaznim generatorjem. HE je preskrbovala z elektriko topilnico, uporabljali pa so jo tudi za razsvetlavo z obločnimi svetilkami in žarnicami z ogljeno nitko.

Leta 1902 je rudnik zgradil hidroelektrarno v Topli. Po tri kilovoltnem daljnovodu so elektriko dovajali do obratov v Heleni, kjer je skupna moč vseh elektromotorjev znašala 62,5 kW.

Leta 1907 je začela obratovati HE Polena. Vse tri hidroelektrarne so povezali s 3 kV kablom in energijo razdeljevali na območju rudnika. Dolžina visoko napetostnega daljnovoda oziroma razvoda je znašala že tedaj okoli 20 kilometrov. To pa je bil tudi začetek takrat majhnega, a za rudniške potrebe zadostnega elektroenergetskega sistema, ki je bil sploh prvi na slovenskem ozemlju.

Rudnik je leta 1911 zgradil še hidroelektrarno Glančnik, ki je obratovala do leta 1914 in je bila povezana v elektro sistem. Leta 1912 so zgradili še rezervno elektrarno z generatorjem, ki ga je poganjal dizelski motor. HE Pustnik je bila dograjena leta 1917, opremljena je bila s turbinama na isti osi in z generatorjem. Najtežja dela pri graditvi so opravili ruski vojni ujetniki.

Jeklarna Ravne je leta 1910 zaradi nezadostne vodne moči nabavila parni stroj z generatorjem, ki je obratoval do leta 1938. Ko so obrat elektrificirali, so na Meži vgradili še turbini z generatorjem in z dinamom za razsvetlavo. Naprava je obratovala do leta 1948.

Prevalje so dobile elektriko leta 1910 z bližnje Poljane, kjer je Franc Lahovnik na Meži zgradil hidroelektrarno. Leta 1914 jo je opremil še z dizelskim motorjem in generatorjem. V Prevalje je speljal elektriko po kablju s štirimi transformatorskimi postajami. Leta 1914 je zgradil še daljnovod (3 kV) od Farne vasi skozi Dobjo vas do trga Ravne z dodatnimi petimi transformatorskimi postajami in ustreznim omrežjem.

V **Mežici** je Ludvik Gutenbergler leta 1911 gradil valjni mlin na potoku Šumcu. Ker je nameraval vgraditi tudi manjši dinamo in ker je rudniku Mežica že primanjkovalo elektrike za preskrbo lastnih rudarskih stanovanj in ni mogel ugoditi drugim interesentom, so Gutenberglerja pregovorili, da je zgradil napravo s turbino in dinamom. Tako je prevzel oskrbovanje zasebnih hiš

osrednjega dela Mežica z električno energijo. Naprava je delovala do leta 1948, potem pa se je območje napajalo iz rudnika in nekoliko pozneje iz javnega omrežja.

Črna je dobila elektriko leta 1911, ko je Ivan Hobel na Meži zgradil hidroelektrarno s turbino in dinamom, leta 1930 pa je dodal še dizelski motor. Napravo so opustili leta 1943, ker je rudnik zgradil jezovno napravo za podzemeljsko elektrarno PE-1. Preskrbo Črne z elektriko je takrat prevzel rudnik.

Ob teh večjih napravah za pridobivanje električne energije so bile še druge rudniške elektrarne in manjše, ki so jih imeli nekateri kmetje. Majhne elektrarne so si zgradili za lastne potrebe na bližnjih potokih. Električno energijo so v zasebnih hišah uporabljali v glavnem za razsvetljavo, posamični kmetje pa tudi za pogon mlinov, žag in elektromotorjev, na katere so lahko priključili vsaj slamoreznicu. Nekatere zasebne elektrarne so ukinili leta 1948, druge so obratovale, vse dokler v kraj niso napeljali "javne" elektrike. Tako je v Koprivni do leta 1961 obratovala elektrarna, ki jo je leta 1936 zgradil Ivan Hojnik in je imela turbino 4,5 kW moči. Zasebne elektrarne so začeli ponovno graditi v 70-ih letih (leta 1989 jih je pet).

Elektrifikacijo drugih krajev so večinoma izvedli v letih od 1953 do 1965, ko je večina krajanov in hiš dobila "luč". Leta 1947 so dobile elektriko Kotlje, 1948 Leše, 1951 Dobrije, 1953 Koroški Selovec, Lom, Plat in Sele, 1954 Belšak, Dolga Brda, Lokovica, Polena, Suhi Vrh, Šentanel, Zgornja Jamnica, 1955 Breznica, 1956 Kot pri Prevaljah, Podkraj, Uršlja Gora in Zagrad, 1957 Strojna in Zelenbreg, 1958 Tolsti Vrh, 1959 Bistra, Koprivna in Topla, 1960 Breg, Dobja vas in Javorje, 1961 Navrški Vrh, 1963 Podgora in Podkraj pri Mežici, 1965 Brdinje, Onkraj Meže, Preški Vrh in Stražišče in nazadnje 1981 še Ludranski Vrh. Elektrizacija naselij je potekala postopno, saj je zlasti v hribovitih naseljih trajalo tudi nekaj let, da so elektriko napeljali do najvišje ležeče kmetije. Gradili so trifazno omrežje in le v posamične hiše z manjšimi porabniki so napeljali enofazni tok.

Ob tem je potekala tudi zgraditev električnega sistema. Leta 1937 je bil zgrajen 20 kV daljnovod Velenje-Mežica, 1944 prehodna trafo postaja 20 kV Kotlje, 1948 razdelilna trafo postaja Ravne, ki so jo zaradi večanja števila odjemalcev dograjevali in 1968 rekonstruirali. RTP Ravne je povezana s sosednjimi RTP: Slovenj Gradec, Železarna Ravne in HE Dravograd. RTP Ravne ima 14 celic z napetostjo 20 kV in 6 z napetostjo 10 kV. Osnovno napajanje je po 110 kV daljnovodu iz Dravograda. Leta 1980 je bilo nanjo priključenih 97 distribucijskih in 19 industrijskih transformatorskih postaj.

Stanovanjska oprema

Oprema kmečkih hiš je bila v začetku 19. stoletja racionalna. Posamične kose notranje opreme so v nekaterih kmečkih domovih začeli uporabljati v 17., v splošno rabo pa so prišli konec 18. stoletja. Kakšna oprema in koliko kosov je bilo v hiši, je bilo odvisno od kulturne, življenske in ekonomske ravni stanovalcev. Notranja oprema v delavskih stanovanjih je bila podobna kot na kmetijah.

Štedilnik je med najpomembnejšimi novostmi, omogočil je opustitev zakajenih dimnic in črnih kuhinj. (Vrhnjakova dimnica z opuščnim zidom, na desni strani je štedilnik, na levi pa pralni stroj, leta 1981; foto A. Krivograd, ml.; fototeka DM – Kataster kmetij, Vrhnjak).

Najpomembnejša novost v notranji opremi je bil **štedilnik**, ki je zamenjal ognjišče ali zid. Prve štedilnike so v prvi polovici 19. stoletja gradili v delavskih in uradniških kuhinjah. Po njihovem vzoru so bližnji kmetje v drugi polovici, zlasti pa na prehodu stoletja, vgrajevali štedilnike in iz črnih kuhinj ter dimnic uredili bele kuhinje. Odprta ognjišča so večinoma zamenjali z zidanim štedilnikom. Premožnejši so po prvi svetovni vojni namesto navadnih zidanih "šporhetov" postavili "kahlaste", posamezniki pa so kovinski štedilnik postavili kar ob zid, dim pa speljali iz prostora po "roru". Železni štedilnik so postavili tudi v drugi prostor, namenjen za kuhinjo, prvotnega pa opustili.

Štedilnike na trda goriva še uporabljajo na vseh kmetijah in tudi v zasebnih hišah ter nekaterih starejših stanovanjskih blokih. V črnih kuhinjah so imeli še kotle za kuhanje svinjske krme, ki so jih opustili ob prenovi ali opustitvi kuhinje.

Pred prvo svetovno vojno so nekateri kmetje, pa tudi delavci v štedilnike vgrajevali "pratrore", "rore". Že konec prejšnjega stoletja so delavske družine imele "plehnate šporherte" ali "šporherte na kozla", ki so zgoraj imeli še pečico. Ob štedilniku sta bila klop in zaboj za drva in premog. V 50-ih letih so začeli uporabljati električne kühalnike, v 60-ih pa električne in tudi že plinske štedilnike, ki so prišli v splošno rabo desetletje pozneje. V 80-ih letih so prvi kmetje zidali štedilnike z vgrajeno napravo za etažno centralno ogrevanje.

V delavskih stanovanjih so pred prvo svetovno vojno, več pa po njej, sobe brez peči ogrevali z "gašprli", nizkimi okroglimi kovinskimi pečmi s cilindri, na katerih so lahko tudi kuhali. V času kraljevine SHS so nekateri rudarji imeli "žagno peč", v kateri se je žarila žagovina, zakurili pa so jo od spodaj.

Posodo so v 19. stoletju shranjevali v sklednike, žlice pa v žličnike. Sklednik so na kmetijah običajno imeli na steni na lopi, v delavskih stanovanjih pa v kuhinji. Prve "gredence" so si postavljali v kuhinje po prvi svetovni vojni tam, kjer so imeli štedilnike (ni bilo zidu). V kmečkih hišah so pred prvo svetovno vojno imeli omaro za mleko, ki so jo imenovali "špajs kasl". Pod tem imenom so jo uporabljali tudi v delavskih stanovanjih. V kuhinji in shrambi so posoda imeli različne police.

V 18. in 19. stoletju so za shranjevanje oblačil in hrane večinoma uporabljali "kište". Premožnejši so imeli izrezljane in poslikane, revni pa preproste. V prejšnjem stoletju so jih uporabljali tudi delavci. Vsak rudar na Lešah je ob zaposlitvi dobil dve "kišti", od katerih je bila ena za shranjevanje obleke, druga pa za hrano ("basnska kišta").

Pri kmečkih hišah iz 18. stoletja so še vidne zidne omare, zlasti v ta več hiši. Premožnejši kmetje so že pred začetkom 19. stoletja imeli po eno visoko omaro. V prejšnjem stoletju so jih "purši" na Lešah dobili od rudnika, imeli pa so jih vsi premožnejši prebivalci Mežiške doline. Konec prejšnjega stoletja so premožne "delavske" družine kupovale omare raznih oblik. Uporabljale so "henk kasl", "toplšpanig kasl" in "šuber kasl". Premožne obrtniške družine (gostilničarji, trgovci) so si pred prvo svetovno vojno naročale pohištvo v večjih mestih (Celovec, Graz). Po njej so pri mizarjih naročali izdelavo "cimrske ajnrišnge", ki je obsegala postelji, predalnik ali kredenco, omaro za obešanje perila, mizo, stole in dva "nobkasla". Kdor je imel tako pohištvo, je veljal za bogatega, kupili pa so si ga predvsem novoporočeni.

Mizo so imeli kmetje postavljeno v dimnici, v 20. stoletju pa najpogosteje v ta več hiši. Premožni kmetje so imeli intarzirane mize, predvsem z verskimi motivi. V delavskih stanovanjih so mize stale v kuhinjah, kadar pa tam zanje ni bilo dovolj prostora, so jih imeli v sobi. V času kraljevine SHS so v premožnejših hišah glavne mize pokrivali s pletenim prtom, nekatere revnejše družine pa s časopisnim papirjem.

Na kmetijah so bile okrog mize na obeh straneh **klopi**, medtem ko so v delavskih stanovanjih konec 19. stoletja bili le stoli. Klopi so običajno imeli pritrjene na steno. Pogosto ali skoraj obvezno so bile klopi okrog peči. Namesto stolov so nekateri še po drugi svetovni vojni uporabljali premakljive klopi, dolge okrog dva metra, brez naslonila.

Postelje so bile v 19. stoletju na kmetijah maloštevilne. Za ležišče so uporabljali zlasti poleti seno in slamo na skednju. Pozimi so pastirji, pa tudi hlapci, pogosto spali v hlevu. V postelji so spali gospodinja, gospodar in najmlajši otroci. Konec 19. stoletja so bili "špampeti" številčnejši, vendar sta v eni postelji spala najmanj dva, včasih pa tudi štirje. Tudi delavske družine so imele skupna ležišča. Novo zaposlen samski delavec pri železarni Prevalje ali rudniku Leše je v začetku tega stoletja od podjetja dobil "goblecno". V samskih domovih iz srede 19. stoletja so spali na nadstropnih posteljah. V času kraljevine SHS so nekateri imeli postelje, iz katerih so lahko naredili mizo ali "pare". Krojači so pogosto imeli krojaško mizo – posteljo.

Za otroška ležišča so uporabljali tako kmetje kot delavci pretežno zibelke, ki so bile tudi poslikane. Iz konca prejšnjega stoletja so znani "korpi" kot otroška ležišča. Za otroško ležišče so uporabljali tudi mizni predal in predal spod postelje. Premožnejši so po prvi svetovni vojni uporabljali "kinderpete". V 60-ih letih je prevladala težnja, da ima vsak član družine svojo posteljo. V 80-ih letih so v blokovskih stanovanjih v male in tesne otroške sobe nameščali nadstropne postelje.

V času kraljevine SHS so v posteljo dali "štrozak", napolnjen s slamo ali s koruznim ličkanjem, ki so ga vsako jutro narahljali. Slamarica je bila na "dilah", v času kraljevine SHS so začeli uporabljati mreže. "Pouštre" so pogosto napolnili z ovseno slamo, redko s perjem. Takrat so pri tapetniku že lahko kupili morsko travo. "Kovtr" je bil narejen iz blaga, nekatere žene so ga naredile tudi iz krp.

Pred drugo svetovno vojno so namesto slamaric začeli uporabljati vzmetnice, ki so po vojni prevladale. Po njej so se kot ležišče uveljavili kavči. Tudi blazine in prešite odeje so premožnejši uporabljali iz modnih materialov že pred drugo svetovno vojno.

V 70-ih letih tega stoletja so v urbanih središčih v dnevne sobe postavljali sedežne garniture. Po drugi svetovni vojni, zlasti pa od 60-ih let, se je uveljavil način opremljanja določenih prostorov v garnituri. Že v času kraljevine SHS so v kompletu opremljali spalnice, po njej pa še dnevne sobe, otroške sobe, kopalnice, kuhinje in predsobe.

V kuhinjah so v 60-ih letih začeli **credence** zamenjevati z “visečimi kredencami”, elementi pritrjenimi na steno. Tako so stene v kuhinji bolj polne in bolj izkoriščene. Uporabljati so začeli omare z vodnimi koriti.

Prve **hladilnike** in **zamrzovalne skrinje** so uporabljali v 60-ih letih. Nakup enih in drugih je bil odvisen od napeljave električne energije. Nekateri kmetje so najprej kupili zamrzovalno skrinjo, drugi hladilnik, v urbanih središčih so dajali prednost hladilnikom. V začetku 90-ih let ima večina družin oboje, nekateri pa tudi več zamrzovalnih skrinj.

Za vzdrževanje higiene je v 80-ih letih nenadomestljiv pralni stroj. Lesen pralni stroj so prvič izdelali okrog leta 1840 v zahodni Evropi, v Mežiški dolini so ga izjemoma imeli v začetku 20. stoletja. (Lesen pralni stroj iz začetka 20. stoletja; hrani ga Delavski muzej, inv. št. 1075; foto A. Krivograd).

Prve lesene **pralne stroje** so izjemoma uporabljale premožne družine v času okrog prve svetovne vojne (Hrast na Poljani). Lesen pralni stroj je bil izdelan v obliki čebra na kovinskih nogah, s pokrovom in manjšo polico. V dnu čebra je bila luknja, skozi katero je odtekala voda. Pod dnom čebra so bili

zobniki, s pomočjo katerih so na vodni pogon ali bencinski motor vrteli štiri ročice v čeburu. Prve pralne stroje sodobnih oblik so začeli uporabljati v 60-ih letih. V hišah brez vodovoda so desetletje pozneje imeli pralne stroje z rezervoarjem. V 70-ih letih so v gospodinjstvih začeli uporabljati različne **gospodinjske aparate**: mlinček za kavo, mešalnik, mesoreznicu, v 80-ih letih pa še razne pečice (infra peč, mikrovalovna pečica, hitri pekač, toaster). Pomivalne stroje so prvi imeli konec 60-ih let, na kmetijah pa so v začetku 90-ih let redki.

Za uvajanje strojev, naprav in aparatov za pomoč v gospodinjstvu so bila ugodna 70-ih leta, ker so jih lahko kupili na kredit. Nekoliko težje so si jih kupili kmetje, ki niso bili zaposleni in jim tudi kmetija ni dala dovolj dohodka.

V drugi polovici 19. stoletja je večina kmetij v kubinji ali v ta več hiši imela stensko **uro**. V 70-ih letih so kupovali ure na baterije in elektriko, desetletje pozneje pa budilke ali radijske ure.

Za **svetila** so na kmetijah v prejšnjem stoletju imeli bakle in "svetneke". Bakle so zataknili v držalo na steni v kubinji, sobi, skednju ali hlevu. Svetneki so bila stojala z držalom, ki so jih lahko postavili na mizo ali peč, večje pa tudi na tla. V držalo svetneka so vstavili borovo trsko in jo prižgali. Pod trsko so postavili lončeno skledo z vodo, v kateri so ugašali ogorki. V Bistri pri kmetu Osojniku so do konca 80-ih let v hiši ohranili odprtine, imenovane "kábu", v katerih so kurili s trskami za razsvetljavo. Sveče so za razsvetljavo uporabljali zelo redko. V bližini rudnika so si sredi 19. stoletja svetili z "ripsovkami", v drugi polovici pa s karbidovkami. Tako ripsovo olje kot karbid so rudarji dobili v službi in so ga prihranili, lahko pa so ga tudi ceneje kupili in ga porabili doma. Konec 19. stoletja so začeli uporabljati petrolejke. "Smerdlivc" je bil precej drag, zato so z njim varčevali. Prvo električno razsvetljavo so le redki imeli ob industrijskih središčih pred prvo svetovno vojno, nekaj več po njej. Električna razsvetljava se je uveljavila po drugi svetovni vojni.

V 19. stoletju so imeli malo **posode**. Na kmetijah so uporabljali lesene in lončene sklede. V železnih "piskrih" so v glavnem kuhali na zidu. Uporabljali so še lesene krožnike, lesene žlice in drugo posodo. V premožnih delavskih, obrtniških in uradniških družinah so v drugi polovici 19. stoletja imeli porcelanasto in stekleno posodo ter kovinski jedilni pribor. Na prehodu stoletja so bili v splošni rabi kovinski krožniki. Raznovrstnejšo posodo so imele premožne družine (obrtniki, uradniki). V času kraljevine SHS so v Mežiško dolino, tudi po hribih in v odmaknjene kraje, nosili prodajat posodo iz Celja. Za vodo so po drugi svetovni vojni pretežno uporabljali lesene "mevtre", ki so jih zamenjali kovinski "ajmri". V 70-ih letih so začeli uporabljati plastično posodo.

Komunikacijska sredstva

Graditev gozdnih cest se je začela konec 50-ih let tega stoletja. S kamionskimi cestami so postale kmetije in gozdne površine dostopne z avtomobili in tovornjaki. Ceste je gradilo Gozdno gospodarstvo Slovenj Gradec, do leta 1963 je bilo v občini 130 kilometrov gozdnih cest, najintenzivnejša gradnja pa je bila do konca 70-ih let.

Ceste so začeli asfaltirati sredi 50-ih let. Takrat je dobila asfaltno prevleko glavna cesta skozi dolino. Do konca 80-ih let so asfaltirali vse pomembnejše ceste v občini.

Za **vožnjo tovorov** so bili v prejšnjem stoletju najbolj razširjeni "parizarji" s širokimi platišči na kolesih, ki so ji vozili "štongrajterji". Konjske vprege so bile različne: "ajršpanig", "topelšpanig" in "firšpanig". Vprego s štirimi konji so uporabljali pri premagovanju strmih klancev.

Najpogostejši kmečki vozili sta bili voz in gare. Gare so bile manjše in so jih vlekle krave ali voli. Za vprego konjev so uporabljali vozove. Ločili so kmečki voz in "furovski" voz. Za **prevoz ljudi** so pred prvo svetovno vojno uporabljali fijaker z dvojno vprego, štirisedežno (landemersko) z dvojno vprego, polpokrit voz in navaden voz z enim konjem. Premožnejši kmetje so se vse do druge svetovne vojne v nedeljo k maši in čez teden po opravih peljali s kolesljem.

Pošto so prevažali med Črno in Prevaljami še v začetku tega stoletja z državnim poštnim vozom, ki je bil pokrit s črno ponjavo. Na njeni zunanji strani je bil narisan avstrijski grb z napisom "Kaiserlich-koenigliche Oesterreichische Post". V 30-ih letih (1936) je pošto s Prevalj v Črno enkrat dnevno prevažal Faktor iz Črne s "Postreisebanom", poštnim avtomobilom.

Prvim **tovornjakom** so rekli "štajerji". Imeli so železna kolesa, obdana z gumo. Z njimi so ob prevažanju svinca močno uničili cesto Žerjav-Prevalje.

"Češke Tatre" so bili desettonski tovornjaki iz leta 1934, takrat najodobnejša vozila. V času nemške okupacije so jih predelali na "holzgas". Nasploh so bili prvi tovornjaki na bencin, v 50-ih letih pa so se pojavili "naftaši". Najpogostejše znamke tovornih vozil v tem času so bile Bising, Fiat, Lancia, Tatra in Pionir (imenovan "Praga"). V 80-ih letih so imeli večinoma TAM-ove tovornjake.

Ameriški tovornjak Diamant in italijanski IF so leta 1945 v Mežici predelali v avtobusa. Diamant je bil boljši avtobus, IF pa navaden voz s sedeži ob straneh in s cerado. Prve avtobuse sta v času kraljevine SHS imela Križnik s Prevalj in Faktor iz Črne. V 50-ih in 60-ih letih so bile znamke teh vozil

Mercedes-Benz, TAM-Pionir, Saurer, FAP, ALFE, FAP-Ohrid, FIAT-Krpan in TAM-Janez.

Leta 1981 je bilo v občini 179 tovornih avtomobilov, leto zatem 225; avtobusov je bilo leta 1985 78.

Kolo je bilo po prvi svetovni vojni statusni simbol, posebej skrbno so ga okrasili ob prvem maju. (Okrašeno kolo v Mežici leta 1927; fototeka DM št. 7348).

Prva kolesa so imeli posamezniki konec prejšnjega stoletja. Po prvi svetovni vojni, zlasti v 30-ih letih, so prišla v splošno rabo. Kolesarski športni klubi so takrat pripravljali športna tekmovanja na cesti med Mežico-Črno. V letih po drugi svetovni vojni so imeli kolesa tudi posamezniki, ki so bili doma v hribih. V dolino so se z njimi pripeljali, nazaj so jih potiskali, včasih tudi peljali na vozu. V začetku 90-ih let se s kolesi prevažajo mladi in starejši, pretežno za rekreacijo.

Prve motorje so imeli nekateri trgovci in uradniki že v 20-ih letih. Do uveljavitve avtomobilov so bili motorji in motorna kolesa zelo razširjena prometna sredstva, zlasti še v odmaknjenih krajih, kjer so bile ceste pozno urejene. Leta 1981 je bilo v občini 240 motorjev in 82 motornih koles. Leta 1983 je število motornih koles naraslo na 544.

Prvi avtomobili so se v Mežiški dolini pojavili konec 20-ih let. Leta 1927 je Rdeči križ z Raven kupil prvi reševalni avto znamke Chervolet. Leta 1937 so kupili že rabljen osebni avtomobil Steyr XX in ga predelali. Prvi posamezniki, ki so konec 20-ih, v začetku 30-ih let imeli avtomobil, so bili: Ciril Hrast s Poljane je avtomobil uporabljal za prevažanje ljudi, avtoizvoščka sta bila Hubert Legner z Raven in Štefanija Langeršek iz Farne vasi. Med prvimi je imel avtomobil tudi zdravnik Ramšak iz Črne, potem pa še posamezni trgovci in obrtniki. Avtoizvoščki so prevažali ljudi z železniške postaje na Prevaljah v različne kraje in nazaj. Po drugi svetovni vojni je bilo avtomobilov vse več, v dolinskih predelih konec 70-ih let, v odmaknjenih krajih pa v 80-ih letih, kjer je tudi nujno sredstvo za stik s svetom. Njihovo uveljavitev v hribovitem terenu je omogočila zgraditev cest. Leta 1981 je bilo v občini 5.179 registriranih osebnih avtomobilov, leta 1985 6.528.

Prve tehnične preglede avtomobilov so začeli opravljati leta 1966 v servisnih prostorih v Slovenj Gradcu tudi za lastnike avtomobilov iz Mežiške doline.

Prvo bencinsko črpalko so imeli v Žerjavu pred drugo svetovno vojno. Leta 1957 so jo zgradili še na Ravnah in v 70-ih letih na Prevaljah.

Širjenje informacij je bilo zlasti v 19. stoletju vezano na ustna sporočila. "Von klicali" so še po prvi svetovni vojni običajno moški, ki jih je plačala občina, in sicer v nedeljo po glavni maši pred cerkvijo. Tak način prenašanja uradnih sporočil je veljal tudi za rekrutiranje. V Črni, Mežici, na Prevaljah in Ravnah je to opravil občinski sluga, ki je ljudem dostikrat naredil še eno "pridigo".

Konec 19. stoletja so na območju današnje občine brali slovenske in nemške časopise. V 90-ih letih prejšnjega stoletja je oskrbnik fužin na Prevaljah delavcem prepovedal branje časopisov. Bralci so naročali Mir, Korošec, Rdeči prapor, Naprej, Delavski list, Slovenski narod in Arbeiterzeitung, Arbeiterwille in Freie Stimme. Poleg časopisov pa so brali še knjige, ki jih je izdajala Mohorjeva družba. Po prvi in po drugi svetovni vojni vse do 90-ih let so ljudje prebirali večino časopisov, ki so izhajali v Sloveniji.

Prve radijske sprejemnike na baterije so posamezniki imeli pred prvo svetovno vojno. V 30-ih letih jih je bilo v dolini okrog 150. Večino sprejemnikov so imele uradniške in delavske družine, na kmetijah pa so se

uveljavili po drugi svetovni vojni. V 60-ih letih so se uveljavili gramofoni, ki so jih posamezni gostilničarji imeli že pred drugo svetovno vojno. V gostinske lokale so v 70-ih letih postavljali "džu bokse", glasbene skrinje. Desetletje pozneje so postali modni glasbeni stolpi in "walkmeni".

Prve **televizijske sprejemnike** so imeli konec 50-ih let, dve desetletji pozneje pa so bile le še redke družine brez njega. Prve barvne televizijske sprejemnike so kupovali v 70-ih letih, v 80-ih pa sprejemnike z daljinskim upravljanjem in videorekorderje. V drugi polovici 80-ih let so si v krajih Kotlje, Ravne, Prevalje, Mežica in Črna uredili kabelsko televizijo za prenos satelitskih programov. Na Prevaljah in Ravnah so leta 1990 imeli svoj kanal, na katerem so sporočali razna obvestila in oglase, enkrat mesečno pa pripravili svoj program. Želja po taki obliki informiranja prevladuje v vseh naštetih krajih. V odmaknjenih krajih si posamezniki postavljajo lastne parabolične antene za sprejem satelitskih programov.

Med prvimi zasebniki je imel **telefon** leta 1914 župnik Hojnik v Koprivni in bil tako povezan s Črno. V 70-ih letih je telefon postal množično komunikacijsko sredstvo, vendar pošti še do 90-ih let ni uspelo zadostiti vsem potrebam.

Prve **računalnike** so imele delovne organizacije Železarna Ravne in Rudnik Mežica. Leta 1989 večina delovnih organizacij uporablja računalnike za vodenje računovodskih poslov.

Noša

Uvajanje novosti v oblačenju je bilo v 19. stoletju pod vplivom industrializacije. Industrijsko prebivalstvo je prineslo v Mežiško dolino nove vrste blaga in nove kroje, po njih pa so se zgledovali kmečki prebivalci. Novosti so uvajale zlasti žene premožnih trgovcev, gostilničarjev, učiteljev, zdravnikov, rudniških in tovarniških uslužbencev. Zgledovale so se po oblačenju v drugih večjih krajih in si tam kupovale blago ali celo naročale obleke. V 19. stoletju so blago kupovale v Celovcu, Pliberku, Celju, Gradcu in Velikovcu. Po prvi svetovni vojni so z nastankom državne meje bile vezane na Celje in Maribor. V 60-ih letih tega stoletja so spet kupovale v nekaterih avstrijskih mestih (Celovec, Velikovec). Blago za obleko za vsakdanjo rabo so kupovali tudi v domačih trgovinah in na sejmih. Po gosposki noši so se zgledovali kmetje in delavci.

Pri **obnovi garderobe** se je večina ljudi zgledovala po nenapisanih rokih. Tako so si zlasti ženske kupile novo obleko ali vsaj en kos garderobe ob pomembnejših cerkvenih praznikih, zlasti takrat, ko so bile procesije, kjer je bil hkrati tudi sprevod praznjih oblek. Določena oblačila so nekateri takrat tudi

prvič oblekli. Otroci so dobili nova oblačila, ko so šli k obhajilu in birmi. Novo so se večinoma oblekli tudi botri, obvezno pa ženin, nevesta in priče. V 60-ih letih so začeli množičneje kupovati že narejena oblačila v trgovinah, prej so bolj kupovali blago. V 80-ih letih le še redkim vso garderobo šivajo krojači ali šivilje.

Sredi 19. stoletja so v kmečkem okolju še pridelali surovine in blago doma. Iz ovčje volne so izdelovali "lodn". Iz spredene volne so na statvah stkali bukovo sukno, ki ni bilo povsod enako debelo in enako gosto, zato so ga valjali in tanili v valjalnici ali v "vavhah". Iz volne in lanenega prediva so tkali raševino, meslan in ga različno barvali. V Mežiški dolini so ga običajno obarvali črno. Iz bukovine in raševine so izdelovali v glavnem vrhnja oblačila. Za srajce, "untarce", spodnje perilo in tudi za vrhnja oblačila so doma izdelovali "hodne prte". Iz finega lanenega prediva so stkali tanko platno, iz grobega pa grobo platno. Iz najfinejšega prediva so tkali "cvilih". Pri vsaki kmetiji so imeli "kavcovski stol". Tkavci so večinoma hodili v štero. Fino platno so "plajhali" na soncu, tako da so ga občasno polivali z vodo. Hodnik za vrhnja oblačila so barvali rjavo, modro ali črno.

Že v drugi polovici 19. stoletja so kmetje za praznično obleko uporabljali "kranjsko platno", ki so ga prebivalci Škofje Loke in okolice prodajali tudi v Mežiški dolini. Prodajali so še druge vrste blaga: cajg, lister, saten, žido. Blago domače izdelave so uporabljali predvsem za delovno obleko, kupljene in nove vrste blaga pa za praznična oblačila. Tovarniške vrste blaga so v Mežiški dolini že od srede 19. stoletja uporabljali tudi kmetje v bližini industrijskih središč.

V začetku prejšnjega stoletja so moški nosili irhaste (usnjene) dokolenske hlače na "leso" s tremi gumbi. Ob spodnjem robu hlačnic so bili črni trakovi, s katerimi so se zavezovale. Na desni hlačnici je bil ozek "devžek", kjer je tičala usnjata nožnica za nož in vilice, ki jih je takrat vsak moški nosil s sabo. Nosili so tudi enako krojene hlače iz domačega sukna (lodna). Nogavice so imeli bele volnene, premožnejši tudi zelene. Pozimi so nosili visoke čevlje, poleti nizke z jermeni na sprednji strani. Moška srajca je bila iz hodnika, premožnejši pa so jih imeli iz tankega domačega prta. Srajca je imela velik ovratnik. Obvezno pokrivalo je bil črn klobuk iz ovčje volne. Imel je nizko, široko oglavnico in široko streho. Nad srajco so oblekli "lajbič" črne barve. Bogatejši so nosili "židanega" s srebrnimi gumbi. Okoli vratu so imeli zavezano svileno rožnato ruto. Jopič je bil iz kupljenega črnega sukna. Revnejši so nosili sivkastega iz domačega lodna. Plašč, imenovan "burmus" (dolg plašč z oglavnico), je bilo dragoceno svatovsko oblačilo, ki ga je moral nositi vsak moški svat poleti in pozimi. Takrat so nosili tudi kožuhe iz ovčje kože. Na hrbtni strani so bili kožuhi okrašeni z verskimi motivi in inicialkami

ali z motivi rož. Poleti so vozniki nosili modre plašče, ki so bili narejeni kakor srajce, le da so segali čez kolena. Irhaste hlače so opustili do konca 19. stoletja, nosili pa so jih še lovci. Hlače iz lodna je večina opustila do prve svetovne vojne, v odmaknjenih krajih pa so jih nosili še do druge svetovne vojne kot delovna oblačila, izjemoma še po njej.

Običajna ženska kmečka obleka je bila "janka na niederc", krojena iz domačega platna, obarvana modro ali tudi potiskana z belimi pikami, rožicami in drugimi stiliziranimi geometričnimi ali rastlinskimi vzorci. V prvi polovici 19. stoletja so bogatejše kmetice imele take janke iz kupljenega blaga, v katerega je bila vtkana svila. Blago je bilo običajno rjavo in je prelivalo barve. Revne so nosile "štrajhaste" janke iz domačega platna, v katerega je tkalec vtikal modre in druge barvne vrste. Pod modrcem so nosile bele rokavce iz domačega beljenega platna. Rokavci so bili košato, široko krojeni pod vratom in na rokavih in so segali približno do pasu. Rokavi so segali čez komolec. Jopa je bila zgoraj košata, spodaj manj, zadaj pa nabrana in kratka, podobna špenzerju. Čevlje so nosile visoke in nizke, poleti "šolne", pozimi pa "štiflne". Predpasniki so bili ozki, narejeni iz domačega prta in različno pobarvani. Premožne so nosile svilnate. Okrog leta 1810 je vsaka gospodinja nosila tudi kovan pas, na katerem je visela verižica, na koncu verižice pa nož. Pozneje so nosile verižice z nožem le še doma pri delu. Pozimi so nosile kožuhe iz ovčjega usnja. Glave so si pokrivalo z avbo in belo adrcu. Avba je bila narejena tako, da je pokrivala samo zadnjo polovico glave. Zadaj je imela dva črna moire trakova, zavezana s pentljo. Trakovi so segali skoraj do pasu. Avba je bila prevlečena s črno stisnjeno svilo, "zadnjek" kvadratne oblike pa s črnim baržunom, na katerem so bili z zlatom uvezeni geometrični in cvetlični motivi. Dekliške (nevestine) avbe so imele tudi raznobarvne stilizirane cvetlice in zelene liste. Zarobljene so bile navadno z zlato vezenino. Dekle (posli) so nosile bele rute, adrcu, redke kakor pletenice, da se je vse skozi videlo. Zavezovale so jih na različne načine. Zadnji del, ki je padal po hrbtu, je bil okrašen z vezeninami, obrobljene pa so bile s čipkami. Sredi 19. stoletja so nosile tudi klobuke iz zajčje volne. Nekateri klobuki so imeli zadaj črna traka kot avba, drugi so bili brez njih. Klobuk je bil ovit s črno svilnato vrvico, ki jo je zamenjal svilnat trak. Najprej so ga nosile brez rute, pozneje pa nad ruto pozimi in poleti. Znan je bil kot "šentvidski klobuk". Žene so si čez prsi privezovale enojne bombažne rute, imenovane "cif", ali pa v trikotnik zložene svilene rute, rožaste, kariraste ali resaste. Večina rut je bila obrobljenih z belo vezenimi, šlinganimi robci. Rute so si položile okrog vratu na ramena in si jih spredaj zapele s "špernodlni". Ob delavnikih so oblekle velike adrcu, jih spredaj prekrizale in zavezale v vozle na hrbtu. Pozimi so si čez rokavce

oblačile “šlabanke”, ki so bile za praznje dni iz enakega blaga kot krila, v splošnem pa le temnih barv.

Pred prvo svetovno vojno so ženske nosile dolgo krilo in predpasnik, pri moški noši pa sta bila obvezna telovnik in klobuk. (Praznično oblečena Lesjakova družina okrog leta 1900; fototeka DM št. 1721).

V 19. stoletju so ženske nosile tudi velike ovratne rute iz volne z resami ali iz debelega blaga, “umentohe”, ki so jim segale do kolen. Nosile so še dopasne jopice, ozke v pasu in široke na ramenih, kjer so bile “nafavdane”.

“Štumfe” so v 19. stoletju žene nosile večinoma volnene. Ob nedeljah in praznikih so tako ženske kot moški oblekli kupljene nogavice. Ženskam so nogavice segale do kolen, pod kolenom so jih pritrdirile s “štrumfpantlno”, stkanim iz lanu, po prvi svetovni vojni pa so v ta namen uporabljale elastiko.

V času kraljevine SHS so nekatere že nosile višje nogavice, ki so jih na stegnih pritrdirile s trakom ali z "lajbekom". Pred drugo svetovno vojno so dekleta nosile "kajzarce", "kajzar štumfe", ki so bile podobne svilenim in različnih barv. Prve najlonke so začele nositi redke po drugi svetovni vojni. V letih 1948-49 so jih redki kupili na črnem trgu. Najlonke so bile neelastične, trde in so se svetlikale. Imenovali so jih "steklenke". Med vojno ni bilo nogavic, zato so si dekleta po nogah risale črte s svinčnikom. V 70-ih letih so se uveljavile najlonske žabe.

Sestavni del noše, tudi praznične, je bil v 19. stoletju **predpasnik**, ki je bil za vsak dan krojen široko na pas in največkrat izdelan iz kupljenega potiskanega blaga. Ob nedeljah so nosile črnega, obrobljenega s črnimi čipkami. Konec stoletja so kuharice in služkinje ob nedeljah oblekle bel "firtoh", "birtih", ki je bil tudi krojen na pas, čez teden pa pisanega, narejenega iz tovarniškega blaga. V času kraljevine SHS so bili predpasniki kratki, krojeni na trikotnik z naramnicami. Za vsakdanjo rabo so v tem času gospodinje nosile predpasnike "s celega". Takrat so opuščale oblačenje predpasnikov s praznično obleko, kar so premožnejše naredile že konec 19. stoletja.

Predpasnike so nosili tudi obrtniki: čevljar belega platnenega, kovač usnjenega, mesar belega.

Konec 19. stoletja so se žene začele **pokrivati** s svetlejšimi "tehlni", "tiehlni", ki so jih poleti zavezovale na tilniku, ob nedeljah, praznikih in pozimi pa pod brado. "Boštehlni" so bili svileni, svetlejših vzorcev in spreminajoče se barve. V času kraljevine SHS so opuščale nošenje rut, množičnejše pa po drugi svetovni vojni.

V začetku tega stoletja so se hčere in nekatere poročene žene večjih kmetov zgledevale po tedanji meščanski noši in se poleti pokrivalo s slamniki, ki so imeli na oglavju prišite rože in trakove. Nosile pa so jih tudi nekatere ofarice. V času kraljevine SHS so žene obrtnikov, uradnikov in učiteljev k praznični noši nosile klobuke. Po drugi svetovni vojni so kot pokrivala uporabljale starejše ženske rute, v 80-ih letih pa so nekatere mlajše nosile klobuke in čepice.

Konec 19. stoletja so ob nedeljah in praznikih začele oblačiti na pas krojena **krila**. To so bile priležne in daljše šlabanke temnejših barv: črne, zelene, rjave, sive. Po prvi svetovni vojni so nosile krajša krila do meč. Mlajša dekleta so nosila krila malo čez kolena, med drugo svetovno vojno pa so nosile "čudno kratke janke". Po drugi svetovni vojni so se uveljavile dvodelne obleke in ženski kostimi s krilom in jakno, pod katero so oblekle bluzo.

Spodnje perilo so začele redke uporabljati pred prvo svetovno vojno, ko je večina še nosila eno, premožnejše pa tudi tri spodnja krila. Te so ob praznikih

še v prejšnjem stoletju škrobile, da so boljše stale, oblekle pa so si tudi po tri. Narejena so bila iz kupljenega belega platna, muslina. Prva je imela okoli spodnjega roba ročno kvačkane bele čipke, druga je bila približno 20 centimetrov od roba obrobljena z rdečimi bombažnim blagom in krpinico; čez to krilo pa so oblekle tretje belo spodnje krilo. Po drugi svetovni vojni, v 60-ih in 70-ih letih so spodnja krila zamenjale "kombineže".

Po prvi svetovni vojni so začele nositi "lajbelc", nekatere so nosile tudi nedrc, ki je bil narejen podobno kot lajbelc, le da se je zapel spredaj. V splošno rabo je prišel "nedrc", "modrc" po drugi svetovni vojni. Med njo so prišli v rabo pasovi (za nogavice), ki so jih oblekle kot hlače ali nad hlače. Spodnje hlače so prve nosile že pred prvo svetovno vojno. Narejene so bile "na precep". Množičneje so jih nosile po drugi svetovni vojni, a so bile še v 60-ih letih posamezne starejše žene, ki so jih oblekle le, ko so šle k zdravniku ali po opravkih v mesto.

Plašče so ženske začele oblačiti kmalu po prvi svetovni vojni. Takrat so prišle v navado tudi bele obleke za deklice, ki so šle k prvemu obhajilu in k birmi. Bele poročne obleke so oblekle premožnejše neveste.

Konec 19. stoletja so moški nosili dolgo krojene hlače iz sivega in temnega sukna, žametne telovnike, ki so bili bodisi enobarvni ali so imeli cvetlične vzorce, in bele, po starejši šegi krojene srajce. Ob nedeljah so nosili bele srajce, ki so imele "kolir" in "štirkane manšetne". Takšna srajca je imela spodaj na prsni strani iz istega blaga narejen majhen jeziček z gumbnico, kamor so zapeli gumb, prišit na notranji strani vrha hlač. Tako je bila srajca spredaj vedno napeta.

V 19. stoletju so si okrog vratu zavezovali svilene ovratnice, ki so se spredaj zavezovale v vozal. Po prvi svetovni vojni so že uporabljali kravate. Takrat so moški nosili kratke in pozimi dolge "gate".

V večjih krajih po dolini so si mladi fantje prizadevali oblačiti po modi, ki so jo kot večina deklet in žen videli v modnih knjigah pri "žnidarju", "šnajdarju". V 30-ih letih so bile modne svetle hlače in črn jopič ali svetle hlače in živo "plav" jopič. Hlače so nosili dolge, tako da se nogavice niso opazile. Konec 30-ih let so bile v modi "kniknpokarce", ki so pod kolenom imele "šnolo" in so se tam nogavice pritrdile k nogam. Tudi "pumparce" so se "zašmolale" pod kolenom, a so nogavice segale nekako do sredine meč. Modne so bile še rumene majice s kratkimi rokavi. Po drugi svetovni vojni so nosili dolge hlače "na rižo". V 70-ih letih so se uveljavile "kavbojke", v 80-ih pa hlače z gatsby krojem.

“Ibaroki” so bili pred drugo svetovno vojno kratki, daljše suknje so prišle v moško nošo šele po njej. V času kraljevine SHS so ob hladnejših dnevih nosili daljše jope in tudi plašče.

Konec 19. stoletja so bili v modi moški “štiflni na šiebarje”. Ob praznikih so obuvali “punčke”. Revnejši so nosili “coklšuhe”. Cokle so bile vsakdanje obuvalo na kmetiji, nosili pa so jih tudi delavci. Izdelane so bile iz lesenega podplata in usnjenega vrhnjega dela. Znale so bile še cokle s pletenim vrhnjim delom in z opetnikom, ki so jih nosili v Mežiški dolini in na Pohorju.

Po prvi svetovni vojni so obuvali do gležnjev krojene “štofletne” brez “šnircov” in ob praznikih nizke čevlje, narejene tudi iz boksa. Prav tako so imeli usnjene “pantoflne”. Čevlje so v 30-ih letih že lahko kupili v trgovini z mešanim blagom.

Moški so v začetku prejšnjega stoletja imeli dolge lase, ki so jih pristrigili le enkrat na leto ob veliki noči, še vedno pa so jim segali do tilnika. Pri vojakih so jih v tistem času že strigli. V drugi polovici 19. stoletja so bili v veljavi kratki lasje. Večina moških je v prejšnjem stoletju nosila brade ali vsaj brke. V začetku tega stoletja pa so bili modni brki. Po obliki brade in brkov so se moški radi zgledovali po imenitnih ljudeh (Franc Jožef, Hitler). Dolgi lasje so bili v modi tudi v 70-ih letih. Še desetletje po drugi svetovni vojni so otroke, zlasti fante, strigli na balin (bombo, golo), sploh če so imeli uši. V 60-ih letih so si moški delali “velne”.

Dekleta in žene so v prejšnjem stoletju nosile kite in bile počesane na prečko. Po prvi svetovni vojni so se prve postrigle, tako da so jim lasje segali do ramen, lase so si začele “žgati z vročim železom”, po drugi svetovni vojni pa so si delale trajne pričeske.

Pred prvo svetovno vojno so žene rade nosile zlate uhane različnih oblik. Premožnejše so si ob nedeljah za k maši dale okrog vratu dolge zlate verižice, na katerih je visela ura, ki so jo shranile v majhen žep na spodnjem delu bluže. Moški so imeli na telovnik pripete tanke srebrne verižice; le redki premožni rudarji pa so nosili verižice iz srebrnih tolarjev. Še redkejši so nosili težke verižice s srebrno uro v žepu telovnika. V času kraljevine SHS so začeli nositi ročne ure.

V 19. stoletju so moški imeli pri sebi “fajfo” in “mehir” za tobak (svinjski mehur, obšit z rdečim trakom) ali “tobakpajtl” iz mačje kože.

Torbice so žene uporabljale že pred prvo svetovno vojno, zlasti kadar so šle v mesta po večjih opravkih. “Tošne”, “tašne”, so bile narejene iz blaga z okroglimi lesenimi ali kovinskimi “rinki” ali iz usnja manjše pravokotne oblike. Gostilničarji, peki in mesarji so uporabljali slamnate cekarje.

Prvi frizerji so bili v industrijskih središčih po prvi svetovni vojni, na podeželju pa se nekateri še v začetku 90-ih let strižejo doma. (Striženje v Koprivni okrog prve svetovne vojne; foto Ivan Hojnik; original hrani Simon Polanšek (Lipold), Koprivna; rep. fototeka DM št. 5572).

V oblačenju otrok je bilo malo novosti, saj so otroke oblačili podobno kot odrasle. Dojenčke so po prvi svetovni vojni povijali v "štruc", da bi imeli ravne noge. Za to so uporabljali poseben povoj. Nekatero matere so v času kraljevine SHS povijale otroka tako, da je imel proste roke. V 70-ih letih pa so se uveljavile nepremočljive "gumaste" hlače in trikotne rute ter povijalne plenice, kar je omogočilo, da so že novorojence oblekli v "žabe". Že pred prvo svetovno vojno je bilo v navadi, da so otroka nesli h krstu zavitega v "ajnpindekerli". V 70-ih letih so krščenca oblekli v komplet: hlače, jopico in kapo.

Otroka so še po drugi svetovni vojni oblačili v jankico ne glede na spol od takrat, ko je shodil. V prve hlače so oblekli fante, ko so bili stari nekaj let. Prvo obleko so dobili ob prvem obhajilu. Z zboljšanjem ekonomskega položaja ljudi, zlasti po drugi svetovni vojni, so jankico opustili.

Največ sprememb je bilo pri ženskih oblačilih. (Dijakinje Gimnazije Ravne okrog leta 1950; foto M. Dolinšek; fototeka DM št. 7180).

Največ novosti v oblačenju je bilo uvedenih po drugi svetovni vojni tako v materialih kot v krojih. Obuvala so postala zelo različna: opanki, gležnarji, visoki in nizki čevlji, škornji. Pri ženskah so se pojavila še obuvala z višjo in nižjo peto. Batine škornje so lahko kupili v 30-ih letih, v 80-ih pa so postali moderni in zelo razširjeni adidas športni copati.

Pomembna novost v ženskem oblačenju so bile hlače, ki so jih trške mlade ženske in dekleta nosile že med drugo svetovno vojno. Uveljavile so se predvsem v 60-ih letih. Po drugi svetovni vojni ženske oblačijo bolj odprto krojene bluze, obleke in puloverje. V 70-ih letih so se mladi oblačili v džins (jeans) – kavbojke in jakne, pri mladi in srednji generaciji so se uveljavile trenirke, ki so v začetku 90-ih let pogosto vsakdanje oblačilo.

Novosti v oblačenju so povezane tudi z običaji. Tako se po drugi svetovni vojni v primeru smrti v družini doma ne oblačijo več v črno celo leto, ampak le takrat, ko kam gredo. Starejši ljudje, zlasti ženske, se v črno oblačijo približno pol leta, redki celo leto, mlajši pa le ob prvih dnevih žalosti. Oblačenje mladoporočencev je različno, nekateri se zgledujejo po preteklosti in upoštevajo tradicijo, drugi so v oblačenju svobodni.

Prehrana

V prehrani so nova jedila uvedli najprej v prazničnem jedilniku in pri premožnejših ljudeh, medtem ko se je vsakdanji jedilnik spreminjal le počasi. Novosti so prinesla v kuhinjo dekleta, ki so bila na kuharskih tečajih.

Kmetje so večino hrane pridelali doma in so po tem tudi oblikovali jedilnike. V drugi polovici preteklega stoletja so v trgovinah že kupovali začimbe in nekatera živila: kavo, sladkor in sol. Industrijsko prebivalstvo je bilo pri prehrani bolj vezano na trgovino. Vsa podjetja so v tistem času imela svoje trgovine (in gostilne), v katerih so prodajali najpotrebnejša živila: moko, sladkor, sol in kavo. Po drugi svetovni vojni tudi kmetje vse več živil kupujejo v trgovinah.

V prvi polovici 19. stoletja so bile najpomembnejše sestavine prehrane: moka različnih vrst, zelenjava (zelje, fižol, repa, solata, krompir), mleko, mlečni izdelki in meso. Ob praznikih je bilo na mizi več mesa in boljše vrste kruha, ob skupnih delih pa več "riht" jedil, na steljarajah tudi po štirideset! Na nekaterih kmetijah so ločili hrano za gospodarjevo družino ter posle in dninarje, kar je bilo predvsem odvisno od gospodinje. Jedilnik so imeli narejen po dnevih za vsak teden enako. Ob nedeljah so bili na kmetijah izdatni zajtrki. Kosila občasno ni bilo, ker je večina članov odšla k maši. Posli so potem imeli prost dan do večera in so lahko obiskali sorodnike (starše), če so živeli v bližini. Vsak dan so običajno jedli ajdove žgance, po prvi svetovni vojni tudi koruzne in pšenične, mlečno juho; za malico je bilo kislo mleko ali sadje in kruh, pa tudi mošt in kruh. Kosilo so pripravili iz ene, dveh ali treh jedi: "kipjeni knedli", "flike", "nudlči", navadni ali "ožejeni" žganki, kislo ali presno zelje, grah, fižol, solata, "repičeva župa" zabeljena s "špehom" ali smetano, svinjska

župa (v kateri so kuhali prekajeno svinjsko meso) s kruhom. Za večerjo so bile navadno močnate jedi.

Jedilnik delavskih družin je bil podoben, pri revnejših pa bolj omejen le na črno in belo kavo, kruh in močnate jedi, v poletnih mesecih pa na zelenjavo.

Na prehrano so vplivale določene navade, ki so se jih ljudje dolgo časa strogo držali. Post je bil dan ali več dni, ko niso jedli mesa in hrane tudi niso belili s svinjsko mastjo. Najpomembnejši post je bil štirideset dni pred veliko nočjo. Postiti so se začeli na pepelnico, pa vse do velike noči zjutraj, ko so jedli "žegen". Že pred drugo svetovno vojno so pričeli štiridesetdnevni post opuščati in so ga v 80-ih letih upoštevali le še redki stari ljudje. Posta pa niso imeli berači, ki so na pepelnično sredo pobirali "krape" pri kmetih. Leta 1917 je koroški deželni predsednik na podlagi pooblastila kraljevega urada za ljudsko prehrano izdal obvestilo, da državnega posta ob sredah ni več, ostala pa sta še ponedeljek in petek, v ponedeljek pa so lahko jedli ovčje meso. Petek kot postni dan so začeli opuščati v 70-ih letih. V začetku 90-ih let sta ostala dva stroga postna dneva, ki se ju "držijo" verni ljudje, pepelnična sreda in velikonočni petek.

Od mesa so v prejšnjem stoletju uživali govedino, svinjino, ovčetino in perutnino. Konec stoletja so začeli opuščati ovčetino, ki je bila v 80-ih letih le še specialiteta. Največ mesa so pojedli pozimi, ko so ga lahko dlje hranili. Zamrznili so ga v kašči in tudi v snegu. Pripravljali so bele "prtienne" klobase iz svinjskih pljuč, glave in ječmena. Največ mesa so "povodili" v "zelhih". Večina kmetij je imela svoje prekajevalnice, v industrijskih naseljih pa so to delo opravljali mesarji. Na Lešah so v času kraljevine SHS imeli skupno prekajevalnico, v kateri je za plačilo prekajevala določena oseba. Meso je bilo takrat na jedilniku ob nedeljah, ob težjih in skupnih delih (gnojvoža, steljaraja) in ob praznikih. Čez teden je bilo redko na mizi. Tudi pri delavskih družinah so imeli govedino običajno le ob nedeljah. Premožnejše družine so ga imele večkrat na teden. Najpomembnejši prazniki, ko je bilo meso skoraj obvezno, so bili božič, pust in velika noč. V 60-ih letih so začeli uporabljati zamrzovalne skrinje in hladilnike, ki so omogočili shranjevanje mesa za dlje časa tudi v poletnih mesecih. V 80-ih letih je bilo meso najpomembnejša sestavina prehrane.

V kriznih obdobjih je bil jedilnik skromnejši, nekateri so trpeli celo lakoto. Med prvo in med drugo svetovno vojno so bila živila omejena z živilskimi kartami. Med drugo vojno so bile "nermitelkarte" in marmeladne karte, s katerimi je bila za posameznika ali družino predpisana določena količina posamičnega živila. Živilske nakaznice, navadne in težke, so po drugi svetovni vojni imeli do leta 1950/51. Težke so dobivali delavci, ki so opravljali težja

dela (npr. gozdni delavci, rudarji). Ljudje pa so si pri prehrani pomagali z različnimi menjavami in uslugami. Prva leta po vojni (do okrog 1947) so delavci v železarni dobivali Unrine pakete.

Vse do uporabe hladilnih skrinj so si mesarji in gostilničarji delali ledenice, kmetje pa so klali prašiče in govedo večinoma le pozimi. (Lomljenje ledu v Črni okrog leta 1920; fototeka DM št. 1847).

Delavske in ofarske družine so v času kraljevine SHS zase pridelovale živila na lastni ali najeti zemlji. Običajno so hodili h kmetom v "tavrh" opravljat različna dela. Za plačilo so dobili kruh, mleko ali jajca, čez dan pa tudi hrano. Večina kmetov ni marala, "da sta delali samo dve roki, jedle pa dvojna, trojna ali več ust", kar pomeni, da matere niso smele s seboj pripeljati otrok. Ker so delavske družine pogosto trpele pomanjkanje, so zgodaj dale otroke "služiti" h kmetom, da so bila pri hiši "ena usta manj". Nekateri od teh otrok so zasluženo plačilo, največkrat v obliki hrane, nosili domov in tako pomagali preživljati mlajše brate in sestre. Po drugi svetovni vojni je bila ta strahotna beda odpravljena in spomin nanjo je bil eden izmed razlogov, da so se novejša kontracepcijska sredstva tako hitro razširila. Večino kmečkega prebivalstva je med drugo svetovno vojno in po njej v letih 1947-1952 prizadela obvezna oddaja hrane oziroma pridelkov.

Priprava in kuhanje hrane je bilo delo žensk. V 60-ih letih so zlasti v industrijskih središčih začeli kuhati tudi moški, vendar velja še v začetku 90-ih

let kuha pretežno za žensko delo. V prejšnjem stoletju, ko so zgradili samske domove, so si moški v skupni kuhinji sami pripravljali hrano, poročeni pa so jedli doma. V drugi polovici 19. stoletja so v industrijskih središčih posamične gostilne in restavracije nudile prehrano za samske delavce. Družine so si ob nedeljah kupile golaž ali kislo juho. Leta 1908 je BBU v svinčenih rudnikih in topilnicah organizirala preskrbo delavcev v lastni režiji. Za topilničarje je zgradila kuhinjo v Žerjavu in Heleni za delavce v jami. Delavci v Žerjavu, Mežici in Heleni so imeli celodnevno izdatno hrano po nizkih cenah (v Heleni 80 vinarjev), ker je za stroške prispevalo denar obratovodstvo. Po drugi svetovni vojni so v Črni, Mežici, na Prevaljah in Ravnah odprli javne kuhinje. V 60-ih letih so nastale "delavske menze", s katerimi so podjetja uvajala tople malice, najprej v Železarni Ravne in Rudniku Mežica. Pred tem so si delavci nosili malico s seboj. Največkrat so jedli slanino in kruh, nekateri so si v kanglicah nosili "repičevo župo". V 70-ih letih so delavci lahko izbirali med toplo in mrzlo malico, v 80-ih pa so v Železarni Ravne uvedli še dietno malico.

Pomembna novost v prehrani je bil krompir od konca 18. stoletja. Dokončno se je v Mežiški dolini uveljavil v letih lakote od 1814 do 1815. Najprej so ga imeli le za svinje, do konca 19. stoletja pa so ga v prehrani ljudi pripravljali na različne načine, kot samostojno jed ali kot dodatek drugim jedem. V istem času se je uveljavila še koruza, iz katere so pridobivali koruzno moko in zdrob. Najprej se je uveljavila na jedilniku delavskih družin, še zlasti po letu 1918, ko so delavske družine pogosto jedle "koruzni duš". V času kraljevine SHS so ob praznikih mlajša dekleta spekla razno pecivo, medtem ko so uradniške žene s pecivom postregle vsak boljši obisk.

Po drugi svetovni vojni je na jedilniku prevladovalo meso, kar je pomenilo "boljši jesti", uveljavila pa so se različna jedila iz drugih "evropskih kuhinj": panirano meso, pommes frites, različni bifteki, polnjeni zrezki, razna peciva in sladice. V 70-ih letih so se uveljavili čevapčiči, ražnjiči in pleskavice, predvsem kot hrana na piknikih. Tem jedem so dodali še majonezo, "zenf", čebulo in paradižnik. Na porokah imajo od 70-ih let eno ali več tort, ki jih razrežejo in razdelijo vsatom.

V 70-ih letih so že lahko kupovali na pol pripravljeno hrano v trgovinah, pogosto pa so jedli tudi v restavracijah in gostilnah. Novost v pripravi hrane v 80-ih letih je tudi uporaba mikrovalovnih pečic.

Od pijače je bil sredi 19. stoletja najpomembnejši mošt, ki so ga stiskali na vsaki kmetiji. Pogosto so pili tudi žganje in studenčnico; tisti v bližini izvirov pa kislo vodo. V drugi polovici 19. stoletja je postala pogosta in pomembna pijača v gostilnah pivo. Pred prvo svetovno vojno so kmetje zgornjega dela doline za žanjice kupovali štajersko vino. Žanjam so dajali "črn kafe" in vodo

prekuhanega sadja. V času kraljevine SHS so nekateri pripravljali razne sokove (malinovec). Po drugi svetovni vojni so se uveljavile različne alkoholne in brezalkoholne pijače. V 70-ih letih so kmetje opuščali stiskanje večjih količin mošta, ker ga niso mogli več prodati. V gostilnah ga v 80-ih letih niso prodajali, razen tam, kjer se ukvarjajo s kmečkim turizmom.

V povojnem času, zlasti pa od 60-ih let, se je močno spremenila hrana dojenčkov. Še po drugi svetovni vojni so se ti več mesecev (tudi do drugega leta) hranili na materinih prsih. V 60-ih letih so številne matere začele dojenje zgodaj opuščati, kar je vezano na način življenja (služba). Mati, ki otroka ni mogla dojiti, mu je dajala kravje mleko ali tudi kozjega. V 60-ih letih so začeli uporabljati mlečne nadomestke. V 80-ih letih so to Nektar mil, Humana..., Milumil pa kupujejo v Avstriji. Poleg tega hranijo dojenčke z različnimi – "lini" (Čokolino, Medolino, Grisolino...), instantnimi kašami, ki jim dodajo samo mleko in sladkor.

RAZKROJ IN STOPNJA OHRANJENOSTI TRADICIONALNE KULTURNE PODOBE

Poljedelstvo in živinoreja

Zaradi uvajanja različnih novosti so kmetje prej ali pozneje opustili star način obdelovanja zemlje, pridelovanje poljščin, stelje in druga kmečka opravila. Podobno kot pri zgodnjem uvajanju novosti, ki je bilo odvisno od ekonomske moči kmetije in od razgledanosti gospodarja, je bilo pri opuščanju tradicionalnih načinov dela. Do konca 80-ih let so ohranjeni tradicionalni načini obdelovanja na majhnih površinah in tam, kjer predvsem zaradi terena novosti ni bilo mogoče uvesti.

Pridobivanje rodovitne zemlje oziroma njiv na fratah in novinah je bilo v začetku 50-ih let prepovedano, postopno pa so jih opustili do konca desetletja. V 70-ih in 80-ih letih so njive spreminjali v travnike tam, kjer je prevladala živinoreja, manjše strmine pa so nekateri pustili zarasti z drevjem, ker jih ne morejo obdelati strojno.

Zaradi opuščanja pridelave nekaterih poljščin, predvsem po drugi svetovni vojni, so spremenili kolobarjenje, tri ali večletno menjavanje poljščin na isti njivi. Na kmetijah z več obdelovalne zemlje na raznolikem terenu in tam kjer pridelujejo žita, sta se do 90-ih let ohranila krajši in daljši kolobar. Pri večletnem (5-7 let) kolobarju na isti površini vsako leto menjajo pridelek (okopavine, žita), šesto ali sedmo leto njivo zasejejo z deteljo in jo pustijo zalediniti. Pri krajšem kolobarju njive ne opustijo, vsako leto pa na njej zamenjajo poljščino, najpogosteje krompir in koruzo. Še po drugi svetovni vojni je krajši kolobar trajal tri leta, od 70-ih let pa dve leti, in najpogosteje ga uporabljajo manjši kmetje. Vedno pa kolobarjenje prilagajajo kakovosti tal.

Večino poljščin so opustili po drugi svetovni vojni. V hribovitih predelih, predvsem zgornjega dela doline, so zadnji kmetje sejali lan v 60-ih letih, v dolini pa so v tem času opuščali sončnice, mak, ber, oljno repico in proso. V dolinskem delu je v 70-ih letih večina opustila sejanje rži, pšenice in drugih žit, medtem ko je višje ležeče kmetije ta proces zajel desetletje pozneje, vendar hribovski kmetje še v začetku 90-ih let sejejo vsaj rž in oves. V 70-ih letih so kmetje opuščali setev ajde, a jo posamezniki pridelujejo še v začetku 90-ih let. Namesto žit so posejali silažno koruzo, krompir, deteljo in travo.

Še v začetku 90-ih let kmetje obvezno gnojijo krompir in kaps, slednjemu pa še po drugi svetovni vojni po več let niso menjali mesta. Polovica okopavin, ki so jih redno gnojili, tako ni bila vključena v kolobar. Po drugi svetovni vojni so obvezno gnojili jarino, sejano v ledino. Do 90-ih let se je ohranilo izdatnejše

gnojenje na slabih peščenih tleh in na zgornjem delu strmih njiv, kjer je plast rodovitnejše zemlje plitvejša. V začetku 90-ih let gnojijo vse poljščine s hlevskim gnojem, nekaterim pa dodajajo umetna gnojila.

Prekopavanje frat in novin z motikami so opustili v 50-ih letih. Motike pa v začetku 90-ih let še vedno uporabljajo za obdelovanje poljščin (sajenje, okopavanje in izkopavanje) na manjših površinah in na strmih zemljiščih, kjer drugačni načini obdelave niso mogoči.

Večje njivske površine so v prejšnjem stoletju obdelovali z ralom, ki ga je večina opustila v času kraljevine SHS in ga nadomestila s plugom. Kot osipač ga v začetku 90-ih let uporablja večina kmetij, kjer za to nimajo modernejših priključkov ali je teren strm. Plug je v začetku 90-ih let splošno orno orodje, razlike so le v njegovem "modelu" (polželezen, železen in kot traktorski priključek) in v vleki.

Ralo se je kot osipač krompirja ohranilo do 90-ih let. (Osipavanje krompirja pri Zabrniku v Strojni leta 1979; foto M. Makarovič; fototeka DM št. 2148).

Vse do 70-ih let je bila na velikih kmetijah najpomembnejša volovska **vprega**, ki so jo v dolinskem predelu opuščali v 50-ih letih, povsem opustili pa so jo na območju občine v 80-ih letih. Mali kmetje so za vprežno žival imeli krave, ki jih v odmaknjenih predelih nekateri še vpregajo v začetku 90-ih let.

Kot vprežno žival so do 70-ih let pogosto uporabljali konje, s katerimi so prevažali tovore, primerni so bili za brananje njiv in osipavanje krompirja. V 80-ih letih so bile konjske vprege izjemne, prav tako mešane vprege.

Način sejanja žita se skozi stoletje ni spremenil, saj ga še v začetku 90-ih letih sejejo ročno. Krompir pa v začetku 90-ih let **sadijo** na različne načine. Na njivah v strmini in na manjših površinah redki še sadijo "pod motko", kar je bil do okrog prve svetovne vojne edini način sajenja. Z motiko eden dela luknje v zemljo, drugi, običajno otrok, pa nametuje gomolje. Pri takem sajenju naredijo naenkrat več vrst od spodnjega k zgornjemu robu njive. Sajenje "pod brazdo" je bilo do 80-ih let razširjeno tako v ravninskih kot hribovitih predelih Javorja, Koprivne, Tople, Strojne in drugih krajih, v tem desetletju pa se je ohranilo v odmaknjenih krajih. S plugom naredijo brazdo po dolžini njive in vanjo namečejo krompirjeve gomolje na razdalji okrog 20 cm. Z naslednjo prazno brazdo gomolje pokrijejo, sadijo pa jih v vsako drugo brazdo. Ker pride pri takem sajenju krompir precej globoko v zemljo, so nekateri v 80-ih letih raje naredili riže z osipalnikom in jih zagrnili z grabljami ali brano. V dolinskem predelu in na ravnih zemljiščih v začetku 90-ih let večinoma uporabljajo sadilce za krompir, priključene na traktor.

Koruzo v začetku 90-ih let v ravninskem delu sadijo s pomočjo sadilca, na strmih njivah pa ročno na kavelj ali z motkico in v rižo. S kavljem sadilec za vsako zrnje naredi luknjico in jo zakrije. Pri drugem načinu pa naredijo vrste z osipalnikom in vanje namečejo zrnje. Plitve vrste zagrnejo z grabljami ali pobranajo. Za sajenje sadik v začetku 90-ih let večina še uporablja lesen klin na eni strani ošiljen, na drugi pa ima zakrivljen ročaj. Zelo primerni so tudi vrtni kreveljčki.

Za **brananje** v začetku 90-ih let večinoma še uporabljajo lesene brane z železnimi klini, v ravninskih predelih pa železne in veččlenske brane kot traktorske priključke.

Žetev s srpom je v rabi le tam, kjer je žito poležano. Košnja s posebej pripravljeno koso pa se je v 80-ih letih tudi umaknila kosilnicam. Ročno **košnjo** so začeli opuščati z uporabo kosilnic v 60-ih letih, najprej na travnikih v ravnini in na položnih zemljiščih. S prilagoditvijo kosilnic košnji na strminah pa so jo v 80-ih letih večinoma opustili. Še vedno pa so ostale manjše površine, ki jih gospodar pokosi ročno, predvsem ob robovih, strme robove, travo za svinje in za krave.

Z uporabo **mlatilnic** so pred prvo svetovno vojno začeli opuščati štrajfanje in mlatev s cepci. V 60-ih letih so redki kmetje v odmaknjenih krajih še mlatili s cepci in štrajfali rž. V začetku 90-ih let imajo povsod tam, kjer pridelujejo žito, mlatilnice na električni pogon. Slamoreznico v začetku 90-ih let ima in

uporablja še večina kmetij za rezanje sena in slame, nekateri pa tudi stelje. V 70-ih letih so posamični kmetje opuščali rezanje krme.

V 19. stoletju je bila vsa jalova **živina** še neprivezana, v dolinskem delu so tak način opustili v času kraljevine SHS, v hribovitem zgornjem delu pa se je v posameznih primerih ohranil do 70-ih let. Desetletje pozneje ga kmetom, ki se ukvarjajo z intenzivno živinorejo, ponovno priporočajo.

Gnoj so do okrog prve svetovne vojne večinoma puščali v hlevu čez vso zimo. Najprej so ga začeli sproti spravljati na **gnojišče** ob hlevu v dolinskem delu in po drugi svetovni vojni še v odmaknjenih predelih. V začetku 90-ih let večina dnevno, zjutraj in zvečer ali vsaj enkrat spravi gnoj na gnojišče pred hlevom. Nekaj pa je sodobno opremljenih kmetij z urejenim izplakovalnim sistemom in gnojnimi jamami. **Tla** v hlevih so bila v začetku 20. stoletja iz zemlje, kravam in svinjam pa so takrat začeli polagati lesen pod. V začetku 90-ih let so tlaki v večini hlevov iz sodobnih materialov. **Napajanje** živine ob koritih na dvorišču ali ob bolj oddaljenem koritu in potoku so opuščali v 70-ih letih, ko je večina v hleve napeljala vodo in vgradila napajalnike. Tako v začetku 90-ih let skoraj ne napajajo več živine na star način, razen v primerih, da vode zmanjka. Kmetje, ki se ukvarjajo s prirejo krav mlekaric in ki mleko prodajajo, so v 70-ih letih opustili ročno **molžo**, drugi še vedno molzejo ročno.

Podiranje z ročno žago so opustili v 70-ih letih, desetletje pozneje pa posamični kmetje v Bistri, Koprivni, Javorju in drugod na izredno strmih terenih še s konji **spravljajo** les do ceste. Prevažanje lesa na vozovih s konjsko vprego so opustili z zgraditvijo gozdnih cest in z uveljavitvijo kamionov (70-ih leta). Desetletje po drugi svetovni vojni so les v gozdu **tesali**, ker so le takšnega lahko prodali. V začetku 90-ih let **prodajajo** samo okrogel les in cepljena drva. Posamični gozdarji in kmetje, predvsem z gornjega dela doline, pa še delajo šitlne.

Pri pripravljanju **stelje** iz iglavcev so uporabljali kremplje za plezanje na drevesa, da so lahko na stoječem drevesu odsekali veje. V začetku 20. stoletja so tak način pridobivanja stelje prepovedali, vendar je bil znan še po prvi svetovni vojni, potem pa so ga popolnoma opustili. Prav tako so po drugi svetovni vojni opustili sekanje stelje s sekiro steljarico in so jo zrezali na slamoreznic. V 70-ih letih so kmetje začeli opuščati steljo iz iglavcev in jo nadomeščali z žagovino. Še v začetku 90-ih let pa pridobivajo steljo iz vej iglavcev v zgornjem delu doline in pa tisti kmetje, ki imajo dovolj gozda.

Domača delavnost in tradicionalna obrt

Kmetije so bile gospodarski obrati, kjer so poleg kmetovanja opravljali še razna rokodelska dela. V 19. stoletju je večina kmečkih gospodarjev, hlapcev

in ofarjev znala popraviti in izdelati kmečko orodje: grablje, vile, lesene pluge in drugo. Spretnejši so delali vozove, gare in sani, preše za mošt in vijake za preše, vodna pogonska kolesa in pohištvo (mize, stole, klopi, zibelke in postelje); krste, križe za grobove; leseno kuhinjsko posodo: škafe, vedra, sode; cokle, stavbno pohištvo in ostrešja. Kdor tega ni znal izdelati sam, je izdelovalcu plačal z denarjem ali v naturalijah, kmetu pa pogosto odslužil z delom. Po drugi svetovni vojni, ko so se kmetje vse pogosteje zaposlovali v industriji, je večina opustila tovrstno rokodelstvo, kljub temu pa so še v začetku 90-ih let na podeželju ljudje, ki znajo narediti različne izdelke iz lesa.

V Mežiški dolini je skozi vse 20. stoletje bilo precej "frajkinstlerjev" ali "murkslarjev", ki so znali narediti ali popraviti različne predmete. Na področju lesarstva je bilo v kmečkem okolju razširjeno cepljenje "šintlnov" oziroma priprava lesa za strešno kritino, ki jo v zgornjem delu doline v začetku 90-ih let še znajo pripraviti in z njo pokriti streho. V 80-ih letih je bilo povpraševanje po šitlnih večje, zlasti za kritje počitniških hišic, obnovljenih stavb in majhnih stavb ob hišah urbanih središč, ki jih uporabljajo tudi kot manjše hleve. Za to sta potrebna posebno znanje in spretnost, ki ju imajo predvsem gozdarji in gozdni delavci. Za šitlne in skodle je treba izbrati smreko s pravilnim rastjem, kar ugotovijo po koreninah, skorji in vejah. Podrto smreko razrežejo na metre, jo "zmuzlajo" na štiri strani. Muzl scepijo na štiri in vsak tak del še na dvanajst delov. Za cepljenje uporabljajo "kluno", "kic" in "šiklarco".

Pozimi v odmaknjenih predelih v začetku 90-ih letih še pletejo košare, korpe in koše. Izdelujejo jih predvsem za lastne potrebe, nekaj pa za prodajo prek kmetijske zadruge ali pa znancem in sorodnikom. Les za vitre si pripravijo v jesenskih mesecih. Pri pletenju tako košar kot slamnic uporabljajo še raznobarvne plastične trakove. Za domače potrebe izdelujejo brezove metle, ki so jih nekateri kajžarji in mali kmetje še po drugi svetovni vojni prodajali bližnji Železarni Ravne.

Številni kmetje zunaj urbanih središč so na začetku tega stoletja še imeli svojo malo "feldšmidno", kjer so sami opravili nujna popravila različnega orodja: motik, vil, plugov in drugo. V 50-ih letih so kovači iz železarne na Ravnah hodili popravljat orodja v okoliške kraje. V začetku 90-ih let kmetje nimajo več kovačij, "obrate" pa so marsikje preuredili v mehanične delavnice.

Pridelovanje lanu so opustili po drugi svetovni vojni. Lan je bil še v prejšnjem stoletju pomemben pridelek za izdelavo blaga. Sejali so ga maja, ga avgusta populili in osušili. Takega so najprej "riflali" in ga razgrnili po travniku, da se je ulegel. Tu so ga pustili okrog štirinajst dni in ga potem sušili v frnači ali krušni peči. Osušenega so domače in naprošene žene, trlice, trle s trlicami in tako odstranile slamo. Dobljeno laneno predivo so predle v zimskih

večerih od novembra do marca. Napredeno nit so z motovilom navile v štrene, jih namočile v lug iz pepela in jih prale na koritu. Osušene štrene, zvite v totke, so bile pripravljene za tkanje "hódnika", kar so opustili v 60-ih letih.

Blago iz ovčje volne so nehali tkati okrog prve svetovne vojne. Ovce so strigli spomladi in jeseni, volno so oprali in posušili. V zimskih mesecih so jo skrtačili in spredli. Starejše žene in tudi nekatere mlajše gospodinje v začetku 90-ih let še znajo presti. V zgornjem delu doline v Koprivni, Topli, Javorju, Bistri še redijo ovce zaradi volne, iz katere izdelujejo predvsem pletene izdelke. Tkanje raševine so opustili v času kraljevine SHS. V 80-ih letih so volno lahko nesli krtačit in prest v Dravograd k zasebniku. Pletenje jop, kap, nogavic in drugih oblačil je pomembna ročna spretnost deklet in žena tudi v urbanih središčih.

V začetku tega stoletja so tkali le še na redkih kmetijah, zato so predivo nosili tkalcem, ki so običajno živeli v bajtah, ali pa so tkalci prišli v štero. Konec 60-ih let je nehal tkati še zadnji tkalec v Mežiški dolini. Stkano blago, predvsem pa bukovino, so morali valjati in taniti, ker ni bilo povsod enako debelo in gosto stkano. V spodnjem delu doline je bil v drugi polovici 19. stoletja znan "vauhar" in mlinar Matija Kresnik (1821-1890), ki je stanoval pri Prosenu ob Strojnski Reki. Iz zgornjega dela doline so po prvi svetovni vojni nosili "v vauhe" v Bele Vode.

Mlin za mletje žita so konec preteklega stoletja imele številne velike in srednje kmetije, manjši kmetje in bajtarji pa le redko, zato so nosili mlet k sosedom ali znancem, kar so morali odslužiti z delom ali plačati z moko. V 70-ih letih so nehali mleti na vodni pogon in s tem v mlinih ob potokih.

Žagarstvo je v začetku 90-ih let na kmetijah v glavnem le dopolnilna dejavnost. Do druge svetovne vojne so imeli svoje žage nekateri večji kmetje v dolini in večina lesnih trgovcev. Po njej jih je večina opustila zaradi prepovedi, v 60-ih letih pa so jih začeli obnavljati in preurejti na električni pogon. V 80-ih letih so lahko kmetje doma rezali les za lastno rabo in tudi za prodajo, le da je morala ta potekati prek TOK Gozdarstvo Prevalje in TOZD Gozdarstvo Črna.

Čevljarji, krojači in šivilje so bili do konca prejšnjega stoletja številni, po drugi svetovni vojni pa jih je vse manj. Z njimi je zginjala tudi štera, ročno šivanje pa se je zmanjšalo na najnujnejše. V 60-ih letih so čevljarji delali le še v svojih delavnicah. Na podeželju v začetku 90-ih let posamezniki za domače potrebe še izdelajo cokle. S šivanjem so se vedno ukvarjale žene in dekleta, ki so šivala zase in za družino. V času kraljevine SHS so se dekleta naučila šivanja in krojenja v meščanski šoli v Mežici in pri šiviljah. Večina jih je želela opravljati ta poklic, a so jim mojstrice omogočile samo izučitev, ne pa tudi

zaposlitve. V začetku 90-ih let šivilje (ne obrtnice) različne kroje oblačil lahko dobijo iz raznih modnih revij (Burda, Neue Mode, Naša žena in druge).

Oglje so v 19. stoletju potrebovali v fužinah in železarnah. Zaradi redne preskrbe z njim so industrijski obrati, ki so ga potrebovali velike količine, imeli zaposlene ogljarje. Pogosto so bili ti hkrati tudi gozdni delavci. Konec prejšnjega stoletja so za fužine v Mežici kuhali oglje v Brusniji blizu Mežice. Z delom so začeli v ponedeljek ob enih zjutraj in ga končali v soboto ob 18. uri ter naredili 8-10 kopišč. Oglje so delali v vseh gozdovih Mežiške doline, vendar največ v njenem zgornjem delu. Ogljarjenje so opustili konec 50-ih let.

Apnenice so delali na območju apnenčastih tal, številne apnenice pa so bile po gozdu kmeta Šibovnika (Podkraj v bližini Prevalj). Tam je konec prejšnjega stoletja lomilo apnenec po 20 delavcev, odvažali pa so ga trije vozniki. Velike količine apnenca so potrebovale fužine. V manjših količinah so ga posamični kmetje žgali še v 70-ih letih tega stoletja. Apno so uporabljali predvsem za beljenje prostorov in hkrati kot razkužilno sredstvo.

V času kraljevine SHS in med nemško okupacijo so kmetje vozili stiskat oljna semena v obrtne oljne stiskalnice. Prva leta po osvoboditvi je bila obvezna tudi oddaja vseh semen. Kmetje tega niso upoštevali in so doma sami skrivaj mleli oljarice in stiskali olje.

Tradicionalne obrti so v Mežiški dolini v času kraljevine SHS postale manj pomembne, po drugi svetovni vojni sta tako rokodelstvo kot obrt bili vse manj pomembni in omejeni le na najnujnejša dela. Obrt so opustili tudi zaradi ugodnejšega zaposlovanja v industriji.

Noša

Vse obdobje do 60-ih let je večina prebivalcev Mežiške doline imela eno ali več delovnih, eno praznično in eno nedeljsko obleko. Otroke so navajali, da so se preoblekli v delovno oblačilo, ko so prišli iz šole. "Ta bolš gvant" je bil vedno precejšen izdatek, zato ga je večina nosila po več let, tudi po dvajset. V letih gospodarske krize konec 19. stoletja in v 30-ih letih tega stoletja so raztrgana oblačila krpali. Iz starih prazničnih oblek staršev so matere ali šivilje naredile oblačila za otroke. Pogosto so ponošena praznična oblačila oblekli za vsak dan. Otroci so nosili oblačila in čevlje drug za drugim še po drugi svetovni vojni. V obleki in oblačenju so se kazale socialne razlike, še zlasti v času brezposelnosti. Na kmetijah v začetku 90-ih let obrabljena praznična oblačila nosijo kot delovna. Način oblačenja je še desetletji po drugi svetovni vojni kazal na statusno pripadnost, z njim so opozarjali na določene dogodke, npr. poročeni – neporočeni, smrt, poroka, birma. V 70-ih in 80-ih letih je bilo takega

oblačnja vse manj, še vedno pa se ob posebnih priložnostih oblečejo drugače kakor običajno, bolj praznično.

Obrabljena praznična oblačila porabijo kot delovna oblačila. (Delovna obleka Strojancev leta 1978; foto M. Makarovič; fototeka DM št. 1967).

Izdelava in uporaba doma izdelanega platna je bila v veliki meri odvisna od ekonomske moči kmetije. Bukovo sukno so v nekaterih goratih predelih Mežiške doline (pod Olševo, Peco in na Strojni) izdelovali še po prvi svetovni vojni. Prav tako so po hribih Mežiške doline še pred drugo svetovno vojno izdelovali raševino. Laneno platno pa so redki hribovski kmetje tkali še do 60-ih let.

Za izdelovanje oblačil, predvsem delovnih oblek, moških hlač in srajc, so posamezniki še po drugi svetovni vojni uporabili doma izdelano blago. Delovna obleka delavcev (rudarjev, železarjev in drugih) je bila že v 19. stoletju iz tovarniškega blaga, "banduro" pa v začetku 90-ih let dobi vsak zaposlen v tovarni. Po prvi svetovni vojni je bilo najpogostejše in dokaj cenjeno blago za obleke "cajg", ki je bil skozi stoletje vse manj cenjen. V času kraljevine SHS so cajgaste obleke dobili nekateri hlapci in pastirji za plačilo po enoletnem služenju pri kmetu.

Kroji so se manj spreminjali pri moški kot pri ženski obleki. Glavni sestavni deli moškega oblačila so do konca 80-ih let ostali hlače, srajca in suknjič. Slednjega pa zadnji čas nadomeščajo z različnimi jaknami. "Lajbič" je bil tradicionalno oblačilo, ki so ga opustili po drugi svetovni vojni, industrijski delavci pa ga na delo niso nosili že v 19. stoletju. Klobuk so mlajši nehali nositi v 60-ih letih, medtem ko so ga starejši moški nosili do konca življenja. Zadnja leta je klobuk spet pomemben del garderobe. V začetku 90-ih let moški nosijo različna pokrivala, večina klobuke, mlajši si nadenejo kape, v rabi pa so tudi čepice.

Ženska noša je doživela več sprememb. Janko na nedrc, segajočo do meč in v pasu nabrano, rokavce in oprijeto krojeno jopo z visokim ovratnikom so redke starejše žene nosile še po prvi svetovni vojni. Takrat so opustile tudi "plavdrukasta" krila. Avbe s črnimi trakovi niso nosile že konec 19. stoletja, po prvi svetovni vojni pa so opustile tudi dolge široko krojene predpasnike na pas. "Birtih" je bil pomemben del ženske noše in dekleta so ga še v času kraljevine SHS nosila v šolo. Pred drugo svetovno vojno so ga opustile pri praznični noši. Do 90-ih let je ostal delovno oblačilo gospodinj.

"Adrc" je večina opustila po prvi svetovni vojni in jih zamenjala z "boštehlni". Dekleta in mlajše žene po drugi svetovni vojni v glavnem niso več nosila rut, medtem ko jih starejše ženske nosijo še v začetku 90-ih let.

V časih gospodarskih kriz in pomankanja blaga (med prvo svetovno vojno) so ženske predelovale zgornja ponošena krila v spodnja. Spodnji rob so približno tri prste visoko obrobile z rdečim rožastim ali pikastim blagom, rob krila pa nato še obrobile z rdečimi krpnicami. Popravljale so tudi moške srajce, pogosto so zamenjevale obrobline ovratnike. Te so odrezale, nov kos platna zanje pa dobile na hrbtu srajce. Na odrezano mesto na hrbtu so zašile "fliko". Zakrpano srajco so moški zakrili s telovnikom. V 80-ih letih so nekateri moškim srajcam samo odrezali obrabljen ovratnik.

V času kraljevine SHS je precej otrok hodilo v šolo zelo pomanjkljivo oblečenih. Pozimi niso imeli toplih vrhnjih oblačil, mnogokrat so bili brez spodnjega perila, zlasti brez spodnjih hlač. Posamični fantje pa niso imeli srajce niti v najhujšem mrazu. Redko so imeli fantje dvojne spodnje hlače, dekleta pa dvojce "srajc". Spodnje perilo so pozimi nekateri nosili toliko časa, da so ga potem zavrgli. Kadar so doma prali (običajno konec tedna), so bili otroci brez perila ali pa sploh niso prišli v šolo. Redko so bili otroci dobro obuti. Največkrat so nosili cokle kot čevlje in kot copate, podplat je bil obakrat lesen in podkovan. Dečki niso nosili naramnic, namesto pasu so uporabljali dolgo vrvico. Dekleta so bila nekoliko bolj oblečena, obuta pa pogosto v cokle in redko v čevlje. Delavskim družinam je v tistem času primanjkovalo tudi

posteljnine. Po drugi svetovni vojni se je stanje izboljšalo. V 60-ih letih so opustili nošenje cokel, razen na kmetijah, kjer so ostale priljubljeno obuvale za v hlev. Nosi pa jih tudi večina delavcev v zdravstvenih domovih. Prodajajo jih v trgovinah s čevlji in na sejmih.

Kupovanje obleke in čevljev birmancu ali birmanki so prvi botri opustili pred drugo svetovno vojno, večina pa po njej. V 80-ih letih so nekateri še oblekli birmanca, večinoma pa to storijo starši. V nova oblačila se v začetku 90-ih let še oblečejo ženin in nevesta pa tudi priče. Izbira kroja in barve obleke je, zlasti še pri nevesti, svobodnejša, a nekatere še upoštevajo tradicionalno izročilo o barvi obleke.

Delavci, posebej še rudarji, so v prejšnjem stoletju dobili pri rudniku rudarske uniforme, ki so jih oblekli ob praznikih in ob pomembnejših priložnostih. Uniforme rudarjev z Leš so bile črne, rudarji iz Mežice pa so nosili temno modre z zelenimi našitki. V 19. stoletju so na kapah imeli še različne perjanice iz črnega ali belega perja. V času kraljevine SHS so jih opuščali in po drugi svetovni vojni jih ne nosijo več. Pred njo so imeli svoja "paradna" oblačila člani telovadnih društev, gasilci (tudi že konec 19. stoletja), godbeniki in drugi. Enotna oblačila za vso nastopajočo skupino imajo v začetku 90-ih let člani različnih pevskih zborov, godbeniki in plesne skupine.

Nakup oblačil v začetku 90-ih let ni več tako vezan na cerkveni koledar, kar je bilo pri starejših ljudeh opazno še pred desetletjem. Še po drugi svetovni vojni so otrokom kupovali oblačila v jeseni pred začetkom šolskega pouka. Zaradi pogostih znižanj zimske in letne konfekcije od 80-ih let marsikdo kupuje po končani sezoni.

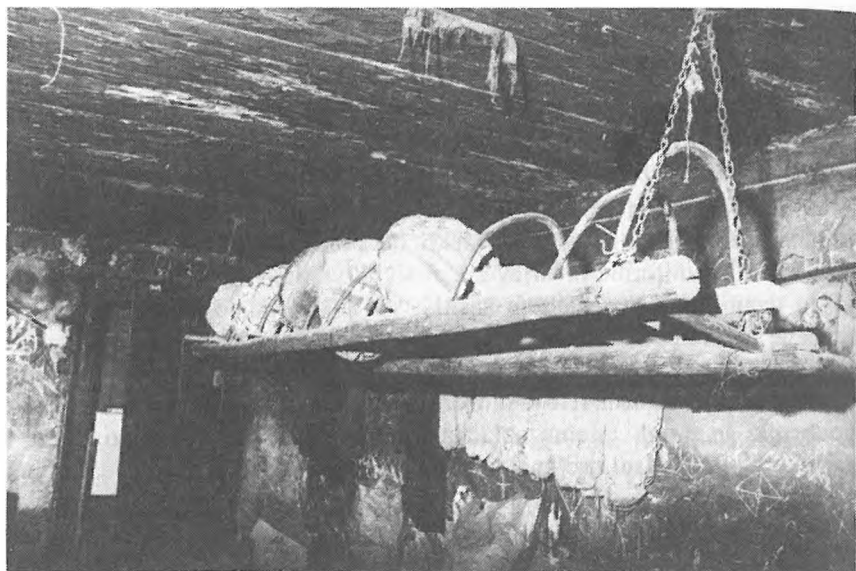
Prehrana

Tradicionalni način prehranjevanja in z njim tudi vrste jedil so se do začetka 90-ih let ohranile na kmetih, sploh tam, kjer so gospodinje starejše. S tradicionalnimi jedili pa radi postrežejo ob raznih običajih.

Najpogostejša hrana v zadnjem stoletju je krompir, ki ga pripravljajo na različne načine, znane iz prejšnjih obdobij: "repičeva župa", "repičev zos", "restana (orostana) repica", "mrzla in dou zabieleno repica", pečena in "v režlah". Krompir pripravijo kot samostojno jed ali kot prilogo.

Poleg krompirja je najpomembnejše živilo kruh, še po drugi svetovni vojni zaradi pomanjkanja bolj cenjeno živilo kot v začetku 90-ih let, ko ga pečejo iz ržene in pšenične moke. V letih lakote (med prvo svetovno vojno) so uporabljali tudi kostanjevo moko. V času kraljevine SHS so ga pekli iz ržene, ovsene, enotne, pšenične in koruzne moke, delavske družine pa največkrat iz enotne, s primešano koruzno moko. Jedli so tudi "repičev" kruh. Pripravili so

ga iz olupljenega in v osoljeni vodi kuhanega krompirja, ki so ga zmečkali, mu dodali moko in kvas ter ga spekli. Tak kruh je bil mehak in sladak. Pri premožnejših družinah so takrat pekli mlečne štruce, ki so jih jedli za zajtrk k mleku. V pekarnah so prodajali žemlje.

Na kmetih so spekli več hlebov kruha naenkrat, do uporabe zamrzovalnih skrinj so ga hranili v kaščah ali shrambah. (Shranjen kruh pri Utku v Strojni leta 1980; foto A. Krivograd; fototeka DM – Kataster kmetij, Utek).

Na kmetih so do 70-ih let na vsake dva do tri tedne v krušni peči spekli po šest do dvanajst hlebov kruha in jih shranili v kaščo, v 80-ih letih pa v hladilne skrinje. V delavskih družinah so ga gospodinje spekle doma (v hiši) ali pa v skupni peči, ki jo je imelo skoraj vsako delavsko naselje. Peko kruha doma so v urbanih središčih opustili v 60-ih letih, desetletje pozneje je tudi precej kmetov kruh že kupovalo. Doma so ga pekli le občasno in iz kupljene moke. V odmaknjenih krajih pa ga večinoma pečejo doma še v začetku 90-ih let.

Boljši vrsti kruha sta potica in pogača. V času kraljevine SHS so potico večkrat spekli kar na plošči štedilnika. Pogačo so nadevali z orehi in rozinami in jo spekli v peči. Ob večjih skupnih kmečkih delih so gospodinje spekle krofe in brate (nekatero oboje, druge samo eno). Brate so pripravile iz pšenične moke in kvasa, jih nadevale z orehi in oblikovale v majhne štručke, podobne buhtelnom. Pri drugem načinu so vse pripravili kot za pogačo, le da so zavitek razrezali na kose, vsakega posebej namočili v mast in jih naložili v pekač. V

začetku 90-ih let sta pogača in potica še praznični jedili, brate pa pečejo le še nekatere gospodinje.

Od močnatih jedi so najpogosteje jedli "masovnik" (v začetku 90-ih let ga znajo pripraviti le še redke gospodinje), frflče in belo juho s frflči, širokimi rezanci, koroške nudlne, kločeve nudlne, jegličeve in riževe nudlne, mlince. V zgornjem delu doline pravijo "nudlni", v spodnjem ob štajerski meji pa "štrukli". Jedli so tudi različne juhe, največ "repičevo župo, pren župo, presno zele, belo repičevo župo in govejo župo"; v svinjsko juho so narezali ržen kruh. Od mesa so ob praznikih uživali pečenko, drugače pa golaž, bele klobase, krvavice, slanino; v Javorju in sploh v zgornjem delu doline je znan "savinjski želodec". Do uveljavitve zamrzovalnih skrinj so večino mesa prekadili ali ga predelali v klobase in savinjski želodec. V začetku 90-ih let kmetje še imajo prekajeno meso, ki ga shranijo v kašče ali v zato pripravljene lesene omare, da se posuši, potem ga dajo v zamrzovalnik. Po drugi svetovni vojni so v prehrani opustili svinjsko juho in kločeve nudlne, druge jedi pa še pripravijo.

Ob raznih praznikih in običajih so bili "predpisani" jedilniki, ki jih ponekod upoštevajo še v začetku 90-ih let. Na sveti večer so v 19. stoletju jedli postno jed, jegliče (kašo), v kateri je bilo skuhano suho sadje. Jed so imenovali kolacija in je bila najprej postna jed menihov, po prvi svetovni vojni pa je niso več pripravljali. Po polnočnicah so jedli koline. Na mizo so položili kruh stolnik, pečen na prvo sveto biljo, pojedli pa so ga na tretjo biljo (sveti trije kralji). Stolnik so po prvi svetovni vojni zamenjali s potico in s pogačo. Na pustni četrtek v začetku 90-ih let večina še skuha svinjsko glavo oziroma svinjsko meso, na pustno soboto pa ob svinjskem mesu obvezno pripravijo krofe. Na veliko noč po maši (ponekod zvečer, drugod zjutraj) še jedo "žegn": pogačo ali šarkelj, svinjsko prekajeno in kuhano meso, hren in trdo kuhana jajca.

Na porokah je do konca 80-ih let ostala najpomembnejša jed goveja juha z rezanci, goveje kuhano meso, pražen krompir, krušni hren (bel kruh poparjen z govejo juho, dodana jajca in nariban hren), nekateri postrežejo še zeleno solato. Po svatovskem kosilu so v 70-ih letih še postregli s telečjo in svinjsko pečenko, nekateri tudi "mežrli" (v pečici pečena jed iz prej kuhanih in zmletih pljuč, dodana so jajca, z mlekom poparjen bel kruh in začimbe – čebula, majaron, sol, poper) in mrzel krompir, zjutraj je bila obvezno kislja juha. V začetku 90-ih let sta na jedilniku ostali pečenki, dodali pa so panirano meso z rižem. Od sladic pa pripravijo pogačo, "štrudl", krofe in najrazličnejše pecivo, torte in sadje.

Goveja juha je cenjeno živilo, ki ga je v času kraljevine SHS večina jedla le ob nedeljah, premožnejši pa tudi trikrat na teden. V 80-ih letih je goveja juha sestavni del nedeljskega kosila večine prebivalcev.

Ob smrti so sorodnikom in znancem, ki so prišli k pokojniku molit in ga kropit, postregli s kruhom, moštom in žganjem. To navado je večina ohranila, le da postrežejo s pogačo, pecivom, kavo, vinom, pivom in žganimi pijačami. Nekateri vsaj s pijačo postrežejo tudi pri mrliških vežicah. Jedila, ki sestavljajo "svatovsko kosilo", postrežejo tudi na sedminah.

Hrana je bila izdatna in pestra ob raznih skupnih delih. Izdatno so postregli zlasti pri večerji, ko je bilo delo opravljeno. Zvrstilo se je tudi po dvajset različnih jedil. Ob vsakem skupnem delu, žetvi, košnji, steljaraji, nosaçiji in gnojvoži, je bilo obvezno meso. Za steljarajo so obvezno zaklali ovco, v 60-ih letih pa tudi manjšo svinjo. Ovčetino so do 60-ih let pripravljali poleti ob večjih delih. Še v 80-ih letih so postregli s prekajenim suhim ali kuhanim svinjskim in tudi govejim mesom. Zanjicam pa še spečejo krofe in bel kruh.

Meso nekateri še v začetku 90-ih let hranijo v kaščah, da se suši. (V kašči pri Permanšku, Ludranski vrh, leta 1985; foto A. Krivograd; fototeka DM – Kataster kmetij, Permanšek).

V zadnjih dveh desetletjih so nekatera, nekdam povsem vsakdanja jedila dobila mesto in ime "narodne jedi", ki jih obiskovalcem v lokalih predstavljajo

kot specialitete iz Mežiške doline ali Koroške. Med te specialitete sodijo razni nudlni, ajdovi žganci, mežrli.

Večina družin je imela skupno kosilo. Na kmetijah, kjer so imeli posle ali so prišli tavrharji, se je nemalokrat zgodilo, da so jedli pri dveh mizah z različno hrano. V takih primerih je družina (ali vsaj gospodar) jedla boljše (več mesa) kot drugi. To navado so opustili po drugi svetovni vojni.

Stavbarstvo

Stavbna podoba Mežiške doline je v 80-ih letih večplastna. Na visokih pobočjih so velike, raztresene domačije, kjer še stojijo stavbe iz 19. stoletja ali celo starejšega obdobja. Notranjost hiš je pogosto spremenjena in le redko kaže staro podobo. V kmečko okolje celotne Mežiške doline so zlasti v 70-ih letih začeli postavljati sodobne, eno ali dvonadstropne hiše. V dolini se je pod vplivom fužinarstva in rudarstva v prejšnjem stoletju razvilo svojevrstno stavbarstvo po tujih vzorih. To podobo pa so po drugi svetovni vojni dopolnile mogočne in puste stavbe brez estetskega in dekorativnega poudarka.

Lesene hiše z balkoni so se do konca 80-ih let ohranile v odmaknjenih delih Javorja, Bistre, Koprivne, Tople, Strojne in Uršlje gore, prav tako pol lesene, pol zidane hiše, ki so izjemoma še na Prevaljah, v Mežici in Črni. Ohranjene so tudi pritlične stavbe in lesena strešna kritina.

Dimnice, ki so bile značilne v severnih krajih slovenskega jezikovnega ozemlja in so se razprostirale od sv. Ane na Krembergu do Beljaka, so v začetku 19. stoletja segale na vzhod celo do Ptuja, proti jugu do črte Konjice-Šoštanj-Mozirje in na severu do pobočij Savinjskih Alp, Karavank, in so takrat obsegale še vso Ziljo. V nižini Mežiške doline so zginile v začetku 20. stoletja, v odmaknjenih hribovskih krajih pa po drugi svetovni vojni. Zadnjo dimnico so opustili v začetku 80-ih let 20. stoletja pri Kvasniku na Tolstem Vrhu. Veren posnetek Vrhnjakove dimnice z Brdinj so leta 1958 postavili na ogled v muzeju na Ravnah. Tudi **hiše s črno kuhinjo** so v nekaterih odmaknjenih krajih opustili v 80-ih letih. Dimnica je bila bivalni in delovni prostor, kjer so v 19. stoletju še krmili prašiče in tudi molzli krave. Prostor pod zidom so še po drugi svetovni vojni imele kokoši. Njihov kot je bil v odprtini pod stranskim zidom.

Spremembo v stavbarstvu je pomenilo uvajanje dimnikov in štedilnikov. Kuhanje na zidu je večina opustila po drugi svetovni vojni in le izjemoma se je na hribovitem odmaknjenem terenu ohranilo do začetka 80-ih let. Opuščanje dimnic in črnih kuhinj je trajalo vse 20. stoletje. V dolinskem delu je bilo izrazito na prehodu stoletja in po prvi svetovni vojni, medtem ko je bilo v odmaknjenih krajih intenzivnejše po drugi svetovni vojni. Nekateri so dimnico

ali črno kuhinjo samo preuredili, drugi so tak prostor opustili in ga namenili za shrambo, tudi stare šare in celo za kokošnjak.

Večina kmečkih hiš je obdržala **krušno peč**, ki jo v začetku 90-ih let v odmaknjenih krajih uporabljajo pogosto, drugi pa občasno. Peči so imeli tudi v delavskih hišah, iz katerih so jih odstranjevali po drugi svetovni vojni, zlasti v 60-ih in 70-ih letih. V 80-ih letih so jih gradili v individualnih hišah bolj zaradi mode kot potrebe po peki.

Kuhinja je bila osrednji bivalni in delovni prostor, kjer se je družina najdlje zadrževala. To vlogo je na podeželju obdržala do 90-ih let, v stanovanjskih blokih in sodobnih stanovanjih pa njeno mesto prevzema dnevna soba. V kuhinji kot bivalnem prostoru ponekod še imajo ležišče za opoldanski počitek. "**Hiša**" ali "**ta več hiša**" je postala dnevna soba, ki na podeželju nima take vloge kot v mestih. **Sobe in "štiblne"** uporabljajo kot spalnice staršev in otrok. Pri obnovi hiš so kmetje, ki so ohranili njihovo zunanjo podobo, eno sobo namenili za ureditev **sanitarij**. Drugi so zunanost spremenili s prizidki. Na podstrežjih so veliki hribovski kmetje imeli sobe za dekline in domače otroke, iz katerih so si po drugi svetovni vojni nekateri uredili podstrešna stanovanja. V dolini so veliki kmetje že prej imeli stanovanja, ki so jih oddajali tudi delavskim družinam. Kleti v hišah in kaščah so ohranile svojo namembnost za shranjevanje krompirja in okopavin, v kaščah pa mošta. Kjer so kašče opustili, so prostor za mošt uredili v kleti pod hišo.

"**Špajs**" so v drugi polovici prejšnjega stoletja imele uradniške hiše, prav tako pa tudi nekatere večje kmečke hiše. Prvi bloki, grajeni po drugi svetovni vojni, so imeli ta prostor, medtem ko je večina blokov, grajenih v 70-ih letih, brez shrambe.

Na kmetijah so predvsem v odmaknjenih krajih (Bistra, Javorje, Topla, Koprivna, Strojna) ohranili **kašče**, ki še služijo kot shrambe za moko, suho meso in mošt, nekaterim tudi za žito, nekaj pa so jih preuredili v počitniške hišice. Prav pri kaščah se je ohranila lesena streha s šitlno, "**taphom**" in "**puobom**". Samo na odmaknjenih kmetijah, kjer ni pravih gospodarjev, še imajo **hleve brez tlakov in urejenih stojišč**, drugače takih hlevov ne najdemo več. Skednji s tradicionalno obliko na črko T še stojijo po hribovski Strojne, Pece in Uršlje gore. **Mlini in žage** na vodni pogon so do 80-ih let zginili; ponekod ob potoku še sameva podrti stavba. Ob kmečkem gospodarstvu so bile konec 19. stoletja še **sušilnice za lan in sadje, žganjarice in čebelnjaki**. Frnače so opustili po drugi svetovni vojni, čebelnjak pa ima še skoraj vsaka odmaknjena kmetija, najdemo pa jih tudi ob zasebnih hišah v večjih središčih.

Kašče so se ohranile pri večini hribovskih kmetij in marsikje še služijo svojemu namenu. (Kobovčeva kašča v Strojni leta 1978; foto M. Dolinšek; fototeka DM – Kataster kmetij, Kobolt).

Zunanja podoba **delavskih hiš** se je ohranila do 90-ih let, spremenila pa se je namembnost prostorov. Prvotno podobo so v dolini ohranili vsi "perzonalni" iz konca 19. in začetka 20. stoletja. Tudi druge delavske hiše so večinoma ohranile zunanjo podobo, nekaterim pa so naredili prizidke in dvignili streho,

da so pridobili več prostorov. V začetku leta 1990 je bilo na območju občine Ravne še približno 700 nekomfortnih stanovanj brez sodobnih sanitarij in centralnega ogrevanja. Večina stanovanjskega fonda Stanovanjske skupnosti ni ustrezno toplotno izolirana, posledica tega pa so velike zgube pri ogrevanju. Veliko je tudi dotrajanih streh.

Skednji iz 19. stoletja in prej so imeli most in ahar nad njim, kar so pri novih opustili. (Kravperški skedenj leta 1961; foto M. Dolinšek; fototeka DM št. 3748).

Na območju občine so se do 90-ih let ohranili trije **gradovi**. Grad Ravne stoji na terasi nad železarno. Zgrajen je bil v 16. stoletju in potem še predelan. Končno podobo so mu dali grofje Thurni, ki so ga kupili leta 1809 in leta 1863 polja ob njem preuredili v park. Med drugo svetovno vojno je v njem najprej imela prostore gospodinja šola za dekleta s Tirolskega in Gornje Koroške. Od leta 1944 je bila v njem nemška vojska. Po vojni so prostore preuredili v učilnice gimnazijcev in uredili še internat. V začetku 90-ih letih so v grajskih prostorih knjižnica, muzej, likovni salon in glasbena šola.

Grad Javornik na Ravnah se je v 16. stoletju imenoval Pruschnighof. V drugi polovici 17. stoletja so bili njegovi lastniki vitezi von Jabornegg (povzdignjeni v plemiče). Zadnji lastnik je bil Ernest Osiander, doma iz

Šlezije. Po drugi svetovni vojni ga je najprej upravljala kmetijska zadruga in nato komunalno podjetje. Leta 1989 so grad začeli obnavljati, niso pa še določili njegove namembnosti.

Grad Mušenik stoji v bližini Črne in je bil do leta 1945 last grofov Thurnov. Grad Šrotnek iz 14. stoletja je stal v bližini Kotelj in so ga porušili v 60-ih letih tega stoletja. Že veliko prej pa so zginili gradovi, zgrajeni na začetku tega tisočletja. Tako ni več gradu Guštanj, ki so ga v 13. stoletju zgradili bamberški škofje, in gradu Gruenfels, imenovanem tudi Spodnji grad, zgrajenem v 15. stoletju ob vhodu v sotesko Votle peči.

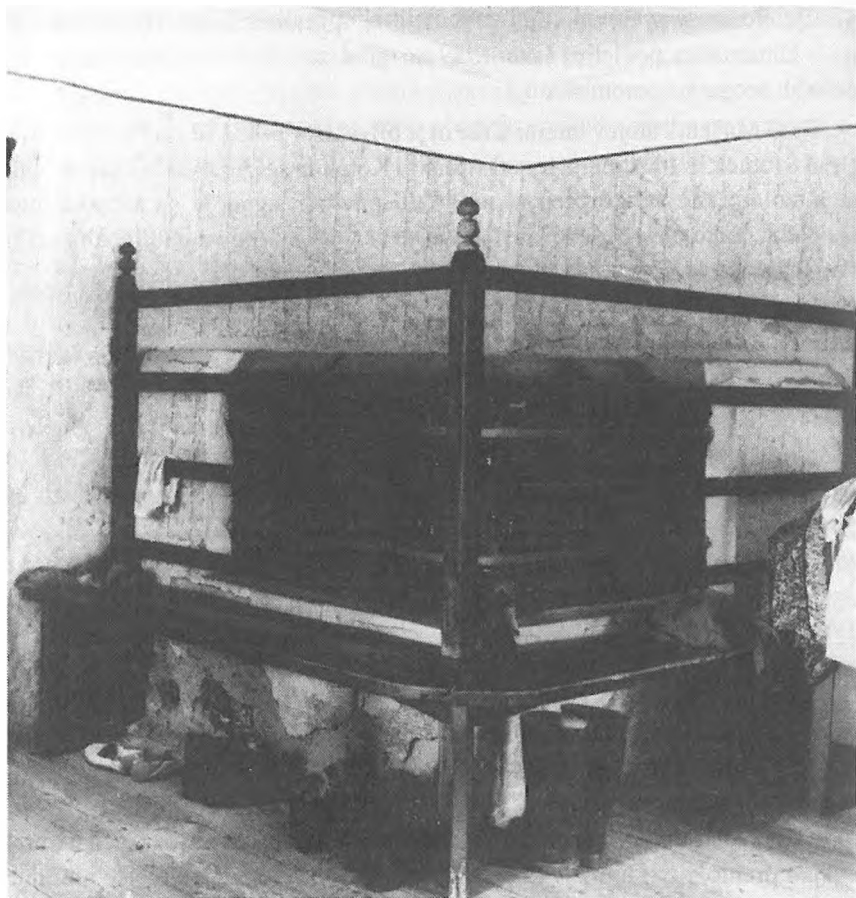
Podobo urbanih naselij skozi vsa obdobja dopolnjujejo **“namenske” stavbe**. Tako so bile osnovne šole in v Mežici meščanska šola stavbe, ki so ohranile slog takratnega časa. Večino šol so zgradili konec prejšnjega ali v začetku tega stoletja, podobo pa so ohranile do zdaj. V 60-ih in 70-ih letih so postavili nova sodobnejša šolska poslopja ne samo v središčih, ampak tudi na podeželju (podružnične šole). V 70-ih letih so v vseh središčih postavili nove zdravstvene domove. Podobo naselij pa dopolnjujejo še številne druge nove zgradbe. S temi se je v 60-ih in 70-ih letih zgubila podoba starih vaških jeder. Tako v Mežiški dolini ni ohranjenega niti enega vaškega jedra iz prejšnjega stoletja, močno spremenjena pa je tudi podoba nekdanjega trga Guštanj (Ravne).

Stanovanjska oprema

Na razvoj notranje opreme so vplivale razne novosti, ki so jih začeli najprej uvajati premožnejši ljudje v industrijskih naseljih. Elementi starejše notranje opreme pa so se ohranili tako pri kmečkem kot pri delavskem prebivalstvu.

Na opuščanje tradicionalnih kosov notranje opreme je imel velik vpliv **štedilnik**, ki je omogočil opustitev zidu. Štedilnike na trda goriva v začetku 90-ih let še uporabljajo na vseh kmetijah, prav tako v zasebnih hišah in nekaterih starejših stanovanjskih blokih. Ob prenovi ali opustitvi črnih kuhinj, so odstranili tudi kotle za kuhanje svinjske krme.

Sklednike so v kuhinjah delavskih stanovanj opustili po drugi svetovni vojni, v kmečkih hišah pa zadnje v 70-ih letih, a so desetletje pozneje postali modni kos pohištva tudi v novih hišah in stanovanjih. **“Špajskasle”** s tremi policami in štirimi predali marsikje uporabljajo še v začetku 90-ih let, prav tako **police** v shrambah.

Peč so uporabljali tudi kot ležišče, grela pa je tudi sedeče na klopi. (Peč pri Osojniku v Bistri leta 1987; foto A. Krivograd; fototeka DM – Kataster kmetij, Osojnik).

Še po drugi svetovni vojni so nekateri spali v senu ali slami na skednju. Po drugi vojni so opustili ležišča na peči, klopeh in v predalih. Na skupnih ležiščih (po dva in več v eni postelji) večinoma ne spijo od 70-ih let. Zibelk nikoli niso povsem opustili, nekoliko manj so jih uporabljali v 60-ih in 70-ih letih, ko so bile modne pletene košare, v 80-ih letih pa so jih nadomestile tovarniško izdelane zibelke in “kinderpeti”.

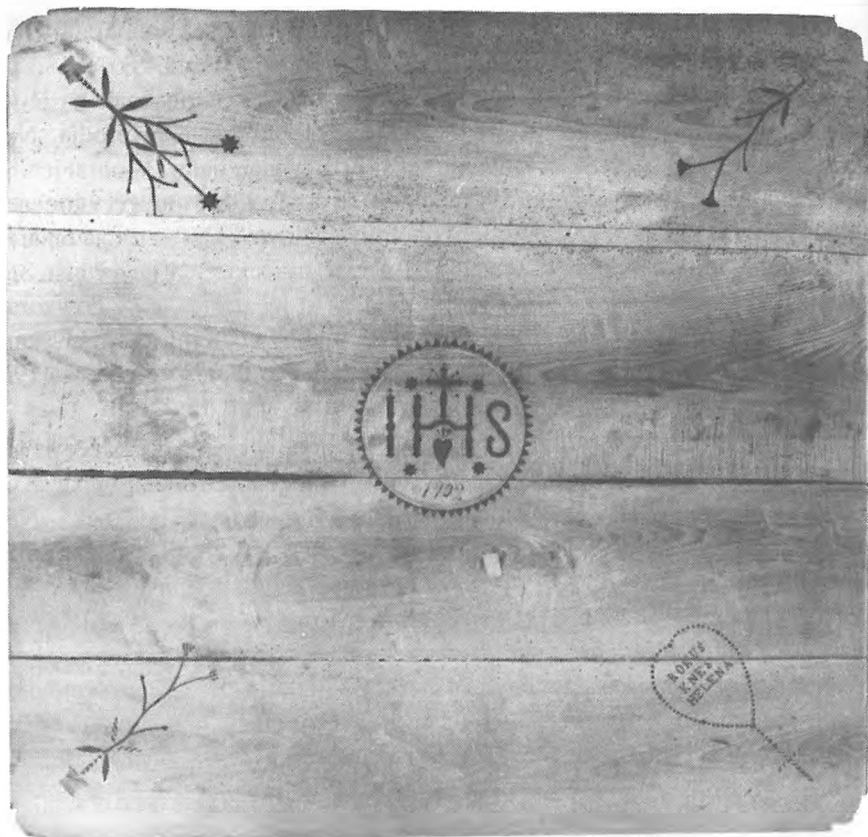
Slamnjače je večina opustila po drugi svetovni vojni, prav tako blazine, napolnjene z ovsenimi plevami ali z ovseno slamo, ki so jih v 70-ih letih imeli le še posamezniki v odmaknjenih krajih.

Skrinje in omare iz prejšnjega stoletja (tudi starejše) so ohranili na kmetijah, spravljene na podstrežju, ali pa jih še imajo v rabi. Skrinje so v začetku 90-ih let okrasni kos notranje opreme. Večina starih omar pa je v shrambah in različnih delavnicah namenjena za shranjevanje orodja. Na kmetijah je iz 19. stoletja ohranjenih nekaj miz z intarzijami. V ohranjenih kmečkih hišah iz 18. in začetka 19. stoletja so še ostale **zidne omare**, vgrajene predvsem v ta več hiši. Dve desetletji po drugi svetovni vojni so zidne omare vgrajevali v blokih. **Klopi** ob stenah in ob peči so marsikje še v ta več hiši. Še v začetku 90-ih let pa za sedenje uporabljajo "šamrle" in "štokrle". Po vzoru notranje opreme iz začetka 20. stoletja so v 80-ih letih opremljene predvsem kmetije, kjer se ukvarjajo s kmečkim turizmom. Nekaj pohištva iz konca 19. in začetka 20. stoletja so ohranili potomci in ga uporabljajo.

Za **razsvetljavo** so v 19. stoletju uporabljali goveji in ovčji loj, sveče pa je znal izdelati marsikateri kmet sam. Kmetje so več kot sveče in petrolejke še v začetku 20. stoletja uporabljali borove trske vstavljene v "svetnek". Na hribovskih kmetijah so redki še po drugi svetovni vojni svetili z baklami na skednju in v hlevu. Najdlje so za razsvetljavo uporabljali petrolejke. V krajih, kamor so pozno napeljali elektiko (Ludranski Vrh), pa so jih opustili šele v začetku 80-ih let. V bližini rudnikov so še v času kraljevine SHS bile bolj kot petrolejke razširjene karbidovke. V Bistri pri Osojniku so pred drugo svetovno vojno še uporabljali "kabuje". Na dno line v steni so naložili goreče trske. Eden od domačih, največkrat hlapec, je ob zimskih večerih varoval ogenj.

Čiščenje hiše ali stanovanja je bilo vezano predvsem na cerkvene praznike. Temeljito čiščenje ob veliki noči in božiču so ohranili do 90-ih let, izraziteje na podeželju kot v mestih. Na pustni torek zvečer so še nekaj let po drugi svetovni vojni morali zribati vso posodo. Redna čiščenja so bila ob sobotah. Večina ljudi v začetku 90-ih let temeljito redno čisti enkrat na teden, generalna čiščenja pa imajo spomladi in jeseni.

S higieno je povezano tudi **pranje** perila, kar so opravljale ženske enkrat tedensko, ponekod pa še redkeje. V industrijskih naseljih so pred drugo svetovno vojno žene za plačilo prale oblačila samskim delavcem. "Rebežl" kot pripomoček za ročno pranje so uporabljali še v 70-ih, izjemoma pa v 80-ih letih. Še nekaj let po drugi svetovni vojni so v večjih krajih ženske prale perilo ob vodnjakih na "perevnikih" ali pa v skupnih pralnicah, na podeželju pa ob potokih. Z uvedbo pralnih strojev je marsikatera gospodinja v njem oprala samo belo perilo, barvano pa še ročno. V začetku 90-ih let operejo ročno le še perilo iz finejših tkanin, nekateri pa nosijo perilo v pralnico na Ravnah.

Nekateri kosi pohištva iz 19. stoletja in prej so bili okrašeni. (Intarzirana miza pri Osojniku v Bistri leta 1987; foto A. Krivograd; fototeka DM – Kataster kmetij, Osojnik).

Notranja oprema tako kmečke hiše kot delavskih stanovanj je bila pri večini še po drugi svetovni vojni skromna in omejena le na najnujnejše; pri delavcih tudi zaradi velike utesnenosti. Opremljenost prostorov je bila na kmetijah v hribovskih predelih podobna opremi iz 19. stoletja. Najbolj se je stara oprema ohranila v "hiši" na kmetijah, kjer je v kotu nasproti peči še v začetku 90-ih let postavljena miza in ob njej klopi. Ob mizi je v kotu na steni "križ", ponekod samo razpelo okrašeno s papirjem ali rožami in z ozko, okrašeno poličko. Nekateri imajo na polici še kip Marije, ob razpelo pa nabožne slike. Druge stene so okrašene z različnimi fotografijami, neredko pa tudi s slikami bolj ali manj znanih umetnikov ali pa kar ljudskih slikarjev. V novejših stanovanjih imajo nekateri križ v kuhinji ali v sobi.

Notranjo opremo stanovanj iz 19. in začetka 20. stoletja so največkrat podedovali otroci, kar je bilo značilno tudi za delavske družine. Tudi iz teh razlogov so do 90-ih let ohranjeni posamezni kosi notranje opreme. Nekateri jih imajo postavljene v bivalnih prostorih, drugi so omare in mize postavili v prostore, kjer ljudem niso na očeh. Največ kosov starejše notranje opreme so zavrgli in uničili v 60-ih in 70-ih letih, ko so obnavljali hiše in kupovali novo pohištvo. V 80-ih letih posamezniki vključujejo kose tradicionalne notranje opreme v sodobno opremljene prostore. Pri opremljanju prostorov so se vedno uveljavljali premožnejši obrtniki.

Ledenice so v 19. stoletju imeli mesarji in gostilničarji. Za to so si naredili v skalo ali zemljo manjše jame, pa tudi lesene stavbe, kamor so pozimi nanosili ledu, nalomljenega v ribnikih. V lesenih stavbah je bil led v skladovnicah naložen ob vseh stenah do stropa (okrog 3 m) in je ostal čez vse poletje. V ledenicah so shranjevali večje količine pijač in mesa, uporabljali pa so jih vse do uveljavitve hladilnikov.

Skupnosti

Po vsej dolini so še v začetku 90-ih let znane pašne skupnosti, katerih člani so se v času kraljevine SHS vsaj enkrat na leto zbrali na občnem zboru. Priložnost za zbiranje v skupinah so vedno bila različna društva. Poleg teh so se občasno srečevali sosedje, prijatelji in znanci ob skupnih delih na kmetijah, ob godovanjih in drugih priložnostih. Industrijsko prebivalstvo se je zbiralo v gostilnah ali na bližnjih kmetijah.

Na takih srečanjih so prepevali, tudi zaigrali na kakšen inštrument in včasih še zaplesali. V odmaknjenih krajih so fantje še v 60-ih letih radi hodili pet pod okno dekletu tudi v več ur oddaljeni kraj. Neformalne skupine fantov so pred drugo svetovno vojno sestavljali večinoma fantje iz istega kraja. Tako so znane skupine Lešanarjev in Hotuljcev, ki se niso preveč marali, in je med njimi prišlo do preteпов, če so eni prišli v drugi kraj na veselico.

V začetku 90-ih let se nekatere skupine prebivalcev večjih in manjših naselij občine srečujejo ob različnih priložnostih. Nekateri se dobijo v gostilnah, drugi pri rekreaciji in v društvih. Verniki se srečujejo ob verskih obredih, najpogosteje ob nedeljah. Na podeželju so še ohranjene prvine medsebojne pomoči in sodelovanja pri delu, v urbanih središčih pa najpogosteje pri graditvi hiše. Po obsežnem opravljenem delu sledi "likof" ali "tofl", za katerega pripravijo izdatnejšo hrano in pijačo.

Šege življenjskega kroga

OB ROJSTVU. Še dve desetletji po drugi svetovni vojni so bile skoraj vse družine številne. V eni družini je bilo tudi po petnajst otrok, večinoma pa okrog šest do osem. Na Koroškem in tako tudi v Mežiški dolini je bilo konec prejšnjega stoletja in še po prvi svetovni vojni precej nezakonskih otrok.

“**Drugo stanje**” so žene pred okolico navadno skrivale, dokler se je le dalo, še posebej pa tiste, ki so se “sfretale”, saj je nezakonski otrok pomenil veliko sramoto za hišo in družino. Dodatna bolečina pa je bila, če je bil oče rudar in mati kmečka hči, saj takrat največkrat starši take zveze niso radi dovolili. Po drugi svetovni vojni je bil še okrog dve desetletji odnos do nezakonskih otrok odklonilen, v 70-ih letih pa so tudi oblasti priznale izvenzakonsko skupnost in tako nekako tudi zabrisale razliko med zakonskimi in izvenzakonskimi otroki.

Med nosečnostjo je morala bodoča mati skrbeti, da s svojim vedenjem in dejanji ne bi škodila otroku, kar priporočajo tudi v začetku 90-ih let, le da so po prvi svetovni vojni določeno vedenje nosečnice pogosto razlagali in pojasnjevali z vražami. Večina nosečnic v začetku 90-ih let opusti kajenje in pitje kave, priporočajo pa jim tudi izogibanje raznim stresnim situacijam. Po določenih “znakih” nekateri še skušajo bolj za šalo kot zares napovedati, kakšnega spoľa bo otrok. Pogosto primerjajo tudi rodnost narave z rodnostjo žensk, npr.: “Če so polni orehi, bo veliko otrok”. V kmečkem okolju večina ljudi ob petju ptice “tutujke” v bližini hiše pomisli, da bodo v hiši zibali.

Vse matere so v 19. stoletju rodile doma, z zgraditvijo bolnišnic v Mežiški dolini so le nekatere v najtežjih situacijah v njih poiskale pomoč. Po drugi svetovni vojni, zlasti od 60-ih let naprej, večina žensk rojeva v bolnišnici v Črni (do 1963) in v Slovenj Gradcu. V začetku 90-ih let je porod na domu redkost, pa še takrat po porodu odpeljejo mater in otroka v bolnišnico. Pri porodih na domu so porodnicam pomagale starejše ženske, imenovane “ebe” ali “pobiralke”. Prve izprašane babice so na tem območju delale v začetku 19. stoletja. Zdravnikovo pomoč so poiskali le ob težjih porodih.

“**Kimpetnici**” so otrokovi botri še po drugi svetovni vojni poslali staro kokoš in vino, da si je z boljšo hrano opomogla. Kokošjo juho pa porodnicam priporočajo še v začetku 90-ih let. Porodnice so v postelji ostajale različno dolgo. Nekatere so vstale in delale že isti ali naslednji dan po porodu, večina pa jih je počivala teden ali dva, nekatere pa tudi šest tednov. V začetku 90-ih let porodnice ostanejo v bolnišnici tri do štiri dni po porodu (dan poroda ni vštet).

Po šestih tednih je mati šla z otrokom v cerkev v “**pelenke**”. Na cerkvenem pragu jo je sprejel duhovnik oblečen v belo. Mati je pred njim pokleknila, on

pa jo je pokrižal in pokropil z blagoslovljeno vodo. Šele potem je lahko vstopila v cerkev. "Pelenke" ali vpeljevanje so opustili po drugo vojni, nekatere matere v Koprivni pa so ta obred opravile še v 60-ih letih.

Še preden je mati rodila, "šla v Rim" (v 80-ih letih so nekateri v železarni rekli tudi, da "je bila šarža"), sta z možem izbrala otrokove "gotije", ker je moral biti vsak otrok krščen. Večina je to navado spoštovala do konca 80-ih let. Pri krščenju nezakonskih otrok pa so matere imele težave. Farni duhovnik jim pogosto ni hotel krstiti otroka, zato so ga nesli v sosednjo faro, kjer je bil duhovnik manj strogih načel. Po drugi svetovni vojni je bilo vse manj težav.

V 19. stoletju so v Koprivni pri župnijski cerkvi sv. Jakoba mater nezakonskega otroka za kazen postavili v "trlice" ravno v času, ko je bilo pri cerkvi največ ljudi in je bila procesija. Ker so jo hoteli čim bolj osramotiti, so jo postavili na najvidnejše mesto.

Pred drugo svetovni vojno so novorojenca krstili že drugi dan po porodu. (Krst v Črni okrog leta 1930; fototeka DM št. 1842).

Otroka so še po drugi svetovni vojni krstili drugi ali tretji dan po porodu, v cerkev pa ga je nesla "babica". V 60-ih letih so krst opravili kar na poti iz bolnišnice, v 80-ih pa po nekaj tednih in še pozneje. Pri krstu sodelujejo starši in botri, obred pa je najpogosteje ob nedeljah pred ali po maši. Nekateri krstijo otroka tudi "z mašo" (starši in botri so z otrokom pri maši, med katero duhovnik izvrši obred krsta). Znan je tudi krst odraslih, ki želijo vstopiti v to versko skupnost. Konec 70-ih let so bili primeri "civilnega" krsta na občini,

ki ga je opravil matiĉar. "Sivi" krst ali krst v sili lahko opravijo starši sami, ĉe je nevarnost, da bi otrok umrl. V takem primeru starši otroka poškropijo z blagoslovljeno vodo in ga pokriĉajo.

Do začetka 90-ih let se je ohranila navada, da botri krščencu pri cerkvenem krstu kupijo sveĉo in "kriĉovnik", iz katerega so še v 60-ih letih naredili dekletu ob prvem obhajilu obleko ali krilo, fantu pa srajco. Će je otrok prej umrl, so ga v to platno zavili.

Pred drugo svetovno vojno so otroku s krstom dali ime, ki so mu ga izbrali starši ali pa kar duhovnik. Najpogosteje so izbrali ime staršev ali starih staršev, praviloma pa je moralo biti svetniško ime. Po drugi svetovni vojni so začeli izbirati otrokom tudi tuja imena. Še v začetku 90-ih let pa se nekateri drĉijo pravila, da "ne smeš iti po ime nazaj" (npr.: otrok rojen maja, ne sme godovati aprila). Ker po drugi svetovni vojni vsi niso več krstili otrok, so otrokovo ime izbrali že v bolnišnici, kjer ga v 80-ih letih zapišejo in pošljejo na matični urad.

Otroka so prviĉ okopali kakšen mesec po "krstitju". V vodo so pred drugo svetovno vojno nekateri položili denar in roĉni venec z upanjem, da bo otrok bogat in veren. Po kopanju so vodo zlili na mlado drevo in ne po travi pred hišo, "da bi ne hodili po žegnu". V zadnjih dveh desetletjih, ko porodnice in novorojence obiskuje patronaĉna sestra, otroka prviĉ okopa ona, navadno potem, ko otroku odpade popkovina. Naslednjiĉ ga lahko okopa mati sama.

V ĉasu odraščanja otrok sta za veĉino v začetku 90-ih let še pomembna obreda obhajilo in birma. K prvemu obhajilu gredo otroci maja ali junija navadno na koncu prvega razreda osnovne šole. Za sprejem obhajila je potrebno obiskovanje verouka, maše in znanje najpomembnejših molitev. Kot prvoobhajanec je še v 60-ih letih fant pogosto prviĉ dobil obleko in klobuk, dekleta pa obleko. Po obhajilu je bilo doma, kjer ni bilo prevelike revščine, boljše kosilo. V začetku 90-ih let ima veĉina druĉin ob tej priloĉnosti tudi manjše druĉinsko slanje.

K birmi gredo otroci v začetku 90-ih let najprej v petem razredu osnovne šole. Ob tej priloĉnosti dobijo nova oblaĉila. Še po drugi svetovni vojni so jim jih kupili birmanski botri, v 80-ih letih pa starši. Botri so birmancu dali tudi darilo. V 30-ih letih je fant dobil uro, dekleta pa uhane, v 80-ih letih pa dobivajo razliĉne tehniĉne predmete, kolesa, tudi motorna kolesa in podobno.

Po drugi svetovni vojni so nekateri starši opustili obiskovanje cerkvenih obredov, zato tudi njihovi otroci niso "sprejeli" cerkvenih zakramentov. Nekateri od teh jih na lastno željo sprejmejo pozneje, ko odrastejo, pogosto zaradi partnerja, ki Źeli imeti cerkveno poroko.

Birmancem so novo obleko kupili botri. (Birmanka Mira Doberšek z botro, leta 1935; original hrani Janez Rifl, Prevalje; rep. fototeka DM št. 7311).

POROKA je pomemben mejnik v človekovem življenju, vsaka pa poteka po napisanih in nenapisanih pravilih. Večina v začetku 90-ih let ta pravila upošteva in tako ohranja tradicionalno podobo, drugi pripomorejo k njenemu razkroju. Partnerja so si pred drugo svetovno vojno praviloma iskali v istem socialnem sloju, vendar tudi pari iz različnih socialnih slojev niso bili redkost. V času gospodarske krize starši z velike kmetije niso radi dovolili poroke hčere z rudarjem ali fužinarjem. Tudi mlade žene so na marsikateri kmetiji postale

gospodinje šele ob smrti tašče, moževe matere. Po drugi svetovni vojni je pri izbiri partnerja družbeni in poklicni položaj za večino nepomemben.

Pred drugo svetovno vojno so se kmetje poročali ob ponedeljkih; tako delavskih ni bilo "na oknah"; delavski pa ob sobotah. V 50-ih letih so se tudi kmetje poročali ob sobotah in v začetku 90-ih let so poroke samo ob sobotah. Poroka je bila pred drugo svetovno vojno v cerkvi, prijavljena pa na sodnji. Po njej se večina parov poroči dvakrat. Prvič civilno pred matičarjem in potem še cerkveno v cerkvi, precej pa se jih poroča samo civilno. Še pred drugo svetovno vojno so neporočeni zaposleni fantje, stari nad 25 let, morali plačati "ledikštajer". V 80-ih letih je bilo veliko izvenzakonskih skupnosti.

Za "ovset" sta se fant in dekle še v 80-ih letih najpogosteje odločila, ko je bil "na poti" prvi otrok, nekateri pa tudi pozneje. Navada, da je fant prosil dekletove starše ali gospodarja, če je bila dekla, za privolitev v poroko, je bila znana še po drugi svetovni vojni. V delavskem okolju je moral fant pred prvo svetovno vojno s tako prošnjo k obratovodji ali direktorju. Ta je najprej ugotovil, ali je za mladoporočence pri podjetju na razpolago stanovanje; če ga ni bilo, sta morala poroko za kakšen mesec odložiti. V začetku 90-ih let mladi staršev ne prosijo več za dekle in dovoljenje za poroko. Večina pa se s starši pogovori o pripravah na poroko.

Ko sta se kmečka fant in dekle pred drugo svetovno vojno odločila za poroko, je fant s svojima botroma prišel "v svate" na dekletov dom. V hiši je moralo biti ta dan vse čisto in poribano. Obiskovalce so pogostili s pogačo in narezanim svinjskim mesom. Pogovarjali so se o pripravah na poroko in ohcet, premožnejši tudi o nevestini doti in si ogledali posestvo in prostore v hiši. Poroka je bila v farni cerkvi neveste, ohcet pa na nevestinem domu. Ženin je moral priskrbeti in plačati godce. Dogovorili so se tudi za število povabljenih in ugotovili "lecman" na par, se pomenili o camarju in družici, o hrani in pijači in sploh o poteku ohceti. Pogovor je vodil boter, po drugi svetovni vojni pa ženin. Svate z botri so opustili po drugi svetovni vojni, o pripravah na poroko pa se v začetku 90-ih let skupno dogovorijo. Po drugi svetovni vojni so opustili tudi ogled hiše in posestva, družini (nevestina in ženinova) pa sta se v 70-ih in 80-ih letih navadno spoznali že pred poroko. V 70-ih letih so opuščali navado, da je ohcet na nevestinem domu, medtem ko je poroka še v začetku 90-ih let v farni cerkvi neveste. V 60-ih letih so opustili lecman, v 70-ih pa tudi ohcet s camarjem in družico.

V času kraljevine SHS sta šla ženin in nevesta s pričami (krstnimi botri) v soboto, tri tedne pred poroko, v župnišče "oklice gr dajat". Po dogovoru z duhovnikom, so šli v bližnjo gostilno, kjer je botra plačala pijačo, hrano pa je

prinesla s seboj. Po drugi svetovni vojni so opustili hrano. V začetku 90-ih let gresta ženin in nevesta kak mesec pred poroko sama k duhovniku.

V cerkvi je duhovnik tri nedelje zaporedoma bral oklic trikrat za enkrat, izjemoma tudi enkrat za trikrat. V petek pred zadnjim oklicem, ki sta ga ženin in nevesta morala slišati, sta šla k duhovniku na spoved in k nauku. Ženin iz druge fare, je moral prinesiti potrdilo, da je spoved opravil. Od 70-ih let je oklic v cerkvi enkrat za trikrat, tako da ženin in nevesta le enkrat "padeta s kanclna". Obvezna pa sta spoved in nauk. **Predzakonsko svetovanje** je bilo v začetku 80-ih let obvezno za vsako poroko na matičnem uradu. Vsebina predavanj je bila namenjena medsebojnim odnosom v zakonu, spolni vzgoji in pravnim nasvetom za primer razveze. Po nekaj letih so ta obvezna predavanja opustili, pri cerkveni poroki pa ima nauk duhovnik še v začetku 90-ih let.

Vabljenje in organizacijo občetnih priprav je zlasti pri velikih kmečkih porokah prevzel "camar". Eden zadnjih camarjev v Mežiški dolini je bil Pusovnikov Anza iz Kotelj (Ivan Pusovnik, Kotlje, roj. 1902-1982), ki je v 70-ih letih še bil na porokah. Konec 19. stoletja je bila navada, da je camar, ko se je bližal hiši, kamor je šel vabit svate, s pištolo trikrat ustrelil v zrak. Za hišo je bila to čast. Vabljeni so mu na vabilo dali odgovor z določenim znakom. Če so vabitelju postregli s hrano, navadno s klobaso, so vabilo sprejeli. Nekateri starejši ljudje so do 90-ih let obdržali navado, da dajo paru že ob vabljenju nekaj denarja "na roke". Delavci in ofarji so pred drugo svetovno vojno vabili sami, pogosto ženin in nevesta vsak svojo "žlahto", botre, sosede in prijatelje. V 60-ih letih sta začela vabiti skupno. Na velikih ohcetih je tudi v začetku 90-ih let sto in več povabljenih, na majhnih pa 20-30.

Ob ženinu in nevesti je na poroki do konca 80-ih let ostala najpomembnejša priča "mati ta šroka". Ta mora za vse svate in za "godce" kupiti "pušlne". Še v 60-ih letih so jih najspretnejše naredile iz suhih "roč" in povoščenega papirja. Ženin in camar sta dobila dva šopka, po enega pa nevesta in družica, obe starešini in še "mati ta šroka". Njihovi šopki so se od drugih razlikovali po velikosti, v 80-ih letih pa po vrstah cvetja. Pred dvema desetletjema so suho cvetje zamenjali s svežimi, najpogosteje z nageljni, bogatejše pa naredijo iz vrtnic ali gerber. Nevesti je priča kupila še venec za glavo. Če ga ni bila "vredna", ga ji je samo polovico kupil ženin. V 70-ih letih so venec zamenjali s cvetlico v laseh, zdaj pa nosijo neveste tudi klobuke. Nevestina priča je morala paru še v 50-ih letih kupiti "kovtr", če pa se je želela izkazati, je kupila še roza venec za družico, bele trakove za ženina in roza za camarja. Drugače pa je družici kupil venec camar, ona pa njemu trakove, prav tako nevesta ženinu.

Ženin ali njegova priča je moral priskrbeti vino, ki ga je duhovnik v cerkvi med poročnim obredom blagoslovil. Po končanem obredu so ga na zdravje ženinu in nevesti pili vsi svatje. Vloga prič je še zdaj častna, čeprav je bila vedno povezana z večjimi izdatki. Za priče si ne izbirajo vedno samo krstnih botrov, kar je bilo sploh pri kmečkih porokah pravilo še po drugi svetovni vojni, temveč tudi prijatelje ali sorodnike, kar je med delavskim prebivalstvom bilo v navadi že pred drugo svetovno vojno. "Kovtr" je bil še desetletji po drugi svetovni vojni obvezno darilo nevestine priče, do konca 80-ih let ga je večina pogosto v dogovoru s parom nadomestila z drugi darilom.

Priprave na "ovset" so še desetletje po drugi svetovni vojni večinoma opravili v treh tednih. Prvi ponedeljek sta šla ženin in nevesta v mesto kupit blago za obleko. Nevesta je kupila in podarila ženinu srajco, ženin pa njej svileno ruto in čevlje. Na obeh domovih sta v štero prišla krojač in čevljar. Po prvi svetovni vojni je v delavskem okolju ženin kupil poročno obleko zase in za nevesto, nekaterim nevestam pa so poročno obleko kupili starši. Premožnejši so si poročne obleke kupili ali naročili v večjih mestih (Celovec, Maribor). Od 70-ih let, ko sta bila običajno oba zaposlena, sta za to namenila vsak nekaj denarja.

Beljenje, čiščenje in pripravljanje vsega potrebnega na domovih ženina in neveste je ostalo v navadi do 90-ih let. Posodo si sposodijo pri sosedih ali v gostilni (če je poroka doma). Na velikih kmečkih porokah so še v 70-ih letih v poletnem času na prostem naredili "tancpodn". Če je bilo na nevestinem domu premalo prostora, so jo pripravili pri sosedu. V delavskem okolju so že pred prvo svetovno vojno imeli ohcet pri kmetu, h kateremu so hodili v tavrh, nekateri pa so jo imeli v gostilni, kar se je uveljavilo v 70-ih letih. V zadnjem času imajo ohcet večinoma v gostilnah, razen tistih kmečkih parov, ki imajo dovolj prostora v domači hiši. Gostilničarji nudijo svatom prostor, hrano in pijačo, od te predvsem vino. Pecivo priskrbijo organizatorji poroke.

Zadnji teden pred poroko je pred prvo svetovno vojno, v posameznih primerih pa še po drugi svetovni vojni, oče sinu (ženinu) sodnijsko predal posestvo, tako da so napravili ženitno pismo, po katerem je določene dedne pravice na ženinovem posestvu dobila še nevesta. Če je bila nevesta bogata, je njen oče zahteval, da ji zaženi polovico posesti. Po prvi svetovni vojni delavci in drugi iz nižjega socialnega sloja niso poznali prevažanja bale. Redkost pa je bila tudi v kmečkem okolju.

Hrano sta po prvi svetovni vojni pri kmečkih porokah gospodinja in glavna kuharica, največkrat ena izmed najboljših gospodinj v kraju, začeli pripravljati v soboto. Gospodinja je spekla bel in črn kruh, kuharica pa zvečer šarklje, potico, meden kruh, "štrudl", krofe in naredila še rezance za juho. V nedeljo

zjutraj je prišel mesar. Zaklal je mlado govedo, tudi po dve teleti in "prolenka". Priprava jedil se je po drugi svetovni vojni zaradi prestavitve dneva poroke s ponedeljka na soboto, tudi spremenila, v glavnem pa je v začetku 90-ih let to teden pred poroko. Pri kmečkih porokah starši pogosto prispevajo meso in druge pridelke.

V nedeljo popoldne so po prvi svetovni vojni prišla dekleta "krenčlat" domova. Nad vhodnimi vrati so spletna venec iz vej hoje in suhih ali svežih rož. Sobe so okrasile z venci, cvetjem in okrasnim papirjem. Pred prvo svetovno vojno so že začeli krasiti strop in stene s papirnati verigami, kar ponekod delajo še v začetku 90-ih let. Prav tako večina še naredi venec nad vhodna vrata hiše in tudi nad vrata gostilne, v kateri je poroka.

V ponedeljek, **na dan poroke**, so do druge svetovne vojne **streljali** z "movžnarji". Na vsakem domu so naredili toliko strelav, kolikor sta bila ženin ali nevesta stara. Godci so prišli na ženinov dom, kjer so se zbrali tudi ženinovi svatje. V sobi so jim postregli s svinjskim mesom, šarklno in pijačo. Navada, da se ženinovo sorodstvo (povabljeni) zbere na njegovem domu, se je ohranila do konca 80-ih let, le tam kjer je par že dalj časa živel skupaj, se vsi svatje zberejo pri eni hiši. Preden so šli po nevesto, je ženinov krstni boter ali camar imel poslovljni govor. Mati je prinesla blagoslovljeno vodo z rožmarinovo vejico, z očetom sta sina poškopila in ga blagoslovila. Navada se je ohranila do 90-ih let, opustili so blagoslovljeno vodo.

Šaljivi ton pred srečanjem ženina in neveste ter njunih svatov je priljubljen način, ki se je ohranil do zdaj. Ko ženin in njegovi svatje pridejo na nevestin dom, so vsa vrata v hišo zaprta. Sledi zabavno pogajanje, dokler ženin ne dobi neveste. Preden ta pride iz hiše, svatom pošljejo kakšno okrašeno žival, staro žensko in tudi mlajše dekle. Ženin vse zavrne in kot tretja pride nevesta, ki mu na prsi pritrdi šopek. Do 70-ih let mu je privezala še bel trak na klobuk, družica je enako naredila camarju, ki se je prej pogajal za nevesto. Camarjevo mesto je v 70-ih letih prevzel eden od muzikantov. Do 90-ih let se je ohranilo tudi slovo od nevestinih staršev, ki so nevesto poljubili in jo blagoslovili. Poslovljni govor pripravi ena priča ali nekdo, ki to zna.

K svatovski maši so do konca 60-ih let večinoma **šli peš**, spredaj camar, za njim godci, nato starešina in na njegovi levi ženin, za njima mati ta široka z nevesto na desni in družico na levi strani, za njimi nevestini starši, bratje in sestre ter nato še ženinovi sorodniki. Premožni kmečki pari so se do druge svetovne vojne k poroki peljali s koleslji, delavski so večinoma šli peš. Z uveljavitvijo avtomobilov po drugi svetovni vojni so nekateri za prevoz naprosili lastnike avtomobilov. V začetku 90-ih let se vsi peljejo. Pri prevozu

z avtomobili svatje upoštevajo vrstni red v koloni, znan iz pred druge svetovne vojne. Ker ni več camarja, so na začetku praviloma godci.

Camar je v začetku 20. stoletja na kmečkih porokah pripravil in vodil ohcet. (Poroka okrog leta 1920; fototeka DM št. 742).

Med potjo v cerkev so domači fantje do 70-ih let, kadar se je nevesta možila v drugo faro, svatom čez cesto postavili "šrango". Če je nevesta ostala v isti fari, šranganja ni bilo. Šrangovci so na mizo postavili pijačo in takšen denar, da ga svojci niso mogli zamenjati, ker bi sicer ne mogli več zahtevati odkupnine za nevesto. Pogovor sta vodila camar in vodja šrangovcev. Ko je ženin s klobukom pokril denar na mizi in nanjo položil zahtevani denar, je bilo šrange konec, šrangovci pa so svatom postregli s pijačo. Šrango so začeli opuščati v 60-ih letih, v začetku 90-ih let pa v dolini šrangajo le redko. V hribovskih župnijah pa jo včasih postavijo zaradi zabave tudi, če dekle ostane v fari. Namesto camarja vodi pogovor muzikant ali ženinova priča, šrangovce pa povabijo na "okne".

Svatovska maša je bila pred drugo svetovno vojno ob 11. uri, v 80-ih letih pa v soboto popoldne. Še po prvi svetovni vojni so ob cerkvi stali berači, katerim sta mladoporočenca dajala drobiž. V cerkvi so bili sedeži določeni. Camar in družica sta sedla v prvo klop na moški (desni) strani, ženin in starešina v majhno desno klop pri oltarju, nevesta s pričo in njenim možem pa

v levo klop. V 70-ih letih so za mladoporočenca in priče pred oltar postavili stole. Pred začetkom svatovske maše je v začetku 70-ih let duhovnik še prišel poročnemu paru nasproti do cerkvenega praga, sredi desetletja so to opustili in zdaj nekateri svatje včasih paru naredijo "špalir".

Za svate je nevestina priča priskrbela pušlce in venček za nevesto. Še po drugi svetovni vojni so jih delale doma. (Poroka Jastrovnikove hčere leta 1952; fototeka DM št. 1942).

Po maši je bil pred drugo svetovno vojno okrog oltarja "ofr", h kateremu sta najprej šla ženin in nevesta, nato pa drugi svatje. Sledilo je "**dajanje na roke**" ženinu in nevesti. Vsakemu so njegovi svatje dali v roko nekaj denarja. V 60-ih letih so to navado opuščali in pri oltarju stopili na stran, vendar se je navada ohranila do konca 80-ih let. Po zdravici ženin ali njegova priča v zakristiji poravna stroške oklicev in svatovske maše. Mladoporočenca in njune priče se morajo še podpisati v poročno knjigo. Med potjo domov so se še v 70-ih letih pogosto ustavili v gostilni. Starešina je plačal pijačo godcem, nevesti, ženinu, camarju in družici, pa tudi ženin in camar. V 80-ih letih tega navadno niso več počeli. Svatje mladoporočencema po končanem obredu na matičnem uradu in v cerkvi voščijo "srečen zakon".

Konec 50-ih let so povabljeni začeli mladoporočencem prinašati **darila**, kar je v začetku 90-ih let pravilo. Zaradi tega so opustili **lecman** in tudi dajanja na roke, v 70-ih letih pa še "pouštranc", ples, s katerim so pobirali denar za

muzikante. V ta ples so bili bolj kot svatje vključeni "oknarji". Zaradi tega se ženin z muzikanti domeni za nekoliko višjo ceno. V 70-ih letih so opustili tudi spremljanje svatov z muzikanti po končani ohceti. Prav tako od 70-ih let ne pobirajo več denarja za kuharice, zdaj le še izjemoma.

Ko so svatje po prvi svetovni vojni prišli iz cerkve, so **sedli za mizo** v ta več hiši tako, da so bili ženinovi svatje desno od njega, nevestini pa na njeni levi. Camar in družica sta sedela nasproti mladoporočencema. Za svatovsko kosilo je bila goveja juha z rezanci, pražen krompir, goveje meso, hren, šarkeljni in mošt. Še preden so začeli jesti, so godci "župo pihali", camar pa je zaplesal "štajriš". Do jutra, ko so se razšli, se je zvrstilo še pet obrokov hrane. Zadnji obrok je bila kislja juha. V Koprivni in Javorju je bil to narezek iz svinjskega mesa, klobas, kuhanih jajc ali svinjski želodec in (kislja jajčna) hrenova omaka. Vso noč so plesali, camar je plesal štajriš na začetku in zjutraj. Pri plesu je uporabljal leseno palico z leseno bunko, pod katero je privezal šopek rož in roza trak, zavezan v pentljo z dvema trakoma. Zjutraj ali opoldne sta nevesta in družica še "krenc dou rajali". Preden so se svatje razšli, so camar, starešina, družica in godci pobrali lecman, plačilo stroškov na par za hrano in pijačo. Lecmana sta bila oproščena nevestina priča in camar. Pred odhodom je svate zadrževal nevestin oče, mati pa jim je zavijala pogačo, ki je ostala na krožnikih. Pri skromnejših porokah so svatje šli samo na svatovsko kosilo in se potem razšli.

Način posedanja za mizo se je v glavnem ohranil do 90-ih let, prav tako svatovsko kosilo in "pihanje juhe". Število obrokov so zmanjšali na tri, čas poroke pa skrajšali od sobotnega popoldneva do zgodnjih jutranjih ur nedelje in le redko se svatje zadržijo še v nedeljo dopoldne.

Pred drugo svetovno vojno so zvečer na ohcet prišli povabljeni in nepovabljeni **oknarji**, ki so bili prijatelji in znanci mladoporočencev. Fantje so morali biti stari nad 18 let. Prišli so pred polnočjo in odšli okrog treh zjutraj. V 80-ih letih je oknarjev vedno manj, prihajajo pa le povabljeni. Zanje so pripravili posebno sobo ali mizo pred hišo, jim postregli s pijačo, pogosto z maternikom. Kadar je bilo dovolj potice in krofov so dobili še te. Pijačo in hrano so dobili zastonj, v 80-ih letih so največkrat plačali pijačo. Oknarji so poskrbeli za veselo razpoloženje, včasih pa tudi za pretep. Ob polnoči so nekateri skušali ukrasti nevesto, kar je bil ponekod povod za prepir in pretep. Ta navada v začetku 90-ih let ni splošno razširjena.

Po končani ohceti, ki je na kmetih pred drugo svetovno vojno trajala po dva do tri dni, so se razšli. Najpozneje tretjo nedeljo po poroki, so priredili "omivalco" (okolica Črne in Mežice) ali "jesihvanje" (spodnji del doline) in pitje šrange. Na ženinovem domu so se poleg mladoporočencev zbrali tisti, ki

so na ohceti delali in šrangovci. Postregli so jim s hrano in pijačo, kakšen muzikant pa je zaigral. V 60-ih letih so "umivalco" opuščali in v 80-ih letih je skoraj ni več.

Osnovni scenarij kmečke ohceti iz začetka 20. stoletja se je ohranil do konca 80-ih let, podobno pa so potekale ohceti delavcev in drugih nekmečkih prebivalcev.

SMRT IN POGREB. Napovedovanje smrti je povezano z različnimi znaki, "cahni", v katere nekateri še verjamejo. Še po drugi svetovni vojni je večina ljudi umirala doma, razen izjem ob naravnih nesrečah. V začetku 90-ih let večina umre v bolnišnici, kjer umrlega še dve uri pustijo v postelji, ob njej pa prižgejo svečo.

Do konca 80-ih let se je pri vernih ohranila navada, da se, ko začitijo bližajočo zadnjo uro, začnejo pripravljati na smrt. Takrat pokličejo duhovnika, da se mu spovedo in jih obhaja. Če se bolnik ne more spovedati, mu duhovnik da "poslednje sveto olje". Ohranila se je navada, da k bolnim na smrtni postelji prihajajo sorodniki, prijatelji in znanci. Obiščejo ga običajno tudi tisti, s katerimi se je v življenju sprl, da se z njim spravijo, ker bi drugače umrl težke in strašne smrti.

Umirajočemu so do konca 60-ih let v odmaknjenih krajih v roke dali blagoslovljeno svečo, običajno njegovo krstno svečo, sorodniki pa so ob njem molili. Ko "za vedno zaspi", mu še v začetku 90-ih let zatisnejo oči in v hiši ustavijo uro. V prostoru, kjer je umrl naparan, zaprejo in zatemnijo okna. Pred drugo svetovno vojno so poklicali "totnpešauerja", po njej pa smrt na domu potrdi zdravnik. Umrl je pred drugo svetovno vojno še eno uro "ležal v cugu", v postelji. Medtem so prišli najbližji sosedje, da so umrlega umili in oblekli, v usta pa so mu včasih vlili žlico žganja, da ga ne bi preveč "razganjalo". V večini naselij je zato bila kakšna ženska, ki so jo v takem primeru poklicali v hišo. Vodo, s katero so rajnega umili, so zlili na zapuščen kraj, da ne bi nihče stopil čez. Rajnega so oblekli v praznično obleko. Rudarje in fužinarje so še v začetku 20. stoletja oblekli v njihovo praznično obleko (uniformo) in bele nogavice. Po drugi svetovni vojni umrlega v bolnici tam oblečejo in ga položijo v krsto.

Za mrliča so do srede 60-ih let pripravili "pare", največkrat v postelji. Nekateri so na posteljo nekoliko višje položili deske in nanje še slamarico. V skrajnem primeru pa so jih pripravili na dveh stolih ali klopeh. Nekateri so pare naredili iz zbitih desk in jih pokrili z belim prtom. Tega so imeli sami ali pa so si ga sposodili. Pare so okrasili z vejicami pušpana ali hoje. Nekateri so pred drugo svetovno vojno naredili še venec iz hoje in rož, za odrasle iz črnega, za otroke pa iz belega papirja ali naravnih rož. Pod pare so postavili "škarf"

vode, da bi potegnila ves smrad. Pred pare so postavili manjšo mizico ali nočno omarico in jo pokrili z belim prtom. Nanjo so postavili križ, svečnik in eno ali dve skodelici, napolnjeni s "štefanovo vodo" z vejico pušpana ali smreke za kropljenje. V 70-ih letih so umrle položili v krsto in to postavili na mrtvaški oder in opustili vodo pod odrom. Zunanji videz par pa je ostal enak do 90-ih let.

Dokler so mrliča brez krste položili na pare, so mu noge zvezali z belim trakom, roke pa mu sklenili k molitvi, jih ovili z molkom in ga pokrili z belim prtom. Pred drugo svetovno vojno so že uporabili siv ali črn prt z zlatim križem v sredini, v 70-ih letih pa črn "šlar", kadar je umrl otrok, pa križevnik. Mrliču so ob noge postavili sveči in "večno luč", bogatemu pa še sveči pri glavi. V 70-ih letih so na pare namesto sveč postavljali "lemetne sveče", električne žarnice, pritrjene na desko. Pred drugo svetovno vojno so redki mrliča dali v krsto pred pogrebom. V 80-ih letih so umrlega položili v krsto in jo postavili na pare. Krsto so zaprli, ko je bil čas pogreba, prej pa le, če je mrliča preveč "razganjalo".

Krste so kmetje pred drugo svetovno vojno večinoma izdelovali doma, v 50-ih letih pa le še nekateri. Delavci so jih pred prvo svetovno vojno naročali pri tovarniškem ali rudniškem mizarju. Večinoma so jih izdelali iz grobega smrekovega lesa, bogatejši pa iz hrastovine. Marsikje so morale biti krste zabite z macesnovimi žebliji. Prve krste so bile nepobarvane, s črnim križem na pokrovu. V 70-ih letih so za poročene umrle imeli črne, za neporočene pa bele krste, v začetku 90-ih let so večinoma rjave, otroške pa bele.

Pred drugo svetovno vojno so pare naredili v ta več hiši ali v največji sobi. "Pavr" je ležal v sredini prostora, hlapec pa bolj v kotu. Vedno so jih položili tako, da so bili z nogami obrnjeni proti vratom. Po letu 1965 so v spodnjem delu doline za prebivalce župnij Ravne in Prevalje postavili mrliške veže na novem pokopališču na Barbari, pozneje pa še v drugih krajih. V začetku 90-ih let imajo doma naparane umrle le še v odmaknjenih krajih (župnije: Javorje, Koprivna, Šentanel, Strojna).

Smrt je soseski naznanil "vabovc" ali "vahtar", ki je še po prvi svetovni vojni vabil sorodnike in znance umrlega na pogreb. Še nekaj let po drugi svetovni vojni je bilo v navadi, da so na pogreb prišli le povabljeni. V 70-ih letih "vabovca" ni več, vest o smrti sporočijo sorodniki. Do konca 70-ih let so opustili navado kurjenja dračja ali slame, na kateri je ležal pokojnik. Ohranil pa se je način naznanila smrti z zvonjenjem v cerkvi. Moškemu začnejo in končajo zvonjenje z velikim zvonom, ženski s srednjim in otroku z malim. Zvonijo trikrat na dan, zjutraj, opoldne in zvečer, na dan pogreba pa samo zjutraj in ob pogrebu. Zvonjenje naročijo sorodniki in ga tudi plačajo. V 60-ih

letih so začeli zvoniti vsem umrlim enako dolgo po 30 minut, desetletje pozneje so ga skrajšali na petnajst minut. Pred tem so bogatejšim zvonili dlje kakor revnejšim. Med prvo svetovno vojno so pri večini cerkva v Mežiški dolini pobrali večino zvonov, pustili so samo enega ali dva in še to najmanjša. Za nove so darovali farani. Do začetka 70-ih let niso zvonili samomorilcem in nekrščenim otrokom, ki so jih od drugih ločili tudi na pokopališču in jih niso pokopali v posvečeno zemljo. Zanje je bilo določeno najslabše mesto. V 60-ih letih so to navado opuščali najprej na novih skupnih pokopališčih in pozneje še na podeželju. Popustili pa so tudi pri zvonjenju. V začetku 90-ih let naznanijo smrt še z osmrtnico na oglasnih deskah, nekateri tudi z objavo osmrtnice na lokalnem radiu "Koroški radio Slovenj Gradec" in v časopisih (Večer, Delo, Informativni fužinar, Viharnik).

Umrlega pokopljejo po 48 urah. Pred drugo svetovno vojno ga je varoval vahtar, ker so ljudje verovali, da mrlič ne sme biti sam. Vahtar je skrbel tudi za sveče. Pri umrlem moškem je bil čuvaj moški, pri ženski pa ženska. K mrliču so hodili bedet, molit in ga kropit sorodniki, sosedje, prijatelji in znanci. Kadar v začetku 90-ih let mrlič leži v domači hiši, ga pride največ ljudi kropiti zvečer in številni ostanejo do okrog polnoči. Tu so ohranili navado, da mrliča ne smejo pustiti samega, medtem ko mrliške veže zaprejo med 20. in 6. uro.

Pri mrliču so pred drugo svetovno vojno veliko molili, navada se je ohranila pri vernih do konca 80-ih let, le da se moli manj. Pred drugo svetovno vojno so po "polnočnem obedu" kleče molili rožni venec, litanije in vigilije. Nato so sobo zapustili, še prej pa umrlega poškopili in ugasnili sveče, gorel je le lampinjonček. Ob takih priložnostih so tudi peli in si pripovedovali razne zgodbe ter šale. Domači so jim postregli s kruhom in moštom, ki se mu nihče ni smel odreči. Zdaj postrežejo z mesom, potico in pijačo. Domači so v času, ko so imeli mrliča v hiši, opravljali le najnujnejša dela, krmili živino in kuhali. Ob smrti je bilo treba urediti tudi nekatere "opravke". V času kraljevine SHS je v nekaterih večjih krajih (npr. Leše) bil "totnfog", plačan moški, ki je namesto domačih šel na občino in k duhovniku. Po drugi svetovni vojni morajo v tem času urediti najpotrebnejšo dokumentacijo o smrti in pogrebu sorodniki.

Ljudje, ki so pred drugo svetovno vojno prihajali kropit, so prinašali rože. Nekateri so doma spletli venec iz hojevih ali smrekovih vej in rož. Pletli so jih okrog v krog zavite leskove palice. Starim ljudem so vpletli črne, mladim bele papimate, poleti pa sveže rože. Trakove z napisi so delali le najspretnější. Venec je pred prvo svetovno vojno v primeru smrti rudniškega delavca poslal rudnik. Navada, da podjetje pošlje venec ali cvetje, se je ohranila do 90-ih let. V 70-ih letih so vse vence kupovali pri vrtnarju, cvetličarju. Desetletje pozneje

pa so nekateri namesto veneca denar darovali onkološkemu inštitutu v Ljubljani ali pa najbližjim sorodnikom.

Na dan pogreba vsa dela okrog mrliča prevzamejo nesorodniki, običajno sosedje. V večjih središčih je pred drugo svetovno vojno jamo izkopal "totngrobar", v kmečkem okolju pa so jo do srede 50-ih let izkopali pogrebci sami. Prav tako so jo tudi sami zagrnili, ker krsta ni smela biti nezasuta čez noč. Na s prstjo zakrito krsto so položili še sveče in cvetje. V 80-ih letih skoraj povsod izkopljejo in zakrijejo jamo delavci komunalnega podjetja.

Pogrebci se na dan pogreba še v začetku 90-ih let zberejo kakšno uro pred pogrebom. Domači jih pogostijo s prigrizkom, "mrliškim zajtrkom", največkrat sestavljenim iz kave, kruha, pogače in svinjskega mesa. Temu dodajo še pijačo. Svojcem so po prvi svetovni vojni okrog rokava pritrdili črne trakove, v 70-ih letih so jih pritrdili na "fazono" suknjiča ali bluze, v začetku 90-ih let jih uporabljajo le še redki.

V 70-ih letih so opustili "obred" ob polaganju mrliča v krsto, ki so jo prej pripravili na dva stola. Na njeno dno so natrosili oblance in jih pokrili z belim prtom, nanj pa položili tri majhne križe iz blagoslovljenega lesa. Dno in pokrov krste so poškopili z blagoslovljeno vodo in pokadili z lesom iz cvetnonedeljske butare. Domači so se poslovili od pokojnika. Nato so ga, za to od odmačih naprošeni pogrebci, položili v krsto. Pretrgali so mu še molek in trak, s katerim je bil povezan, ga pokrili z mrtvaškim prtom in krsto zaprli. Krsto otroka je še po drugi svetovni vojni moral zapreti krstni boter. V začetku 90-ih let še nesejo krsto iz hiše tako, da ima mrlič noge naprej. Na pragu vsakih vrat nekateri s krsto še naredijo tri križe. Pred hišo ga postavijo na dva stola ali na tla, pred mrliško vežo pa na mrtvaški voz. Tukaj se s poslovilnim govorom poslovijo od mrtvega.

Krsto so konec 19. stoletja od hiše do cerkve nesli, oddaljenejši so jo peljali na vozu s konjsko vprego, v 70-ih letih so za prevoz do odmaknjenih pokopališč uporabili traktor in gasilski avtomobil. V 50-ih letih so krste začeli splošno voziti, v dolini s "totnbogom", v hribih pa kar z lojtrskim vozom. V 70-ih letih so umrle prevažali tudi z gasilskim avtomobilom. Kjer so mrliške veže, jih položijo na mrliški voz. Na krsto so vedno položili venec.

Ko so krsto odnesli od hiše, so ljudje naredili sprevod, na čelu sta bila do 80-ih let starejši moški, ki je nosil križ z manjšim vencem in moški ali otrok z "lučjo". Za njima so šli moški v parih, nato pogrebci s krsto, duhovnik z ministranti, za njimi sorodniki in nato ženske in otroci. Duhovnik je prišel na dom, če so to želeli sorodniki, drugače se je sprevodu pridružil med potjo. V začetku 90-ih let duhovnik skoraj vse sprevode sprejme pred cerkvijo, kjer krsto z voza položijo na "trage", nosila, oziroma mrliški voz. Pogrebci se v

odmaknjenih krajih v začetku 90-ih let do pokopališča večinoma peljejo z avtomobilom, sprevod za krsto pa je na pokopališču. Vsi v sprevodu so še v začetku 70-ih let imeli v rokah sveče, v 80-ih letih pa so jih zamenjali s svetjem.

V hribovskih župnijah so traktor uporabili tudi za prevoz krste do pokopališča. (Pred cerkvijo prelagajo krsto na nosila, Strojna leta 1977; foto M. Makarovič; fototeka DM št. 2050).

Do konca druge svetovne vojne so večinoma vse krste na nosilih nesli v cerkev, kjer je bila maša. Nesli so jo tako, da je pokojnik gledal proti oltarju, svetilko so mu postavili h glavi, okrog krste pa svečnike. V 70-ih letih se je v večjih središčih uveljavil pogreb brez maše. Pri tem krsto najprej položijo v grob, temu sledi maša, če sorodniki tako želijo. V začetku 90-ih let je pogrebna maša s krsto v cerkvi le izjemoma.

Po maši (v začetku 90-ih let pa po duhovnikovem sprejemu in poslovilnem govoru pred mrliško vežico) so nesli krsto **na pokopališče** tako, da je gledal pokojni proti cerkvi. Krsto so položili pred jamo, ki jo je duhovnik blagoslovil in opravil cerkveni pokop. Nagovor pred jamo so mu morali posebej naročiti, običajno pa je označil pokojnikovo življenje v pridigi med mašo. Ko je cerkveni pokop opravljen, se od pokojnika še kdo poslovil. Tudi pri civilnem pogrebu je v navadi poslovilni govor ob odprtem grobu. Nagovor ima običajno

kdo od Zveze borcev ali od društva, katerega član je bil pokojnik. Pogosto ob tej priložnosti sorodnike in pogrebce povabijo na sedmino.

Ko so nagovori končani, najprej vrže malo prsti v jamo s krsto duhovnik, nato vsi sorodniki in ostali pogrebci. V 80-ih letih večina namesto prsti vrže v jamo cvetje.

Na pogrebu tovarniških ali rudniških delavcev je pred prvo svetovno vojno igrala njihova godba, kar je v navadi še v začetku 90-ih let. Pri vernih pojejo v cerkvi cerkveni pevci, drugače pa naprosijo za petje na pogrebu tudi manjše pevske zборе.

Konec 70-ih let so začeli umrle zažigati, na pokopališču na Barbari pa so uredili prostor za žare.

Še po drugi svetovni vojni je doma ostal vahtar, ki je najprej za mrličem pokadil z blagoslovljenim lesom in poškopril z blagoslovljeno vodo, nato je moral podreti pare (še pred drugo svetovno vojno so jih sežgali), pomiti vse stole in klopi ter poribati tla. Svečo s par je z "lajhtrom" vred postavil v kot, kjer je gorela vso noč. Ko ni bilo več vahtarjev, so domači za to opravilo naprosili znanca ali soseda.

Po pogrebu je bila sedmina doma ali v gostilni. Po prvi svetovni vojni je bila večinoma za gospodarjem in gospodinjjo. Delavske družine je navadno niso pripravile. V 80-ih letih je sedmina za vsakim umrlim. Pevcem, ki na pogrebu pojejo, večinoma plačajo, nekatere pa pogostijo z narezkom in pijačo. Včasih so jih vabili tudi na sedmino.

Na sedmini postrežejo govejo juho z rezanci, meso, hren, pražen krompir in solato. Na mizi je še potica, pecivo in pijača. Še po drugi svetovni vojni so večinoma pili mošt, v 70-ih letih pa se je uveljavilo vino.

Sorodniki se zvečer zberejo v pokojnikovi hiši. Osmi dan po pogrebu in na obletnici smrti je za pokojnim kristjanom maša, ki se je udeležijo sorodniki.

Najožji sorodniki so za umrlim žalovali vsaj eno leto. V tem času so se oblačili, zlasti ženske, v črna oblačila. Eno leto niso smeli na zabavo, veselico, tudi radio je moral biti ugasnjen celo leto, pozneje je veljalo to tudi za televizijo. V 70-ih letih so črna oblačila začeli opuščati najprej doma pri delovni noši. Zunanje znake žalovanja v začetku 90-ih let le redki izražajo celo leto.

Šege letnega ali koledarskega kroga

Šege letnega kroga so vezane predvsem na cerkveni koledar. Po drugi svetovni vojni in tudi zaradi vse bolj številnega zaposlovanja izven kmečkega doma so nekatere praznike opustili, največkrat pa so ti zgubili pomen. Seveda

pa so se v povojnem času razvile tudi nove šege in navade, vezane na določene dogodke v občini ali kraju. Navade, ki so se ohranile, velikokrat niso toliko vezane na samo verovanje kot na izročilo.

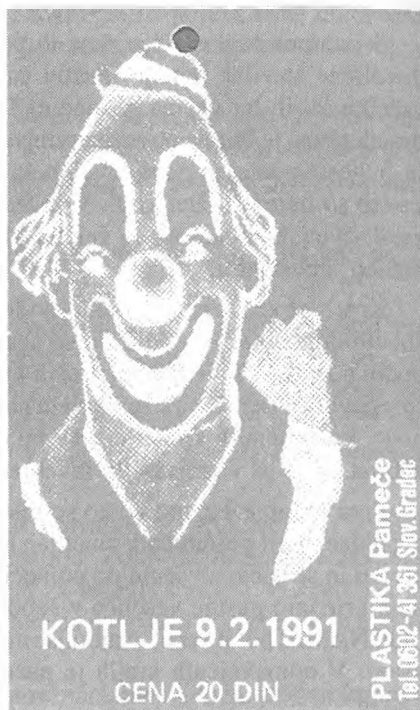
S pustom se poslavlja zima in prihaja pomlad in v tem času so ljudem dovoljene številne norčije. Pustni čas se začne s "tolstim četrtkom", ko v začetku 90-ih let večina gospodinj še pripravi svinjsko meso. Pred dvema desetletjema je bila še obvezna svinjska glava. Meso so takrat drobno narezali in ga gosto pomešali z zeljem ali belo repo. Za kosilo so jedli svinjsko juho, v katero so narezali ržen kruh. V začetku 90-ih let na ta dan spečejo krofe. S krofi, svinjskim mesom in zeljem ali belo repo pa ponekod postrežejo za malico zaposlenim.

Krofe, obvezno pustno hrano, so še po drugi svetovni vojni pekli na pustno soboto dopoldne. Popoldne so se nekateri "gr naredli" in sami ali v skupini hodili po vasi in kmetijah ter prosili krofov in pijače. "Larfa" pri tem ni smela spregovoriti. Berači pa so pri kmetu na ta dan dobili klobaso, "šrcel" od svinjske noge, kos kruha in krof. Beračev po drugi svetni vojni ni bilo več, po hišah nabirat krofe pa v začetku 90-ih let redko hodijo le otroci.

Pred drugo svetovno vojno so bile na pustno nedeljo in na pustni torek v gostilnah in pri posamičnih kmetijah pustne veselice. Na pustni torek so smeli plesati in se zabavati samo do polnoči. Potem je nastopil strogi post. V 80-ih letih prirejajo pustne veselice v soboto zvečer v gostilnah in drugih lokalih (npr. NAMA, hotel Peca). Najboljše maske vedno nagradijo, vse pa imajo prost vstop. V odmaknjenih krajih je pustna veselica v gostilni ali pri kakšnem kmetu.

Sokolsko društvo na Prevaljah je pred drugo svetovno vojno na pustno soboto organiziralo pustno maškerado s plesom. Pustni sprevod pa so v večjih središčih pripravili na pustni torek popoldne. V 80-ih letih se maske zberejo in gredo skozi naselje v nedeljo popoldne. Znan je pustni sprevod v Kotljah, kjer se poleg otrok, ki drugod predstavljajo večino mask, našemijo tudi številni odrasli.

Pred drugo svetovno vojno so na pustni torek lahko samo poročeni delili "ploh" tistim neporočenim, ki so se nameravali poročiti, pa se iz različnih vzrokov niso. V 80-ih letih so delili "plohe" na vasi na pustno soboto, sodelavcem v kolektivih pa na pustni torek. Dobili so ga vsi neporočeni, tako tisti brez partnerja kot "koruzniki". Pred drugo svetovno vojno so skozi vas vlekli hlod in ga pred hišo odrezali. V zadnjem desetletju nekateri pripravijo obdelan predmet iz lesa in "odločbo", po kateri mora vsak plačati določeno vsoto denarja. Za ta denar gredo na pustni torek popoldne (po službi) v gostilno na pijačo, da "plohe zapijejo".

Pust prenese vse norčije in Kotuljci so si omislili svoj potni list. (Potni list za 13. pustni karneval Kotlje, 9.2. 1991; hrani Delavski muzej, inv. št. 1076).

Pusta so pred drugo svetovno vojno pokopali na pepelnično sredo. Oblečeni v maske so naredili spreved skozi kraj in po hišah pobirali darove (krofe, klobase in pijačo) za sedmino. Pusta so redko zažgali, največkrat so ga vrgli v vodo, v reko Mežo ali drugi najbližji potok. V železarni na Ravnah so ga vrgli v vodo še v 70-ih letih, sredi 80-ih let pa šega ni več.

Za hlapce in delavce je bil pred drugo svetovno vojno pustni ponedeljek "nediev", rudarji pa so imeli prosta ponedeljek in torek. Po drugi svetovni vojni oblasti niso dovolile praznovanja pusta, v 70-ih letih pa so ga začeli spodbujati v osnovnih šolah.

Na pepelnično sredo se je začel štiridesetdnevni post, ki je trajal do velike noči. V tem času niso smeli uživati nobenega mesa toplokrvne živali, ne plesati

in se zabavati, zato se tudi poročiti niso mogli. Bili pa so delavci, ki posta pri jedi niso tako strogo spoštovali, zato pa so se za ta čas odpovedali temu, kar so imeli najraje, npr. tobaku. Po drugi svetovni vojni so post opuščali tudi kmečki ljudje. Postna dneva pa sta ostala pepelnična sreda in velikonočni petek. Nekatere družbene kuhinje so se v 80-ih letih temu prilagodile in pustile izbiri vsakemu posamezniku.

Nedelja pred veliko nočjo je **cvetna nedelja**, dan, ko v cerkev nesejo blagoslovit "snop". Pred drugo svetovno vojno ga je na kmetijah običajno naredil "ta več hlapec", ki je na cvetni petek imel prosto, zato da je pripravil les in zelenje. Na kmetijah brez hlapcev in v delavskih družinah je bilo to delo gospodarja, očeta ali starega očeta. V sveženj so veje mačic povezali s tremi ali več obroči, ki niso smeli biti na par. V soboto zvečer ali nedeljo zjutraj so ga dekleta okrasila s pušpanom, drenom in "pantlni". V cerkev so ga nesli fantje, ki so med seboj tekmovali, kdo bo imel večjega in lepšega. Kmečki snopi so bili pred drugo svetovno vojno dolgi tudi po tri metre in sta ga v cerkev prinesla dva. Rudarji so delali visoke po en meter. Po drugi svetovni vojni so bili snopi vedno krajši in v začetku 90-ih let le na podeželju naredijo po meter visokega, v cerkev pa ga večinoma nesejo otroci. V urbanih središčih se je v zadnjih letih uveljavila oljčna vejica, ki jo nesejo k blagoslovu predvsem starejši ljudje.

Na **velikonočni četrtek** so morali po prvi svetovni vojni do sonca naluščiti koruzo za seme, da je vrane niso videle, ko so jo sadili. Na velikonočni petek je strogi post in za kosilo je običajno bila le "mrzla repica". Na velikonočno soboto so fantje zgodaj vstali in šli k farni cerkvi po "žegnan ognj". Že zvečer so si pripravili osušeno drevesno gobo, ki so jo pri cerkvi prižgali in na poti domov ves čas vrteli, da ogenj ni ugasnil. Pri hiši, kjer ni bilo nikogar, ki bi šel po ogenj, so naprosili sosedovega fanta. Tako so nekateri nosili ogenj k večini hiš v zaselku. V 70-ih letih so poleg ognja blagoslavljali tudi "šibice", po ogenj pa gredo otroci ali starši sami.

Na blagoslovljenem ognju gospodinje še v začetku 90-ih let skuhajo velikonočne jedi. Do opoldneva v košaro ali "cekar" (še po drugi svetovni vojni tudi korp) pripravijo "žegn" – meso, potico, kruh, jajca, hren in sol, ki ga odnesejo v cerkev. Preden z blagoslovljeno hrano odidejo iz cerkve, večina na oltar položili nekaj denarja. V 70-ih letih so začeli k blagoslovu nositi tudi pobarvana jajca.

Pred drugo svetovno vojno so zvečer kurili kresove iz hoste in borovih štorov, v 80-ih letih pa tudi iz gum. Od polnoči do šestih zjutraj so streljali z možnarji, v industrijskih središčih pa je godba na pihala igrala budnico. Po

drugi svetovni vojni so budnico opustili, prepovedano pa je bilo tudi streljanje z možnarji. Konec 70-ih let so začeli uporabljati petarde in rakete.

“Gr’ vstajeje” je bila pred drugo svetovno vojno v nedeljo zjutraj ob šestih ali ob sedmih. V 80-ih letih je pri nekaterih cerkvah maša že v soboto zvečer. Po maši se je družina zbrala pri zajtrku, pripravljenim iz žegna. Tudi v začetku 90-ih let se tako zberejo pri mizi obloženi s svinjskim mesom, potico, jajci in hrenom. Ob veliki noči so kmetje pred drugo svetovno vojno poslom dali “talngo”, vsak je dobil štručko kruha, klobaso, suho meso in pisanko. Dekle so kdaj pa kdaj dobile tudi predpasnik, včasih pa ruto. Dobljeno hrano so lahko pojedli sami. Tisti, ki so imeli doma revščino, pa so jo odnesli staršem.

“Pisanke” so darila, ki jih na ta praznik botri dajejo svojim varovancem, pred drugo svetovno vojno so jo gospodarji dali svojim poslom. Pisanka je bila sestavljena iz šarklja, v katerega so nekateri zataknili tudi kakšen kovanec (denar), in pirhov. Takrat so pisanke večinoma dajali le krstni botri, birmanski pa ne. V 80-ih letih so jih krstni botri večinoma dajali do takrat, ko je šel varovanec k birmi, birmanski botri pa do konca osnovne šole, nekateri pa tudi do osemnajstega leta. Pisanke so v zadnjem desetletju precej drugačne. Namesto šarklja je pogosto torta, keksi ali bomboniera, obvezni so pirhi, pomaranče in čokolada. Ob tem jim podarjajo še razna oblačila in tehnične predmete (kasetofone, kolesa, walkmene itd.).

Jajčarija je šega vezana na god sv. Florjana (4.5.) in se je do 90-ih let ohranila v Javorju, Ludranskem vrhu, Bistri, Jazbini in Koprivni. Do začetka 50-ih let so “ledični” fantje na dan pred svetnikom že zgodaj popoldan začeli pobirati jajca pri kmetijah, ki so sicer sodelovale pri skupnih delih. Jajca so morali pobrati do polnoči, gospodinje pa so jim dale še masti in belega kruha. Iz nagajivosti so kdaj stopili tudi k drugim kmetijam in domačim fantom pobrali jajca, kar je pogosto izzvalo pretep. Pred vsako hišo so zaigrali in zapeli, gospodinja pa jim je v hiši postregla z malico in pijačo, neporočeno dekle pa s šopkom. Fantje so morali za jajca prositi, iz blagoslovljenega lesa pa so naredili križ in z nekaj lesa zakurili v kuhinji. Ko so hišo zapuščali, so za sabo pometli s svojo metlo, da niso puščali nereda. Naslednji dan ali tudi konec tedna so se zbrali pri največjem kmetu, ki jim je dal na razpolago skedenj, mošt in žganje, da so se lahko zabavali. Najpomembnejša jed so bile “šnite”, ki so jih pekla dekleta, jedli so še okisana jajca in pili surova.

V 50-ih in 60-ih letih se je šega razširila na večje območje (ne samo na določene kmetije). Konec 80-ih let se fantje zberejo v gostilni ali pri kmetu, kjer bo jajčarija. Jajca pobirajo do jutra. Pri vsaki hiši morajo fantje jajca poiskati, skrita so lahko v mleku, pepelu, cvetju, nikakor pa ne v predalih ali kredencah. Dekleta pripravijo šopek iz cvetja, ki cveti v hiši, in vejice

rožmarina. Iz blagoslovljenega lesa fantje naredijo križ in zakurijo v štedilniku, preden odidejo, pojedjo pripravljeno malico na mizi in pustijo sporočilo, kdaj in kje bo jajčarija, ki mora biti v 14 dneh. Na jajčariji poleg šnit, surovih in okisanih jajc jedo še potico, prekajeno meso in pecivo.

V spodnjem delu doline ni bila znana jajčarija, so pa še po drugi svetovni vojni na Florjanavo za kosilo spekli šnite.

Na **binkoštno** soboto ob večernem zvonjenju nekateri še v začetku 90-ih let položijo cvetlico ali lipovo vejo na okno, da se nanjo "obesi sveti duh". Ob svitu ugotavljajo, komu je cvet ovenel, kar naj bi napovedovalo smrt v tem letu. Pred drugo svetovno vojno so na binkoštno soboto zvečer kurili kresove in si življensko usodo napovedovali tudi z ivanjščicami. Na podeželju so poznali "binkoštnega čoleja", pastirja, ki je na binkoštno nedeljo zadnji prignal živino na pašo. Do konca 80-ih let se je ta izraz ohranil za človeka, ki pri hiši ali v družini na ta dan najdlje spi.

Na predvečer svetega Cirila in Metoda (4.7.) so konec prejšnjega stoletja po Koroški in tako tudi v Mežiški dolini kurili kresove. Čaščenju svetnikov se je pridružil še narodno buditeljski pomen s poudarjanjem slovenstva. Takoj po prvi svetovni vojni pa so na ta dan še kurili kresove, običaj so opustili v času kraljevine SHS.

Lepa nedelja, sejem ali žegn je največji praznik fare in farne cerkve. V občini je devet farnih in enajst podružničnih cerkva, povsod pa so žeganja prvo nedeljo po godu cerkvenega zavetnika. Na ta dan so še po drugi svetovni vojni k cerkvi prihajali romarji iz bližnjih in oddaljenih krajev, odvisno od pomena zavetnika. To je bila tudi priložnost, da so se sorodniki zbrali pri enem izmed sorodnikov, živečem v župniji, ki je praznovala.

Na farni praznik so se pripravljali v cerkvi in doma. Povsod so po hišah belili in čistili, gospodinje pa so pekle in kuhale. Čim bolje so ga poskušali praznovati tudi najrevnejši. Priprave pri cerkvah so bile povsod približno enake. Za "krenčlarijo" je moral cvetje priskrbeti "cekmošter". Dekleta so zato teden dni pred praznikom hodila po hišah in nabirala cvetje in zelenje za pletenje vencev. V urbanih središčih so pobirali tudi prostovoljne prispevke. Vence so pletle v petek ali v soboto pri cerkvi ali pri cerkovniku doma. Pogosto so dekletom prišli pomagat fantje, da so jim podajali cvetje in v cerkvi obesili vence. Dekleta so okrasila še križe ob poteh. Krašenje cerkve je v začetku 90-ih let še v navadi, le da pri tem sodelujejo tudi starejše žene in ne več samo dekleta, vencev je manj, več pa vaz in ikeban.

Fantje so pred drugo svetovno vojno v soboto pred cerkvijo postavili enega ali dva "majpama", po njej pa le izjemoma. Zvečer so strelci po odzvonjeni "večni luči" zakurili ogenj in začeli streljati z možnarji. Čez vso noč so

vzdrževali ogenj, zjutraj pa spet streljali. Strelcev je bilo vedno okrog deset, obvezno pa je moral biti zraven strelski mojster, ki je imel opravljen izpit. Vsi strelci so bili oblečeni v praznična oblačila in v bele "birthe s špicami", na prsih pa so imeli pripete nageljne z zelenjem. Pri večini cerkva so še po prvi svetovni vojni uporabljali večje število možnarjev, tudi po 120, nekateri pa so tehtali čez 20 kilogramov. Pri streljanju so porabili po 120 kilogramov "purfla". Po drugi svetovni vojni so število možnarjev zmanjševali, nekaj časa pa je bilo streljanje tudi prepovedano. V 60. in 70-ih letih so streljali s karbidom, konec 70-ih let pa s petardami in raketami, ki jih uporabljajo tudi v začetku 90-ih let in jih tihotapijo iz Avstrije.

Streljanje je spremljalo vsako pomembnejšo šego. (Strelci v Črni okrog leta 1920; fototeka DM št. 1765).

Še v začetku 90-ih let je maša v nedeljo dopoldne. Po prvi svetovni vojni so zgodaj zjutraj prišli "kramarji" in pred cerkvijo postavili svoje "štante". "Cuk'rpekar" je prodajal lecte, sladice in medico, medeno žganje in bele hlebce. Drugi so prodajali "rožne vence" in nabožne slike. Zadnji dve desetletji pribijajo tudi razni prodajalci plastičnih igrač in drugih "okrasnih" predmetov. V odmaknjene kraje pa v 80-ih letih le redko zaide kak kramar.

Pred mašo je bilo okrog cerkve "pranganje". Sprejaj so šli moški, nato župnik in ministranti, za njimi pa ženske in otroci. Sprevod se je ustavil pri

štirih "evangelijih", kjer se je odvijal določen cerkveni obred. Med procesijo so na zvonovih "trjančli", če pa nihče tega ni znal, so kar zvonili. Taka šega se je ohranila do konca 80-ih let, le da je potrkanje redkejše.

Med mašo v začetku 90-ih let precej moč ostane pred cerkvijo, udeležijo pa se darovanja denarja. Še pred prvo svetovno vojno so se ljudje po maši zadržali na plesu. Plesišče so postavili v bližini cerkve ali pri bližnji gostilni, v 60-ih letih so plesišče opustili in v začetku 90-ih let se ljudje dlje zadržijo na mestu, kjer prodajajo pijačo.

Na Lešah stojita druga ob drugi cerkvi iz 15. stoletja. V prejšnjem stoletju je cerkev sv. Ane postala "pavrška", spodnja, sv. Volbenk, pa "knapovška". V prvi so imeli cerkveni obred za kmete, v drugi pa za rudarje. V "rudarski" cerkvi je eden od stranskih oltarjev posvečen njihovi zavetnici sv. Barbari. Obe pa sta imeli svoje žegnanje. Prvo nedeljo v avgustu je bil "pavrški sejem", zadnjo pa "knapovski". Kmetje in rudarji so med seboj tekmovali, kdo bo lepše okrasil cerkev in kdo bo več in glasneje streljal. Še po prvi svetovni vojni je za knapovski sejem nekaj denarja namenila uprava premogovnika, ki je sicer določen delež odtegnila delavcem pri plači. Že prej so na oglasno desko rudnika nabili obvestilo, koliko bodo odtegnili poročenim in koliko neporočenim. Z nabranim denarjem so plačali godbo in strelce, kupili smodnik in sod ali dva piva. Rudniški so imeli tudi svojega cerkovnika, kmeta Popa. Pri procesiji je igrala rudniška "toplšbezcunga". Pred prvo svetovno vojno so bili vsi rudniški oblečeni v uniforme, pozneje pa v praznična oblačila. Knapovškega sejma po drugi svetovni vojni ni bilo več, ker ni bilo rudarjev.

Teden ali dva po končanem žegnanju je bila cerkovnikova naloga, da je pripravil "tofl" za vse pevce in tiste, ki so cerkev krasili. Kmetje so na Lešah povabili še župnika, rudarji pa le redko. Denar za tofl so dobili pri nedeljskem ofru. V začetku 90-ih let pripravijo gostijo za pevce, godbenike in župnika takoj po maši, krenčlarji pa dobijo malico v soboto.

Na "lepe nedele" so pred drugo svetovno vojno prišli tudi berači, ki so v bližini cerkve molili in prosili denarja. Med njimi je bil vedno kakšen, ki je igral kakšen inštrument. V Koprivni so imeli navado, da so berače pogostili s hrano. V Javorju so teden pred lepo nedeljo k najbližjemu kmetu nosili moko in druga živila, za berače pa so pripravili juho s kuglicami. V 70-ih letih je k cerkvam v spodnjem delu doline še prihajal zadnji berač "Hat Miha", ki je živel v Pamečah.

Vsi sveti ali dan mrtvih (1.11.) je po drugi svetovni vojni dela prost dan. Ljudje gredo na pokopališča, prižgejo svečo in položijo cvetje na grobove svojcev. Že nekaj dni prej pa grob očistijo in okrasijo. Še v 70-ih letih je bilo to izraziteje kot v začetku 90-ih let, ko svojci grobove sproti vzdržujejo.

Nekateri so na pokopališčih hribovskega dela doline še v začetku 80-ih let zanje poskrbeli spomladi in v jeseni. Pred drugo svetovno vojno so za dan mrtvih na grobovih naredili vence ali pa so cvetove nataknili v zemljo, kar so nekateri na odmaknjenih pokopališčih naredili še v 70-ih letih. V začetku 90-ih let večina krasi grobove s cvetjem v vazah in ikebanah. Na dan mrtvih je maša in obred na pokopališču. Na pokopališču Barbara je poleg cerkvene (ob 14. uri) še "civilna" slovesnost (ob 10. uri), na kateri predsednik zveze borcev običajno prebere govor, zatem pevski zbor zapoje nekaj pesmi. Na podeželskih pokopališčih je samo cerkvena slovesnost.

Naslednji dan (2.11.) je **vernih duš dan**. V začetku 90-ih let se nekateri starejši še držijo navade, da ob večernem zvonjenju (1.11.) na mizo položijo kruh, mleko, žlice in svečo, ker se ta večer v hišo vračajo duše umrlih. V času zvonjenja pa družina ob prižgani sveči moli vse tri dele rožnega veneca. V Črni, Mežici, Kotljah, na Prevaljah in Ravnah pa farani lahko pridejo molit z duhovnikom v cerkev. Zvonili so po eno uro zvečer in naslednji (na vernih duš) dan zjutraj, v 80-ih letih pa samo petnajst minut.

God svete Barbare (4.12.), rudarske zaščitnice, so mežiški rudarji prvič praznovali leta 1825. Prazniku je bila namenjena prva nedelja v decembru. Leški rudarji so se še po prvi svetovni vojni na ta dan v uniformah zbrali na vasi in nato v procesiji šli do cerkve sv. Barbare nad Prevaljami. Pred prvo svetovno vojno so se procesije morali obvezno udeležiti. Vsak rudar je dobil za ta dan plačilo za polovico "šihita na roko". Po cerkvenem obredu je sledila zabava. Rudarji iz Mežice so hodili k Barbari ali pa v Heleno (Podpeco). V 30-ih letih so rudarji za ta dan dobili bloke za malico. Po drugi svetovni vojni so običaj opustili.

Miklavž je še v začetku 90-ih let priljubljen zimski svetnik, ki otrokom ponoči prinese različna darila. Kmečkim otrokom je po drugi svetovni vojni prinesel suho sadje (hruške, jabolka, slive), orehe, fige, nekaterim tudi kekse ali pecivo. Skoraj obvezno je bila darilu priložena šiba. V času kraljevine SHS so starši v dolinskih krajih pri "cukrpekarju" naročali zavitke za otroke. Za plačano vrednost je slašičar pripravil darilo in nanj napisal otrokovo ime. Po drugi svetovni vojni, premožni pa tudi že prej, so k darilu priložili še hlače ali srajco za fanta, deklici pa ruto ali nogavice. Tudi pižama iz celega, ki so ji rekli "skoki", je bila po drugi svetovni vojni priljubljeno darilo. V začetku 90-ih let je Miklavž z darili radodarnější in prinese več stvari: igrače, barvice, oblačila, smuči, sani in drugo.

Nekateri otroci so Miklavža prosili za darila s pismom, v katerem so kakšen teden prej izrazili svoje želje. Pismo so nastavili na okno ali na drugo primerno mesto. Zjutraj ga največkrat ni bilo več. Starši so otrokom darila položili v

nastavljene slamnice ali drugo posodo na predvečer Miklavža. Šega se je v taki obliki ohranila do začetka 90-ih let.

Miklavževanje je bilo povezano s šemljenjem, ki je v začetku 90-ih let redko. Mladi fantje na vasi ali v zaselku so se še po drugi svetovni vojni ob mraku zbrali in se našemili. Miklavževa oblačila so bila podobna škofovskim, najpomembnejši sta bili kapa in palica, nekateri so si v župnišču sposodili nerabljena mašna oblačila. Miklavž je s seboj vodil angela in parklje. Za slednje so bile važne verige, goveji rogovi in dolg rdeč jezik. "Parklni" so zganjali velik hrup, da se jih je daleč slišalo. Pri nekaterih hišah so lahko tudi vstopili. Pogosto je Miklavž otrokom razdelil v naprej pripravljena darila, parkelj je dodal šibo. Preden pa so jih dobili, so morali zmoliti določeno molitev. Pogosto so starši Miklavža ali parklne naročili, saj so z njimi strašili poredne otroke.

Do 90-ih let se je pri večini vernih ohranil ta otroški praznik. Na podeželju se posmezniki še domenijo in oblečeni v zahtevane figure obiščejo določene hiše. Zadnja desetletja so duhovniki pripravili miklavževanje v cerkvah. S pomočjo staršev kupijo darila, s katerimi jih potem obdari Miklavž. V cerkvi ga spremljajo angeli, parkljev pa ni.

Pomemben praznik letnega kroga je božič. Na božični večer ali božično biljo so običajno očetje pokadili z blagoslovljenim lesom in poškopili z blagoslovljeno vodo okrog hiše in po hiši. Pri tem mu je pomagal eden izmed otrok. Skupaj sta molila, vsem pa zaželela blagoslovljene praznike. Šego je ohranila večina kmečkega prebivalstva in verni ljudje.

Pred prvo svetovno svetovno vojno je bila v skrajnem zgornjem delu doline šega, da so na mizo pognili prt in nanj položili pogačo in hleb kruha. Okrog "mižnjeka" ali "miznika" so položili še "pilde" z nabožno vsebino in pristavili blagoslovljeno vodo.

V Črni, Mežici, na Lešah, Prevaljah in Ravnah so Katoliško-prosvetna in druga društva pred in po prvi svetovni vojni prirejala "božičnice". Dan pred božičem so v šoli postavili "krispam" in pripravili program z otroki, ki so peli in recitali. Otroke zaposlenih so obdarili. Otroci delavcev so dobili majhen "šknicl" z nekaj sladkorčki in štručko belega kruha. Otroci premožnejših staršev ali otrok izredno pridnega delavca je dobil še blago za srajco ali hlače. Na Lešah so denar za darila dobili iz šolskega sklada. Po prvi svetovni vojni so božično drevo postavljali v stanovanjih predvsem na industrijsko razvitem območju, medtem ko se je na odmaknjeno podeželje razširilo po drugi svetovni vojni. Drevo so okrasili z jabolki, na Lešah so v papir zavili koščke premoga. Nekateri so namesto drevesca v hiši v kot obesili smrekovo vejo in jo okrasili. Po drugi svetovni vojni so v kmečkem okolju na božični večer postavljali

drevesce, v urbanih središčih pa so to delali bolj na skrivaj. Sekanje smrekovih mladik je bilo prepovedano, kupiti pa jih ni bilo mogoče. Uveljavljati se je začelo novoletno drevo, jelka, ki jo krasijo na silvestrovo. V 80-ih letih so naravno drevesce nadomeščali z umetnim.

Od božiča do treh kraljev je bil na mizi stolnik, ob njem so bili tudi pildi nabožne vsebine. (V župnišču v Koprivni okrog leta 1930; foto Ivan Hojnik; original hrani Simon Polanšek (Lipold), Koprivna; rep. fototeka DM št. 5613).

Pod jelko so pred drugo svetovno vojno redki postavili jaslice, v 70-ih letih pa je postalo kar pogosto. Po drugi svetovni vojni se je pri večini vernih ljudi uveljavila navada božičnega obdarovanja, tako da darila z imeni položijo pod drevesce.

Pred drugo svetovno vojno so ob polnoči vsi družinski člani, razen enega, bili pri "polnočnicah". Šli so peš in si svetili z baklami, pa tudi s svečo ali petrolejko. V začetku 90-ih let se v odmaknjenih krajih večinoma peljejo. Maša je tudi pri večini podružničnih cerkva, le da je obred že ob devetih ali desetih zvečer. V farnih cerkvah je obred ob polnoči. Na božič si ljudje voščijo "blagoslovljene praznike in srečen Božič".

Po prvi svetovni vojni so na božični večer v cerkvah v Črni, Kotljah in Šentanelu še bili ostanki božične kolede. V cerkvi se je okrog oltarja postavilo šest ali dvanajst pastirjev, v rokah so držali palico s križem in svečo ali samo svečo. Med mašo so peli.

V 80-ih letih je večina ljudi praznovala božič kot družinski praznik, od leta 1989 pa je tudi dela prost dan. Zvečer postavijo in okrasijo drevesce, na podeželju po hiši in v hlevu poškropijo in pokadijo, kar nekateri naredijo tudi v stanovanju v bloku. Družine se zberejo pri večerji in nekateri skupaj gredo k polnočnicam.

Na Štefanovo blagoslavlja vodo, ki jo nekateri v začetku 90-ih let še uporabljajo za živino in polja. Nekaj te vode so še v 70-ih letih pri kolinah vlili v skledo, v katero so prestregli kri.

Posli so se v prejšnjem stoletju selili na šentjanževo, v kraljevini SHS pa na silvestrovo.

“Otepanje” je v Mežiški dolini ime za praznik nedolžnih otrok. Na ta dan so otroci zgodaj zjutraj z brezovo šibo otepli starše in šli potem še k sosedom, sorodnikom in znancem. Delavski otroci so pred drugo svetovno vojno radi otepli sorodnike na kmetih, medtem ko so kmečki otroci le redko oteпали pri delavski družini. Oteпали so lahko le do opoldneva, potem so lahko takega “vrgli v peč”. Za plačilo so otroci dobili denar ali suho sadje, kruh in krofe. Prvi, ki je gospodarja otepel še na postelji, pa je dobl klobaso. Ljudje so bili prepričani, da ti otroci prinašajo srečo v hišo. Če ni bilo nikogar, potem je pomenilo, da bo leto brez sreče. Po drugi svetovni vojni je tepežkanje vse bolj zginjalo, ohranjajo ga z najmlajšimi otroki, ker je večjih otrok sram. V urbanih središčih je tepežkanja malo, medtem ko ga je na podeželju več.

Koline so bile v odmaknjenih krajih še po drugi svetovni vojni družinski praznik, prašiča pa so zaklali okrog božiča. Poleti so zaklali le kakšno ovco, ki so jo takoj pojedli. Z uveljavitvijo hladilnikov, zlasti skrinj, pa tudi na kmetijah koline niso več obvezne v najhladnejšem času zime. “Kolinil” je gospodar sam ali pa so dobili človeka, ki je to znal. Prašiča so zaklali zjutraj in ga razkosali. Klobase so navadno delali pozno zvečer ali pa naslednji dan. Od klobas so naredili “mesiene” in “prtene”. Večino mesa so “pozelhali”. Kmetje so imeli svoje “zelhe”, v nekaterih delavskih naseljih so v času kraljevine SHS imeli skupne, na Prevaljah in Ravnah pa so jih imeli mesarji. Večina kmečkih gospodarjev v začetku 90-ih let sama prekajuje meso, izdelujejo pa različne vrste klobas (mesene, prtene) in druge izdelke (zavita vratovina, savinjski želodec).

Koline so bile družinski praznik pogosto okrog božiča. (Koline v Koprivni okrog prve svetovne vojne; foto Ivan Hojnik; original hrani Simon Polanšek (Lipold), Koprivna; rep. fototeka DM št. 5569).

Novo leto je praznik, ki mu pred drugo svetovno vojno niso posvečali toliko pozornosti kot v 80-ih letih. Na silvestrovo zvečer so po hiši in hlevu poškrpili in pokadili. Po drugi svetovni vojni so na ta večer krasili novoletno jelko tisti, ki niso imeli božičnega drevesca. V tem času se je uveljavilo tudi silvestrovanje po raznih gostinskih lokalih, v začetku 90-ih let večina družin silvestruje doma.

Med božičem in novim letom je v povojnem obdobju k otrokom v urbanih središčih začel prihajati "Dedek Mraz" z darili. Številni kolektivi so obdarili otroke svojih zaposlenih, v 80-ih letih pa so za darila plačali starši.

Na silvestrovo nekateri še v začetku 90-ih let vedežujejo in napovedujejo prihodnost. V Mežiški dolini je bilo znano "trunšvanje" in vlivanje svinca. Radi so rezali jabolka čez polovico. Tistega, ki je prerezal jedrce, naj bi v novem letu čakala smrt. Še v začetku 90-ih let starši v šali radi pripovedujejo otrokom: "Kakršen si na novo leto, takšen boš vse leto".

Ob polnoči, ko nastopi novo leto, so si v 80-ih letih voščili in želeli vse najboljše. Nekateri so se takrat odpravili voščiti tudi k sosedom, sorodnikom in prijateljem. Večina pa še verjame, da v hišo prinaša srečo moški, zato ti prvi vstopajo in voščijo. V času božičnih in novoletnih praznikov so premožnejši že konec 19. stoletja pošiljali sorodnikom in prijateljem voščilnice, splošno pa se je šega uveljavila po drugi svetovni vojni. V 80-ih letih se je pri nekaterih uveljavilo novoletno obdarovanje.

Še po drugi svetovni vojni so po dolini igrali trikraljevsko koledniško igro. (Igralci vlog trikraljevske igre v Mežiški dolini okrog leta 1960; foto M. Dolinšek; fototeka DM št. 7252).

V božično-novoletnem času so v Mežiški dolini ponekod po drugi svetovni vojni (še konec 50-ih let) igrali koledniško igro, v kateri so nastopali Herodež, judovski kralj, Jožef, Marija z Jezusom, gospodar, dva pismouka, trije pastirji (Ripelj, Štefelj in Jodelj), trije kralji, deželni glavar, gostilničar, popotnik, angeli in hudič. Pred prvo svetovno vojno so jo za uradniške družine in za "gospodo" v gostilni igrali v nemščini, za druge v slovenščini. Igrali so jo po gostilnah, po hišah uradnikov in paznikov in tudi po kmetijah. Za nastop so dobili plačano v denarju. Besedilo te igre je zapisal kaplan Jaka Sem iz Mežice, napeve pa je harmoniziral organist Ivan Lednik.

Sveti trije kralji je zadnja bilja božično-novoletnih praznikov. Na predvečer praznika na podeželju starejši prebivalci v začetku 90-ih let še

nabijejo na vhodna vrata ali drugo ustrezno mesto križce iz lesa cvetnonedeljske butare. Po hiši in okrog nje poškropijo in pokadijo. Izrezljane križce so ponekod še v 80-ih letih pritrdili na nosilni stropni tram v ta veliki hiši. Na vhodna vrata so napisali letnico novega leta in inicialke svetih treh kraljev: Gašper, Miha, Boltežar.

Na svečnico v cerkvi blagoslavlajo sveče. Cerkovniki so pred drugo svetovno vojno po hišah pobirali denar za cerkvene sveče. Po njej so šego opustili. V začetku 90-ih let nekatere prebivalce še obišče zadnja koledovka Dora Brezovnik s Koroškega Selovca, ki že več kot 30 let koleduje od božica do svečnice. Za plačilo ima najraje denar, plačajo pa ji tudi s klobaso in drugimi jedili.

“Nedievi” so bili pred drugo svetovno vojno takšni, da so na ta dan samo opustili nekatera dela, pri zapovedanih praznikih pa so se tudi praznično oblekli in običajno bili pri maši. Za posle je bil nediev od božiča do novega leta. V tem času so lahko tudi menjali službo. Za božič so od gospodinje dobili talngo za nekaj dni. Kruh in meso so lahko sami pojedli ali ga odnesli domov staršem. Moški posli so na silvstrovo, ko so “bandrali”, pogosto šli v gostilno.

Godovanje je bila priljubljena oblika praznovanja in srečanja prijateljev pred drugo svetovno vojno. Na predvečer godu posameznika so mu prišli zapet in ropotat. V 70-ih in 80-ih letih bolj kot godovni dan praznujejo rojstne dneve, še posebej slovesno praznujejo “abrahama”. Skoraj pri vsakem praznovanju imajo torto, pogosto s toliko sveč, kolikor je slavljenec star. Poleti pa ob taki ali podobni priložnosti pripravijo piknik.

Poleg praznikov cerkvenega koledarja so v občini po drugi svetovni vojni praznovali še državne, republiške, občinske in krajevne praznike. Občinski praznik je 15. maj, zadnji dan bojev v drugi svetovni vojni. Krajevne praznike praznujejo: v Črni 18. avgust (do leta 1986 13.8. – v spomin na največje borbe v Koprivni leta 1944), v Žerjavu 5. maja (ustreljene zadnje žrtve ob končnih bojih), v Mežici 4. aprila (napad 1. koroškega bataljona na okupirano Mežico leta 1943), na Prevaljah 3. september (v spomin na delovanje uporniške skupine Zagernik-Štern in na slikarja Franja Goloba), na Holmcu 15. maj (konec druge svetovne vojne na Poljani), na Lešah 22. julij (dan vstaje slovenskega naroda), na Ravnah 12. oktober (v spomin ustanovitve odbora OF za Ravne in okolico na Navrškem vrhu leta 1942) in v Kotljah zadnja nedelja v oktobru (spomin na partizanski miting na okupiranem ozemlju leta 1943).

Ob vseh teh praznikih so pripravili večje ali manjše proslave s slavnostnim govornikom, recitacijami, petjem in glasbo. Pripravljali so tudi dramske predstave. Na proslavah so sodelovali učenci osnovnih in srednjih šol in kulturna društva.

Prvi maj je mednarodni praznik dela. Delavci v Avstriji so ga praznovali že od leta 1890, za Mežiško dolino pa ni podatkov, ali in kako so ga praznovali do prve svetovne vojne. Po njej so na predvečer, dokler je bilo praznovanje dovoljeno (do 1929), pripravljali sprevede z Leš na Prevalje in v Mežici, Črni ter na Ravnah. Lešnarji so imeli spreved z baklami in "baklzug" se je ustavil na Glavarstvu na Prevaljah. Spreddaj je bila rdeča zastava in godba. Med sprevedom pa so vzklikali "Živela Rusija!", "Živel socializem!" in "Živel 1. maj!". V urbanih središčih so postavili vsaj dva mlaja in ju okrasili z rdečimi trakovi. Od enega do drugega so potegnili trak z napisom "Živel 1. maj!" ali "Živel naš praznik!". Na predvečer so kurili tudi kresove. Skozi vse obdobje kraljevine SHS pa je bil 1. maj dela prost dan. Zaprte so bile trgovine, hiše so bile okrašene s cvetjem in zelenjem. V vseh urbanih središčih je godba na pihala igrala budnico, ob tem pa so še streljali z možnarji in dinamitom. Pripravili so razne prireditve, na katerih so nastopala tudi telovadna društva. Delavci, ki so se zbirali na določenem mestu, so bili praznično oblečeni, nekateri pa so oblekli celo rdečo srajco ali rdečo kravato. Z raznobarnimi papirnatimi trakovi in rožami so si okrasili kolesa, v gumbnicah so imeli rdeče nageljne. Praznovanja se niso udeležili uradniki, direktorji, podjetniki, kmetje, trgovci in župani. Nekateri od njih so raje romali k cerkvi svetega Križa nad Dravogradom.

V Mežiški dolini so vsako leto za vse delavce pripravili prireditev v enem kraju, enkrat na Prevaljah, drugič v Mežici ali Črni ali na Lešah. Leta 1929 so oblasti praznovanje prepovedale, a so delavci do leta 1940 še vedno prirejali shode. Skrivaj so se zbirali na okoliških hribih, Jankovcu, Uršlji gori, Holmcu in na Smrekovcu. Prihajali so le najpogumnejši.

Po drugi svetovni vojni je prvi maj dela prost dan, prosta sta dva dni. Železarna Ravne je za svoje delavce pripravljala shod na Navrškem Vrhu, v 80-ih letih pa na Ivarčkem jezeru, delavci Rudnikov in topilnice Mežica so se srečevali v Jazbini. Vsi udeleženci so na shodu dobili zastonj malico in določeno količino pijače. Zadnja leta je pijača po trgovinski ceni. Na shodu je bil najprej kulturni program s slavnostnim govorom. Sledila sta ples in zabava na prostem. V krajih, kjer delujejo godbe na pihala, pa na prvi maj igrajo budnice.

Delovne šege

Skupna dela: stelaraja, gnojvoža, požigalništvo (s tem povezana priprava frat in novin), mlatev, teritev, košnja, žetev, nosačija in kožuhanje so bila razporejena od spomladi do jeseni. Pozimi je bilo skupno opravilo predvsem predenje volne, delno še luščenje buč. Namenjena so bila predvsem

poljedelstvu, kar kaže, da so bili kmetje najbolj vezani na to vrsto dejavnosti. Prav v poljedelstvu so obsežna dela, ki morajo biti hitro opravljena in je bila zato najprimernejša oblika skupno delo. Istočasno je bila to priložnost za družabnost, ki je bila še na začetku tega stoletja obvezna. Na območjih, kjer je precej njiiv, se stelaraja pojavlja skupaj z gnojvožo (Šentanel, Strojna). Pri večini del je sodelovalo 20-30 ljudi, mož, žena in tudi starejših otrok. Nekatera dela, kot je nosačija, so bila predvsem moška, ženske pa so takrat pripravljale hrano. Šlo je za skupna dela, ko so si kmetje pomagali in sposojali delavce. Pri tem so sodelovali domači, sosedje in drugi. V "tavrh" so prišli najemniki v bajtah ali pa delavci v industriji. Pogosto so bili v sorodstvenem ali drugačnem razmerju z domačimi. Ko je gospodar načrtoval določena dela, je sam ali prek družinskih članov prosil za pomoč.

Skupna dela so bila razdeljena v dva dela. V prvem je vsak opravljal določeno delo. Drugi, zabavnejši del, je bil na vrsti po končanem delu. Navzoči so se zabavali z različnimi igrkami in šalami, plesali na glasbo "frajtonarce", peli in poslušali citre. Pri vsem tem je imela pomembno mesto prehrana, zlasti večerja, ko so bile "rihte" številne in različne. Skoraj vedno je bila na jedilniku ovčetina ali kuhano prekajeno svinjsko meso in kruh. Ob tem so pripravili še številna močnata jedila: nudlne, štruklje, krofe, brate in drugo.

Skupna dela so opuščali v 60-ih letih, ker jim je to na eni strani omogočila nova mehanizacija, na drugi strani pa so bili v to prisiljeni zaradi pomanjkanja delavcev. V začetku 90-ih let nekatere od teh običajev izvajajo le še redki, nikjer pa niso več tako obsežni kot pred drugo svetovno vojno. Delanje frat so opustili v 50-ih letih. Skupna košnja je zginila najprej v nižinskih krajih in na kmetijah s travniki na ravnem in položnem zemljišču. Žetev so opuščali dve desetletji po drugi svetovni vojni, ker niso več sejali žit. Z uvedbo traktorjev in vitla zginja tudi nosačija.

Nosačija je bila znana predvsem v hribovskih krajih Mežiške doline, v Javorju, Bistri, Koprivni in Topli (južna stran Pece). Še po drugi svetovni vojni so septembra, ko je bila požeta in v kope zložena rž dovolj suha, z oddaljenih in strmih frat ter novin lahko spravili rž domov le z nošenjem. Prišlo je okrog trideset naprošenih mož in fantov. S seboj so prinesli tri metre dolgo vrv s "klupo" na koncu in z rezervno, čisto hodno srajco. Nekateri so prinesli še klobučnik za vzglavno podlago. Delati so začeli, ko se je posušila rosa. Gospodar je določil "cile", mesta od kod do kod je moral vsak posameznik nositi breme. Nosač je navadno nesel breme s 24-30 snopi. "Bika", 48-60 povezanih snopov, so nesli le redki. "Janka" je bil nosač, ki ni znal pravilno zvezati snopov in so se mu na eni strani razčepnili. "Kokla" pa so rekli nosaču, ki so se mu snopi razvezali in razleteli.

Požeto žito so spravljali v kope, čez nekaj dni so jih krepki možje in fantje znosili domov. (Delanje kop pri Fajmuto v Topli pri snemanju filma *Od novne do kruha* leta 1982; foto A. Krivograd; fototeka DM – Kataster kmetij, Fajmut).

Delo je potekalo tako, da sta dva snemala snope z ostrvi, dva sta jih vezala v breme, ki ga je prvi nesel do prvega cilja, nazaj pa je prinesel vrv. Breme so sestavili tako, da so v prvi dve vrsti dali po šest snopov, katerih klasje je bilo položeno v breg. V tretji vrsti je bilo klasje šestih snopov nad ritino spodnjih snopov. V četrti in peti vrsti so jih obrnili tako, da je ležalo klasje nad ritino spodnjih snopov. Snope so močno povezali z vrvjo, ki so jo dali skrižem, in ostanek zakačili med snopjem. Sredi bremena so napravili vzglavje. Nosač je pokleknil, porinil glavo v vzglavje in z rokami prijel pest snopja ter nesel breme do svojega cilja, kjer ga je predal drugemu nosaču.

Nosači so zajtrkovali doma. Za malico so dobili ržen kruh, ponekod tudi pšeničnega, jabolčnik in žganje. Za kosilo je bila ovčetina ali prekajeno svinjsko meso, ržen kruh in za vsakega lonček kave. Po prvi svetovni vojni je bila ponekod za kosilo čista mesna juha (v njej so kuhali prekajeno svinjsko meso) z rženim kruhom in potresena s poprom. Poleg juhe je bilo še meso, kuhan hren, krofi in kuhane suhe slive (kompot). Pri večerji so dobili ovčje ali svinjsko meso, krofe, svinjski želodec in dober jabolčnik ali vino. Ponekod je bila glavna jed želodčeva juha, druge jedi pa še: z zeljem obložen svinjski želodec, štruklji, brati, krofi, pečeni štruklji z medom, šnite, jabolka s cimetom,

kuhana v jabolčniku ali vinu (kompot), nazadnje pa kislja juha. Pili so jabolčnik ali vino in žganje. Ob izdatni hrani so lahko tudi zaplesali in se zabavali.

Na strmih zemljiščih so nosili tudi seno na špilah. (Nošenje sena pri Mežnarju v Koprivni pred prvo svetovno vojno; foto Ivan Hojnik; original hrani Simon Polanšek (Lipold), Koprivna; rep. fototeka DM št. 5562).

Za plačilo so nosači pred prvo svetovno vojno dobili hleb rženega kruha, tavrharji pa še eno krono. Po njej je bilo plačilo podobno. Ponekod so dali pol hleba pšeničnega in pol hleba rženega kruha, dva brata in dva krofa.

Večje nosačije so bile vse do srede 50-ih let, ko so še delali novine in frate, potem so počasi zamrle.

V hribih in strminah so nosili tudi seno, ki so ga s strmih travnikov znosili kar sami domači. Na travniku so ga spravili do vznožja in ga tu naložili na "špile". V 70-ih letih so na tak način nekateri v strminah še nosili manjše količine sena, desetletje pozneje pa le še redki.

Gnojvožo so poznali v vsej Mežiški dolini. V spodnjem delu doline so gnoj razvažali spomladi in v času ozimne setve blizu jeseni. Gnoj so po prvi svetovni vojni večinoma še "kidali" v hlevu, kjer je ležal čez vso zimo. Ves gnoj so razvozili v enem dnevu. Kmetu so prišli na pomoč naprošeni sosedje

z voli in vozovi in drugi naprošeni za kidanje in trosenje gnoja. Z delom so začeli zgodaj zjutraj. Za vsak voz sta bila določena dva "kidača" na poseben voz z dvema kolesoma "gnojnjak" ali "žlefe". "Vozarnov" je bilo pet. Ko so ga pripeljali na njivo, so ga "skoparniki" skopali na kupe. Te pa so dekile in drugi raztrosili z gnojnimi vilami.

Zabavali so se že med samo gnojvožo. Moški so po kosilu ženskam na njivo poslali "ženina", razcapanega s slamo nadevanega moža z raztrganim klobukom in petelinovimi peresi. Ženina so na vrhu gnoja nataknili na kol, v gnoj pa zakopali šopek iz kopriv. Ker se je na njivi vsaka branila ženina in šopka, sta se iz tega razvila smeh in zabava.

Delo so navadno končali pred mrakom. Po umivanju je sledila večerja: kisla juha, jegličevi nudlni, pogača, brati in krofi. Pili so jabolčnik in borovničevo žganje. Za domov je vsak dobil po dva brata in dva krofa.

Po večerji so imeli "pipalco". V sobo so prinesli več "pušlcev", ki so jih "lovili" tako, da so se fantje ali dekleta postavili v krog. Mednje je nekdo vrgel jabolko ali namiljeno belo repo ali kak drug težko ulovljiv predmet. Kdor je ujel jabolko, je dobil pušljc iz majhnega smrekovega drevesca, okrašenega s cigaretami, sadjem in s kakšno sladkarijo. Po drugi svetovni vojni so ta običaj opustili, najprej zabavni, potem pa še delovni del. Večina gospodarjev v začetku 90-ih let razvaža gnoj s pomočjo bližnjih sorodnikov ali prijateljev, tudi sosedov.

V zgornjem delu doline so gnoj razvozili pozimi, ko je bil še sanenc. V hlevu so ga domači nakidali na sani in ga z voli spravili do zgornjega roba njive. Spomladi je prišlo več ljudi, ki so ga od tod z "vlačugami" razvozili na kupe po njivi, ki so jih raztrosili. Pomagat so prišli, tako kot v spodnjem delu, sosedje in tavrharji.

Za zajtrk so dobili krompirjevo juho, ajdove žgance in kavo; za malo južino kruh, slanino in jabolčnik. Južina je bila sestavljena iz petih do šestih riht: ovčja juha z "nudlči", hrenov ali krompirjev "zos" z ovčjim mesom, povrhu pa brati, krofi in kuhane suhe slive. Jedli so še ržen kruh, pogačo, napolnjeno z orehi in medom, nudlne ali štruklje, nadevane s smetano, jajci in "šipki". Temu nadevu so včasih dodali še na mleku kuhane jegliče (proseno kašo). Nudlne so kuhali v osoljenem kropu.

"Steleraja" je znana predvsem v spodnjem delu Mežiške doline in je omejena na kraje ob Meži do Mežice in na hribe med Mežo in Dravo, čeprav so jo poznali tudi na Smrekovcu in Uršlji gori. Jeseni so kmetje pripravljali steljo za živino. Stelja je morala biti pripravljena do Lenarta (6. november). Steljaraje niso imeli tisti, ki so steljo sami pripravili sproti. Pripravljali so jo iz vej iglavcev, grabili pa so tudi listje in želi praprot.

Za steljarajo so naprosili 20-25 domačinov. Konec prejšnjega stoletja so steljo pridobivali s klestenjem vej stoječega iglastega drevesa. To delo so opravili moški, ki so si na noge privezali "kremple" za plezanje. Uporabljali so še dolge lestve in posebne sekire za sekanje vej. Nekaj ljudi je na tleh "košutilo", sekalo koše in čedilo tla. Ženske so odsekane veje zlagale na kupe, "vlake", ki so jih nekateri sproti spravljali domov pod streho, drugi so jih do zime pustili v gozdu in jih spravili, ko so imeli čas in ko je bil dober sanenc. Doma so steljo sekali z "računom".

V začetku tega stoletja so tak način klestenja dreves opuščali. Drevesa so podirali, jim oklestili veje in spravili steljo. Namesto sekanja stelje s sekiro so v času kraljevine SHS začeli uporabljati slamoreznicu. Kjer v začetku 90-ih let še pripravljajo steljo, jo režejo na tak način.

Zajtrkovali so krompirjevo juho, žgance in jegliče, kuhane na mleku. Za južino so dobili le jabolčnik, jabolka, šartl in orehe. Glavna "pojedina" je bila zvečer, ko so se umili in zbrali v hiši pri večerji. Za steljarajo so navadno zaklali ovco in meso postregli pri večerji. Poleg mesa so bili še kuhani štruklji, pečen štrudelj, kuhana mrzla jabolka, "trijet" ali "babja žehta", pečen "mežrli", krofi in zakuhan jabolčnik.

Po večerji je bila zabava. Hči ali dekla je v hišo na krožniku prinesla majhen šartl, okrog njega so bile natakknjene cigarete in sveče. Sredi šartlna je bil okrašen pušeljc. Kdo je dobil šartl s pušeljcom, je bilo odvisno od zmage v igri "pipalci" ali "pušeljc lovit". Med skupino fantov so vrgli smrekov vršič ali kakšen drug predmet (podobno kot pri gnojvoži). Zmagovalci so za nagrado dobili pozlačene cigare, pušeljc ali darilo v denarju, ki je bil vtaknjen v jabolko. Igricam je sledil ples. Igrali so na frajtonarco, zraven pa bas in klarinet.

Steljarajo so opuščali v 60-ih letih, v začetku 90-ih let pripravljajo steljo iz iglavcev v odmaknjenih krajih, pomagajo pa jim sorodniki in sosede.

Teritev je skupno delo v jesenskem času, pri katerem so zaposlene predvsem žene in dekleta. Grobo trli pa so lahko tudi moški. Ko je bil lan zrel, so ga domači populili in ga povezali v snope, ki so jih nekaj dni sušili na njivi. Suhe so zvozili na skedenj in jih z grebeni "oriflali" ter tako ločili kobulčice od stebela. Oriflan lan so razgrnili na sonce po travniku, kjer je ob lepem vremenu ostal štiri tedne, ob dežju pa so ga pobrali že prej. Obležan lan so povezali v "tečaje". Dvanajst tečajev je predstavljalo pušeljc, povezan s srebotno trto. Ko so opravili teritev, so lan najprej posušili v frnači. Z ritino so ga obrnili proti dnu frnače in ga trdno stisnili na letvice.

Frnačo so kurili nekoliko nižje. Dim in toplota sta v stavbo prihajala po 8-10 metrov dolgem zidanem dimovodu ali toplovodu. Kuril je vedno moški, ki so mu rekli "suha baba". Na ostju je zakuril zelo zgodaj zjutraj s suhimi in

grčavimi drvimi. Ko je bil lan suh, so terice najprej odrezale “končnice”, da se pozneje pri tkanju niti ne bi trgale zaradi “knoflc”. Trle so ga najprej na grobo s trlicami na dva grebena. V trlici so ga obračale toliko časa, da so se največji “pezdirji” ločili od prediva. Trlice pa so pele po taktu: “Sem prešva, popadva, šva, šva”. Otrto predivo so stresale in ga po pesteh zlagale skrižem. Takega so ponovno sušili. Med kupi pezdirjev je bilo “psino” v glavnem iz končnic, ki so ga ločili in ga uporabljali kot polnilo pri oddejah namesto vate. Pezdir so uporabili pozimi za zapažanje čebel.

Ko je bil grobo otrt lan suh, so ga na čisto trle s trlicami na tri grebene. Tokrat so ločile vse pezdirje od prediva. Na koncu so z malim gostim riflno ločile najboljše predivo od ostalega, ki je ostalo na riflno. Najboljše predivo so zvile v “totke”, iz katerih so predli domač sukanec in tančico za fini hodni prt za srajce in posteljnino. Ostalo predivo sta dve ženski stresli s “tresalko”. Pet do šest pesti prediva sta zvili v “kodelje”, pozneje pa so jih uporabili za navadno prejo.

Teritev lanu so opustili v 60-ih letih. (Prikaz teritve ob otvoritvi frnjače v skansnu Delavskega muzeja leta 1963; foto M. Dolinšek; fototeka DM št. 3396).

Na teritvi je bila hrana raznovrstna in izdatna. Ker so z delom začele zgodaj zjutraj, so najprej dobile žganje, okrog sedmih pa zajtrk: krompirjevo juho in

žgance. Za malo južino so imeli "močan čaj" z belim kruhom. Za južino je bil "kurji ajmohc" in krompir v oblicah, brati in nov jabolčnik. Večerja je bila v ta veliki hiši. Postregli so s svinjsko juho z narezanim starim rženim kruhom, krompirjevo omako, narezanim prekajenim svinjskim mesom, rženim kruhom, krofi in kuhanimi mrzlimi slivami.

Za plačilo so pred prvo svetovno vojno dali vsaki terici nekaj denarja (2 zeksa) in krajec kruha. Nekateri so dali pol hleba belega kruha, dva krofa in pest prediva. Tako približno so plačevali vse, dokler so trli. Zadnji so ta običaj opustili v 60-ih letih.

"**Flincarija**" je bila znana predvsem v nižinskih predelih, kjer je koruza še uspevala. Zreli koruzi so domači v septembru na njivi odtrgali storže in jih spravili na skedenj ali v eno izmed večjih sob v hiši. Običajno konec tedna so povabili sosede, znance in prijatelje, da so jo prišli kožuhat. Prišlo je precej mladih, tudi po dve in več ur peš. Koruzo so skožuhali, jo zvezali po dve in dve in jo obesili pod streho ali kam drugam, kjer se je sušila. Po opravljenem delu je kakšen fant poskusil s "šopinami nabulat" dekle. Že med delom so peli, si pripovedovali različne zgodbe in smešnice. Po opravljenem delu in očiščenem prostoru pa so zaigrali muzikantje, drugi pa so zaplesali. Pili so običajno žganje in sadjevec, jedli pa črn kruh. Ponekod so gospodinje postregle še s krofi ali pogačo.

Šego so začeli opuščati v 70-ih letih, najprej muziko, potem šego samo. Kjer v začetku 90-ih let še pridelujejo koruzo s štorži, jo okožuhajo sami, včasih še dobijo bližnje za pomoč. Namesto muzikantov pa plešejo po glasbi s kaset, pred desetletjema pa so vrteli plošče.

Skupna kmečka dela so bila še košnja, žetev in mlačev. Med samim delom so se zabavali s petjem, šalami in zbadljivkami. Ponekod je bila hrana tudi ob takih priložnostih nekoliko boljša, drugod pa tudi vsakdanja (zlasti ob košnji).

Verovanje

Verovanje prebivalcev je v glavnem vezano na katoliško vero. Konec 15. stoletja se je zlasti še v zgornjem delu doline, uveljavil protestantizem, ki je bil takrat močan v Gornji Savinjski in Šaleški dolini. Zaradi tega so se leta 1603 v Rezmanovem v Črni naselili jezuiti. Da bi ljudi odvrnili od protestantizma, pa so začeli graditi tudi cerkev na Uršlji gori. V 80-ih letih tega stoletja sta poleg katoličanov še najbolj znani verski skupini Jehovine priče in Evangelisti.

Med ljudmi se je ohranilo vraževerje, vezano predvsem na pomembnejše življenske dogodke in na napovedovanje usode. Še po drugi svetovni vojni, izjemoma pa v 80-ih letih so s pomočjo zagovorov poskušali zdraviti nekatere

bolezni (npr. "ječmen" na očesu). Bolj kot v rabi so se vraže obranile v spominu ljudi. Tako so na začetku 20. stoletja še verjeli, da ženska, rojena na kvaterni teden, ne more spočeti, četudi bi poskušala razna sredstva. Ženska, ki ne more imeti otrok, naj po reki Meži spusti motiko in kramp. Če žena ne more imeti otrok, jo bodo po smrti pikale kače. Noseča ženska ne sme biti botra, ker bi njen otrok umrl. Prav tako ne sme gledati mrliča, da otrok ne bi dobil mrliške barve. Konec 19. stoletja nosečnice niso smele same hoditi ponoči po samotnih poteh, ker so nanje prežali tatovi in trabantarji, ki so rabili ročice še nerojenih otrok za talisman, da se jim je tatvina posrečila. Še v začetku 90-ih let pa noseči ženi pripovedujejo, naj se ne zagleda v kako posebno grdo stvar, kar bi vplivalo na značaj in zunanost otroka.

Najbolj skrivnostni in vznemirjajoči del človekovega življenja je njegova usoda, za katero še v začetku 90-ih let veliko ljudi verjame, da mu je dana ob rojstvu. Tako kot jih "usoda" vznemirja, se z njo številni tudi tolažijo: "Tako mi (mu) je usojeno." Najpogosteje so prihodnost prerokovali v božičnem času in ob kresu. V začetku 90-ih let je najbolj znano "šloganje" iz kavine usedline, iz kart in napovedovanje usode s horoskopom.

Konec 19. stoletja so verjeli, da slabo in dobro v človekovem življenju že ob porodu določijo sojenice in rojenice. Katere so ob porodu močnejše, je odvisno od dneva, svetosti časa in ure rojstva. Ker so starši želeli zgodaj vedeti, kaj je otroku usojeno, so ga položili v križmo. Običaj je bil znan do druge svetovne vojne. Otroka, ki so ga prinesli od krsta, so okopali. Segreti vodi so dodali nekaj blagoslovljene vode sv. treh kraljev in vanjo položili molek, jajca, krajec kruha, ključ, denar in prstan. Ko so otroka položili v križmo, mu je babica prižgala svečo. Če je otrok prijel svečo, je pomenilo, da bo kmalu umrl, če je prijel molek, so bili prepričani, da bo pobožen ali celo duhovnik. Jajce je pomenilo posvetnega človeka, krajec kruha, da bo večer popotnik in je zanj treba ta krajec shraniti. Ključ je pomenil dobrega gospodarja, denar bogastvo in prstan zgodnjo poroko.

Bolj kakor križma se je do konca 80-ih let ohranilo verovanje, da je treba predvsem nekrščene otroka obvarovati pred trotamoro, urokom in nočnino ali mračnino. Pred trotamoro so ga zavarovali z risanjem pentagrama na zibelko, kar so opustili v 60-ih letih. Da otroka ne obsede urok ali ne dobi nočnine, marsikje še v začetku 90-ih let človek, ki pride v hišo ob mraku, ne sme takoj pogledati otroka, dobro pa je tudi, da pred vrati pusti kos obleke. Če otrok ni mogel spati, so ga zagovarjali in mazali z blagoslovljeno vodo. Zagovore so opustili v 60-ih letih, blagoslovljeno vodo pa nekateri še uporabljajo v začetku 90-ih letih. Do danes se je ohranilo križanje novorojenca. Nekateri še križajo samo krščene otroka, drugi niso tako dosledni.

“Škopjenk” se je največkrat pojavil v podobi ptice z ognjenim repom tam, kjer so živeli razuzdano in otroka še niso krstili. Pred drugo svetovno vojno so nekateri verjeli, da lahko škopjenk s svojim “šajnom” otroka umori. Pred njim ga obvaruje le križ ali znamenje križa. S pripovedovanjem o škopjenku pa so vznemirjali otroke tudi v 70-ih letih.

Vraževerje, znano ob iskanju življenjskega partnerja, se je do konca 80-ih let ohranilo bolj v šali. Pri poroki je za nekatere še v 70-ih letih bila pomembna barva obleke, s katero so napovedovali različne odnose med zakoncema. Nevesta se je morala truditi, da je prva prestopila cerkveni prag, ker bi drugače imel mož “komando” nad njo. Bolj zares je vraževerje spet živo pri smrti. Nekateri še verjamejo v “cahne”, ki naznanjajo smrt. To so večinoma težko pojasnjeni nenavadni dogodki. Bližnjo smrt naznanjajo tuleči pes, petje prepelice (tutujke) na suhi veji in oglašanje sove. Dogodki, ki se zgodijo pri pogrebu, tudi napovejo dogodke v prihodnosti. Tako naj bi pretrgan pogrebni spreved pomenil kmalu spet smrt.

Različnih načinov prerokovanja so se naučili iz raznih knjig. Znale so bile črne bukve in Kolomonov žegen. Tudi sanjske knjige so uporabljali vsaj že konec prejšnjega stoletja kot pripomoček za razlaganje sanj. V drugi polovici 18. in v prvi polovici 19. stoletja so po teh krajih krožili prepisi “Antikrista”, ki ga je prevedel kmet Matija Žegar (1767). Najmlajši prepis pa je iz konca prejšnjega stoletja in je nastal v Kotljah ali na Selah. Po Koroškem so bile pred dvema stoletjema razširjene “Šembiljine bukve”, ki so jih prepisovali, po vsebini pa so bile preroške. Leta 1799 je neki Šiman prepisal prerokovanja v Kotljah (10 strani), prepis pa so našli pri Šrotneku na podstrešju.

Zdravilstvo

Vedenje in znanje o zdravilni moči rastlin ali zelišč sta se pri ljudeh ohranila pravzaprav do danes. Nekateri še pomnijo, da so bili ljudje, ki so znali zdraviti drugače, z zagovori in molitvami, z blagoslovljeno vodo, kruhom in soljo. S simpatetičnimi sredstvi so na nenaraven način zdravili bolezn, za katere so menili, da niso nastale naravno. Zdravljenje številnih bolezn je bilo povezano z vraževerjem. Vedenje in znanje o zdravljenju na različne načine so ljudje dobili iz raznih knjig ali kot ustno izročilo od starejših ljudi, ki so se ukvarjali s takimi oblikami zdravljenja. Poznali so razne “coprarske bukve”, Kolomonov žegen in črne bukve. Med prvo svetovno vojno so po Mežiški dolini krožile rokopisne knjižice “Sveti listi”, prepisi Kolomonovega žegna, ki naj bi obvarovali vsega hudega predvsem vojake, popotnike in porodnice, če so jih imeli pri sebi, kar je številne spodbudilo k prepisovanju. Leta 1980 je Žirovnikova babica s Strojne še hranila knjižico 13 zapisanih zagovorov

proti različnim boleznim, ki jo je dobila od Matije Ošlovnika leta 1936. Sama je zagovarjala še v 70-ih letih.

Iz "arcnijskih bukev" so dobivali napotke, s katero rožo naj zdravijo določeno bolezen, in recepte za različne čaje in mazila. Na Koroškem je prve arcnijske bukve napisal Joseph Schag, ki je bil "šomošter, organist in mežnar" v Suhi v Labotski dolini. Rokopis, za katerega je imel kot predlogo neko Matthiolijevo delo, je verjetno pisal v začetku 18. stoletja. Avtor prvih ohranjenih bukev s Koroške je Andrej Koliher. "Kreuter Buch" so "Buqve Nekaterich Selich, Dreues..." iz leta 1750. Iz 18. stoletja se je ohranil "Leški rokopis" (1760) z ljudskim receptom za "vsikano, vrisano al ofan rano". Leta 1805 je bila nemška izdaja knjige Ortus sanitatis (Der Gardt der Gesundheit) last Valentina Lečnika, ki je vanjo vpisal slovenska imena za različne rastline. Leta 1817 je Johan Bunčik, župnik v Dobrli Vasi, napisal "Arznyske bukvice". Poleg Leškega rokopisa je iz Mežiške doline s konca 19. stoletja ohranjen zapis z molitvami in zarotitvijo proti prisadu in z navodili za zdravljenje omedlevice, opeklin, gorčice itn. Iz začetka tega stoletja je ohranjen delni zapis rokopisa "Krainski Arzt", katerega avtor je Kert. Iz prejšnjega stoletja je še rokopis dr. Luke Sienčnika iz Dobrle Vasi "Hausapoteke fuer Mensch und Vieh", kjer govori o konjereji in boleznih konj. Krajši napotki za zdravljenje, predvsem živine, so bili objavljeni v različnih časopisih. V 80-ih letih so na razpolago številne knjige o zeliščih z napotki za njihovo uporabo, posamezni recepti pa so objavljeni tudi v nekaterih časopisih (npr.: Nedeljski dnevnik, Kmečki glas,...)

Pri večini obolenj so si ljudje skušali pomagati sami in z zelišči, ki so jih sami nabrali ali pridelali na vrtu. V težjih primerih so pomoč iskali pri bolj ali manj znanih "domačih zdravnikih". Pred prvo svetovno vojno je v Mežiški dolini bil tak zdravnik Štehnar, znan po tem, da je jetiko zdravil s korenjem luštreka in ajbiša. Na Prevaljah je takrat kovač Tominc zdravil revmo in protin s pomočjo "bioenergije". Bolnika je prijel za ramo, "da se bolezen in zdravje sprimeta", in jo odlomil. V Mežici je Ober zdravil božjast. Še med prvo svetovno vojno so prebivalci Mežiške doline hodili k zeliščarki in "šintarci" v Pliberk po pomoč za različne bolezni. Po njej so hodili v Šoštanj k "Anzlovi Franci", ki je bolezen prepoznavala po urinu. Ljudski zdravnik je bil tudi župnik v Koprivni, Ivan Hojnik, ki je tam služboval od leta 1906-41. K njemu so prihajali največkrat z zobobolom.

V boleznih so se ljudje še posebno zatekali k molitvam in jih pogosto okrepili z romanji k določenim cerkvam, kjer so prosili za zdravje Boga, Marijo in farnega patrona. Ob togoti (padavici) so za pomoč prosili sv. Valentina, ob mrzlici so molili k sv. Urhu in Petroneli, k sv. Ani so se zatekale

matere brez otrok, sv. Rok je bil zaščitnik proti koleri in varuh rok in nog, proti boleznim v vratu je bil zavetnik sv. Blaž, bolni na očeh so se zatekali k sv. Vidu in sv. Luciji, pred kugo je ljudi varoval sv. Ožbolt, k sv. Rozaliji pa so se zatekli ljudje z neznanimi boleznimi. Hudo bolni ali njihovi sorodniki so romali tudi v bolj oddaljene in "svete" kraje in od tam pogosto prinašali sveto vodo ali druge svete predmete, ki bi naj bolnemu pomagali ozdraveti. Kot zdravilo so kupovali tudi razne kapljice. Konec prejšnjega stoletja so bile znane marijateljске in Hofmanove kapljice. Slednje so priporočali ženskam in otrokom. Verni ljudje se s tovrstnimi prošnjami in z molitvijo tudi v začetku 90-ih let obračajo k Bogu in drugim svetnikom.

Vedenje o zdravilnih učinkih zelišč so si nekateri pridobili iz knjig, večina pa po ustnem izročilu. (Arznijske bukve, izvirnik hrani Koroška osrednja knjižnica dr. F. Sušnik na Ravnah na Koroškem; foto M. Dolinšek; film fototeka DM št. 6136).

Zdravilni učinek so pripisovali **blagoslovljeni vodi in soli**, ki so ju nekateri uporabljali še po drugi svetovni vojni. V začetku 90-ih let jo izjemoma še

uporabljajo za zdravljenje živine. Z vodo, blagoslovljeno na god določenega svetnika, so zdravili nekatere bolezni ali stanja. Tako so Urhovo vodo uporabljali proti kačjemu piku, Štefanovo sol proti boleznim ušes, trikraljjevske vodo, po možnosti iz treh far, za preganjanje uroka. S krstnico ali vodo iz cerkvenega kropivnika so kropili božjastnega bolnika. Na Blažev žegen so zdravili bolezni grla tudi duhovniki v cerkvi tako, da so položili bolniku na vrat dve prekržani sveči in nato molili. Ta obred so opustili v 70-ih letih.

Kadar bolniku ni več pomagalo nobeno sredstvo, so se nekateri pred drugo svetovno vojno zatekli k ljudem, ki so bolezen znali pregnati z zarotitvijo, **zagovorom**. Zagovori so bili javni in skriti, uporabljali so jih proti zvinu, uroku, šenu, švindu, oteklini, protinu, jetiki, ramarju (tuberkolozno obolenje na kosteh), krvavitvam, skrnini, prisadu, gobi, opeklinam, piku in strupu živali, črvom pri otrocih, lišajem in očesnim boleznim (malenke). Poznali so še zagovor proti hudi uri. Bolezen so znali "dol žebrati" različni ljudje. Pred prvo svetovno vojno je bil v Libučah Koren, h kateremu so se zatekali predvsem ljudje iz kmečkega okolja, da jim je dol žebral švind, kar je lahko naredil le dvakrat na mesec, v petek in ponedeljek, ko je bil mesec v mlaju, še pred sončnim vzhodom ali takoj po sončnem zahodu. Boleče ude je drgnil s tremi kamenčki, ki jih je ob večernem zvonjenju vzel iz potoka, čez katerega so vozili mrličje, in pri tem molil. V spominu starejših ljudi so ostali javni in enostavnejši zagovori, ki pa jih v začetku 90-ih let ne uporabljajo več. V Koprivni je zagovore zapisoval Ivan Hojnik.

Pri nekaterih boleznih so se pred prvo svetovno vojno nekateri zatekali k **transplantaciji**, prenosu bolezni na predmet (palico, kamen, koren) ali na žival, ki za to bolezen ni bila občutljiva. Transplantacijo so poznali pri angini, kjer si je moral hlapec drgniti vrat ob govejem koritu. Na tak način so zdravili še žiladen, bolezen, ko otroka v spanju prijemajo krči, dobi spačen obraz in se obrača na vse strani. Takega otroka je morala mati potegniti skozi še topel konjski komat (deklico skozi komat kobile), ki ga je držal hlapec. Otrok je moral vprašati mater: "Kaj delaš?", ta je odgovorila, "Žiladnik preganjam.", hlapec pa je dejal: "Le preženi ga, da ga ne bo več mučil." Vse so ponovili trikrat. S transplantacijo so zdravili še razne otekline, tvore, zanohtnico ali črv, gobo in rak. Divjo kost so odpravili tako, da so po njej drgnili s kostjo, najdeno na poti, še boljša je bila kost s pokopališča. Po drugi svetovni vojni zdravljenje s transplantacijo ni poznano.

S **simpatetičnimi sredstvi** so pred prvo svetovno vojno zdravili pljučnico, vrid (oteklino okrog ledij) in druge bolezni, za katere so bili mnjenja, da niso nastale naravno. "Skrabljanje" so uporabili, kadar je komu v prsih "vrelo".

Vzeli so prazen lonec, vanj položili tri žareče oglje in z njim potegnili navzkriž čez prsi in nato vrgli oglje stran. Postopek so ponovili z dvema in nato še z enim ogljem. Po drugi svetovni vojni tak način zdravljenja ni znan, do začetka 90-ih let pa se je ohranilo mazanje prsi z maslom in gretje z volneno ruto.

Najbolj razširjeno je bilo zdravljenje z različnimi zelišči in zeliščnimi mazili, s katerimi so zdravili notranje, porodniške in otroške bolezni in jih uporabljali pri "kirurških" boleznih. Z uveljavljanjem "lekarniških" zdravil so v 60-ih in 70-ih letih začeli opuščati zelišča, najprej v večjih krajih, pozneje pa še v kmečkem okolju. Od konca 70-ih let pa zelišča spet postajajo pomembnejša. Tako so v začetku 90-ih let ljudje, ki jim ne pripisujejo nikakršnega učinka, in na drugi strani ljudje, ki pri tem pretiravajo. Zdravilne rastline nekateri nabirajo sami, drugi jih že pripravljene kupijo v lekarni ali pri zeliščarjih. Vsaka kmetija pa ima osnovne zdravilne rastline: lipovo cvetje, bezgovo cvetje, verant, kamilice, pelin in druge, rastoče na vrtu ali v naravnih rastiščih.

Za zdravljenje bolezni dihal še v začetku 90-ih let večina ob sintetičnih zdravilih uporabljajo bezgov in lipov cvet, slez in žajbelj. Proti subemu kašlju, ki je pred drugo svetovno vojno veljal za nevarnejšega od mokrega, so uživali spomladanske mladike hoje in smreke, pripravljene z medom in sladkorjem. V začetku 90-ih let tako pripravljeno zdravilo še pogosto uporabljajo. Proti mokremu kašlju so pred prvo svetovno vojno uporabljali razne živalske masti (pasjo, mačjo, svinjsko), ki so jim pripisovali večji zdravilni učinek, čim bolj žarke so bile. Po drugi svetovni vojni masti ne uporabljajo, pripravljajo pa še čaje iz ajbiša, žajblja, planinskega mahu in razna olja. Najpogosteje so pred drugo svetovno vojno uporabljali totrovo ali ričkovo in laneno olje. Laneno je imelo večji učinek, če so ga zaužili na tešče z mlekom, totrovo pa zvečer. Za zdravljenje kašlja so uporabljali še janež, sladki koren, trpotec, macesnovi gobo, katere prah so dali na mleko, rožni koren, cvet vrtnic in na mleku kuhane "purpole" (makove glavice). Otrokom so prsi pogosto namazali s pogretim surovim maslom in jih pokrili s toplo volneno ruto. Nadušljivim ljudem so priporočali na masti praženo čebulo s "strdjo" ali hren z medom. Za bolezni v grlu so priporočali toplo obvezo. V prejšnjem stoletju so bili v čisljih obkladki iz stolčenih ščurkov, praženih na mačji masti, in obkladki na laškem olju pečenih gomoljev regin. Kot zdravilo proti tuberkulozi so priporočali tudi sok rdeče pese. Razširjeno zdravilo za zdravljenje pljučnice je bil zdrobljen smodnik, pomešan z rumenjacom in kuhan na mleku. Poleg tega so za to uporabljali še sok kolinovja (Lungenbeere), čaj luštrekovega korena in zmes masti, medu in kafe ali rumenjaka, soka češmilya in žafrana.

Golša je bila v 19. stoletju in pred drugo svetovno vojno zelo razširjena bolezen v Mežiški dolini, ki so jo dekleta poskušala ozdraviti z baldrijanomom

čajem, mazale pa so jo z mastjo praženih črnih polžev (lazarjev). Precej razširjena je bila sušica, pri tem so ločili pljučno in krvno sušico. Obe so zdravili s sorejem (Veronica) in z na mleku kuhano krbulco. Za krvno sušico so priporočali zmes iz rumenega sladkorja, neopranege surovega masla in žajblja. Zelo učinkovita je bila tudi zmes iz olja, žajblja, trpotca in ženitlja, pri čemer olje omeči, žajbelj splashne, trpotec prebode in ženitelj celi. Za pljučno sušico so kuhali čaj iz planinskega mahu in vratiča. Pri zapiranju vode (vodenici) so si pomagali s čajem zelene, peteršilja in čebule. Čaj povojčka so priporočali pri kamnih v sečilih. Proti krvni vodenici so uporabljali vodeničnico, drobno praprot, konopljo, bobovnik, luštrek in brinje. Otekle noge so zdravili s kopanjem v vodi, pripravljene iz habata, dušice, repinih olupkov in peteršilja. Priporočljivo je bilo tudi ležanje na konopljinih plevah in pitje vina s cimetom. Za zdravljenje zlatenice so uporabljali pelin in brinove jagode. Večino zelišč uporabljajo še v začetku 90-ih let.

Proti boleznim prebavil so najpogosteje uporabljali žganje, v katero so namočili razna zelišča. Skoraj povsod so imeli v žganje namočene zelene orehe, luštrek, kolmež in encijan, od žganja sta bila cenjena bezgovec in smolovec ali brinovec. Čaj so pripravljali iz kamilic in janeža za otroke, odraslim pa iz tavžentrože, pelina, tošte, kobje mete, planinskega mahu in škorece in uživali bezgove jagode. Spomladi so pripravljali razne leksirje (eliksirje) iz črivic, rabarbare, macesnove gobe, uporabljali pa so še laneno in totrovo olje, glauberjevo sol in lisičja jetra. V lekarni so konec stoletja že lahko kupili Brinbacherjev čistilni čaj ali pilule. Po drugi svetovni vojni leksirjev ne pripravljajo več doma, žganje in zelišča pa uporabljajo še v začetku 90-ih let.

Bolnim za koliko so skuhalo čaj iz čebule, divjega kostanja in majarona. Čaj iz treh planink je imel večji učinek, če so ga pomešali z žganjem in poprom. Pomagali so si tudi s škoreco, tavžentrožo, papriko, kisom in oljem. Po drugi svetovni vojni so planinko uporabili vse redkeje (zaščitena), v začetku 90-ih let jo uporabljajo le izjemoma, medtem ko so druga zelišča večinoma ostala v rabi.

Pri protinu so pred prvo svetovno vojno razlikovali mačji, mišji, kačji in pasji protin, ki so jih skušali ozdraviti z mazili, kadili in na druge načine. Učinkovito sredstvo naj bi bilo mazilo, pripravljeno iz črnih polžev, danih v lončen lonec in za 14 dni zakopanih v zemljo, da so se scedili. Potem so ga postavili še v krušno peč, da so se spekli. Obolelo mesto so mazali z žganjem, v katerem so bili namočeni kuščarji. Učinkovito sredstvo je bilo terpentinovo olje. Kadila so pripravljali iz posušenega in zdrobljenega kačjega slačila, uporabljali so tudi modrasove ali lisičje kosti in ježevo kožo. Pri težjih obolenjih so vzeli še pajčevino, kačje slačilo, osje gnezdo, les od treh pragov

in tri slamnate bilke, ki so prekrizane lezale na tleh. Priporočali so tudi uživanje mesa črnih mačk. Po drugi svetovni vojni ni znano, da bi protin še zdravili s temi mazili in kadili, razen z mazanjem z žganjem in terpentinovim oljem.

Ljudje so pred prvo svetovno vojno verjeli, da je človek podvržen 72 vročicam in mrzlicam. Vročino so zdravili z raznimi obkladki na glavi, rokah in nogah. Nanje so polagali bezgovo listje, prerezan krompir, skuto in kisove obkladke. Bolniku so dali piti čaj tavžentrože in korbenedikte. Učinkovit je bil tudi napitek iz na mleku kuhanih treh planik. V začetku 90-ih let še pogosto uporabljajo različne obkladke za zniževanje temperature.

Da bi se v hiši ne mogle razširiti infekcijske bolezni, so zlasti pozimi kadili po prostorih z brinovimi vejami. Otrokom, obolelim za kozami, so dali piti vodo kuhanih fig, da so kože "ven udarile". V letih 1601-1682 in 1715-1716 je v teh krajih razsajala kuga. Kot zelo uspešni zdravili za to bolezen sta veljala piberc in brinove jagode. Strojanci so poleg teh dveh dolgo časa nosili v žepih še česen in se tako varovali tudi pred drugimi nalezljivimi boleznimi. Proti kugi so uporabljali še čebulo, totrovo olje, rdečo peso in žganje z namočenim pibercem.

Zanohtnico so pred prvo svetovno vojno zdravili z oljem črvov ali tako, da so prst trikrat potopili v vrelo vodo ali nanj navezali človeško blato. Na za rakom obolelo mesto so položili posušeno blato novorojenčka ali natrosili prah iz pezdca (gobe prašnice). Opekline so namazali z oljem, v katero so namočili potonike ali stolčene bele lilije, ozeblina pa z gosjo mastjo. Na otrpli ud so polagali zmes, narejeno iz 1/2 žlice surovega masla, na katerem so oprazili nekaj bele čebule, in 1/2 žlice soli ter na zmes vlili 1/4l zavretega dobrega vina. Še vročo zmes so položili na lanen prt in obolelo mesto. Zvinjeno mesto so mazali z oljem praženih črnih polžev ali z žganjem z namočeno arniko ali s forščem, belino, v katerega so namočili baldrijan. Po drugi svetovni vojni je ostalo v rabi žganje z namočeno arniko, ki je v začetku 90-ih let tudi pogosto mazilo za rane, udarnine in izrastline.

Za "frišanje" krvi so pred prvo svetovno vojno uporabljali čaj iz rastlin: janževka, tavžentroža, Marijin grižljaj, komandl, rožmarin, žajbelj, trpotec, slez, bezeg in solata iz kreše, regrat in surovo kislo zelje. Krvavitev so ustavljali s pajčevino, ki so jo položili na rano. Porodnicam, ki so močno krvavele, so dali cimetov "gajst", pomešan z medom. Na gnojne rane so polagali koren in liste skalnatega ženitlja, škoreco, arniko in v olju namočene lilijine liste. Rano so pogosto spirali s človeškim urinom. Proti prisadu pa je bilo učinkovito olje z namočeno borovo skorjo ali zmes iz oglja in soli. Za preprečevanje šena (rdečice), zlasti na nogah, so priporočali nošenje nogavic iz konopljinega prediva, ki so ga uporabljali tudi za kadila. Kadili so le povoj, ki so ga položili

na obolelo mesto. Na zlomljeno mesto so dali "flajštre", namočene v zmes iz lanenega semena, črnega korenja, voska, mozga in bele smole. Po osmih dneh so ga zamenjali z obližem, narejenim iz zmesi bele smrekove smole, voska in mozga. Po drugi svetovni vojni so opustili pripravo obližev, do začetka 90-ih let pa so ostala v rabi zelišča.

Otroško jezavost so pred prvo svetovno vojno zdravili z mlekom, v katerega so dali žveplov cvet. Uši so preganjali z vodo, v kateri so kuhali tobak in čemeriko. Božjastnemu bolniku so dali piti vodo z zmletim natresom. Črve so preganjali s posušenim vratičem, s česnovimi kobuljicami, na nitki privezanimi okrog vratu. Za kožne bolezni so pripravljali kopeli iz sleza, srpja in papeževe kape. Kraste so namazali z na masti ocvrtimi koreninami sleza. Za bolne oči je bilo najboljšo zdravilo materino mleko, ki ga je bolniku vbrizgala v oko. V prejšnjem stoletju so kot preventivno sredstvo uporabljali "šnofocv", narejen iz zmlatih korenin kurjic in teloha. Pri lažjem obolenju pa so oči mazali z rožmarinovim oljem ali pa so v oko vpihnili "cukrovo štupo". Pri trganju v ušesih so prižgali luštrekovo steblo in skozenj pihali dim, včasih pa tudi košček toplega masla. Proti zobobolu so uporabljali volčji koren, tobak in belino. Plodnost žena so tudi zdravili s čaji, za splavitev so žene uživale ržene rožičke, za neplodnost pa so zaužile volčjo jagodo ali "zirano travo", ki je izredno nevarna.

Večino opisanih zelišč, ki so bila v rabi pred prvo svetovno vojno, uporabljajo še v začetku 90-ih let. Opustili so uporabo mačje in pasje masti, njihovega mesa in juhe. Prav tako so po drugi svetovni vojni opustili rabo urina in blata ter polžev, ščurkov, kač in kuščarjev.

Načine ljudskega zdravljenja so uporabljali tudi za **zdravljenje živine**. Zdrobljen črn koren, pomešan s staro mastjo, so dali živali na zlomljeno mesto in ga povezali. Govedu brez teka so na kruh namazali kolmež, vovkovec in encijan. Če se je vol spomladi močno utrudil in je "fejst pihal", so mu dvakrat dali malo kolmeža. Še po drugi svetovni vojni pa so nekatere bolezni živali "dol modlili". V Koprivni je bila Rešetarka, ki je to še znala. Zdravili pa so tudi s puščanjem krvi. Z razvojem veterinarske službe zginjajo taki načini zdravljenja živali, do začetka 90-ih let so ostala v rabi predvsem zelišča.

Ples, petje in igranje

Ples je oblika zabave, ki se je skozi stoletje spreminjala zaradi novih oblik plesa in glasbe. Plesali so ob različnih priložnostih ob zaključku skupnih del ali godovanjih, na naključnih zabavah, na obceti in na pripravljenih zabavah različnih društev ali gostilničarjev. V začetku 90-ih let razen na zabavah plešejo še pri folklornih in plesnih skupinah. Še po drugi svetovni vojni se je

večina naučila plesati le na plesih, v 70-ih in 80-ih letih pa so se lahko udeležili plesnih vaj (izjemoma so bile že pred drugo svetovno vojno).

V času kraljevine SHS so v Mežiški dolini plesali “holcokar” ali “olcarski marš”, “štajnrigler”, “kerntner marš”, “kenigs bolcar” in “zlato prago”. Še v začetku 90-ih let so znani “hotuljska polka, pouštranc, opipani raj, lisičji raj” in drugi. Osnova tem in še drugim plesom sta bila polka in valček, iz katerih so oblikovali različne plesne. Na raznih venčkih in “gavdah” ter ob drugih priložnostih so poleg običajne polke in valčka plesali še nizko in visoko polko ter nizek in visok valček. Pri nizki polki so noge držali čim bolj pri tleh, pri visoki pa so poskakovali. Starejši plesalci polko še pogosto plešejo s pozibavanjem telesa. Pri nizkem valčku so močno upognili kolena in poskušali priti čim niže, pri visokem valčku pa so poskakovali.

Nekatere oblike starih plesov ohranjajo folklorne skupine. (Folklorna skupina KUD Prežihov Voranc, Ravne na Koroškem, leta 1977; foto B. Bevc; zasebna last).

Posebna oblika polke je “hotuljska polka”, pri kateri so zajeti elementi nizke in visoke polke ter menjavanje plesalca. Na takt polke so tisti, ki niso znali osnovnih korakov, plesali “cvajšret”. Plesalca plešeta polko brez menjalnega koraka in na vsak takt prestopita. Pri vsakem koraku se s telesom nagneta v levo ali desno stran. Ko stopi plesalec na desno nogo, se nagneta v desno stran in na levo nogo na levo stran. Pri tem plesu drži plesalka plesalca

za pleča, plesalec pa njo nekoliko nad pasom. Pogosto pa so ga plesali tudi tako, da so se s telesom nagnili v nasprotno stran (npr. desna noga, levi odklon).

V 80-ih letih ob vseh modernih plesih največkrat plešejo polko in valček, ki sta v 70-ih letih zlasti pri mladih, ki so takrat hodili v disko klube, veljala za "kmečka" plesa v zaničevalnem pomenu besede. Različne oblike plesov v scenarijih "Stelaraja" in "Ovset" ohranja folklorna skupina KUD Prežihov Voranc z Raven na Koroškem. Oblike plesov iz Mežiške doline so zapisali France Marolt pred drugo svetovno vojno, Hedvika Jamšek po njej in v zadnjih desetletjih Mirko Ramovš.

Od sodobnejših ali standardnih plesov najpogosteje plešejo fokstrot, tržačana in različne "disco" plese.

Igranje instrumenta je bilo še v 70-ih letih družbeno cenjeno, še posebej igranje za javnost. V družinskem krogu so pogosto igrali citre, "gajge" in "frajtonarce". Konec prejšnjega stoletja so različne "bande" igrale na ohceti, stelarajah, godovanjih in balih. Iz nekaterih band so na začetku tega stoletja nastale "pleh muzike". V začetku 90-ih let delujejo v občini godbe na pihala in različni ansambli zabavne in narodnozabavne glasbe. Poleg njih pa so tudi posamezniki, ki igrajo iz lastnega veselja zase in za najožji krog znancev in prijateljev.

V Mežiško dolino je v prejšnjem stoletju prihajal ljudski pesnik in godec Franc Leder-Lisičjak (1833-1908) iz Globasnice v Podjurski dolini. Sem je prihajal s citrami na žegnanja in sejme ter zabaval ljudi. Konec prejšnjega stoletja je bil znan citrar tudi Anton Lisičnik (1836-1915) s Selovca ob koroško-štajerski meji.

Pred prvo svetovno vojno je bila priljubljena oblika zabave tamburaška veselica in igranje na lok. Najboljše "bande" so znale igrati na lok in na "pleh". V zaprtem prostoru so izvajali prvo vrsto glasbe, na odprtem pa drugo. Pred prvo svetovno vojno in po njej so na zabavah pogosto imeli takole zasedbo: klarinet, trobenta, bas ali harmonika, violina, kontrabas ali harmonika, klarinet, bas. Pri pleh muziki pa so bili najponosnejši na "toplšbezicungo". Po drugi svetovni vojni so razni ansambli v občini prevzeli Avsenikov slog igranja.

V času kraljevine SHS so pri društvih "Svoboda" na območju občine Ravne delovali tamburaški zbori. Leta 1990 pa je bil tamburaški zbor le na Prevaljah.

Igranja so se večinoma učili sami po vzoru, nekateri so znanje ispopolnili pri vojaki, največkrat pa so hodili k znanemu muzikantu. Tako sta bila na začetku tega stoletja v spodnjem delu doline znana učitelja igranja Rogačnik

in Maks Viternik. Znan citrar je bil v 70-ih letih tega stoletja Filip Večko – Lagoječi Lipi (1900-1989). Leta 1991 se večina nauči igranja v glasbeni šoli.

Od skladateljev je bil iz občine Ravne doma Ludvik Viternik (1888-1973), duhovnik v Javorju. V Šentanelu je preživel mladost Luka Kramolc (1892-1974), glasbeni pedagog, ki je leta 1929 začel izdajati koroške in slovenske ljudske in domorodne pesmi. Po drugi svetovni vojni je zbiral ljudske pesmi v Mežiški dolini in delal njihove priredbe.

Poleg igranja na harmoniko in violino se je v 20. stoletju razširila godba na pihala. (Petračeva sinova z Raven kot godca na poroki leta 1947; foto M. Dolinšek; fototeka DM št. 7194).

Petje je oblika zabave, ki je bilo v preteklosti več kot v začetku 90-ih let. Za petje so izkoristili skoraj vsako priložnost. Pri skupnih delih so peli že med delom in potem še po opravljenem delu. Peli so v družinskem krogu in s prijatelji. Pevski zbori pri društvih so znani iz konca prejšnjega stoletja. O pevskem izročilu pa v začetku 90-ih let pričajo številni pevski zbori od otroških do odraslih. Vse do začetka 90-ih let se je ohranilo cerkveno petje, ki so ga v nekaterih krajih bolj, drugod manj uspešno gojili. Posebna pevska vzgoja ali učenje petja v občini leta 1991 nista organizirana, osnova je le glasbena vzgoja v osnovni in srednji šoli.

Redki še v začetku 90-ih let prepevajo v družinskem krogu, saj sta nekdanj tako razširjeno obliko zabave spodrinila radio in televizija. Na območju občine

je bilo znano večglasno petje (4-5 glasov), še posebej "dritl". Večglasno petje se je v glavnem še ohranilo, dritl pa v zadnjem času pojejo le še redki. Med njimi je pevski zbor "Šentanelski pavri" iz Šentanela, ki pod vodstvom Mitje Šipka poje ljudske pesmi tako, kakor so jih pred drugo svetovno vojno. Pri tem nihče razen pevovodje ne uporablja not in jih večina tudi ne pozna.

Med pesmimi, ki jih še prepevajo, je veliko ljudskih ohranjenih v glavnem po zapisih. Okrog leta 1815 je na Ravnah zapisoval ljudske pesmi Jožef Šmelcar in so objavljene v Štrekljevi zbirki. Kot ljudski pesniki so konec prejšnjega stoletja znani: Franc Leder-Lesičjak, Anton Lisičnik; okrog leta 1860 je na Breznici pri Prevaljah pesnil Valentin Ocvirk, pri Prosenu blizu Raven pa je pesnil in prepisoval pesmi Matija Kresnik (1821-1890). V tem stoletju je živel in pesnil Blaž Mavrel (1896-1977), ki je bil tudi ljudski pevec.

Ljudsko pesništvo je še živo v začetku 90-ih let, največ takih pesmi je objavljenih v lokalnem časopisju.

Likovno obzorje

Območje občine leži v alpskem prostoru, katerega značilnosti se kažejo tudi v likovni ustvarjalnosti ljudi in njihovem občutku za lepo. Oboje lahko najdemo na vseh področjih človekovega ustvarjanja, tako v stavbarstvu, notranji opreми kakor v likovnih podobah, okrašenem orodju in prostoru.

Kmečko stavbarstvo je likovno in dekorativno izredno živahno, še posebno stavbna dediščina iz preteklih stoletij. Pri kmečkem domu so največkrat izjemno bogato krasili lesene kašče in stanovanjske hiše. Še najmanj okrasnih elementov je bilo na skednjih, ki so jim nekateri okrasno obdelali le različne lesene konzole in preklade nad vhodi. Zračne line so bile oblikovane tako, da so predstavljale krog, list in drugo. Pri kaščah in hišah so bili konstrukcijsko in okrasno zanimivo oblikovani ganki in zunanja stopnišča, umetelno izdelani pa so bili stiki med brunami. Ti stiki so predstavljali ptičji rep, list ali jabolko. Pogost in značilen okras "na ajdovo zrno" so posneti robovi tramov in lin. Kašče imajo polkrožni vhod z ostrogo v temenu. Pogosti so konzolni prehodi med pritličnim in nadstropnim delom. V notranjosti hiše je bil okrasno oblikovan strop v ta več hiši. Po sredi tega prostora, kot tudi v kašči, je spod stropa štrlel nosilni tram s posnetimi robovi na ajdovo zrno in z okrasno oblikovano rozeto v sredini. Rozete so bile v različnih hišah različno bogato obdelane, opustili pa so jih že pri novih stavbah sredi prejšnjega stoletja. Ob njej so pogosto na strani vrezali še letnico zgraditve ali obnove hiše in nekateri še začetnice lastnika ali mojstra. Ponekod letnico in ime najdemo tudi na skednju. Pri beljenju ta več hiše so rozeto večinoma zakrili, v času elektrifikacije pa so nanjo pritrdili lesteneč.

Tudi zidane stavbe so likovno opremili, na njih so pobarvali predvsem okvirje oken in vrat in vogale. Nekateri so na stene naslikali različne motive, največkrat sv. Florijana, pa tudi druge svetnike. Take slikarije so se uveljavile v drugi polovici prejšnjega stoletja. Način slikanja pa kaže na likovni sistem, ki so ga razvili slikarji panjskih končnic. Tako so te podobe povsod izrazne in imajo le najnujnejše identifikacijske podrobnosti. Slikarije so jasne, poudarek pa je na risbi.

Pri krašenju stavb so bili natančno oblikovani predvsem vidni deli. Z intenzivnimi novogradnjami v 70-ih letih je večinoma zginilo vse bogastvo kmečkega stavbarstva. Le redkim gospodarjem se je posrečilo ohraniti zunanjo podobo in hkrati doseči ustrezno notranjo funkcionalnost. Sodobno stavbarstvo je skoraj povsod neprilagojeno okolju, s katerim se ne ujema. Notranjosti nove stanovanjske hiše marsikdo poskuša vdihniti domačnost tudi z okrasno oblikovanimi lesenimi stropi in z estetsko oblikovanimi fasadami.

Tudi stavbarstvo urbanih naselij govori o likovni kulturi tega prostora. V njej se kaže predvsem slog 19. stoletja, ki pa se v novih zgradbah spogleduje s sodobnim slogom.

Dekorativno oblikovano je bilo pohištvo, znane so poslikane omare, skrinje, postelje in intarzirane mize. Motivi so bili najpogosteje verske vsebine, kot dopolnilo in okras pa je bilo različno cvetje in zelenje. Okrasno opremljeni so bili razni obrtniški predmeti, ki so sicer služili kot orodja. Tako je večina obrtniško izdelanega orodja raznovrstno okrašena.

Skozi stoletje so si prebivalci prizadevali, da bi bil bivalni in delovni prostor čim lepši in takšen, da bi se v njem počutili prijetno. Najpogostejši okrasni (tudi funkcionalni) element v kmečkih hišah in neredko tudi v delavskih stanovanjih je bil bohkov kot. V kot nad mizo so ob razpelo obesili še slike nabožne vsebine. Sredi prejšnjega stoletja so to bile slike na steklo, ki so jih v začetku stoletja začeli zamenjavati z različnimi reprodukcijami. Prinašali so jih z romanj in žeganj. V času kraljevine SHS so si stene krasili še z izvezenimi prti in s fotografijami sorodnikov. V začetku 90-ih let imajo poleg teh na stenah še gobeline, makrameje in umetniške slike.

V prejšnjem stoletju so številne panje krasile poslikane končnice, ki so jih poslikali ljudski slikarji. Slikarski motivi so različni, povzeti po verskih ali posvetnih dogodkih. Risbe pa so vedno jasne, razločne in živih barv.

Med rezbarji je znan ljudski rezbar, ki je večinoma izdeloval kipce in rezbarije nabožne vsebine, Gregor Lipovnik, p.d. Rutnik s Tolstega Vrha (1889-1969). V bližini Rutnikove domačije (kamor se je priženil) je postavil kapelo in jo opremil z lastnimi rezbarijami. Svojih kipov nikoli ni barval sam. Po drugi svetovni vojni jih je nosil k slikarju Dobovičniku v Dravograd.

Leta 1991 se številni ljubiteljsko ukvarjajo s slikanjem in rezbarjenjem. Nekateri slikarji so včlanjeni v Društvo koroških likovnikov, večina pa ustvarja zase in za najbližje.

Med likovno obzorje prebivalcev lahko štejemo tudi način okraševanja cerkva in kapel, čeprav cerkve že same po sebi s svojimi umetninami predstavljajo hram umetnosti. Ob posebnih priložnostih so cerkve okrasili s pletenimi vencami iz cvetja in cvetjem v vazah. V začetku 90-ih let še pletejo vence, vendar precej manj kot še dve desetletji po drugi svetovni vojni. Veliko je krašenja s cvetjem v ikebanah.

Svojevrsna umetnost je bila še v 60-ih letih (potem so jo opustili) izdelovanje rož iz papirja in povoščenih poročnih šopkov. S papirnatimi rožami so po prvi svetovni vojni krasili kolesa in motorje ob prvem maju in podobnih priložnostih. V začetku 90-ih let znajo izdelati "papirnate rože" le redke starejše ženske. Namesto umetnih rož in vencev uporabljajo pri krasitvi prostorov v lokalih in doma raznobarvni papir in različne trakove.

ETNOLOŠKA PREUČENOST OBMOČJA IN PREDLOGI

Za Mežiško dolino in s tem za občino Ravne lahko rečemo, da ni narejenih osnovnih raziskav. Še največ pozornosti so temu koncu Slovenije namenili zgodovinarji, ki so obdelali predvsem industrijski razvoj. Tako je Ivan Mohorič preučil razvoj industrije do konca druge svetovne vojne in poglobljeneje predstavil rudarjenje v Mežiški dolini v okviru dela Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem. Razvoj industrije je raziskoval tudi Jože Šorn. Pred njim je gospodarski razvoj na območju jugovzhodne Koroške v doktorski disertaciji predstavil Aripbrand Thurn. Socialnogeografski razvoj Mežiške doline je za stoletno obdobje (1869-1960) predstavil Jakob Medved, socialni položaj in politično življenje industrijskega prebivalstva pa raziskuje Alojz Krivograd. Ob teh so še drugi raziskovalci, ki so posredno obravnavali to območje.

Prve etnološke prispevke je v času kraljevine SHS objavil France Kotnik, ki je pisal o noši, vraževerju, prehrani ljudi in o materialni kulturi. Vinko Moederndorfer je v delu Verovanje, uvere in običaji Slovencev namenil prostor tudi Mežiški dolini. V 80-ih letih je Marija Makarovič izdala dve monografiji. V prvi, Strojna in Strojanci, predstavlja življenje ljudi v kmečkem okolju, kamor pa so vendarle segli vplivi industrije. V drugi monografiji, Črna in Črnjani, je bilo predmet njenega raziskovanja življenje prebivalcev v urbanem (delavskem) naselju, ki je ohranilo nekatere prvine kmečkega življenja. Na skupnem prostoru so živeli obrtniki, delavci, rudarji in drugi, vsak pa si je iskal zase najboljše razmere preživetja in si tako ustvarjal ustrezen družbeni položaj. Stavbne dediščine v Topli se je v delu Kmečke hiše v Karavankah dotaknil Tone Cevc.

V krajih Strojna, Jamnica, Dobrije, Topla in Koprivna so s pomočjo vprašalnic zbrali gradivo za Etnološki atlas. V posamičnih krajih občine so predvsem v 50-ih in 60-ih letih raziskovali člani SAZU. Študentje etnologije Filozofske fakultete iz Ljubljane so leta 1971 v Topli, Koprivni in Javorju raziskovali družino in družinsko življenje. Nekaj gradiva o stavbarstvu in notranji opreми s tega območja hrani tudi Slovenski etnografski muzej. Različno gradivo hrani Pokrajinski muzej v Mariboru, arhivsko pa Pokrajinski arhiv Maribor.

Dragoceno gradivo z različnih področij je v Delavskem muzeju na Ravnah, ki je v skoraj štiridesetletnem delovanju zbral veliko dokazov o načinu življenja prebivalcev in o razvoju tega območja. Posebej vneti zbiralci in snovalci zbirk so bili člani društva rudniških in metalurških tehnikov in inžinerjev ter nekateri

posamezniki (Kuhar, Baš, Teply, Dolinšek in drugi). Poleg zbirk, ki so večinoma tehnične in etnološke narave, je ob muzeju še skansen. V muzeju hranijo bogato terensko gradivo o etnološki stavbni dediščini in obsežno fotografsko gradivo.

Zelo dragoceno gradivo za etnologa je domoznanska zbirka pri Koroški osrednji knjižnici, v njej so med drugim maturitetne naloge gimnazijcev iz začetka 60-ih let ter diplomska, magistrska in doktorska dela domačinov. Za raziskovalca so zanimivi ohranjeni rokopisi različnih avtorjev in vsebin. Veliko domoznanskega gradiva je objavljenega v Koroškem fužinarju, ki je od leta 1951 izhajal štirikrat na leto. V njem so posamezniki objavljali prispevke o življenju in dogodkih v Mežiški dolini.

Glede na dosedanje etnološke raziskave se zdi pomembno posvetiti pozornost kmečko-delavski povezanosti, delavskim kolonijam in urbanim naseljem. Nujno bi bilo spoznati življenje različnih poklicnih in družbenih plasti prebivalstva, saj skoraj ničesar ne vemo o življenju veleposestnikov (npr. Thurna, Osiandra in drugih), direktorjev tovarn in rudnikov, neraziskano je življenje obrtnikov, premalo pa je poznano tudi življenje delavcev. Zaradi močnega nemškega vpliva vse do prve svetovne vojne tudi ne bi smeli zanemariti germanizacije in narodnostnega gibanja. Sploh je arhivsko gradivo za Mežiško dolino za tako pomembno 19. stoletje še neobdelano. Zato je potrebno pregledati arhive (predvsem v Celovcu). Zaradi propadanja stavbne dediščine pa bo treba že zbrano gradivo v muzeju strokovno obdelati in publicirati. Večino tem iz topografije je potrebno še temeljiteje raziskati, saj manjkajo temeljne raziskave s področja drugih znanstvenih ved, ki bi etnologu omogočile hitrejše in lažje spoznavanje okolja in razmer predvsem v preteklosti. Zaradi svojih posebnosti in zaradi pomena v slovenskem in evropskem prostoru si Mežiška dolina zasluži monografijo.

SLOVAR NEKATERIH NAREČNIH BESED

- ádrca – ruta
áhar – prostor nad mostom pri skednju
ájflat – postavljati kopice iz snopov
ájmar – vedro
ájnpindèkrli – krstna oprava
ájnsþánig – vprega z enim konjem
ákl, áklnik – kavelj
apúrt – stranišče
ára – predplačilo
áucigar – preužitkar
bába – ženska
bájta – kajža, tudi hiša
báklzúg – sprevod z bakljami
bánda – skupina
bándrati – seliti se, potovati
bandúra – delovna obleka v tovarni
básat – nalagati; seno spravljati; večji mesečni nakup v trgovini
básnga – mesečni nakup; spravilo sena
básnska kíšta – skrinja za živila
befrájat – oprostiti
bèk jèmat – stran jemati
béla répa – repa
bídr – hidravlični oven
bík – pri nosačiji 48-60 povezanih snopov
bírtih, bírtoh, fírtoh – predpasnik
bírtih s špícami – bel predpasnik s čipkami
bólcar – valček
bóštiehl – pražnja ruta iz vzorčaste svile
bráti – buhteljni
búkovina, lódn – blago iz ovčje volne
búrmus – dolg plašč z oglavnico
cáhn – znak
cèkmoštr – cerkovnik
cíego – opeka
cíf – enojna bombažna ruta

cíli – cilji, točke
címperman – tesar
címrska ájnrišnga – komplet sobnega pohištva
cóklišúhi, cokláče – čevlji z lesenim podplatom
cúkrova štúpa – sladkorjev prah
cúkrpèkar – slaščičar
cvílih, cvírn – sukanec
cvíngar – svinjska ograda
čepún – posoda (rog ali les) za brusilnik
derezína – lokomotiva brez parnega stroja
dèvžek – žep
díla – deska
dóu zabíelena repíca – z ocvirki zabeljen krompir
drèšmašína – mlatilnica
drítl – petje na tretjo
èba, pobiráuka, babíca – porodničarka
evangèlij – okrašena kapela ali postaja pri procesiji
fájfa – pipa
fára – župnija
fèjst píhat – močno dihati
fèldšmídna – kovačnica
fíršpánig – vprega s štirimi konji
fíršpat – dodatno vpreči konje ali vole in vleči voz čez klanec
flájštr – oblič
flincarija – kožuhanje
frájkíntler – samouk rokodelskih spretnost
frájtónarca – diatonična harmonika
fréta – zanemarjena kmetija; kmetija s slabo zemljo
frétat – slabo gospodariti
fríšanje – osvežitev
frnáča – frnjača
fúatrmašín – slamoreznica
fúrman – prevoznik
fúrovski vóz – voz za prevažanje
gájge – violina
gájst – poživilo
galífe – oštrafjani snopi, ki jih še omlatijo

gánk – balkon
garnitúra – komplet
gáte – moške spodnjice
gávda – veselica
gášprli – nizka okrogla kovinska peč, na kateri so lahko tudi kuhali
gèpl – gepelj
gnójnak, žlèfe – voz brez zadnje osi
goblècna – železna postelja
góš – usnjen trak
góti, gótca – boter, botra
góuno, g'mno, márof – skedenj s hlevom
govèja žúpa – juha iz govedine
Gr' vstajèje – velikonočna maša
grájdI – gredelj
gredènca – kredenca
grúobar – osipač
grúnt – kmetija, posest
grúntar – kmet, posestnik
hábe – peruti
hènkásI – omara za obešanje perila
hóhštáplerski – vzvišen
hóIzgás – lesni plin
hódnik, hódn prt – laneno platno
húoba – kmetija
húnt – voziček v rudniku
íbarók – jopič, površnik iz debelejšega blaga
íbržnca – dekla za vsako delo
írhaste hváče – usnjene hlače
jága – lov
jánka – krilo; nosač, ki se mu snopi na eni strani razčepijo
jesihváje – v spodnjem delu doline poporočno srečanje tistih, ki so na poroki delali
jèspa – podstrešje
kábu – lina v stenah za razsvetljavo
káhlast – iz ploščic
káps – okopavine (npr. pesa, korenje, zelje)
kávčovski stol – statve

kášte, kóšti – velike žitne skrinje
kéla – zagozda
kíc – kij
kídat – nalagati gnoj na voz ali sani
kímpetnca – porodnica
kínderpèt – ograjena otroška postelja
kípjeni knèdlni – vzhajani cmoki
kírfet – romanje
kíšta – skrinja
klámfar – piskrovez
klobúčnek – klobučnjak nad ognjiščem
klóce – cele posušene hruške
klúna – skodlar
klúpa – vrv s kukovco
knápovška – rudarska
knóflca – zaponka
kodèlja – 6 pesti zvito laneno predivo
kókla – nosač, ki se mu snopi razvežejo in razletijo
kolínvat – klati prašiča
kolír – ovratnik
kománda – ukaz
kónta – stranka
kónčenice – tisti del pri lanu, ki je zagozden v desko za sušenje
kôrp – pletena košara
korúzni dúš – zaničevalen izraz za koruzno hrano
korúznik – neporočen in živi v izvenzakonski skupnosti
kosíše – kosišče
košútít – sekati mlade smreke in čediti tla v gozdu
kóvtar – prešita oddeja
krámar – potujoči prodajalec
kráp – krof
krèmpl – krempljem podoben pripomoček za plezanje na drevesa
krènčlat – krasiti, delati vence
krèul – kopalo s tremi železimi roglji
kríspam – božično drevo, novoletna jelka
kríž – bohkov kot

krížovnik, kríževnik – meter belega platna, ki ga ob krstu boter podari
krščencu
krstítje – krst
krúka – ročica pri jarmu, ročica
kúkrli – lina z oknom
kúrji ájmohc – kokošja obara
kváda – klada
lájbek, lájbelc – predhodnik nedrca
lájbič – telovnik
lájhtr – svečnik
lècman – denar, ki ga je plačal povabljeni par ob koncu ohceti
lédični – neporočeni
lédikštájer – davek za neporočene
líehe – razdalje na njivi za setev ali za gnojenje
líepa nedèla – žegnanje, proščenje
líkof, tófl – zaključek
lúftkájža – hiša v zraku
májepam – mlaj
manšètne – spodnji del rokava, kjer se zapenja
márš – koračnica
másovnik – jed iz sladke smetane in moke
mašína – stroj
mašínat žito – mlatiti žito na mlatilnici
máternik – vrsta mošta
máti tá šróka – nevestina priča
mehír – mehur
merjásec – dvojni plug
mesíene klobáse – klobase iz mesa
mèvtra – škof z dvema ročajema
méžrli – jed iz kuhanih zmletih pljuč, pomešanih z belim kruhom in jajci
mížnjek, míznik – stolnik
mòdlit – moliti
môšt – sadjevec
móvžnar – topič
mrzla repíca – kropir v solati
múhe – čebele
múrkslar – samouk ročnih spretnosti

nabúlat – natlačiti
nafávdan – nabran
náhtváhter – nočni čuvaj
narezáč – tisti, ki napravi črto, rižo
naték – marmelada
nedíev – dela prost dan
nèrmitlkárte – živilske karte
níedrc, módrč – nederc
nóhkásl – nočna omara
núdlni – štruklji
núdlči – rezanci
ófr – darovanje denarja v cerkvi
óklc gr dát – naročilo oznanila poroke v cerkvi
óknarji – prvotno nepovabljeni gostje na poroki
ólcar – drvar, gozdar
omèni – slama iz latovja, ostanek pri štrajfanju
omívalca – v okolici Črne in Mežice poporočno srečanje tistih, ki so na poroki delali
oprávek – obvezno delo ali formalnost
oráunek – orač
oríflat – ogrebsti
ostrívnek – brusilnik
oštrárfat – obtolči žito
otíepaje – tepežkanje
óvset – poroka, ohcet
pácl – kol
pánkrt – nezakonski otrok
pántl – trakovi
pantófl – natikač
páre – mrtvaški oder
párna – prostor med gumnom in petrom za slamo
pávr – kmet
pávrški, -a – kmečki, -a
píelenke – vpeljevanje
perèvnk – pralnik ob vodnjaku ali potoku
perzonáli – delavski bloki
pétr – prostor na skednju pod streho

píldi – majhne slike z nabožno vsebino
pisánka – velikonočno darilo botrov varovancem
pískr – lonec
plájhat – beliti
pláv – moder
plávdrukast – modrotiskan
plêh múzika – godba na pihala
plêhnat – železen
plêhnat špórhèrt, špórhèrt na kózla – železen štedilnik na visokih nogah
plèvnik – prostor med gumnom in zunanjo steno skednja za pleve
plíberško púole – pliberško polje
plôh – hlod, del odrezanega debla
púob – fant
podíeš – majhna blazina na igoju
podívc – plužnik
poják – polovnjak, mera, sod okrog 300 litrov
ponóvca – zajemalka
posílni – pomočnik pri hišnih opravilih v industrijskih središčih
póuštr – blazina
póuštrtanc – ples z blazino
pozèlhat – prekaditi
prángat – procesija okoli cerkve
prátor, rór – pečica
prègl – lesen zatič med jarmom in vprego
prèn žúpa – prežganka
prèsno zèle – zelje v juhi
préša – stiskalnica
préšat – stiskati
prólenk – manjši prašič (okrog 100 kg)
priéne klobáse – klobase z ječmenom (tudi rižem)
psína – napol otrto laneno predivo
púmpa – črpalka
púnčki – visoki čevlji z vezalkami
púrfl – smodnik
púrgar – dobro situiran prebivalec industrijskega središča
púrš – rudniški ali tovarniški samski delavec
púrsháus – samski dom za rudniške ali tovarniške delavce

púšl – šopek
ráševina – blago iz volne in lanu, meslan
ráubšic – krivolovec
razcètlat – porazgubiti
račún – sekira z dolgim in širokim rezilom za sekanje stelje
rdéče črníce – brusnice
rebèžl – ribežnik za strganje živil; pranje perila
redóvc – red pokošene trave
repíca – krompir
repíca v rèžlah – krompir v oblicah
repíčov zós – krompirjeva omaka
repíčeva žúpa – krompirjeva juha
rèstana (oróstana) repíca – pražen krompir
rezáunca – rezalnica, črtalo
rèznek – prostor, kamor spravljajo narezano krmo s skednja
rèznica – mešanica sena, otave in slame, narezana na 8-10 cm
ríhta – jed
rína, ríja – okrogel model za pogačo
rínk – okrogel ročaj
rípsovka – oljenka, svetilka na olje
rór – kovinska cev
róžni vènc, pátnoštr – molek
ržèni kámni – sivi mlinski kamni za mletje ovsa in ječmena
sádni mlín – stroj za mletje sadja
sákzug – vreča, spodaj obšita s svinjsko kožo
saníenc – sneg, po katerem dobro drsijo sani
sétva – setev
sfrèta se – ženska, ki rodi nezakonskega otroka
skopárnik – tisti, ki koplje gnoj z voza na kup
skrív – vdolbina na ognjišču
smrdlívc – petrolej
snôp – cvetnonedeljska butara
spúfat se – obubožati
srájca – moška srajca
stelerája – steljaraja
strd – med
sušíca, jètika – tuberkuloza

svítetnek – držalo za trsko
šámrlí – pručka
šártl – pogača, pečena v okroglem modelu, šarkelj
šíbar – kavelj na škornju
šíbice – vžigalice
šíbrlí – posušeni jabolčni krljji
šíht – služba
šíkl, šítl – radialno cepljene deščice za strešno kritino
šíklarca – nož z železnim rezilom za cepljenje šitlnov
šípki – skuta
škájdrovc – rezalni stol
škátva – škatla
škópjenk – škopnik
škrnícl – vrečka
šlabánka – priležno krojena jopa (kočemajka)
šnírenci, šnírlci, stóglíji – vezalke
šnite – na maščobi pečene rezine belega kruha, namočene v jajca
šnóla – kljuka
šnóps – žganje
šúolní – nizki čevlji
šopíne – ovojni listi koruznega storža, ličkanje
špájs – shramba
špájskásl – omara za shrambo
špàmpet – postelja
špêh – slanina
špèrnódl – zapenjač
špile – lesen kol, visok okrog meter in pol z dvema prečnima koloma za nošenje sena
špòrhèt, špórèrt – štedilnik
šprúncl – železna palica pri jarmu
šránga – ovira mladoporocencema na poti k poroki v cerkev
šrót – grobo zmleta koruza ali oves za krmo
šrótar – drobilec zrnja
štála – hlev
štánt – stojnica
šténgé – stopnice
štíbl – kamra

štíflni – škornji
štíl – kolasto držalo (pri metli, grabljah)
štírkan – škrobljen
štóflètne – čevlji
štòk – že stisnjene tropine
štókrli – stol brez naslonila
štóngrájter – voznik parizarja
štráfat – spravljati les
štrájhast – črtast
štrózak – lanena platnena vreča, napolnjena s slamo za ležišče
štrúdl – zavitek
štrúmpántl – podvezica
štúmfi – nogavice
šúberkásl, šúblerkásl – nizka omara s predali za obleko in perilo
šúhi – čevlji
tá bólš gvánt – praznična obleka
tá véč híša – dnevna soba
tájht – ribnik, stoječa globoka voda
tálnga – darilo poslom ob veliki noči
táncpódn – plesišče
táph – čop pri streh
távrrh – dnina
távrrhar – dninar
tečáj – mali snop
tehárji – beli mlinski kamni za mletje pšenice
téehl – ruta
tobákpájtl – vrečka za tobak
tóplšpánig – vprega z dvema konjema
tóplšbezècunga – dvojna zasedba instrumentov godbe na pihala
tóplšpánigkásl – dvodelna omara
tótñfógl – človek, ki je opravil vse potrebne formalnosti ob smrti
tótke – kite lanenega prediva
tótnbógn – mrliški voz
tótngróbar – kopač jame za krsto
tótnpèšauer – mrliški oglednik
tóšna, tášna – torbica
tráge – nosila

trjjet, trjèt, bábja žèhta – bel kruh, polit z zakuhanim jabolčnikom ali rdečim vinom
trjánčit – potrkavati
trúnšvaje – napovedovanje usode s klobuki
tutújka – prepelica
úmentoh – velika ovratna ruta iz volne z resami ali iz debelega blaga
úntarca – spodnje krilo
v sváte – v ženitev
vábovc, váhtar – varovalec mrliča
váuhar – valjar platna, blaga
vèlne – kodri
vètnek, vètni mlín – velnik
vláke – kup stelje, pripravljen za spravilo
vlačúge – iz treh desk zbita ploskev za ročno razvažanje gnoja po njivi
vodrína, vedrína – odprt prostor pod skednjem ob hlevu
vozárni – vozniki
zádnjek – zaglavje pri avbi
zájla – jeklena vrv
zarájhat – narahlo zabranati
zèlh – prekajevalnica
zènf – gorčica
zírana tráva – nora trava, zelišče
zmúzlat – scepit
žágna píeč – peč na žagovino
žégn – blagoslov; velikonočni zajtrk: meso, potica, kruh, jajca in bren
žégnan ójgn – blagoslovljen ogenj
žídan – svilen
žlájdrat – točiti med iz satovja
žnídar, šnájdar – krojač
žúpa – juha

LITERATURA IN VIRI

1. Almanah občine Ravne na Koroškem. Ravne na Koroškem 1982.
2. Almanah občine Ravne na Koroškem. Ravne na Koroškem 1986.
3. Arhiv Delavskega muzeja Ravne na Koroškem.
4. Arhiv Slovenije – Kataster dejavnosti po strokah 1-340. Mariborska oblast. Register trgovina, obrt in industrija.
5. Arhiv Slovenije – Register državnih gospodarskih podjetij št. 344. Register Trgovina, obrt in industrija.
6. Beg Ante, Narodni kataster Koroške. Ljubljana 1910.
7. Beg Ante, Slovensko-nemške meje na Koroškem. Ljubljana 1908.
8. Beg Ante, Slovensko šolstvo na Koroškem v preteklem stoletju. Ljubljana 1912.
9. Berložnik Marjan, Izobraževanje odraslih na širšem področju Mežiške doline od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne (1941). Diplomaska naloga 1989 (Visoka šola za organizacijo dela, Univerza Maribor).
10. Bilten veterinarske postaje Prevalje 1959-1969. Prevalje 1969.
11. Bračič Vladimir, Prostorski razvoj upravne in samoupravne razdelitve na območju severovzhodne Slovenije. – Časopis za zgodovino in narodopisje 1978/2, str. 269-343 in 1979/1-2, str. 506-572.
12. Brejc Mira, Slovenske narodne noše na Koroškem. Ljubljana 1932.
13. Cerkev na Slovenskem. Ljubljana 1971.
14. Curk Jože, Cestno omrežje na slovenskem Štajerskem v prvi polovici 19. stoletja. – Časopis za zgodovino in narodopisje 1978/2, str. 238-269.
15. Curk Jože, Slovenještajerski trgi in mesta v 19. stoletju. – Časopis za zgodovino in narodopisje 1979/1-2, str. 208-263.
16. Curk Jože, Zgodovina urbanizacije v Sloveniji. – Časopis za zgodovino in narodopisje 1970/2, str. 244-283.
17. Dobršek Karel, Vpliv socialnih razmer na razvoj otroka na Prevaljah. Ljubljana 1929.
18. Dolenc Milan, O dosedaj znanih ljudsko medicinskih rokopisih. – Traditiones 4/1975, str. 248-258.
19. Dolinšek Maks, Družbenogeografska podoba Mežiške doline. Diplomaska naloga 1967 (Pedagoška akademija Maribor).
20. Dretnik Marija, Koliko nas je in kako živimo. Popis 1991. Koroški fužinar 1991 (1), str. 4.
21. Ficko Peter, Ravne na Koroškem. Mestna geografija. Diplomaska naloga 1960 (Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Ljubljana).
22. Gams Ivan, Pohorsko Podravje. Razvoj kulturne pokrajine. Ljubljana 1959.
23. Gasilsko društvo Črna na Koroškem 1886-1986. Prevalje 1986.

24. Gemeinde Leksikon von Kaernten. Wien 1905.
25. Gospodarski koledar 1953. Ljubljana 1953.
26. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. Ljubljana 1970.
27. Gradivo o zgodovini pošt na območju občine Ravne. Zbral odbor za zgodovino pošt pri Podjetju za PTT in promet Maribor, 1989.
28. Hoenigmann Anton, Geschichte des Kaerntner Volksschulwesens von 1860 bis zum Ausbruch des ersten Weltkrieges. Disertacija Innsbruck 1958.
29. Ilešič Svetozar, Poljska razdelitev na Koroškem. Slovenski etnograf 1/1948, str. 72-81.
30. Ilešič Svetozar, Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. Ljubljana 1950.
31. Jeromel Anton, Ekonomska in družbena problematika gorskih kmetij v Mežiški dolini. Diplomaska naloga 1962 (Biotehniška fakulteta v Ljubljani).
32. Juvan Ivan, Plavljenje lesa in splavarjenje po Dravi, Savinji in Savi. Maribor 1986.
33. Jugovzhodna Koroška. Ljubljana 1970
34. Kmetijsko zadružništvo na Slovenskem. Ljubljana 1919.
35. Knez Ferdinand, Organizacija i perspektive razvoja poštanskog prometa na području OOUR PTT Slovenj Gradec. Diplomaska naloga 1985 (Višja PTT šola, Zagreb).
36. Kolarič Rudi, Slovenska narečja. Jezik in slovstvo 1956/57, št. 6, str. 247-254.
37. Koledarji Družbe sv. Mohorja, Celovec 1867, Celovec 1872, Celovec 1884, Celovec 1886, Celovec 1892, Celovec 1911, Celje 1929, Celovec 1960.
38. Korošec, časopis za Koroško, izhajal v Celovcu 1907-1910, 1918-1920.
39. Koroški fužinar, lokalno glasilo Ravne na Koroškem 1951-1989.
40. Koroški šport. Ravne na Koroškem št. 20/86.
41. Kotnik France, Kolacija. Časopis za zgodovino in narodopisje 1939, str. 189-193.
42. Kotnik France, Narodna noša v Mežiški dolini. – Naš dom; list za ljudsko prosveto. Ljubljana XVIII/1926, str. 72-76.
43. Kotnik France, Slovenske starosvetnosti. Ljubljana 1943.
44. Košir P., Moderdorfer V., Ljudska medicina med koroškimi Slovenci. Maribor 1926.
45. Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana 1937.
46. Krajevni leksikon Slovenije. 4. knjiga Podravje in Pomurje. Ljubljana 1980.
47. Krajevni repertorij za Slovenijo. Ljubljana 1923.
48. Krivograd Alojz, Delavsko gibanje v Mežiški dolini od nastanka države SHS do šestojanuarske diktature. – Med Peco in Pohorjem. Maribor 1965, str. 235-269.

49. Krivograd Alojz, Kratek oris delavskega gibanja v Mežiški dolini od 1929 do 1936. – Koroški fužinar 1975 (2), str. 16-21.
50. Krivograd Alojz, Kratek oris delovanja delavskih kulturnih društev Svoboda v Mežiški dolini od 1929 do 1935. leta. – Koroški fužinar 1976 (4), str. 17-25.
51. Krivograd Alojz, Oris narodnoosvobodilnega boja v Mežiški dolini.- Spomeniki in znamenja NOB v Mežiški dolini. Ravne na Koroškem 1990, str. 4-24.
52. Lečnik Lilijana, Rajonizacijska shema in oznaka občine Ravne na Koroškem. Seminarska naloga 1984 (Oddelek za etnologijo Filozofske fakultete Ljubljana).
53. Logar Tine, Slovenska narečja. Besedila. Ljubljana 1975.
54. Lovci Strojne. Lovstvo med Uršljo in Peco. Ravne na Koroškem 1978.
55. Mager Franc, Razvoj industrije v Mežiški dolini v obdobju 1945-1960. Maturitetna naloga 1962 (Gimnazija Ravne na Koroškem).
56. Makarovič Marija, Črna in Črnjani. Ljubljana 1986.
57. Makarovič Marija, Strojna in Strojanci. Ljubljana 1982.
58. Med Peco in Pohorjem. Ravne na Koroškem 1965, 1975 in 1986.
59. Medved Jakob, Mežiška dolina. Socialnogeografski razvoj zadnjih sto let. Ljubljana 1967.
60. Melik Anton, Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino. Ljubljana 1957.
61. Mežica ob jubilejih 1943-1983, 1154-1984. Mežica 1983.
62. Mir, časopis za Koroško, izhajal v Celovcu 1882-1920.
63. Moder Olga, Naselje Prevalje. Monografija. Diplomaska naloga 1960 (Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Ljubljana).
64. Moederndorfer Vinko, Verovanja, uvere in običaji Slovencev. Celje 1948.
65. Mohorič Ivan, Industrializacija Mežiške doline. Maribor 1967.
66. Mohorič Ivan, Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem. Maribor 1978.
67. dr. Moravski, Slovenski Korotan. Celovec 1919.
68. Mrdavšič Janez, Knjižnice v Mežiški dolini. Tipkopis, Ravne na Koroškem 1989.
69. Mrliška knjiga 1808-1855. Župnijski urad Prevalje.
70. Narodopisje Slovencev 1-2. Ljubljana 1944, 1952.
71. Oder Karla, Denarni zavodi v Mežiški dolini. – Koroški fužinar 1990 (2), str. 28.
72. Oder Karla, Leše pred izkoriščanjem premoga. – Koroški fužinar 1989 (1), str. 16-18.
73. Oder Karla, Ljudsko zdravljenje v Mežiški dolini. – Koroški fužinar 1990 (3), str. 31-33.
74. Oder Karla, Oris načina življenja v industrijskih naseljih Mežiške doline. Koroški fužinar 1990 (4), str. 8-12; Časopis za zgodovino in narodopisje 1991/1, str. 134-145.

75. Oder Karla, Propadanje kmečke stavbne dediščine v Mežiški dolini. – Etnološka dediščina brez namembnosti. Piran 1987, str. 43-45.
76. Oesterreichische Zentralkataster, V. Band, Kaernten und Krain. Wien 1903.
77. Orts Repertorium des Herzogtums Kaernten. Wien 1872.
78. Pikalo Matjaž, Uvajanje novosti in razkroj tradicionalne kulture ter stanje njene ohranjenosti v zaselku Breznica, KS Prevalje. Seminarska naloga 1984 (Oddelek za etnologijo Filozofske fakultete Ljubljana).
79. Pleterski Janko, Narodna in politična zavest na Koroškem. Ljubljana 1965.
80. Pleterski Janko, Gospodarski faktorji narodnega in političnega usmerjanja kmečkega prebivalstva na Slovenskem Koroškem v letih 1848-1914. Razprave in gradivo, Ljubljana 1963.
81. Potočnik Matko, Vojvodina Koroška. Ljubljana 1909.
82. Pratneker Maks, Kmetijstvo rudarske vasi v Mežiški dolini. Diplomaska naloga 1956 (Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Ljubljana).
83. Pratneker Anton, Mehanizacija hribovskih kmetij. Maturitetna naloga 1960 (Gimnazija Ravne na Koroškem).
84. Prežihov zbornik. Maribor 1957.
85. Proje Karla, Leše, leški rudarji in njihove šege in navade. Diplomaska naloga 1984 (Oddelek za etnologijo Filozofske fakultete Ljubljana).
86. Proje Rozika, Jajčarija in elektrarna v Koprivni pri Lipoldu. Tipkopis. Črna 20.11.1991.
87. Razvoj elektrifikacije Slovenije do 1945. Ljubljana 1976.
88. Razvoj elektroenergetike na Slovenskem po 1945. Ljubljana 1982.
89. Rezultati popisa prebivalcev leta 1981. Razor (Ekonomski center) Ravne na Koroškem.
90. Rojstna matična knjiga 1808-1843. Župnijski urad Prevalje.
91. Rus Sonja, Rajonizacijska shema in oznaka občine Ravne na Koroškem. Seminarska naloga 1984 (Oddelek za etnologijo Filozofske fakultete Ljubljana).
92. Sedej Ivan, Ljudska umetnost na Slovenskem. Ljubljana 1985.
93. 720 let Ravne na Koroškem. Ravne na Koroškem 1968.
94. Seznam obrtnikov po krajih. Obrtno združenje Ravne na Koroškem 1989.
95. Sindikalna obvestila SORK. Izvršni svet SO Ravne na Koroškem št. 127-1/2 z dne 1.3.1990.
96. Sladkovodno ribištvo na Slovenskem. Ribiški zbornik. Ljubljana 1982.
97. Special Orts Repertorium von Kaernten. Wien 1918.
98. Splošni pregled dravske banovine. Ljubljana 1939.
99. Spomini in perspektive 1896-1986 (Lepenka Prevalje). Prevalje 1986.
100. Stalež šolstva in učiteljstva ter prosvetnih in kulturnih ustanov v dravski banovini. Ljubljana 1934.

101. Statistični letopis SR Slovenije. Ljubljana 1953.
102. Statistični letopis SR Slovenije. Ljubljana 1987.
103. Statistični letopis SR Slovenije. Ljubljana 1989.
104. Statistični pregled za občine: Dravograd, Radlje ob Dravi, Ravne na Koroškem, Slovenj Gradec. Ravne na Koroškem 1990.
105. Stiplovšek Miroslav, Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem. Maribor 1989.
106. Sto let prostovoljnega gasilskega društva na Ravnah na Koroškem 1878-1978. Ravne na Koroškem 1978.
107. Stueckler Valentin, Duhovnik med okupacijo in revolucijo. Celovec 1987.
108. Sušnik Tone, Razvoj šolstva v Mežiški dolini. – Med Peco in Pohorjem. Maribor 1965, str. 171-207.
109. Svetina Andrej, Lov in ribolov v Mežiški dolini ob koncu XVI. stoletja. Lovec 48/1965-66, str. 110-113.
110. Šivic Anton, Gozdarstvo v Sloveniji. Ljubljana 1923.
111. Šorn Jože, Obrtništvo v slovenskem prostoru v sedemnajstletju 1758-1775. – Časopis za zgodovino in narodopisje 1979/1-2, str. 137-207.
112. Šorn Jože, Rudarji v naših premogovnikih ob koncu fevdalnega družbenega sistema. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1963/4, str. 79-93.
113. Šorn Jože, Začetki industrije na Slovenskem. Ljubljana 1984.
114. Telesna vzgoja treh dolin. Slovenj Gradec 1957.
115. Thurn-Valsassina Aripbrand, Die wirtschaftliche Entwicklung Sued-Ost. Kaerntens im 19. Jahrhundert. Rokopisna disertacija 1949 (Univerza Graz).
116. Valentinitš Johan, Gruendung der Volksschule in Praevali. 1890.
117. Veterinarstvo severovzhodne Slovenije 1873-1973. Maribor 1973.
118. Vinkl Darko, Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja – 20. stoletje, občina Ravne. Seminarška naloga 1984 (Oddelek za etnologijo Filozofske fakultete Ljubljana).
119. Vogel Herman, O mežiškem narečju. – Koroški fužinar 1962 (1-2), str. 23-25.
120. Vogel Milan, Smrtne šege v Mežiški dolini. – Koroški fužinar 1972 (2), str. 18-23.
121. Vogel Milan, Življenje družin v Šentanelu v začetku leta 1974. Diplomaska naloga 1974 (Oddelek za etnologijo Filozofske fakultete Ljubljana).
122. Vollstaendiges Ortschaften verzeihniss. Wien 1882.
123. Vollstaendiges Ortschaften verzeihniss fuer Kaernten. Wien 1894.
124. Wlodyga Ervin, 80 let Guštanjski župani in predsedniki ravenske občine 1909-1989. Tipkopis, Ravne na Koroškem, 1990.
125. Žagar Roza, Gospodarski in družbeni razvoj v Mežiški dolini. Maturitetna naloga 1960 (Gimnazija Ravne na Koroškem).

INFORMATORJI

1. Jožefa Breznik, r. 1920, gospodinja; Zagrad 4, Prevalje
2. Amalija Ceklin, r. 1956, agronom; Ob Suhi 4, Ravne na Koroškem
3. Helena Črešnar, r. 1925 gospodinja; Zagrad, Prevalje
4. Marija Debelak, r. 1884, upokojenka; Trg 32, Prevalje
5. Adela Dretnik, r. 1920, gospodinja; Trg 3, Prevalje
6. Albin Dretnik, r. 1914, upokojen kmet; Stare sledi 38, Prevalje, p.d. Rifl
7. Ivan Dretnik, r. 1906, upokojenec; Leše
8. Marija Dretnik, r. 1924, upokojena kmetica; Stare sledi 38, Prevalje, p.d. Rifl
9. Filip Jelen, r. 1913, upokojenec; Leše
10. Vinko Jurač, r. 1918, upokojenec; Leše
11. Julijana Kacl, r. 1935, kmetica; Leše 132, p.d. Polesnik
12. Ludvik Kacl, r. 1932, kmet; Leše 132, p.d. Polesnik
13. Olga Kamnik, r. 1922, gospodinja; Koprivna 34
14. Ivan Kokal, r. 1908, upokojenec; Tolsti vrh, Ravne
15. Terezija Kolar, r. 1906, gospodinja; Glavarstvo 5, Prevalje
16. Leopoldina Kotnik, r. 1935, kmetica; Dobrije 20, p.d. Županc
17. Simon Kotnik, r. 1928, kmet; Dobrije 20, p.d. Županc
18. Stanko Kotnik, r. 1955, referent za kmetijstvo; Ravne
19. Marija Krajcar, r. 1904, gospodinja; Leše
20. Anton Kret, r. 1911, upokojenec; Leše
21. Elizabeta Kumer, r. 1910, upokojena kmetica; Koprivna, p.d. Kumer
22. Ana Kupec, r. 1929, kmetica; Koprivna 26, p.d. Jekl
23. Marija Kurnik, r. 1938, gostilničarka; Koprivna 43, p.d. Mežnar
24. Rajko Kurnik, r. 1929, kmet; Koprivna 43, p.d. Mežnar
25. Friderika Lahovnik, r. 1911, upokojenka; Pri postaji, Prevalje
26. Priska Lahovnik, r. 1913, upokojenka; Pri postaji, Prevalje
27. Alojz Lipovnik, r. 1947, prof. glasbe; Ravne
28. Ema Nabernik, r. 1902, gospodinja; Dobrije 1, p.d. Blatnik
29. Jože Nabernik, r. 1933, medfazni kontrolor; Dobrije 1, p.d. Blatnik
30. Alojzija Pikalo, r. 1917, gospodinja; Leše
31. Amalija Podjavoršek, r. 1919, gospodinja; Trg 3, Prevalje
32. Rudi Podričnik, r. 1936, trgovski poslovodja; Lokovica 15, Prevalje
33. Simon Polanšek, r. 1918, kmet; Koprivna 13, p.d. Lipold
34. Mirko Polanšek, r. 1930, upokojenec; Podpeca 74, Črna
35. Marija Potočnik, r. 1931, kmetica; Koprivna 30, p.d. Jelen
36. Franc Primožič, r. 1920, upokojenec; (rojen v Podpeci, živi v Titogradu)

37. Janez Rifl, r. 1929, upokojenec; Trg, Prevalje
38. Marija Sedej, r. 1905, gospodinja; Ob Meži, Prevalje
39. Ivan Šrot, r. 1915, upokojenec; Leše 60/a
40. Franc Telcer, r. 1919, upokojenec; Trg, Prevalje
41. Ivan Vodovnik, r. 1920, upokojenec; Spodnji kraj 50, Prevalje
42. Roza Vrhovšek, r. 1906, upokojenka; Prisoje, Prevalje
43. Ana Žaže, r. 1913, kmetica; Leše 136, p.d. Papež
44. Jakob Žaže, r. 1951, kmet; Leše 136, p.d. Papež

0 1 2 km

☐ izbrani kraji

/po karti občine Ravne na
Koroškem - 1978
rišal Mirko Osojnik/

